

చరిత్ర

హిందూ దేశ, ఆంధ్రుల, సాహిత్య, తత్వ

తరతరాల భారత చరిత్ర

సదాశివ సమారంభం

గురు దక్షిణామూర్తి

గురు వేదవ్యాస మహర్షి

గురు కౌతిక మహర్షి

గురు నారద మహర్షి

గురు వాల్మీకి మహర్షి

గురు శిక్షపతి

శంకరాచార్య మధ్యమాం

గురు దత్తాత్రేయ

గురు బాలరాజ్

గురు గౌరమ బుద్ధ

గురు ఆదిశంకరాచార్య

గురు రామానుజాచార్యులు

గురు జ్ఞానేశ్వర్

గురు రవిదాస్

గురు కబీర్ దాస్

గురు చైతన్య మహా ప్రభువు

గురు నానక్

గురు రాఘవేంద్ర స్వామి

గురు పీఠప్రభాకర స్వామి

యోగి పరమహంస

అస్మదాచార్య పర్యంతం

గురు త్రిలింగ స్వామి

గురు లాహిరి మహాశయి

గురు రామకృష్ణ పరమహంస, అమ్మ శారదాదేవి

గురు వివేకానంద

గురు పోయి బాలా

గురు ఆరబింద్

గురు రమణ మహర్షి

గురు యోగానంద

గురు చక్రవర్తి ప్రభుపాద

గురు మళయాళస్వామి

గురు విద్యాప్రకాశానందగిరి

గురు చంద్రశేఖర పరమారాధ్య

వందే గురుపరంపరాం...

నన్ను “నేను” తెలుసుకోవటానికి

నన్ను “నేను” మార్పుకోవటానికి

“నేను” గా ఉండటానికి

మరియు అత్యుత్తమ జీవన విధానానికి

కావలసిన భక్తి,జ్ఞాన,కర్మ,ధర్మ సమాచారం ఒకేచోట తెలుగులో ఉచితంగా!

సాధారణంగా వేదాంతం తెలుసుకోవాలనే కోరిక వుంటుంది, కాని గ్రంథాలు అందుబాటులో లేవు. ఇంకొకరి దగ్గర గ్రంథాలు వుంటాయి, కాని జిజ్ఞాసువులకి ఎక్కడ ఉన్నవో తెలియదు. అలాగే కొన్ని లైబ్రరీ లో కొన్ని రకాల పుస్తకాలు మాత్రమే లభ్యం అవుతున్నాయి, అంతేగాక విలువైన గ్రంథాలు సరైన సంరక్షణ లేక కనుమరుగైపోతున్నాయి, కనుక మన అందరి కోసం భారత ప్రభుత్వం పురాతన ఆధ్యాత్మిక గ్రంథాలను సంరక్షించే నిమిత్తం ఎంతో శ్రమతో కంప్యూటరీకరణ ద్వారా ఒక చోట చేర్చుతూ ఆన్ లైన్ చేయటం జరిగింది. ఇటువంటి విలువైన జ్ఞాన సంపదను మరింత సులభంగా అందుబాటులోకి తీసుకురావటానికి సాయి రామ్ సేవక బృందం ఉడతా భక్తి గా ఇప్పటివరకే దాదాపు 5000 పుస్తకాలను వివిధ వర్గాలుగా విభజించి PDF(eBOOK) రూపంలో ఆన్ లైన్ లో ఉచితంగా అందించటం జరిగింది. కనుక ప్రతి ఒక్కరు ఈ సదవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకోగలరు. ఇందుకు సహాయం అందించిన భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్(డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా <http://www.new.dli.ernet.in>), ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్(<https://archive.org>), గూగుల్ వెబ్ సైట్(<https://www.google.co.in>), మైక్రోసాఫ్ట్ వెబ్ సైట్(<http://www.microsoft.com>) కు మేము ఋణపడివున్నాము.అలాగే ఇటువంటి బృహత్తర కార్యక్రమానికి పెద్ద మొత్తం లో గ్రంథాలను అందించిన తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానమునకు కూడా మనం ఋణపడివున్నాము. సాయి రామ్ సేవక బృందం కోరుకొనేది ఒక్కటి, ప్రతి ఇల్లు ఆధ్యాత్మిక జ్ఞాన గ్రంథాలతో నిండిపోవాలన్నదే మా కోరిక.

ఈ గ్రంథాలను ఉచితంగా ఆన్ లైన్ లో చదువుటకు, దిగుమతి(డౌన్లోడ్) చేసుకొనుటకు గల మార్గాలు:

- 1) భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్: <http://www.new.dli.ernet.in> లేక <http://www.dli.ernet.in>
- 2) సాయి రామ్ వెబ్ సైట్: <http://www.sairealattitudemanagement.org>
- 3) సాయి రామ్ గూగుల్ సైట్: <https://sites.google.com/site/sairealattitudemanagement>
- 4) ఆర్కైవ్ వెబ్ సైట్: <https://archive.org/details/SaiRealAttitudeManagement>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞం పై గల సలహాలు,సూచనలకు సేవక బృందాన్ని సంప్రదించుటకు: sairealattitudemgt@gmail.com

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సమాచారం: <https://www.facebook.com/SaiRealAttitudeManagement>

సాయి రామ్ భక్తి,జ్ఞాన సంబంధ వీడియోలు: <https://www.youtube.com/user/sairealattitudemgt>

ఈ జ్ఞాన యజ్ఞంలో ప్రతి ఒక్కరు పాల్గొని, ఈ అవకాశాన్ని సద్వినియోగం చేసుకొని,మీరు సంతృప్తులైతే మరొక సాధకునికి, జిజ్ఞాసువులకు మార్గం చూపించగలరని ఆశిస్తున్నాము. మీరు చదువుకోవటంలో ఏమైనా ఇబ్బంది కలిగితే సేవక బృందంను సంప్రదించగలరు. ఒకవేళ మా సేవలో ఏమైన పొరపాటు వస్తే మన్నించగలరు.

ఈ గ్రంథపు భారత ప్రభుత్వ డిజిటల్ లైబ్రరీ గుర్తింపు సంఖ్య: 2990100061878

గమనిక: భక్తి,జ్ఞాన ప్రచారార్థం ఉచితంగా eBook రూపంలో భారత ప్రభుత్వపు సహాయంతో ఇవ్వడం జరిగింది. ఈ గ్రంథముపై వ్యాపార,ముద్రణ హక్కులు రచయిత,పబ్లిషర్స్ కి గలవు, కనుక వారిని సంప్రదించగలరని మనవి చేసుకొంటున్నాము.

SaiRealAttitudeManagement(SAI RAM) - సాయి నిజ వ్యక్తిత్వ నిర్వహణ(సాయి రామ్)

* సర్వం శ్రీ సాయినాథ పాద సమర్పణమస్తు *

భారత ప్రభుత్వపు వెబ్ సైట్ - డిజిటల్ లైబ్రరీ అఫ్ ఇండియా

<http://www.new.dli.ernet.in>

Digital Library of India: Inc. X

www.new.dli.ernet.in

Digital Library of India

Hosted by: Indian Institute of Science, Bangalore in co-operation with
CMU, IIT-H, NSF, ERNET and MCIT for the Govt. of India and 21 major participating centres.

Home Vision Mission Goals Benefits Content Selection Current Status People Funding Copyright Policy FAQ RFP

Books Journals
Newspapers
Palm-Leaves (Manuscripts)

Title:

Author:

Year: to

Subject: Any Subject

Language:

Scanning Centre: Any Centre

[Presentations and Report](#)
[Statistics Report](#)
[Status Report](#)
[Feedback](#) | [Suggestions](#) |
[Problems](#) | [Missing links or](#)
[Books](#)

Click [here](#) for PDF collection
DLI MIRROR at IUCAA Data Center PUNE

For the first time in history, the Digital Library of India is digitizing all the significant works of Mankind.

[Click Here to know More about DLI](#) ^{New!}

Books	Journals	Newspapers	Manuscripts
<ul style="list-style-type: none"> Rashtrapati Bhavan CMU-Books Sanskrit TTD Tirupathi Kerala Sahitya Akademi	<ul style="list-style-type: none"> INSA	<ul style="list-style-type: none"> Times of India Indian Express The Hindu Deccan Herald Eenadu Vaartha	<ul style="list-style-type: none"> Tamil Heritage Foundation AnnaUniversity ^{New!}

Title Beginning with.

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Author's Last Name																														
A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S	T	U	V	W	X	Y	Z					
Year																														
1850-1900					1901-1910					1911-1920					1921-1930					1931-1940					1941-1950					1951-
Subject																														
Astrophysics	Biology	Chemistry	Education	Law	Mathematics	Mythology	Religion	For more subjects...																						
Language																														
Sanskrit	English	Bengali	Hindi	Kannada	Marathi	Tamil	Telugu	Urdu																						

అతి విశిష్టం ఈ దానం!

స్వామి వివేకానంద

“దానాలలోకెల్లా ఆధ్యాత్మిక విద్యాదానం చాలా శ్రేష్టమైంది! దాని తరువాతిది లౌకిక జ్ఞానదానం, ప్రాణదానం, అన్నదానం” అని వ్యాసమహర్షి చెప్పారు.

మన ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానం భారతదేశ హద్దులలో నిలిచి పోకూడదు. లోకమంతటినీ ఆవరించాలి! ఇలా లోకవ్యాప్తమైన ధర్మప్రచారాన్ని మన పూర్వులు చేశారు. హైందవ వేదాంతం ఎన్నడూ ఈ దేశం దాటి పోలేదని చెప్పేవారూ, మతప్రచారార్థం తొలిసారిగా, పరదేశాలకు వెళ్ళిన సన్యాసిని నేనే అని చెప్పేవారూ, తమ జాతిచరిత్ర నెరుగని వారే! ఇలాంటి సంఘటనలు ఎన్నోసార్లు జరిగాయి. అవసరమైనప్పుడల్లా, భారతీయ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానప్రవాహం వెల్లువలా లోకాన్ని ముంచెత్తుతూ వచ్చింది.

రాజకీయ ప్రచారాన్ని రణగొణధ్వనులతో, యోధులతో సాగించవచ్చు. అగ్నిని కురిపించి, కత్తిని జళిపించి, లౌకిక జ్ఞానాన్నీ సంఘనిర్మాణ విజ్ఞానాన్నీ విరివిగా ప్రచారం చేయవచ్చు. కానీ ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానదానం కళ్ళకు కనిపించకుండా, చెవులకు వినిపించకుండా కురుస్తూ, రోజూ పువ్వుల రాసుల్ని వికసింపజేసే మంచులాగా నిశ్శబ్దంగా జరగవలసి ఉంది. భారతదేశం నిరాడంబరంగా, లోకానికి మళ్ళీ మళ్ళీ చేస్తూ వచ్చిన దానమిదే!

మిత్రులారా! నేను అవలంబించే విధానాన్ని తెలియజేస్తాను వినండి. భారతదేశంలోనూ, ఇతర దేశాల్లోనూ మన పారమార్థిక ధర్మాలను బోధించడానికి తగినవారుగా మన యువకుల్ని తయారు చేయడానికై భారతదేశంలో కొన్ని సంస్థలను నెలకొల్పాలి! ఇప్పుడు మనకు కావలసింది బలిష్ఠులు, జవసంపన్నులు, ఋజువర్తనులు, ఆత్మ విశ్వాసపరులు అయిన యువకులు. అలాంటి వారు నూరుమంది దొరికినా, ప్రపంచం పూర్తిగా పరివర్తన చెందగలుగుతుంది!!

ఇచ్చాశక్తి తక్కిన శక్తులన్నీ కన్నా బలవత్తరమైంది. అది సాక్షాత్తూ భగవంతుని దగ్గరి నుండి వచ్చేదే కాబట్టి దాని ముందు తక్కినదంతా లొంగిపోవలసిందే. నిర్మలం, బలిష్ఠం అయిన ‘ఇచ్చ’ (సంకల్పం) సర్వశక్తిమంతమైంది. దానిలో మీకు విశ్వాసం లేదా? ఉంటే మీ మతంలోని మహోన్నత ధర్మాలను ప్రపంచానికి బోధించడానికై కంకణం కట్టుకోండి. ప్రపంచం ఆ ధర్మాల కోసమై ఎదురుచూస్తోంది. అనేక శతాబ్దాలుగా ప్రజలకు క్షుద్రసిద్ధాంతాలు నేర్పడం జరిగింది. వారు వ్యర్థులని ప్రపంచమంతటా బోధలు జరిగాయి. ఎన్నో శతాబ్దాల నుండి వారు ఈ బోధనల వల్ల భయభ్రాంతులై, పశుప్రాయులైపోతున్నారు. తాము ఆత్మస్వరూపులమనే మాటను వినడానికైనా వారెన్నడూ నోచుకోలేదు. “నీచాతినీచుడిలో కూడా ఆత్మ ఉంది. అది అమృతం, పరమ పవిత్రం, సర్వశక్తిమంతం, సర్వవ్యాపకమైనది” అని వారికి ఆత్మను గురించి చెప్పండి. వారికి ఆత్మవిశ్వాసాన్ని ప్రసాదించండి. ❖

మూలం: శ్రీ రామకృష్ణ ప్రభ - ఫిబ్రవరి 2014

తర తరాల భారత చరిత్ర

మూలం
రొమిల్లా థాపర్

తెలుగు
సహవాసి

ప్రాచీన మధ్య యుగాలు

హైదరాబాద్ బుక్ ట్రస్ట్

మా మాట

భారతదేశ చరిత్ర మీద బోలెడు పుస్తకాలుండగా వేరే ఇంకొక పుస్తకాన్ని వెలికి తేవాల్సిన అవసరం ఏమిటి. HBT ఏ పరమార్థం సాధించ దల్చింది అని చాలా మంది మిత్రులు, అభిమానులు అడగ వచ్చు అందుకే ఈ “మామాట”.

భారతదేశ చరిత్ర గ్రంథాల జాబితా బహు సుదీర్ఘమైందే; కాని ఆ జాబితాకి అదనంగా ఇంకొక దాన్ని చేర్చటం మామెంతు కర్తవ్యంగా భావించి దీన్ని వెలుపరించటంలేదు.

భారత చారిత్రక రచనకి సంబంధించి భావంలో, విషయ వివరణలో, వ్యాఖ్యానంలో, వ్యాఖ్యా నానికి అనుకూలంగా ఉద్ధుకొనే వాస్తవాలలో చాలా మార్పు వచ్చింది. నూతన ధోరణులు చోటు చేసు కున్నాయి. డి.డి. కోశాంబి, సుభోభన్ సర్కార్, ఇర్బాన్ హబీబ్, రొమిల్లా థాపర్, బిపిన్ చంద్ర వంటి కొత్త చరిత్రకారులు రంగంలోకి వచ్చారు. గతాన్ని స్వాధీనం చేసుకుని వర్తమానాన్ని అర్థం చేసుకోటానికి అది కీలకమని తెలుసుకున్న ఈ కొత్త చరిత్రకారులు చారిత్రక రచనా ప్రక్రియలో కొత్త విలువలు ప్రవేశపెట్టారు.

సలసవాదులు, సామ్యోద్యమం చేత ప్రభావితమైన వాళ్ళు చెరొక కొనకిపోయి పరస్పరం ఏ మాత్రం పొంతనలేని, మనగతం తాలూకు దృశ్యాన్ని ప్రదర్శించారు. భారతదేశ సంస్కృతిని నిలవనీరుగా ఒక వర్గం చీదరించుకుంటే, బ్రిటిష్ వాళ్ళు రావటానికి శతాబ్దాల ముందే భారతదేశంలో స్వర్ణయుగం వర్ధిల్లిం వనీ, భారతదేశ ప్రాచీన గతం భారత చరిత్రలో ప్రత్యేకంగా ఒక వైభవోజ్వల కాలం అనీ రెండవ వర్గం నిదాపం చెప్పించింది. ఈ శతాబ్దం మొదట్లో భారత ప్రజల జాతీయ వాంఛలకి అనుగుణంగా ఇటువంటి వ్యక్పథం కలగటం సహజమే; అనివార్యమూ కూడా.

అట్లాగే, కొన్ని నిర్దిష్టస్థాయిలలో భారతదేశంలో మూడువేల ఏళ్ళ మేరకి అవిచ్ఛిన్నంగా సాగిన ఒక సంస్కృతీ సంప్రదాయం ఉన్నమాట యదార్థమే. అయితే ఈ అవిచ్ఛిన్నతనీ కదలజారని నిలవ నీరులా భావించడం పొరబాటు.

యూరప్ చరిత్రలో పరిణామ వికాస ధోరణులకు ప్రాధాన్యం ఇస్తూ జరిపిన ఆధ్యయనం మన చారిత్రక రచనలో కనిపించదు. అందులో మత సంస్కరణోద్యమం, సంస్కరణ ప్పతిరేకోద్యమం, సాం స్కృతిక పునరుజ్జీవనం, పారిశ్రామిక విప్లవం, వలస విజృంభణ, విప్లవాలు, విప్లవ ప్రతీఘాతుకత వగైరా మానవ అభివృద్ధి క్రమం వేసిన కొమ్మలు రెమ్మలు కనిపిస్తాయి. కాని ఆసియా చరిత్రలో ఆ ఎప్రోచ్ కనిపించదు. కాలం అనేకడలిలో వేర్వేరు ద్వీపాల పరంపరగా భారతదేశ చరిత్ర చిత్రం మన మనస్సుల్లో ముద్రించారు. E.H. కాల్ తన “చరిత్ర అంటే యేమిటి?” అన్న పుస్తకంలో చెప్పినట్లు “మన మనస్సుల్లో ఉన్న ఈ చిత్రం మనం చిత్రించుకున్నదికాదు యాదృచ్ఛికంగా ఏర్పడిందికాదు. తెలిసో, తెలియకో కొం దరు తమ దృక్కోణానికి సరిపోయినవే నిజమైన వాస్తవాలని భావించి వాటిని మాత్రమే భద్రపరచటం వల్ల ఏర్పడ్డ చిత్రం.”

ఈ ద్వీప పరంపరలో ఒక్కొక్క దానికి ఒక్కొక్క పాలక వంశం పేరు పెట్టారు. పాలక వంశాల మీద ఊర్చిన ప్రాధాన్యాన్ని బట్టి భారత చరిత్రని ప్రాచీన, మధ్య, ఆధునిక యుగాలుగా విభజిం

చారు ఇక్కడితో ఆగిపోయివుంటే ఫరవాలేదు. అది తప్పని సరి పరికల్పన అని సరిపెట్టుకోవచ్చు. “అది మన చారిత్రక వ్యాఖ్యానానికి లోబడి ఉన్నంతకాలం, లేదా మన ఆలోచనని ముందుకు తీసుకుపోయినంత వరకు దాన్ని కొనసాగించవచ్చు.” కాని మన చారిత్రక రచనలో అలా జరగలేదు. ప్రాచీన యుగానికి హిందూ మహాయుగమనీ, మధ్య యుగాలకు మహమ్మదీయ మహాయుగమనీ, ఆధునిక యుగానికి బ్రిటిష్ మహాయుగమనీ పేర్లు పెట్టారు. భారతదేశ చరిత్రలో ఈ యుగ విభజన తప్పదారి పట్టించేదే కాకుండా నిలదీసి కడిగేయాలన్న అభిప్రాయం కూడా. భారత చరిత్రలో మతమన్నది మార్పుని ప్రేరేపించిన ఒక ముఖ్యమైన శక్తి కావచ్చుగాని దాన్నే ఏకైక చోదక శక్తిగా పరిగణించి యుగాలకు, మతాలకు మధ్య అభేదాన్ని చూపడం ఘోరమైన అపరాధం భారతదేశంలో మార్పుని చిలికిన అనేక శక్తుల్లో అదికూడా ఒకటి.

అట్లా, ఏక పక్షంగా నిర్ణయించిన పరిణామాలకు భిన్నమైనటువంటి వాటి ప్రాతిపదికమీద భారత దేశ చరిత్రలో ప్రధాన దశల్ని పునర్ నిర్వచించే ప్రయత్నం ఇటీవలి కాలంలో జరిగింది. ఈ సందర్భంలో రామిల్లా థాపర్ పేరుని ప్రత్యేకంగా ప్రస్తావించాలి. శతాబ్దాల తరబడి భారత ప్రజలు ఫూనా భావాల్ని ఎందుకు ఆమోదించారు, ఎందుకు నిరాకరించారు లేదా ఎందుకు సవరించారు అనేది గ్రహించటం తప్పనిసరి అని భావించి పొప్సెన్ రోమిల్లాథాపర్ కొన్ని పుస్తకాలు రాశారు. వాటిలో “Ancient India”, “Medieval India,” “A History of India” Vol I ప్రధానమైనవి వీటి ఆధారంగా తెలుగులో ఈ పుస్తకం తయారయింది.

“ఒక తరం తాను సంపాదించిన కొశలాన్ని, నేర్పుని ముందు తరానికి అందిస్తుంటుంది వచ్చే ప్రగతే చరిత్ర” అనే E.H. కార్ మాటల్ని మనస్సులో పెట్టుకుని “మనం ముందుకు సాగిని కొద్దీ గతాన్ని గురించిన మన వ్యాఖ్యానం, మన లక్ష్యశుద్ధి మారుతూ, పరిణామం చెందుతూ ఉంటూ”యన్న సమ్మతంతో ఈ పుస్తకాన్ని మీ ముందు ఉంచుతున్నాం. ఇందలి బాగాగులు నిర్ణయించవలసింది మీరు.

దీని మీద మీ ఆభిప్రాయాలు తెలిపే పాటి శ్రమ తీసుకుంటే అంతరిస్తా మేం కోర తగిందిలేదు

ప్రధానంగా ఇదే మార్గాన్ని అనుసరిస్తూ కంభంపాటి సత్యనారాయణ (సీనియర్ 1909-1983) గారు రచించిన ఆంధ్రుల సంస్కృతి-చరిత్ర అనే గ్రంథం రెండు భాగాలను ఇంతకు ముందే ప్రచురించాం. సత్యనారాయణ గారు స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో పనిచేశారు. కమ్యూనిస్టు ఉద్యమ విర్మాతల్లో ఒకరు తాను నమ్మిన ఆదర్శం కోసమే జీవితమంతా కృషి చేశారు. మరి ముఖ్యంగా చివరి రెండు మూడు సంవత్సరాల్లో మాకు ఎంతో సన్నిహితులయ్యారు. మా కృషిని మనసారా మెచ్చుకున్నారు. అడగక్కర్లేకుండానే సలహా లతో పాటు సహాయ సహకారాలిచ్చిందిచారు. వారి స్మృతికి ఈ పుస్తకం అంకితమియ్యటం ఉచితమైన పనిగా భావిస్తున్నాం.

మీ

మైదరాబాదు ఖుక్ ట్రస్ట్

విషయ సూచిక

మొదటి భాగం-ప్రాచీన యుగం

పరిచయం

1. గుహలో చీకటిలో కుడిలో .	7
2. సింధునదీ నాగరికతలో మానవ జీవన వికాసం	16
3. వైదిక యుగంలో గణ జీవితం	23
4. గణ రాజ్యాలు రాజరికాలు	29
5. సామ్రాజ్య అవతరణ	39
6. సామ్రాజ్య విచ్ఛిత్తి-స్వతంత్ర రాజ్యాలు	47
7. ఉత్తర భారతంలో “విశిష్టయుగ” ఆవిర్భావం	60
8. చిన్న చిన్న రాజ్యాలు వర్ధిల్లిన కాలం	68
9. మనం-మన చుట్టూ ప్రపంచం	73

రెండవ భాగం-మధ్యయుగం

1. భారతదేశం-మిగతా ప్రపంచం	81
2. దక్షిణ భారతదేశం : క్రీ. శ. 800-1200	
3. ఉత్తర భారతంలో ప్రాంతీయ రాజ్యాల ప్రారంభం : క్రీ. త. 800-1200	98
4. ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యం	110
5. ప్రజా జీవితం	120
6. భారతదేశంలో మొఘలులు, యూరోపియన్ల ప్రవేశం	132
7. అక్బర్	146
8. వైభవోజ్వల శకం	156
9. మొఘల్ సామ్రాజ్య పతనం	167

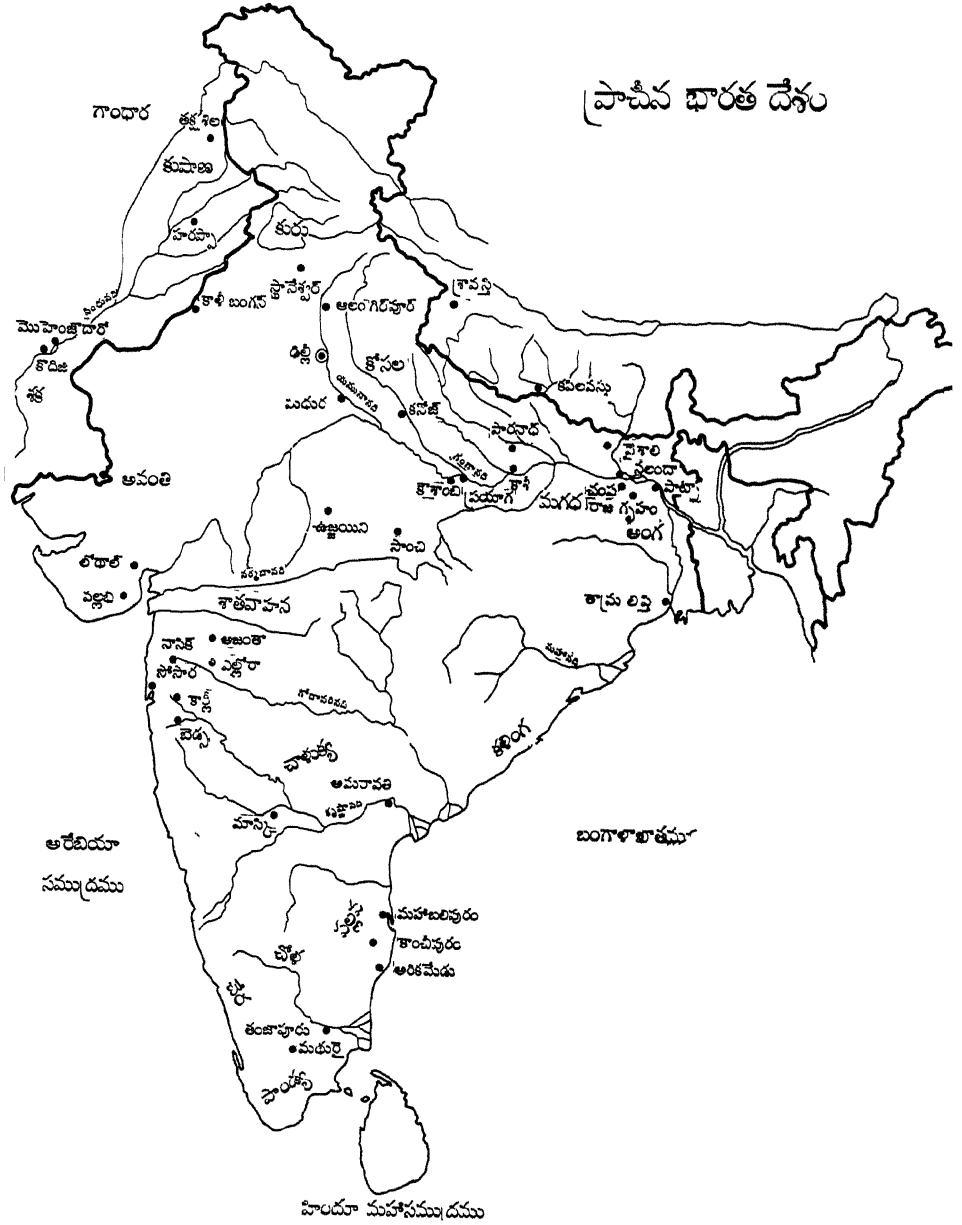
“అజ్ఞానపు టంధ యుగంలో
అకలిలో అవేశంలో
ఏ తీవ్ర శక్తులో నడిపిస్తే
నడిచి మనుష్యులు.....”

—శ్రీ శ్రీ

మొదటి భాగం
ప్రాచీన యుగం

ప్రాచీన భారత దేశం

పరిచయం

చరిత్ర ఎందుకు చదువుతున్నాం అని మనకి మనం తప్పకుండా తరచు ప్రశ్న వేసుకుంటాం. చరిత్ర అధ్యయనం గతాన్ని గురించి తెలుసుకునే ఒక మార్గం. మన పూర్వులు ఒకనాడు ఎలా జీవించారు, అలా ఎందుకు జీవించారు, ఏ అవరోధాల్ని ఎదుర్కొన్నారు, ఆ అవరోధాల్ని ఎలా అధిగమించారు అనేది అవగాహన చేసుకోడానికి చేసే ఒక ప్రయత్నం, చరిత్ర. గత చరిత్రతో పరిచయం కలిగించుకోటం చాలా అవసరం. ఎంచేతనంటే-ఈ నాడు దేశంలో జరిగే పరిణామాల్ని ఇంకా మెరుగ్గా ఆకళించుకోటానికి అది దోహదపడుతుంది. అనేక వందల ఏళ్ళ కిందట ఆరంభమైన మనదేశ కథ తెలుస్తుంది; మన దేశాన్ని ఏలిన రాజులు, రాజనీతిజ్ఞుల్ని గురించి, దేశ చరిత్రని నిర్మించిన ప్రజల్ని గురించి తెలుస్తుంది. ఇంకా, మనం మాట్లాడే భాషని ఎందుకు మాట్లాడుతున్నామో కూడా తెలుస్తుంది.

ఇది గాక, గతం లోతుల్లోకి వెళ్ళటం ఉద్రేక భరితంగా ఉంటుంది. ఇది “నిధి అన్వేషణ” క్రిడ ఆడటం వంటిది. ‘నిధి’ ని కనుక్కోడానికి అవసరమైన ఆధారాలు అన్ని తావులా దాగివున్నాయి. ఒక్క ఆధారం కనుక్కున్నామంటే, అది మరొక ఆధారం వేపు సునల్ని లాక్కుపోతుంది. అట్లా ఒక్కొక్క ఆధారం పట్టుకుని నెమ్మదిగా ముందుకి సాగిపోతే ‘నిధి’ ద తావు బైట పడుతుంది. ఇక్కడ ‘నిధి’ అంటే మనం పుట్టక పూర్వం అనేక వందల ఏళ్ళ కిందట ఈ ప్రపంచంలో, అందులో భాగమైన ఈ దేశంలో ఏం జరిగిందో ఆకళింపుకు వచ్చే చరిత్ర.

భారతదేశం యొక్క గతం చాలా సుదీర్ఘమైంది. దాని వేళ్ళు వేలాది సంవత్సరాల వెనక ఉన్నాయి. మన పూర్వులు వదలి వెళ్ళిన కొన్ని ఆధారాలు; అనవాళ్ళనిబట్టి ఆ సుదూర గతం మనకి బోధపడుతుంది. సమీప గతం గురించి తెలుసుకోటానికి మనకు లిఖిత, ముద్రిత పత్రాలు, పుస్తకాలు అందుబాటులో ఉన్నాయి. ముద్రణా సౌకర్యాలు తెలియని కాలాన్ని గురించి తెలుసుకోటానికి చేత్తో రాసిన కాగితపు కట్టలున్నాయి. కాగితం అంటే యేమిటో తెలీని ఇంకా వెనకటి కాలంలో తాటాకులమీద, కొండ రావిచెట్టు పట్టల మీద, రాగిరేకుల మీద రాసిపెట్టిన సమాచారం ఉంది. ఇంకా కొన్ని సందర్భాల్లో పెద్ద పెద్ద శిలలమీద, శిలా స్తంభాల మీద, రాతి గోడలమీద, ఇటుక పలకలమీద చెక్కిన శాసనాలు ఉన్నాయి. అసలు రాయటం అంటే ఏమిటో తెలియని మరీ పురాతన కాలం కూడా ఉంది. ఆ కాలనాటి

ఈ ఆతి ప్రాచీన లిపి రాతప్రతుల్లో నిలిచిలేదు. ఎక్కువగా శాసనాల్లో అది జీవించి వుంది. శిలలమీద లోహ ఫలకాలమీద, ఇటుక పలకలమీద చెక్కిన సమాచారాన్ని శాసనాలంటారు. అటువంటి శాసనాలు దేశ మంతటా వివిధ స్థలాల్లో, అనేక ప్రాచీన భాషల్లో దొరికాయి. గతాన్ని క్రోడీకరించి ఒక రూపంలో అతకటానికి ఇవన్నీ అవసరమైన ఆధారాలు. రాత ప్రతులు గ్రంథాలయాల్లో లభ్యమవుతాయి. శాసనాలు శిలలమీద, శిలా స్తంభాలమీద, ఇటుకలపైన, పురాతన భవనాల్లో, లోహఫలకాలమీద దర్శనమిస్తాయి.

ప్రాచీన భారత చరిత్రలో చాలా భాగాన్ని పురావస్తుశాఖ సమకూర్చిన ఆధారాల మీద నిర్మించుకున్నాం. పురావస్తు శాస్త్రం అంటే పురాతన కాలపు అవశేషాల అధ్యయనం అన్నమాట. అవశేషాలంటే ఆనాటి స్మారక చిహ్నాలు, భవనాలు, నాణాలు, మట్టిపాత్రలు, రాతిపనిముట్లు, లోహ పరికరాలు, బొమ్మలు, ప్రతిమలు, వేల యేళ్ళకిందట మానవులు తమ నిత్య జీవితంలో ఉపయోగించిన ఇతరేతర వస్తువులు అని అర్థం. ప్రాచీన నగరాలు, గ్రామాల్లో కొన్ని నాశనమైపోయాయి; మరికొన్నిటిని ప్రజలు పాడు పెట్టారు. ఆ భవనాలు భూమి అడుగున పూడిపోయాయి. తవ్వకాలు జరిపితే తప్ప అవి బయట పడవు. దేవాలయాలు వంటి కట్టడాలు మాత్రం నేటికీ నిలిచివున్నాయి. వాటిని తవ్వి వెలికి తీయాలైన పనిలేదు.

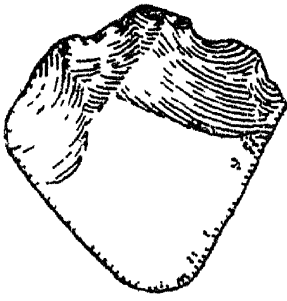
వేల ఏళ్ళ కిందట భారతదేశంలో నివసించిన స్త్రీ పురుషులు ఏ విధంగా జీవించారో తెలుసుకోడానికి పురావస్తు శాస్త్రం సమకూర్చిన ఆధారాలు మనకు తోడ్పడ్డాయి. ఆ తీరు బ్రతుకుని అటవికం అన్నారు. ఆనాటి మానవులు తమ జీవిత కోసం ఎక్కువగా ప్రకృతి మీదనే ఆధారపడ్డారు. వాళ్ళు ఆహారం వండుకోవటం ఎరగరు; బట్టలు కుట్టుకోవటం ఎరగరు. వాళ్ళకి ఇల్లా, వాకిలీ లేదు. ఆ విధంగా జీవించిన మనుషుల్ని తిండి వెతుక్కునే దిమ్మర్లు అన్నారు. నెమ్మదిగా, వాళ్ళు తమ చుట్టూ వున్న మొక్కల్ని జంతు జాలాన్ని గురించి తెలుసుకున్నారు; తమ పనిముట్లని మెరుగుపర్చుకున్నారు; పరికరాల్ని తయారు చేసే పద్ధతుల్ని ఆకళించుకున్నారు. దాంతో సుఖవంతమైన జీవితం గడపటం ప్రారంభించారు. చిట్టచివరికి పంటలు పండించటం, జంతువుల్ని మచ్చిక చేసుకోవటం నేర్చుకున్నారు. ఈ దశలో మానవుణ్ణి ఆహారం ఉత్పత్తిచేసు కునే వానిగా వర్ణించారు. ఆ దశనుంచి ఈ మనుషులు సుఖంగా జీవించటం మాత్రమే కాకుండా, ఆలోచించటానికి, ఆలోచల్ని నమోదుచేసుకోటానికి, తమ జీవన విధానాల్ని అభివృద్ధిపర్చుకోటానికి తీరిక సమయాన్ని వెచ్చించారు.

గుహలో చీకటిలో కుటిలో.....

అతి పురాతన కాలం నాటి అనాగరిక మానవుడు నాగరికుడుగా మార్పు చెందటానికి అనేక వేల యేళ్ళు పట్టింది. ఆహార సేకరణం నుంచి ఆహారాన్ని ఉత్పత్తి చేసే దశకి చేరుకోవటానికి షుమారు మూడు లక్షల సంవత్సరాలు పట్టింది. మానవుడు తిండి గింజల్ని పండించటం నేర్చుకున్న తరువాత అతడిక వెనక్కి తిరిగి చూడలేదు. వేగంగా మును ముందుకు పయనించాడు

మొట్టమొదట, మనుషులు దేశదిమ్మరులు. అంటే-ఆహారం కోసం, ఆశ్రయం కోసం మనుషులు జట్లు జట్లుగా ఒకచోటునుంచి వేరొక చోటికి సంచారం చేసేవాళ్ళు. ఆ జట్టులో కొంతమంది పురుషులు, స్త్రీలు, పిల్లలు కలసి మెలసి పెనవేసుకుని ఉండేవాళ్ళు. గుంపుగా కదిలి వెళ్ళేవాళ్ళు. ఒంటరిగా పొట్ట పట్టుకుని సంచారం చెయ్యటం కన్నా, ఒక జట్టులో భాగమై ఉండటం అతనికి షేమకరం. ఆ పురాతన కాలంలో జీవితం ఎంతో ప్రయాస-భరితం కాయలు పళ్ళు కనిపిస్తే కోసుకునే వాళ్ళు; అడవి మృగాల్ని వేటాడి చంపి తినే వాళ్ళు. కూరగాయలు పండించటం ఎరగరు; తిండి గింజల మాట అసలే తెలీదు. ఒకచోట కాయలు, పళ్ళగానీ, వేటాడానికి జంతువులు గానీ-అఖరయిపోతే పొట్ట చేత బట్టుకుని ఇంకొక దిక్కుకి కదిలి వెళ్ళేవాళ్ళు. ఆహారం దొరికినన్నాళ్ళు అక్కడ మజిలీచేసి, తరువాత మళ్ళీ వేరే దిక్కుగా తరలిపోయేవాళ్ళు అదొక అంతం లేని సంచార జీవితం.

ఎక్కడ గుహలు కనబడితే అక్కడ తలదాచుకునే వాళ్ళు. గుహలు-లేని చోట్ల పెద్ద పెద్ద చెట్లమీద గుబురు కొమ్మల మధ్య గూడు కట్టుకునేవాళ్ళు. ఎంచేతనంటే-వాళ్ళు రెంటికి భయపడిపోయారు ఒకటి-వాతావరణం; రెండు-కూరజంతువులు. ఎదుగు తున్న ఉరుముతుందో, మెరుపు మెరుస్తుందో వాళ్ళకి తెలీదు. తెలీదు కాబట్టే ఉరిమినా, మెరిసినా తల్లడిల్లిపోయే వాళ్ళు. పులులు, సింహాలు, చిరుతలు, ఏనుగులు, ఖడ్గమృగాలు మొదలైన క్రూర జంతువులు విచ్చల విడిగా అడవుల్లో తిరిగేవి. అనాడు దేశమంతా అడవుల మయం. ఆ క్రూరమృగాలతో పోలిస్తే మనిషి బలహీనుడు. వాటి బారినుంచి రక్షించుకోవటానికి గుహల్లో తల దాచుకున్నారు; చెట్లమీద కొమ్మల మధ్య గూళ్ళు కట్టుకున్నారు. తమకి తెలిసిన మొరటు రాతి ఆయుధాలతో వాటిని వేటాడి చంపారు.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

ఆహార సేకరణ దశలో మానవుడు ఉపయోగించిన పనిముట్లు, పరికరాలు

అనేక వందల యేళ్ళ మానవుని తొలి చరిత్రకి సంబంధించి మనకు లిఖితాధారాలు లేవు. మానవుడు వేట కోసం, వేరే పనుల కోసం స్వయంగా రూపకల్పన చేసి, ఉపయోగించిన మోటు రాతి పనిముట్లు మాత్రమే ఈ “చరిత్ర పూర్వయుగ”పు ఆనవాళ్ళు. పురాతన మానవుడు జంతువుల వేట కోసం సంచరించిన ఎత్తయిన నదీ ప్రాంతాల్లోను, అతడు తల దాచుకున్న గుహల్లోను రాతి మడుగుల్లోను ఈ పనిముట్లు ఎక్కువగా దొరికాయి. ఏ పనికైనా మనిషికి రాయి ఏకైక పదార్థంగా ఉపయోగపడ్డ ఈ దశని రాతియుగం అంటారు. ఈ యుగంలో చాలా దీర్ఘకాలం దాకా మానవుడు తిండి వెతుక్కునే దిమ్మరిగా బ్రతికాడు. అతడు తన ఆహారం కోసం పూర్తిగా ప్రకృతి మీద ఆధారపడ్డాడు. అతడు తయారు చేసుకున్న మొట్టమొదటి పనిముట్లు చచ్చిన జంతువుల చర్మాలు

రాత్రివేళ గుంపులోని యావన్నుండి గుహలోపలికి చేరాక గుహ మొదట్లో నిప్పు రగిల్చి పెట్టే వాళ్ళు. క్రూరమృగాలకు నిప్పంటే భయం. గజ గజ వణికించే చలిరాత్తుల్లో, మోత పెడుతూ తుపాను వీచే భయంకర నిశీధాల్లో నిప్పు వాళ్ళ నేస్తం.

నిప్పు కనిపెట్టటం చాలా విచిత్రంగా జరిగింది. రెండు చెకుముకి రాళ్ళను రాపొడించగా నిప్పురవ్వ పుట్టింది. ఎండుటాకుల్ని, సన్నని రెమ్మల్ని కొమ్మల్ని తాకిస్తే భగ్గున మంట మండింది. పురాతన మానవుని ఆశ్చర్యానిక అంతులేదు. అతడు నెమ్మదిగా నిప్పుని అనేక రకాలుగా ఉపయోగించడం నేర్చు కున్నాడు. నిప్పు అదిమ మానవుని బ్రతుకులో అపూర్వమైన మార్పు తెచ్చింది. అతని జీవిత విధానంలో అమోఘమైన అభివృద్ధి మొదలయింది. మానవుని ప్రగతి సోపాన పథంలో నిప్పు తొట్ట లొలి మెట్టు.

పనిముట్లు, ఆయుధాలు : నిప్పు చెయ్యటానికి మాత్రమే కాకుండా చెకుముకి రాయి ఇంకా చాలా విధాలుగా ఉపయోగపడింది. అది అతి కఠినంగా ఉన్నా, చెక్కటం చాలా లేలిక. అంచేత, చెకుముకి రాయిని అనేక రూపాలలోకి మలుచుకున్నారు. పనిముట్లు, ఆయుధాల తయారీకి ఇతర రాళ్ళతో పాటు ఇదీ ఉపయోగపడింది. ఆ పాతరాతి యుగానికి చెందిన చెకుముకిరాతి పనిముట్లు, ఆయుధాలు పంజాబులో (పశ్చిమ పాకిస్తాన్) సోహాన్ నదీ ప్రాంతంలో దొరికాయి. కాశ్మీరు లోయపంటి కొన్ని తదితర ప్రాంతాల్లో జంతువుల ఎముకలతో తయారుచేసిన పనిముట్లు బైట పడ్డాయి. పిడికిలికి అమరే పెద్దరాళ్ళతో సుత్తుల

తియ్యటానికి, వాటి మాంసం కొయ్యటానికి, ఎముకలు పగల గొట్టటానికి, ఇంకా తదితర పనులకు ఉపయోగపడ్డాయి. రాతిని నేర్పుగా చెక్కటం, సిద్ధివ్వ అవసరాల కోసం పనికి వచ్చే పని ముట్లని తయారు చేసుకోవటం అతడు నెమ్మదిగా అనుభవం మీద నేర్చుకున్నాడు. కాలక్రమంలో మానవుడు అభివృద్ధి చెందిన మూడు వేర్వేరు దశల్ని సూచించే స్పష్టమైన మూడు రకాల పనిముట్లు లభ్యమైనాయి.

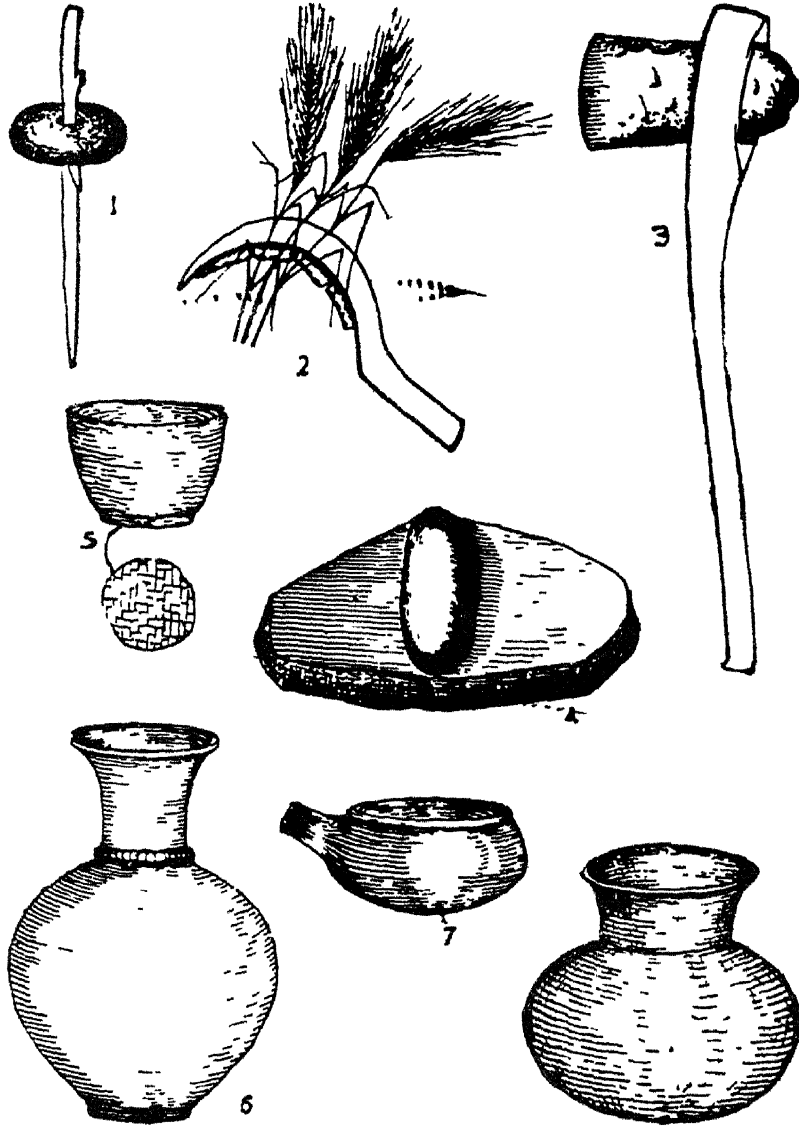
1-3 ఆద్యశిలా యుగపు పనిముట్లు : (పాత రాతియుగపు పనిముట్లు)

1. గులక రాతితో తయారు చేసిన నరుకుడు పనిముట్టు. రాయిని పెచ్చులూడగొట్టి అడుగున కొనదేరిన అంచుగలది. 2. వట్టిచేత్తో ఉపయోగించే గొడ్డలి. పైకి కొనదేరిన పనిముట్టు. 3. వెడల్పాటి ఉలి అంచు కలిగిన నరుకుడు పనిముట్టు.

4-7 మధ్యమశిలా యుగపు పనిముట్లు :

బొక్కలు పొడిచేది, బాణం ములుకు, పెచ్చులూడగొట్టే పనిముట్లు వగైరాయి.

8-12 మొన, నెలవంక ఆకారపు పదునైన అంచు, రాతి పెచ్చు మొదలై నవ, వేగంగా పారిపోయే జంతువుల్ని చంపటానికి ఈ పరికరాలలో కొన్నింటిని ఉపయోగించాడు. ఇది మానవుని నైపుణ్యం అభివృద్ధి చెందిన దశ. ఆహార సేకరణంలో ఒక ప్రత్యేకత సాధించినటువంటి, పూర్వం కన్నా సమర్థవంతమై వటువంటి పద్ధతుల ప్రవేశాన్ని ఈ దశ సూచిస్తుంది; న్యవసాయారంభానికి తోవ తీసిన దశ.

అహారం ఉత్పత్తి చెయ్యటం నేర్చిన దశలో
మానవుడు వాడిన వస్తువులు, పనిముట్లు

కొత్త రాతియుగం : మానవుడు తన జీవన విధానాన్ని సంపూర్ణంగా మార్చుకున్న అహార ఉత్పత్తిదశ. దీనికి పూర్వం మనిషి జంతువుల్ని వేటాడి, కాయాకసరూ తిని ప్రాణం నిలుపుకున్నాడు. కొత్త జీవన విధానంలో మనిషి జంతువుల్ని మచ్చిక చేసుకోవటం, మొక్కల్ని పెంచటం నేర్చుకున్నాడు. మాలిమి అయిన మొట్ట మొదటి జంతువులు కుక్క, మేక, గొర్రెలు కావచ్చు. గోధుమ, భార్గి మొట్ట మొదట పండించిన తిండి గింజలు. ఈ కార్యకలాపాలకోసం మనిషి తను ఎంపిక చేసుకున్న కొన్ని నిర్దిష్ట ప్రదేశాలలో స్థిరపడవలసి వచ్చింది. స్థిరనివాసం జనవాసాల పుట్టుకకి, వ్యవసాయం మీద ఆధారపడిన తెగం పెరుగుదలకి దారితీసింది. చెట్టు, కంపా కొట్టి నేలని తెరిపి చెయ్యడానికి, నేలని సాగుకు అనుకూలంగా చెయ్యడానికి అతనికి కొన్ని

కత్తులు, గొడ్డళ్ళు తయారయ్యాయి. మొట్టమొదటి రోజుల్లో చెట్లకొమ్మల్ని నరకటానికి, తదితర పనులకి పిడిలేని గొడ్డళ్ళు ఉపయోగింపబడ్డాయి. తరువాత, కర్రని జొనిపి గొడ్డలిని ఉపయోగించటం నేర్చుకున్నారు. ఈ పనిముట్లు, ఆయుధాలు వారి జీవితాల్ని మెరుగు పర్చాయి. చెట్లు కొట్టటానికి, జంతువుల్ని చంపటానికి, నేలని తవ్వటానికి, రాయిని దారువుని రకరకాల రూపాలలోకి తీర్చిదిద్దటానికి ఇవి ఉపయోగపడ్డాయి.

చిన్న చిన్న రాళ్ళని-అంటే పెద్దరాళ్ళని చెక్కినప్పుడు ఊడిన పెచ్చులు, చెక్కుల అంచుల్ని నునుపుగా, పదునుగా చేసి చాకులుగా ఉపయోగించారు. రాతి మొనని పదునుగా చెక్కి విల్లములు, ఈటెలకి గుచ్చారు. పురాతన మానవుడు ఎక్కువగా నదీ తీరానికో, సెలయేటి గట్టుకో దగ్గరగా జీవించి తన నీటి అవసరాన్ని తీర్చుకున్నాడు. సామూలయ పర్వత పాదంలోగాని, నర్మదా నదీ లోయలో గాని నదీ ప్రవాహం వెంట నడుస్తూ కింద నేల వేపు శ్రద్ధగా చూస్తూ పోతే అప్పుడప్పుడు ఈ పనిముట్లు కని పిస్తాయి.

దుస్తులు . దుస్తులకు సంబంధించి ఆరాటి మానవుడు ఇబ్బంది ఎరగడు. వాతావరణం వెచ్చగా ఉన్నప్పుడు దుస్తుల్లో పని లేదు. వానకాలంలో, చలికాలంలో తాము వేటాడిన జంతువుల చర్మాల్ని, చెట్టు పట్లని, విశాల మైన ఆకుల్ని ఒంటికి చుట్టుకున్నారు. దుప్పి చర్మం కప్పుకుంటే చలి తెలిసేది కాదు.

సంచార స్థితి నుంచి స్థిర నివాస దశకి .. : క్రమేణా, మనిషికి తన పరిసరాల్ని గురించి జ్ఞానం పెరగటంతో కొంత సుఖంగా బ్రతకాలనే కోరిక కలిగింది. కొత్త కొత్తవి అనేకం కనిపెట్టి బద్దంతో జీవన విధానంలో అపూర్వమైన మార్పులు సంభవించాయి. మొక్కల్ని పెంచి ధాన్యం పండించటం నేర్చుకున్నాడు. నేలలో విత్తులు చల్లి నీళ్ళు పెడితే మొక్కలు పెరుగుతాయని గ్రహించాడు. ఇది వ్యవ సాయానికి ఆరంభం. ఆదిమ మానవుడు ఆహారం కోసం ఆడవులు, కొండలు, గుట్టలు పట్టుకుని తిరిగే పాట్లు తప్పిపోయాయి. ఇప్పుడతను తిండిగింజలు తనే స్వయంగా పండించుకోగలడు. వెంటనే సంచార జీవితానికి

పనిముట్లు, పరికరాలు కావలసి వచ్చాయి. మిగులు ధాన్యాన్ని నిలవచేసి వుంచుకోటానికి, నీళ్లు, పాలు, నూనె వగైరా ద్రవ పదార్థాల్ని పోసుకోవటానికి పాత్రలు అవసరమయ్యాయి. ఈ అవసరమే మనిషి మట్టి కుండలు తయారు చెయ్యటానికి ప్రేరణ ఇచ్చింది. మొట్టమొదట, బుట్టల చుట్టూ తడిమట్టి పూసి కుండలు తయారుచేశాడు. తరువాత బుట్టల్ని ఉపయోగించకుండా పూర్తిగా మట్టితోనే తయారు చెయ్యటం మొదలుపెట్టాడు.

మానవుడు ఆహారం ఉత్పత్తి చేసిన దశలో ఉపయోగించిన పనిముట్లు పాత్రలు ఎడం పక్క పెజీలో చూపబడ్డాయి. ఇవి మనదేశంలో వివిధ స్థలాల్లో దొరికాయి.

1. బరువు కట్టిన రాతి తవ్వకోల
2. కోతకి ఉపయోగించిన రాతి కొడవలి
3. కొయ్యకి బిగించిన రాతి గొడ్డలి
4. ధాన్యం నలచటానికి, పిండి చెయ్యటానికి ఉపయోగించిన రాయి, పొత్రం
- 5-8. వివిధ రకాల మట్టి పాత్రలు.

స్వస్తిచెప్పి స్థిర జీవితాన్ని ఏర్పాటు చేసుకున్నాడు. మానవుని జీవన సరళిలోని ఈ మార్పులు భారత దేశంలో పలుచోట్ల పలు సమయాల్లో సంభవించాయి. మనదేశంలో అనేక చోట్ల ఈ మార్పులు 4-5 వేల యేళ్ళ కిందట చోటు చేసుకున్నాయి.

జంతువుల మచ్చిక. జంతువుల్ని మచ్చిక చేసుకుని, వాటిని స్వంతవనులకు, స్వీయప్రయోజనాలకు ఉపయోగించగలగవచ్చుననే గ్రహింపు ఆదిమ మానవుణ్ని గొప్పగా ఉత్తేజపర్చింది. ఉదాహరణకి- ఆడవి మేకల్ని వేటాడి చంపి తినటమే తెలిసిన మనిషికి వాటిని మచ్చికచేస్తే నిత్యం పాలు సమృద్ధిగా దొరకటమే కాకుండా వాటి సంతతిని వృద్ధిచేసి మందని పెంచుకోవచ్చునన్న జ్ఞానం కలిగింది. మందలో కొన్నిటిని మాంసం కోసం ఉపయోగించుకోవటంవల్ల వేటకి వెళ్ళాల్సిన అవసరం తప్పిపోయింది అలాగే, కుక్కని మచ్చిక చేసుకున్నందువల్ల మనిషికి గొప్ప మేలు జరిగింది. అరక దున్నటానికి, బండి లాగించటానికి జంతువుల్ని ఉపయోగించుకోగల్గడం ద్వారా ఆనాటి మానవుడు మరొక ముందడుగు వేశాడు.

లోహాల ఎరుక, వాడకం : ఆదిమ మానవుడు సంచార జీవనం మాని స్థిరనివాసం ఏర్పరచుకొని తన ఆహారాన్ని తాను స్వయంగా పండించుకోవటం ప్రారంభించినప్పుడు చెట్లు కొట్టివేసి, దుబ్బులు తవ్వి నేలని వ్యవసాయ యోగ్యంగా చేసుకోవలసి వచ్చింది. అంతకుముందే కనిపెట్టబడ్డ రాతి పనిముట్లు, నిప్పు వ్యవసాయాభివృద్ధికి గొప్పగా దోహదపడ్డాయి. రాతి గొడ్డళ్ళతో చెట్లు కొట్టాడు, దుబ్బులు తవ్వాడు. మిగిలిన కాడల దుబ్బుకి నిప్పుంటింది తగలబెట్టాడు. కాని రాతి గొడ్డలితో చెట్లు నరకటం విపరీతమైన ప్రయాసతో కూడుకున్న పని. ఆ పరిస్థితుల్లో లోహాల్ని కనిపెట్టటం సంభవించింది. మొట్ట మొదట కనిపెట్టబడ్డ లోహం - రాగి ఇది లోహాయుగ ప్రాథమిక దశ. క్రమేణా, రాగితో తగరం, తుత్తునాగం వంటి ఇతర లోహాల్ని కలిపి కంచు తయారు చెయ్యటం నేర్చుకున్నాడు. ఈ లోహాల ఎరుక, తయారీ ఎలా తెలుసుకున్నాడన్నది మనకి తెలీదు. ఒక ఖనిజపు ముద్దని కరిగించి లోహాన్ని ఎలా రూపొందించుకున్నదీ ఇప్పటికింకా అంతు పట్టకుండా వున్న విషయం.

లోహంతో తయారు చేసిన చాకులు, గొడ్డళ్ళు మొదలైనవి రాతితో చేసిన వాటి కన్నా చాలా పదునైనవి; ఎక్కువ సమర్థవంతంగా ఉపయోగపడ్డాయి. మానవుడు కేవలం రాతి పనిముట్లను మాత్రమే ఉపయోగించిన కాలాన్ని రాతి యుగం (ప్రాత రాతి యుగం, కొత్త రాతి యుగం) అంటారు. స్వల్పమైన రాతి పనిముట్లతో బాటు లోహాన్ని ఉపయోగించిన కాలాన్ని లోహ యుగం (లేదా తామ్ర-శిలా యుగం) అంటారు. మనదేశంలో ఆనాటి లోహ పరికరాలు బయల్పడిన ప్రదేశాలు చాలా ఉన్నాయి. మైసూరుకు సమీపంలోని బ్రహ్మగిరి, నర్మదా నదివద్ద నవదత్తాలి ప్రధానమైనవి.

చక్రం : చక్రం కనిపెట్టటం అత్యద్భుతమైన ఆంశం. ఎవరు, ఎప్పుడు, ఎక్కడ దీన్ని కనిపెట్టారన్నది తెలీదు. కాని ఇది మానవ జీవన విధానంలో ఒక మహత్తర అభివృద్ధికి బాటలు పరిచింది. ఈనాటికీ దీని ఉపయోగం అనన్యం. రిస్టువాచీ లోపల సూక్ష్మచక్రం మొదలుకొని రైలింజను చక్రం దాకా ఆనాడు కనిపెట్టబడ్డ పరికరం యొక్క అభివృద్ధి రూపాలే. ఈ చక్రాన్ని కనిపెట్టడంతో జీవితం వెయ్యి విధాల సుఖవంతమైంది. దీనికి పూర్వం ఒకచోటునుంచి వేరే చోటికి పోవాలంటే కాల్చి నడక లేదా జంతువుల మీద స్వారీ మాత్రమే శరణ్యం. చక్రం వాడుకలోకి వచ్చాక బండ్లు తయారయ్యాయి. వెనక

ఒక చోటు నుంచి మరొక చోటుకి కదిలించటానికి సాధ్యమదని భారీ వస్తువుల్ని, సామగ్రిని రవాణా చెయ్యటం సులభమైంది. అంతేకాకుండా, కుండల తయారీని ఈ చక్రం మేలురకంగా తీర్చిదిద్దింది.

జనపదాలు : కొత్త రాతియుగం నాటికి మానవులు మెరుగైన నాగరిక జీవనానికి తయారై వున్నారు. సంచార స్థితిలో ఉన్న గుంపులు ఒకచోట కుదురుకుని గుడిసెలు వేసుకుని బార్లీ, వరి, గోధుమ పండించే దశకి చేరుకున్నారు. మేకలు తడితర జంతువుల్ని మచ్చిక చేసుకున్నారు. వాళ్ళు గుడిసెలు నిర్మించుకొని స్థిరపడ్డ చోటు జనపదమైంది. ఇవే తొట్ట తొలి పల్లెలు లేదా పల్లీయ సమాజాలు. దేశమంతటా ఇటువంటి పల్లెలు వెలిశాయి. ముఖ్యంగా నదీలోయల్లో, సమతల మైదాన ప్రాంతాల్లో ఇవి విశేషంగా కానవచ్చాయి. ఎంచేతనంటే, అక్కడ నేల సారవంతంగా ఉండి, పంటలు పండించటానికి అనుకూలంగా వుండి పురావస్తు పరిశోధకులు జరిపిన త్రవ్వకాలలో ఈ పురాతన జనపదాల అవశేషాలు బయల్పడ్డాయి. ఇవి చరిత్ర పూర్వయుగ పరిస్థితులకు విశ్వసనీయమైన ఆధారాలు. ఆ కాలంలో పురాతన మానవులు ఎలా జీవించిందీ ఈ అవశేషాలు అద్దం పట్టి చూపిస్తాయి.

ఆ పల్లెలు చాలా చిన్నవి. గుడిసెలు ఒకదానికొకటి అతి దగ్గరగా ఉండేవి. పల్లెలో ప్రజలు ఒకరికొకరు సన్నిహితంగా నివసించడం వల్ల క్రూరమృగాల బారినుండి పల్లెను రక్షించుకోవటం సులభమైంది. బహుశా గుడిసెలు వేసుకున్న స్థలం చుట్టూ మట్టిగోడగానీ, ముళ్ళకంచెగానీ పెట్టుకున్నట్టు తెలుస్తుంది. పొలాలు కంచెకి ఆవల ఉండేవి. సాధారణంగా ఆ పల్లెలు పొలాల నేలమట్టంకన్నా కొంచెం మెరకగా వుండే ఎత్తయిన ప్రదేశంలో నిర్మించబడ్డాయి ఇళ్ళు గడ్డి, పూరి, రెల్లు వగైరాలతో నేసిన పూరి గుడిసెలు. లోపల ఒకే ఒక గది. గుంజలు పాతి ఒక చక్రం తయారుచేసి దానిమీద కొమ్మలు, గడ్డి, పూరి వగైరాలు వేసి గుడిసె తయారు చేసేవాళ్ళు. గుడిసె లోపల పొయ్యి వెలిగించి వంట వండుకునేవాళ్ళు; రాత్రివేళ దాని చుట్టూ పండుకొని నిద్రించేవాళ్ళు.

పూర్వం లాగా పచ్చిమాంసం, పచ్చికూరలు, ఆకులు తినడం మానివేసి, ఉడికించిన ఆహారాన్ని భుజించటం ప్రారంభమైన దశ ప్రవేశించింది. మాంసం నిప్పులమీద కాల్చటం నేర్చారు. రెండు రాళ్ళ మధ్య ధాన్యం పోసి నలిపి పిండి చెయ్యటం నేర్చారు. పిండితో రొట్టె చెయ్యటం కూడా తెలుసుకున్నారు. మిగులు ధాన్యాన్ని పెద్ద పెద్ద జాడీల్లో నిలవజేసుకున్నారు. వంట అనగానే వండుకునే పాత్రలు కావాలి. అంతకన్నా ముందు కాలంలో మట్టిపాత్రలు చెయ్యడం తెలుసు. క్రమేణా లోహపాత్రలు వాడుకలోకి వచ్చాయి. మొట్ట మొదట్లో స్త్రీలు మట్టిని గుండ్రని కుండలు, జాడీలు, పళ్ళాలు వగైరా వేర్వేరు ఆకారాల్లోకి చేత్తో మలిచి ఎండలో ఆరబెట్టేవాళ్ళు. తరువాత, ఎండిన మట్టి పాత్రల్ని అములో కాల్చడం నేర్చుకున్నారు. ఇంకా రాను రాను, చక్రం ఉపయోగంలోకి వచ్చుక దాన్ని గిర గిరా తిప్పుతూ చక చకా పాత్రలు తయారు చేసే నైపుణ్యం అభింది. ఈ నాడు మనం గ్రామాల్లో చూసే కుండల తయారీలాగే అనాడూ అచ్చు ఇలానే ఉండేది రాయి-రాగి రెంటితో పనిముట్లు తయారు చెయ్యటం జరిగిన తామ్ర శిలాయుగంలో కుమ్మరి కుండల మీద అందమైన నగిషీలు దిద్దడంలో ఆరితేరాడు.

దుస్తులు-ఆభరణాలు : తామ్ర శిలాయుగ మానవునికి అలంకరణ అన్నా, ఆభరణాలన్నా మోజు. పక్కతి వెపరిత్యాలతో, కూర మృగాలతో భయంకర సమరం సాగించిన కరోర జీవితం

కాదిప్పుడు. అనందించటానికి, అనుభవించటానికి వ్యవధి దొరికింది. తనకోసం, తన స్త్రీ జనం కోసం ఆభరణాలు తయారుచేసుకున్నాడు. స్త్రీలు గుల్లల్లో, ఎముకల్లో తయారైన ఆభరణాలు అలంకరించుకున్నారు. సుందరంగా తయారైన దువ్వెనని సిగలో సింగారించుకున్నారు. ఒంటికి చుట్టుకోడానికి జంతువుల చర్మాలు, చెట్టు పట్ట, ఆకులు మాత్రమే శరణ్యం కాదు. పత్తి మొక్క కాయలు పగిలి సరైన బైటికి దూసుకువచ్చే మెత్తటి దూది నుంచి నూలు తీసి, వడికి, బట్టలు నేసే నైపుణ్యం అలవడింది. సరదాలకు, వినోదాలకు విరామ సమయం దొరికింది.

సమాజం : మనిషి దిమ్మరిబతుకు మాని పల్లెల్లో కుదురుగా జీవించటం మొదలు పెట్టాక ప్రవర్తన నియమావళిని రూపొందించుకోవలసిన అవసరం ఏర్పడింది. ఇతర కుటుంబాలతో, ఇతర జట్లతో కలిసి జీవించేటప్పుడు గ్రామంలో అదుపు, కట్టుబాటు అవసరమయ్యాయి. శ్రమ విభజన అవసరమైంది. కొందరు పొలాల్లో కష్టం చేశారు; మరి కొందరు జంతువుల అవసరాలనా చూశారు. ఇంకా కొందరు గుడిసెలు కట్టారు; పనిముట్లు, ఆయుధాలు తయారు చేశారు. స్త్రీలు నూలువడికారు; బట్టలు నేశారు; కుండలు చేశారు; వండి వార్చాడి; పిల్లల్ని పోషణచేశారు. ఎవరు ఏ ఏ పనులు చెయ్యాలన్నది గ్రామంలో అందరూ కలిసి నిర్ణయించారు. అయిదువేలకి, గ్రామానికి ఒక పెద్ద అంటు ఉండాలి; ఆదేశాలిచ్చి అమలు జరిపే నాథుడు ఉండాలి. సాధారణంగా, వయస్సులో వివేకంలో పెద్దవాడైన దొడ్డ మనిషి నాయకుడుగా వ్యవహరించాడు. కొన్ని సందర్భాల్లో బలంలో, ధైర్యంలో ఓట్టరి అయిన పుట్ల నాయకుడుగా వ్యవహరించాడు.

మతం : జీవితంలో మనిషిని దిగమక పెట్టిన అంశాలు కొన్ని ఉన్నాయి. ప్రతి ఉదయం ఎందుకు పొద్దు పొడుస్తుంది? ప్రతి సాయంత్రం ఎందుకు పొద్దు గుంకుతుంది? నిద్ర, నిద్రతో కలలు, పుట్టుక, పెరుగుదల, చావు-ఇవన్నీ ఆర్థమవక అయోమయంలో ముంచెత్తాయి. అతేనా! ఏళ్ళు గొర్లిపోతున్నా అవే రుతువులే ఎటెటా మాటి మాటికి వచ్చిపోతున్నాయి. ఏంచేత? మరణించాక మనిషి యేమవుతాడు? మరణమంటే వెరపు; అమృతంంటే, మెరుపులంటే వెరపు, భూకంపాలంటే వెరపు. భూకంపాలు ఎందుకు కలుగుతాయి అనితే తెలదు. కొందరు మనుషులు ఇతర్లకన్నా వీటినిగురించి తీవ్రంగా ఆలోచించారు. ఈ ప్రశ్నలకి ఉదాహరణలు సూచించారు. ఆకాశ దేవత ఒకడున్నాడు, అతడు ప్రతిరోజూ సూర్యుణ్ని ఆకాశంలో సంచరించనిస్తాడు. ఒడ్లాగే నేల తల్లిలాంటిది. తన మొక్కల్లో, పంటల్లో బిడ్డల్ని కాపాడే తల్లి ఆవిడ ప్రతి ఉదయం పొద్దు వాడవాలంటే, ప్రతి ఏడూ పంట పండాలంటే ఆకాశ దేవతని, భూమాతని మంత్రాలతో, బలుల్లో పూజించాలి. భూమాత మట్టి ప్రతిమలు చేసి ఆరాధించారు. పురుషుల్లో కొందరు “మంత్రగాళ్ళు”గా తయారయ్యారు. మంత్ర మహిమతో ప్రకృతిని ఆదుపుచెయ్యగలం అన్నారు; రోగాల్ని కుదురుస్తాం అన్నారు. మనుషులకి ప్రమాదాలు ఆరక్కుండా నిరోధిస్తాం అన్నారు. వీళ్ళ తరువాత పురోహిత వర్గం పుట్టింది. మొత్తం గ్రామం తరపున వీళ్ళు మంత్రాలు చదివారు; బలులు వగైరా నిర్వహించారు.

మరణ మన్నది మరో లోకంలోకి ప్రస్థానం. మళ్ళీ తిరిగి రాలేని మరో ప్రపంచం అది. కాబట్టి ఒక స్త్రీ గాని, పురుషుడు గాని మరణిస్తే ఆమెని గాని అతణ్ని గాని గోతిలో సమాధి చెయ్యాలి. చిన్నబడ్డ చనిపోతే ఓ పెద్ద కుండలో పెట్టి పూడ్చిపెట్టాలి కుండల్ని, పూసల దండల్ని, ఇంకా చనిపోయిన మనిషికి అవసరమైనవని గ్రామం భావించే ఇతర వస్తువుల్ని శవంతోపాటు గోతిలో పూడ్చిపెట్టాలి. ఇవన్నీ ఆనాటి

మానవుని భావనలు.

మానవుని సంస్కృతి, లేదా జీవన సరళి లేదా ప్రవర్తన తీరు ఆహారసేకరణనాటి మనిషి అనాగరికదశ దాటి ఎంతో పురోగమించింది. ఇప్పుడతనికి నింకడగా నిలిచే తావుంది; బ్రతుక్కి భద్రత ఉంది. తన జీవిత విధానాన్ని మెరుగు పర్చుకుంటున్నాడు; కొత్త కొత్త పని పద్ధతుల్ని కనిపెడుతున్నాడు; జీవితాన్ని సునాయాసం, సుఖవంతం చేసే మార్గాల్ని ఏర్పరచుకొంటున్నాడు. కాని ఒక్క లోపం మాత్రం అతణ్ణి వెన్నుంటి ఉంది. ఆ లోపమే అతణ్ణి నేగం పురోగమింప నివ్వకుండా నిరోధిస్తున్నది. అదేమిటి? అతనికి లిపి లేదు; అంచేత రాయటం రాదు, పంటలెలా పండించాలో, పసుపుల్ని ఎలా చూసుకోవాలో, కుండల్ని ఎలా తయారు చెయ్యాలో అతడు తన బిడ్డలకి నేర్పగలడు. కాని తను ఈ విజ్ఞానాన్ని రాసి పెట్టుకోలేదు. లిపి జ్ఞానం నగరాణ నిర్మాణమైన తరువాతి దశలోగాని కలగదు.

2

సింధునదీ నాగరికతలో మానవ జీవన వికాసం

అయిదు వేల యేళ్ళ నాటి సింధునదీ నాగరికత ఆరవై యేళ్ళ క్రితం దాకా “ఇతిహాసపు చీకటి కోణం అట్టడుగునపడి కాన్పించని కథ.” 1921-'22లో సింధు మైదానంలో జరిపిన త్రవ్వకాల్లో రెండు పురాతన మహా నగరాల శిథిలాలు బయల్పడ్డాయి. ఒకటి - మొహెంజోదారో; (ఇప్పుడది సింధు రాష్ట్రం లర్హానా జిల్లాలో ఉంది) రెండు - హరప్పా, (పంజాబ్ లో మాండ్ గోమరీ జిల్లాలో ఉంది).

భూమి అడుగున పూడిపోయిన ఈ పురాతన మొహెంజోదారో-హరప్పా నాగరికతా సంస్కృతులు వెలుగులోకి రావటానికి మూల కారకులు కనింగ్ హాం, సర్ జాన్ మార్షల్, ఆర్.డి. బెనర్జీ ప్రభృతులు. ఈ ఋగ్గురూ పురావస్తు పరిశోధకలే.

హరప్పా సంస్కృతిలో తడిసిన నేల చాలా విశాలమైంది: 12 లక్షల 99 వేల 800 చదరపు కిలోమీటర్లు. క్రి.పూ. రెండవ, మూడవ సహస్రాబ్దంలో ప్రపంచం మొత్తంలో హరప్పా అంతటి విస్తృత సంస్కృతీ సీమ మరెక్కడా లేదు. ఇక చదవండి ... . . .

జనవాసాల నుంచి నగర జీవనంలోకి . . : కాలక్రమేణా చిన్న చిన్న జనవాసాలు పెరిగి పెద్దవయ్యాయి. అక్కడ నివసించే జనం కూడా వృద్ధి అయ్యారు. కొత్త అవసరాలు పెరిగాయి. కొత్త వృత్తులు అవతరించాయి. ఈ పెద్ద గ్రామాల్లో నివసించే ప్రజలు తమ అవసరాలకు మించి ఆహారం పండించటం వల్ల తిండికి కొరత లేకుండా సుఖంగా ఉన్నారు. మిగులు ధాన్యాన్ని మార్పిడి చేసి బట్టలు, మట్టి పాత్రలు, ఆభరణాలు వగైరా తెచ్చుకుంటున్నారు. ప్రతి కుటుంబం పొలం పనికే అంకితం కావలసిన అవసరం ఇకలేదు. బట్టలు నేసేవాళ్ళు, కుండలు చేసేవాళ్ళు, వడ్డంగులు మొదలైన వృత్తి పనులవాళ్ళు వ్యవసాయ కుటుంబాల వారికి తాము వస్తువులు తయారు చేసిపెట్టి వారి నుంచి ధాన్యాన్ని తీసుకొంటున్నారు. ఈ వస్తు మార్పిడితో వ్యాపార దశ మొదలై క్రమేణా పుంజుకొంది. దాంతో రకరకాల వృత్తిపనులవాళ్ళు ఒక చోట పోగుబడ్డారు. అటువంటి గ్రామాలే రాను రాను పట్టణాలుగా వృద్ధి చెందాయి.

నగర జీవితం ప్రారంభం కావటంతో సాంకేతిక ప్రగతి జరిగింది. అంటే పనిముట్ల తయారీలో, వస్త్రాత్పత్తిలో కొత్త ప్రక్రియలు, పద్ధతులు ప్రవేశించాయి. పూర్వం కంటే మెరుగైన నాగరికత పెరిగింది. మనిషి కేవలం తన భౌతికావసరాలు తీరడంతో సంతృప్తి పడకుండా అంతకు మించిన అవసరాల్ని తీర్చు కోటం కోసం అన్వేషించే దశని నాగరికత అనవచ్చు. ఈ దశలో మనిషికి చాలినంత తిండి ఉంది. తను ఉత్పత్తి చేసిన వస్తువుల్ని ఇతర వస్తువులకి మార్చి దేసుకుంటున్నాడు. వ్యవసాయానికే అంటి పెట్టుకొని పల్లెల్లోనే ఉండనవసరం లేకుండా పట్టణాల్లో వేరే వృత్తుల్లో కుదురుకుని జీవిస్తున్నాడు మెదడుకు మేత వేసే తీరిక దొరికింది జీవితానికి సంబంధించి తికమక పెట్టే అనేక ప్రశ్నలకి సమాధానాలు వెతుక్కునే వ్యవధి దొరికింది. రాయటం తెలుసు కాబట్టి తన ఆలోచనలని రాసి పెట్టుకోగలడు తను జీవించే సమాజం చట్టం కట్టుబాట్లలో ఉంది. మనిషి తన బుద్ధికి సంబంధించిన అవసరాల్ని సంతృప్తిపర్చుకోడానికి ప్రయత్నించి నప్పుడు నాగరికుడవుతాడు.

పట్టణాల్లో కటుకలతో ఇళ్ళు కట్టారు. తీర్చిదిద్దినట్టు రోడ్లు నిర్మించారు. మురుగు పారుదల సౌకర్యాలు ఏర్పరచుకుని నగర పారిశుధ్యాన్ని మెరుగుపర్చుకున్నారు. రాకపోకల సౌకర్యాలు పెరిగి వ్యాపారం పెంపొందింది. సాంఘిక జీవనం మునుపటింత అలకంగా లేదు. అనేక రకాల నియమ నిబంధనలు అవసరమయ్యాయి. పరిపాలన నిర్వహించటానికి ఒక ప్రభుత్వం అవసరమైంది. ఈ దశలో సాధించిన అసమాన ప్రగతి-లిపి కనిపెట్టటం. మొట్టమొదట, వ్యాపారస్థులు తమ బేరసాగాల వివరాలను పొందు పర్చుకోడానికి లిపిని వాడారు.

భారత దేశంలో పురావస్తు పరిశోధకుల త్రవ్వకాలలో బయల్పడ్డ తొట్ట తొలి పట్టణం, మొహెంజొదారో. ఇది సింధునదీ ఒడ్డున ఉంది. (ఇప్పటిది పాకిస్తాన్ లో సింధు రాష్ట్రం లర్హానా జిల్లాలో ఉంది) దీనికి ఎగువన పంజాబులో మరొక పురాతన నగరం కూడా బైటపడింది. అది హరప్పా; ప్రస్తుతం పంజాబులో మాండ్ గోమరీ జిల్లాలో ఉంది. పురావస్తు పరిశోధకులు ఈ రెండు పురాతన నగరాల నాగరికతని సింధు నాగరికత అని వ్యవహరించారు. ఎంచేతనంటే - ఈ రెండు నగరాల్లోనే కాకుండా సింధునదీ లోయలోని ఇంకా కొన్ని స్థలాల్లో కూడా ఇదే మోస్తరు నాగరికత బయల్పడ్డం చేత సింధునదీ నాగరికత అన్నారు. గత ఇరవయ్యేళ్ళుగా పురాతత్వ శాస్త్రజ్ఞులు భారతదేశంలో ఉత్తర, పశ్చిమ ప్రాంతాల్లో విస్తృతంగా తవ్వకాలు జరిపి, సింధు నాగరికతని పోలిన మరికొన్ని నగరాల్ని కూడా కనుక్కున్నారు. ఈ అన్ని పట్టణాల్లో జీవన సరళి, సంస్కృతి హరప్పా నాగరికతని పోలి వుండటం చేత సింధు నాగరికతని హరప్పా నాగరికత అని కూడా ఇప్పుడు వ్యవహరిస్తున్నారు. మొహెంజొదారో, హరప్పాలు కాక తవ్వకాలలో ఇంకా వెలుగులోకి వచ్చిన నగరాలు. చండీమర్ కి దగ్గర్లోని రూపార్; గుజరాత్ లోని లోధాల్; రాజస్థాన్ లోని కాళీ బంగన్; సింధు రాష్ట్రంలోని కోట్ దీజి.

హరప్పా నాగరికత సింధురాష్ట్రం, బలూచిస్థాన్, అవిభక్త పంజాబ్, ఉత్తర రాజస్థాన్, కథియవార్, గుజరాత్ లని కలుపుకొని ఒక సువిశాల భూభాగమంతటా విస్తరిల్లింది దీన్ని నాగరికత అని ఎందుకంటున్నామంటే అంతకు ముందున్న ఆగమ యుగంలోని మానవులకన్నా సింధునదీ లోయలో నివసించిన ప్రజలు ఎంతో నాగరిక జీవితం గడిపారు గనుక.

ఈ పట్టణాలు ప్రజాశాసక బద్ధంగా కట్టబడ్డాయి వీటిని పరిశుభ్రంగా ఉంచేందుకు అనేక జాగ్రత్తలు తీసుకోబడ్డాయి. ప్రజలు సుఖంగా జీవించారు. వినోదానికి, మనోవికాసానికి అవసరమైన తీరిక ఉండీ, హరప్పా ప్రజలకు రాయటం తెలుసు. వారు వాడిన లిపి-చిత్ర లిపి లేదా బొమ్మల లిపి. మొదట బొమ్మల రూపాల్లో ఉండీ క్రమంగా ఇవి గుర్తులుగా స్థిరపడ్డాయి. ఈ లిపిని చదివి అర్థం చేసుకోటానికి కీలకం యింకా శిల్పకారుల చేతికందలేదు.

ఆసియా, ఆఫ్రికా ఖండాలలో ఇతరేతర ప్రాంతాల్లో-ముఖ్యంగా నైల్, యూఫ్రటిస్, టైగ్రిస్ మువాంగ్-హో నదీలోయల్లో వేరే నాగరికతలు వర్ధిల్లిన కాలంలోనే హరప్పా సంస్కృతి భారతదేశంలో వికసించింది. హరప్పా సంస్కృతి ఘనమైన 4,500 ఏళ్ళ నాటిది. అంటే, క్రీ. పూ. 2500 సంవత్సర ప్రాంతం. ఆ కాలంలోనే ఈజిప్టులో ఫారో నాగరికత విలసిల్లింది. ఆ కాలంలోనే ఈజిప్టు చక్రవర్తులు పిరమిడ్లు నిర్మించారు. పప్పుడు మనం ఇరాక్ అని పిలిచే ప్రాంతంలో ఆనాడు సుమేరియన్ నాగరికత వర్ధిల్లింది. సుమేర్ ప్రజలతో హరప్పా ప్రజలకి వాణిజ్య సంబంధాలుండేవి వేలాది సంవత్సరాల కిందట కూడా భారతదేశానికి ప్రపంచంలోని ఇతరదేశాలతో వర్తక, వాణిజ్య సంబంధాలుండేవి!

పరిసరాలు. ఆనాడు, ఉత్తర వాయువ్య భారతదేశం యావత్తు (నేటి పాకిస్తాన్ తో సహా) అడవుల మయం. వాతావరణం తేమగా ఉండేది. ఇప్పటిలాగా సింధు, రాజస్థాన్ లు అప్పుడు ఎడారి సీమలు కావు ఆనాడు ఆ ప్రజలెరిగిన జంతువులు అడవి మృగాలే - పులులు, ఏనుగులు, ఖడ్గమృగాలు, నీటి గుర్రాలు. అడవుల్లో దొరికే కలపని ఇటుకబట్టీలకు ఉపయోగించి ఇటుకలు కట్టారు. ఆ ఇటుకల్లో పట్టణాలు కట్టారు. పడవల తయారీకి కూడా కలపని ఉపయోగించుకున్నారు.

నదీ తీరాల వెంబడి పొలాలు బారులు తీరి ఉండేవి. నది వరదల ద్వారా కొట్టుకువచ్చే ఒండ్రు మట్టి వున్న భూములు కాబట్టి సాగు సులభమైంది. వరదలకి ముందు భూమిలో విత్తనాలు చల్లేవాళ్ళు. వరద రాగానే చేలకి ఎరందేది. వరదనీటికి ఆనకట్టలు కట్టి సాగుచేసేవాళ్ళు. ఇది వరద నీటి సాగు. కాలువలు తవ్వి నీటిపారుదల చేసుకునే క్లిష్టమైన పద్ధతుల అవసరం ఆనాడు వారికిలేదు గ్రామావసరాలకు మించి వాళ్ళు ధాన్యం పండించారు. మిగులు ధాన్యాన్ని పట్టణాలకి సరఫరా చేశారు. ఈ అదనపు ధాన్యాన్ని నిల్వ చేయటానికి పట్టణాల్లో గరిసెలు, గిడ్డంగులు ఉండేవి.

పట్టణ వాసులు వ్యవసాయం జోలికి పోలేదు. వాళ్ళల్లో ఎక్కువమంది వృత్తిపనివాళ్ళు, వర్తకులు. చేతి పని వారు పూసలు దండలు తయారుచేసేవాళ్ళు; బట్టలు నేసేవాళ్ళు; ఆభరణాలు తయారుచేసేవాళ్ళు. వీటిని పట్టణ ప్రజల అవసరాలకు పోను మిగిలిన వాటిని ఇరాక్ లోని సుమేర్ మొదలైన సుదూర ప్రాంతాలకు ఎగుమతిచేసేవాళ్ళు.

నగరాలు, భవనాలు : మొహెంజొదారో, హరప్పా నగరాలు రెండు ప్రధాన భాగాలుగా విభజింపబడి వుండేవి. మెరక ప్రాంతంలో కోట, పల్లపు ప్రాంతంలో పౌర నివాసాలు. ప్రభుత్వ కార్యాలయాలు, ధాన్యపు గిడ్డంగులు, ముఖ్య కర్మాగారాలు, ప్రార్థనా మందిరాలు వగైరా ప్రధాన కట్టడాలన్నీ కోట ఆవరణలోనే ఉండేవి. పౌర నివాసాలున్న ప్రాంతం విశాలమైంది. వీధులకు రెండువైపులా ఇళ్ళు, దుకాణాలు ఉండేవి. నగరం మీద శత్రు దాడి జరిగినా, వరదలు వచ్చినా పల్లపు ప్రాంతాల్లో నివసించే

ప్రజలంతా కోటలో తలదాచుకుని వుండవచ్చు.

హరప్పా కోటలో ధాన్యాగారాలు కన్నుల నిండుగా కనిపించే భవనాలు. అవి దీర్ఘచతురస్రాకారపు కట్టడాలు. నదికి దగ్గరగా ఉండేవి. ధాన్యం పడవల ద్వారా నగరం చేరేది. వెంటనే ఒడ్డుకి దగ్గరగా వున్న గిడ్డంగులకి ధాన్యాన్ని తరలించేవాళ్ళు. ఇది చాలా శ్రేష్టమైన ధాన్య రవాణా పద్ధతిగా కనిపిస్తుంది ఎంచేతనంటే -రవాణా ఖర్చు స్వల్పం; శ్రమ తక్కువ. పట్టణ వాసుల బ్రతుకు ఈ ధాన్యాగారాలమీద ఆధారపడి వుంది కాబట్టి ఇవి హరప్పా నాగరిక జీవనంలో అతి ముఖ్యమైనవి. గిడ్డంగులకు దగ్గర్లో లోహ కారుల కొలిములుండేవి. ఇక్కడే రాగి, కంచు, సీసం, తగరంతో వివిధ రకాల పనిముట్లు తయారయ్యేవి. కుండలు చేసేవాళ్ళు కూడా ఈ విభాగంలోనే కుమ్మరి చక్రం పెట్టుకునేవాళ్ళు. కర్మాగారాల్లో పనిచేసే కూలీలు దగ్గర్లో కట్టిన చిన్న చిన్న ఇళ్ళలో కాపురముండేవాళ్ళు.

మొహెంజొదారోలో కోట చుట్టూ ఒక పెద్ద ప్రాకారం ఉండేది. ప్రాకారం లోపల ఒక పెద్ద శిథిల భవనం కనిపించింది బహుశా ఇందులో అప్పటి ప్రభుత్వాధినేత ఉండి ఉండవచ్చు. హరప్పా ప్రజలకి ఒక రాజంటూ వుండేవాడో, లేదా పౌరసంఘం ఏదైనా పరిపాలన నిర్వహించేదో మనకంతగా తెలీదు. ఆనాడు అమల్లో ఉన్న రాజ్యాంగ యంత్రం లేదా ప్రభుత్వ స్వరూపం గురించి ఖచ్చితంగా చెప్పలేం. మొహెంజొదారో కోటలో ఆ ప్రజల సర్మాణ దక్షతకి ప్రతీకగా కనిపించేది - బ్రహ్మాండమైన స్నానవాటిక ఇది ఈనాటి పెద్ద ఈత కొలనుని పోలి వుంది. దీని ప్రయోజనమేమిటో మనకింకా ఇదమిద్దంగా తెలీదు.

ఇళ్లు . మొహెంజొదారోలో ఇళ్ళు కట్టకముందే పౌర నగర ప్రాంతాన్ని ఒక ప్లాను ప్రకారం నిర్మాణానికి అనువుగా తీర్చిదిద్దినట్లు కనిపిస్తుంది. ప్రధాన వీధులు ఉత్తర దక్షిణాలుగా ఉప వీధులు తూర్పు పడమరలుగా బారులు తీరినట్లు ఉంటాయి. విశాలమైన వీధులు - రాజవీధి దాదాపు పది మీటర్ల వెడల్పుంది. ఆధునిక నగరాలలోని ఏ విశాలమైన వీధితోనైనా ఇది పోటీ చేస్తుంది. ఇళ్ళు వీధికిరువైపులా నిర్మించబడ్డాయి.

అవి ఇటుకలతో కట్టిన ఇండ్లు - గోడలు మందంగా ఉన్నాయి. గోడలకు గిలాబా, రంగులు వగైరా హంగులన్నీ ఉన్నాయి. పైకప్పు చదునుగా ఉంది. కిటికీలు తక్కువ. చెక్కతో చేసిన తలుపులు చాలా ఉన్నాయి. వంట గదిలో పొయ్యి, ధాన్యం, నూనె పోసిపెట్టుకునే పెద్ద మట్టి జాడీలు ఉన్నాయి. వంట గదిని ఆనుకుని కుళ్ళు నీళ్ళు పోయే మట్టి గొట్టాలు ఉన్నాయి ఇంట్లో ఒక పక్కన పడక గదులు నిర్మించ బడ్డాయి. ఇండ్ల నుంచి మురుగు నీరు మట్టిగొట్టాల ద్వారా విడిది మధ్య భూగర్భంలో ఇటుకలతో కట్టిన మురుగు నీటి కాల్వలలోకి ప్రవహించే ఏర్పాటు ఉంది. ఈ కాల్వలను శుభ్రం చెయ్యటానికి అక్కడక్కడా మనిషి దూరే కన్నాలున్నాయి. కొన్ని మురుగు కాల్వల మీద రాతి పలకలు కప్పబడ్డాయి.

ప్రతి ఇంటికి పెరడు, పెరట్లో రొద్దెలు కాల్చుకోటానికి పొయ్యి ఉన్నాయి. వంటకాలలోకి కావలసిన మసాలా నూరుకునే రోలు, బండ ఉన్నాయి. బహుశా కుక్క, మేక వంటి పెంపుడు జంతువుల్ని దొడ్లోనే కట్టేసి ఉంచేవారు చిన్న ఇంటికి చూడా నుయ్యి ఉంది. అంటే ఏ ఇంటికి నీళ్ళ కొరత లేదని స్పష్టమవుతుంది.

పౌరులందరూ అటువంటి సకల సౌకర్యాలుండే లోగిళ్ళలో నివసించలేదు. గాన్యపు గిడ్డంగుల్లో,

బట్టలలో పనిచేసే కూలీలు ఒంటి గది ఇళ్ళలోనే కాలక్షేపం చేశారు. బహుశా వాళ్ళు టీద స్థితిలో ఉండి వూడవచ్చు.

ప్రజల జీవితం - ప్రజల ప్రధాన ఆహారం బార్లీ, గొధుమలు. వాటిని పిండి దంచి రొట్టెలు కాల్చుకుని తినేవాళ్ళు. దానిమ్మ, అరటి పండ్లు అంటే వాళ్ళకి చాలా ఇష్టం. చేపలు, మాంసం కూడా భుజించే వాళ్ళు, రోజూలో మాత్రం క్రీ. పూ 1800లో ప్రజలు పది బియ్యం వాడిన దాఖలాలు కన్పించాయి. పత్తి పండించిన తొట్ట తొలి ప్రజలు సింధు వాసులే. మొట్టమొదట ఇక్కడ పత్తి పండించే కారణంగా గ్రీకులు దీన్ని సిందన్ అనేవాళ్ళు. అంటే సింధునదీ ప్రాంతంలో పండింది కాబట్టి సిందన్ అని వాళ్ళు వ్యవహరించారు.

పత్తి నుంచీ నూలు వడకటం బట్టలు నేయటం సింధు ప్రజలకు తెలుసు. అనేక చోట్ల మట్టి కదుళ్ళు దొరికాయి కాబట్టి స్త్రీలు ఇళ్ళల్లో నూలు వడికి ఉండాలి. స్త్రీలు పొట్టి పరికిణీలు ధరించే వాళ్ళు. బొందుతో నడుముకు బిగించి కట్టుకునే వాళ్ళు. పురుషులు ధోవతిని లుంగీ మాదిరి చుట్టుకునే వాళ్ళు. దుస్తులకు ఉన్ని కూడా వాడారు. స్త్రీలకు కేశాలంకరణ తెలుసు. రక రకాలుగా సిగలు చుట్టుకుని, కొప్పులో దువ్వెన ముడుచుకునే వారు. స్త్రీలు, పురుషులు అనే తేడా లేకుండా ఉభయాలకు ఆభరణాలంటే మోజు. పురుషులు శిరో పట్టాలను, స్త్రీలు కంకణాలు, కడియాలు, నెక్లెసుల్ని ధరించారు. భాగ్యవంతులు బంగారం, వెండితో చేసిన ఆభరణాల్ని పేదలు పూసలు, గుల్లల్తో తయారు చేసిన వాటిని అలంకరించుకునే వాళ్ళు.

హఠప్నా ప్రజల వినోద వ్యాసంగాలకు సంబంధించిన చంద్ర శిలలు, బంతులు, చదరంగపు పాచికలు, ఆట వస్తువులు వగైరాలు తవ్వకాలలో దొరికాయి. పిల్లలు ఆడుకునే మట్టితో చేసిన బొమ్మ బళ్ళు దొరికాయి. అవి ఆనాడు ప్రజలు తమ ప్రయాణాలకు వాడిన ఎద్దు బళ్ళకు నమూనాలు. అనేక భంగిమల్లో దారం కట్టి ఆడించే మృగాల బొమ్మలు కూడా దొరికాయి. కరకర చప్పుడు చేసే గిలకలు, పక్షుల ఆకారంలో ఈటలు కూడా దొరికాయి. ఆడపిల్లలకు వేరుగా బొమ్మలు, ఆట వస్తువులు ఉండేవి పెద్దవాళ్ళు జూదం, నృత్యం, వేట, కోడి పందేలలో పొద్దు బుచ్చేవాళ్ళు.

ఉన్ని, నూలు దారం వడకటం, బట్టలు నేయటంలో ప్రజలు తీరిక లేకుండా వుండే వాళ్ళు, అక్కడ తయారైన వస్త్రాలు పర్షియన్ సింధుశాఖ తీర పట్టణాలకి, సుమేరుకి రవాణా అయ్యేవి. కుండలు తయారుచేసే వాళ్ళకి ఊపిరాడని పని. మట్టి పాత్రలు రమణీయంగా తీర్చిదిద్దారు. కుండలు, పాత్రల తయారీకి ఎర్రమట్టి వాడారు. ఎర్రటి పాత్రలపైన నల్లటి రంగుతో రేఖలు, చుక్కలు, రేఖాచిత్రాలు, చెట్లు, ఆకులు, జంతువుల బొమ్మలు గీశారు.

పూసలు, రక్షరేకులు ఆ ప్రజలకు చాలా ఇష్టం. తవ్వకాలలో ఇవి చాలా విస్తారంగా దొరికాయి. పూసల్ని మట్టితో, శిలతో, గుజ్జుతో, గుల్లల్తో, దంతంతో తయారు చేశారు. కమ్మర్లు ఈటెలు, చాకులు, బాణపు మొనలు, గొడ్డళ్ళు, చేపల గాలాలు, షురికలు మొదలైన పనిముట్లని ఆయుధాలని రాగితో, కంచుతో తయారు చేశారు. ఇళ్ళలో వాడుకునే పాత్రల్ని పల్చటి లోహపు రేకుతో తయారు చేశారు. అవి మట్టి పాత్రల నమూనాలో ఉన్నాయి. ఖరీదుని బట్టి, బహుశా సంపన్నుల ఇళ్ళకే అవి పరిమితమై వుండవచ్చు

హరప్పా, మొహెంజోదారో శిథిలాలలో విశేషంగా దొరికిన మరొక వస్తువు - ముద్రికలు. ఇవి మట్టితోను, రాతితోను చేయబడ్డ దీర్ఘ చతురస్రాకార ముద్రికలు. ఈ ముద్రికలకు ఒక వైపున ఎద్దు, చెట్టు బొమ్మగానీ, ఏదో ఒక దృశ్య చిత్రణగానీ కనిపించాయి. బొమ్మపైన హరప్పా ప్రజలు వాడిన లిపికి సంబంధించిన చిత్ర సంజ్ఞలు కనిపించాయి. వర్తకులు తమ సరుకుల మీద ముద్ర వేసుకొనికే వీటిని ఉపయోగించి వుండవచ్చు.

వర్తక వాణిజ్యాలు : ఈ నాగరికతా కాలంలో హరప్పాకు సుమేరియాతో, పర్షియన్ సింధుశాఖ తీరపట్టణాలతో సంబంధాలుండేవి. ఆ ప్రజలు పరస్పరం వ్యాపార సంబంధాలు నెలకొల్పుకున్నారు మొహెంజోదారాలో తయారైన ముద్రికలు, చేతి పనులు బాబిలోనియాలో దొరికాయి. సింధునగరాల్లో తయారైన వస్తువులు లోథాల్ రేవు ద్వారా సముద్ర మార్గాన ఆ దేశాలకు నౌకల్లో రవాణా అయ్యేవి. (లోథాల్లో జరిపిన తవ్వకాల్లో ఓడరేవు బైటపడింది). అట్లాగే విదేశాలనుంచి దిగుమతయిన సరుకు లోథాల్ రేవులో దించుకునే వాళ్ళు. వ్యాపార వాణిజ్యాలలో కొలతలు, తూనికలు చాలా ముఖ్యమైన పాత్ర నిర్వహించినట్లు అక్కడ దొరికిన త్రాసులు, తూకపు రాళ్ళవల్ల స్పష్టమవుతుంది. అవి చాలా నిర్దుష్టంగా ఉన్నాయి.

మతం . ఈజిప్టు, సుమేరియా ప్రజల మాదిరిగా హరప్పా ప్రజలు తమ ప్రభుత్వ పృథ్వీని, సంఘనిర్మాణాన్ని, మత విశ్వాసాల్ని వెల్లడించే శాసనాలు మొదలైన ఆధారాలను మిగిల్చిపోలేదు. వాళ్ళుది ఫలానా మతమై ఉండవచ్చని మనం ఊహగానం మాత్రమే చెయ్య

హరప్పా ప్రజలు ఉపయోగించిన వృషభ ముద్రిక - దీనిపైనున్న లిపిని కనుగొనలేకపోయాడు.

మొహెంజోదారాలో దొరికిన మూడు తలలుగల పశువతి దేవుని ముద్ర.

తొట్ట తొలిగా మొహంజోదారాలో దొరికిన గడ్డపు మనిషి ప్రతిమ-
బహుశా ఇది ఆ నాటి మత గురువుడై వుండవచ్చునని అంచనా.

భారతదేశంలో అడుగు పెట్టటం పారంభమైన కాలంలో హరప్పా సంస్కృతి విధ్వంసమై పోయింది. ఆనవా యితీగా వచ్చే సుంధునది వరదల్లో కొట్టుకపోయి వుండవచ్చు, లేదా భయంకరమైన అంటువ్యాధులు ప్రబలి జనం నశించిపోయి వుండవచ్చు; పైగా వాతావరణం సమూలంగా మారిపోవటం కూడా మొదలైంది. పచ్చ పచ్చగా కళ కళలాడిన భూమి నిప్పచ్చరమైన ఎడారి పరంగా మారిపోయింది. ఇవేవీ కాక, సింధు నగరా లన్నీ శత్రువు దండయాత్రలకి గురై స్వేయ రక్షణ చేసుకోలేక నశించిపోయి వుండవచ్చు.

ఏదీ ఏమైనా, హరప్పా సంస్కృతీ విధ్వంసం భారతదేశ చరిత్రలో ఒక విషాదకర సంఘటన. హరప్పా నాగరికత తరువాత వచ్చిన ఆర్యులకు పట్టణ జీవితమంటే యేమిటో బొత్తిగా తెలిదు. అంచేతనే భారతదేశం తన సుందర నగరాల్ని గురించి మళ్ళీ ఘనంగా చెప్పకోటానికి ఆర్యుల రాక తరువాత మరో వెయ్యేళ్ళు పట్టింది.

గలం. 'అమృతల్లి' బొమ్మలు దొర టాన్ని బట్టి ఆ ప్రజలు దేవీ ప్రతిమల కొలిచి వుండవచ్చు. ఒక పురుష దేవ పద్మాసనం వేసుకుని కూర్చున్నట్టు చిత్రితమైన ఒక రాతి ముద్రిక కూడా దొరికింది. రావిచెట్టులాంటి కొన్ని చెట్ల వాళ్ళు పవిత్రమైనవిగా భావించినట్ల కనబడుతుంది. ఎంచేతనంటే అనేక ముద్రికలమీద రావిచెట్టు బొమ్మ కనిపి చింది. నందిని వాళ్ళ పవిత్రంగా భావించి నట్టు తోస్తుంది హరప్పా ప్రాంతాల్లో కొందరు తమ మృతుల్ని భూస్థాపితం (పాతిపెట్టడం) చేశారు. కొందరు చని పోయిన వారి అస్థికల్ని మాత్రమే పూడ్చిపెట్టారు. సమాధులలో దొరికిన గృహోపకరణాలు, ఆభరణాలు, ఆధారాలు పగైరాల్నిబట్టి హరప్పా ప్రజలు పర లోక జీవితం ఉంటుందని విశ్వసించి ఉండాలి. చనిపోయిన మనిషితో పాటు పూడ్చిపెట్టబడ్డ వస్తువులన్నీ బతికివున్న పుడు అతనివే అయి వుండవచ్చు బహుశా పరలోకంలో ఆ వస్తువుల్లో ఆతనికి అవసరం ఉండివుంటుందని వాళ్ళు భావించి వుంటారు

హరప్పా విధ్వంసం : హరప్పా సంస్కృతి ఘమారు వెయ్యేళ్ళు వర్ధిల్లింది.

క్రి. పూ. 1500 ప్రాంతంలో ఆర్యులు

వైదిక యుగంలో గణ జీవితం

ఆర్యుల స్థావరాలు

మొహెంజోదారో-హరప్పా శిథిలాలు బయల్పడేవరకు ఆర్యుల రాకతోనే భారతదేశ చరిత్ర ప్రారంభమైంది అనే దురభిప్రాయం ఉండేది. వైదిక యుగం కన్నా సింధునాగరికత చాలా ప్రాచీనమైనదని తరువాత తెలుసుకున్నాం. ఆర్యులు భారతదేశం బయటనుంచి వచ్చారు. బహుశా ఈశాన్య ఇరాన్ ప్రాంతం నుంచి, కాస్పియన్ సముద్రానికి చుట్టూ వున్న ప్రాంతాలనుంచి (ప్రస్తుతం సోవియట్ రష్యాలోని ఆసియా రిపబ్లిక్కులు) వచ్చి వుంటారు. ఆర్యులు భారతదేశానికి, పశ్చిమాసియాలో పలు ప్రాంతాలకు, ఐరోపాకు వలస వెళ్ళారు భారతదేశానికి వలస వచ్చిన ఆర్యుల్ని భారతీయ ఆర్యులు అంటున్నాం.

ఆర్యులు మొట్టమొదట పంజాబులో స్థిరపడ్డారు. తరువాత క్రమేణా ఈశాన్యదిక్కుగా కదలి ఢిల్లీకి ఉత్తరంగా ఉన్న ప్రాంతానికి పాకిపోయారు అనాడు సరస్వతి అనే నది ప్రవహిస్తూ ఉండేది.* ఆ నదికి ఇరువైపులా ఆర్యులు అల్లుకు పోయి చాలాయేళ్ళు నివాసం చేశారు. ఆ కాలంలోనే రుగ్వేద** రచన సాగింది. అదే ప్రాంతంలో కురుక్షేత్ర మైదానం ఉన్నది. ఈ కురుక్షేత్ర మైదానంలోనే కౌరవ-పాండవులకు మహా సంగ్రామం జరిగిందని చెబుతారు. కొద్దికాలం తరువాత ఆర్యులు ఇంకా తూర్పుగా కదలి గంగాతీర మైదానాలకు పాకారు. అనాడే వాళ్ళు ఇనుప గొడ్డళ్ళను కొత్తగా కనిపెట్టారు. కొత్తగా కనిపెట్టిన, ఆ ఇనుప గొడ్డళ్ళతో అడ్డం వచ్చిన దట్టమైన అడవుల్ని చేదించి వేశారు. ఇనుముతో రక రకాల సాధనాలు ఆయుధాలు తయారు చేసుకున్న కాలం అది. ఆ ఇనుప పనిముట్లు అడవుల్ని కొట్టివేసి అపారమైన సాగు భూమిని వృద్ధిచేసుకోవడానికి ఉపయోగపడ్డాయి.

ఆర్యులు పశువుల్ని మేపుకొనేందుకు పచ్చికబయళ్లు వెతుక్కుంటూ వలస వచ్చారు. వాళ్ళు దిమ్మదులు. వాళ్ళ ఆస్తి అలముందలు. పశు పెంపకం వాళ్ళ బ్రతుకు తెరువు. క్రమంగా సంచార జీవితాన్ని

* సరస్వతి అనే నది ఇప్పుడు లేదు. అలహాబాద్ త్రివేణి సంగమంలో సరస్వతి అంతర్వాహిని అని ఒక కథ. సింధు నదినే సరస్వతి అని ఆర్యులు వర్ణించినట్లు కొందరి చరిత్రకారుల భావన.

** రుగ్వేద గ్రంథి కొరకు పఠించిన మంత్రాల సంకలనం ఋగ్వేదం.

వదలివేసి, ఆర్కులు ఉనపదాలు కట్టుకొని స్థిరనివాసం ఏర్పరచుకున్నారు. వ్యవసాయాన్ని చేపట్టారు. ఇంతకు పూర్వం ఆర్కులు దేశ దిమ్మరులు కావడంతో వాళ్ళకి నగర జీవితం అంటే యేమిటో తెలీదు. అంచేత వాళ్ళు నగర నిర్మాణానికి పూనుకొనేటప్పటికి కొన్ని శతాబ్దాల కాలం గడిచిపోయింది. కాబట్టి ఆర్కుల తొలి స్థావరాలు ఉనపదాలు

సింధు ప్రాంత జీవన విధానాన్ని తెలుసుకోడానికి శిథిలాల త్రవ్వకాల మీద ఆధారపడ్డట్టుగా ఆర్కుల జీవన విధానం తెలుసుకోడానికి త్రవ్వకాల మీద ఆధారపడనక్కర్లేదు. ఆర్కులు కూర్చిన వేద మంత్రాల ద్వారా, కథలు-కావ్యాలు ద్వారా వాళ్ళని గురించి తెలుసుకోవచ్చు. ఆ వేద మంత్రాలు, కథలు, కావ్యాలు నోటి ద్వారా ఒక తరం నుంచి మరొక తరానికి ప్రసారమయ్యాయి. ఆ తరువాత చాలా కాలానికి గాని అవి గ్రంథస్థం కాలేదు. వీటినే మనం “వాఙ్మయాధారాలు” అంటున్నాం. ఆర్కుల చరిత్రకు ఇవి ఆధారాలు ఇటీవలి కాలంలో హస్తీరాపురం, అత్రంజిఖేర (ఉత్తరప్రదేశ్ పడమటి ప్రాంతం) మొదలైన ప్రదేశాలలో ఒరిపిన త్రవ్వకాల్లో బయల్పడ్డ అవశేషాలు కొన్ని ఆర్కుల సంస్కృతికి సంబంధించి ఇంకా కొంత సూచనలను ఇచ్చాయి.

ఆర్కులు ఆరాధించిన నేతల్ని కీర్తిస్తూ మంత్రాలు పఠించేవారు. వాళ్ళ క్రతువుల్ని గురించి కర్మకాండ గురించి, పనిపాటుగురించి నియమనిర్మాణం జరిగింది. ఇవన్నీ రుగ్వేద, యజుర్వేద; సామవేద, అథర్వవేదాలతో సంకలితం అయ్యాయి. అంతేకాకుండా, వాళ్ళ తమ రాజుల్ని గురించి, వీరుల్ని గురించి, వాళ్ళు చేసిన యుద్ధాలు గురించి, ఆ యుద్ధాల్లో వాళ్ళు ప్రదర్శించిన సాహసం గురించి, కవితలన్నారు. భారత పురాణ ఇతిహాసంలో ఈ ప్రసిద్ధ పీఠాధిపతి రామాయణ, మహా భారతాలుగా రూపొందాయి.

రాజు - రాజాధికార్లు. ఆర్కులు అనేక గణాలుగా చీలిపోయి ఉండేవాళ్ళు. ఒక్కొక్కగణం ఒక్కో సిద్ధిష్ట ప్రాంతాన్ని ఆక్రమించుకుని ఉండేది. ఈ గణాలు తరచు పరస్పరం సంఘర్షించుకునేవి. వీటినే గణ యుద్ధాలు అంటారు. అపరిమితంగా ఉండే ఆవులు, ఎద్దులు, మేకలు వగైరా జంతువుల పోషణకి పచ్చిక ఓళ్ళు కావాలి. ఈ పచ్చిక ఓళ్ళ కోసం గణ యుద్ధాలు జరిగాయి. ప్రతిగణం ఒక నాయకుణ్ణి ఎన్నుకునేది. ఆ నాయకుణ్ణి “రాజన్” అనే వాళ్ళు. ఆ తరువాత గణ నాయకత్వం పారంపర్య రాజరికం అయింది. అంటే గణ నాయకుడుగా ఎన్నుకోబడ్డవాడు రాజయ్యాడు. రాజు కొడుకు రాజు పోయాక రాజయ్యాడు. రాజరికం వంశ పారంపర్యం అయింది. రాజు ముఖ్య ధర్మం తన గణ రక్షణ. ఈ రక్షణ బాధ్యతలో సహాయపడటానికి సాయుధ బలగం ఉండేది.

రాజు తన గణంలోని ప్రజల ఆభీష్టానికి అనుగుణంగా పరిపాలించేవాడు. సైనిక బలగాన్ని అదుపు చేసే “సేనాని”, దైవ కార్యాల నిర్వహణలోను, మంత్రాంగంలోను రాజుకు సహాయపడే “పురో హితుడు” అనాడు ముఖ్య రాజోద్యోగులు. చుట్టూ పక్కల గ్రామాల్లో నివసించే తన గణ సభ్యుల్లో సంప్రదింపులు నిర్వహించటానికి రాజు దూతల్ని నియమించుకున్నాడు. గ్రామానికి అనబడే ఆయా గ్రామాల పెద్దల్ని రాజు సంప్రదించటం కద్దు. అత్యంత ప్రధానమైన విషయమేదైనా చర్చించవలసి వచ్చినప్పుడు రాజు తన సకల గణ సభ్యుల ఆభిప్రాయాన్ని స్వీకరించేవాడు. గణతంత్ర రాజ్యాల్లో ప్రజాభిప్రాయాన్ని ప్రతిబింబించే ఈ సంస్థల్ని సభ, సమితి అని వ్యవహరించే వాళ్ళు సభ కన్నా సమితి విస్తృతమైంది.

సమితిలో ఏ గణ సభ్యుడైనా స్వేచ్ఛగా తన అభిప్రాయాన్ని ప్రకటించే హక్కుండేది సభలో కొద్దిమంది ఎన్నుకోబడ్డ ప్రముఖులకు మాత్రమే ప్రాతినిధ్యం ఉండేది.

గ్రామం ఆర్య గణం చిన్న చిన్న విభాగాలుగా విడిపోయి నివసించే జనపదాలే గ్రామాలు. ఒక్కొక్క గ్రామంలో అనేక కుటుంబాలు నివాసం ఉండేవి. ఆదిమార్యులు సంచార జీవనాన్ని విరమించి వ్యవసాయాన్ని చేపట్టి ఒక చోట కదురుకున్నాక గ్రామాలు పెరిగి పెద్దవయ్యాయి. గణంలోని జనంలో ఎక్కువ మంది ఒక్కొక్క గ్రామంలో స్థిరపడ్డారు. ఒక్కొక్క గ్రామ సముదాయాన్ని “విషన్” అని వ్యవహరించేవాళ్ళు గణంలోని సభ్యుల్ని జనం అన్నారు.

గ్రామం కొన్ని కుటుంబాల కూడలి. ఒక్కొక్క కుటుంబంలోని మనుషులందరూ సమిష్టిగా జీవించేవాళ్ళు. ఆర్య కుటుంబం వైత్యక వ్యవస్థ మీద ఏర్పడింది. కుటుంబానికి తండ్రిపెద్ద. ఇంకా విపులంగా చెప్పాలంటే-కుటుంబంలో అందరి కన్నా వృద్ధుడైన పురుషుడు కుటుంబ పెద్ద. మనుషులు పుట్టాక సాధారణంగా కుటుంబంలో తాత (తండ్రి తండ్రి) పెద్దవాడై వుంటాడు. కాబట్టి తాత బ్రతికున్నంత వరకే ఆయనే కుటుంబ పెద్ద. ఇంట్లో పెత్తనం యావత్తు ఆయనది. కుటుంబంలో అందరికీ ఆయన మాట శిరోధార్యం. కొడుకులు పెళ్ళిళ్ళు చేసుకుని భార్యల్ని తెచ్చుకుని ఒకే ఉమ్మడి కుటుంబంలో ఉండిపోయేవారు గృహ యజమానురాలుగా స్త్రీకి వర్తించేది, మన్నన ఉండేది. కొంత మంది ఆడపిల్లలకి మగపిల్లలతోపాటే విద్యా బుద్ధులు చెప్పించేవాళ్ళు.

ఆర్యులు జనపదాలలో స్థిరపడ్డ తరువాత గ్రామ జీవితంలోకి పొలాలు సాగు చేసేవాళ్ళే కాకుండా చేతివృత్తులు చేసేవాళ్ళు కూడా కొత్తగా వచ్చి చేరిపోయారు కొన్ని కొన్ని గ్రామాలు కొన్ని కొన్ని నిర్దిష్ట వృత్తుల్లో ప్రత్యేకత సంతరించుకోడం ప్రారంభమైంది; ఉదాహరణకి - కుండలు తయారు చేయటానికి శ్రేష్టమైన మన్ను దొరికిన గ్రామాల్లో కుమ్మరులు విశేషంగా ఉండేవాళ్ళు. ఆ గ్రామ అవసరాలు పోను అదనంగా విగిలిన మట్టి పాత్రల్ని పరిసర గ్రామాలకు సరఫరా చేసేవాళ్ళు. ఒక గ్రామం నుంచి మరొక గ్రామానికి అదనపు వస్తువుల్ని రవాణా చేయడం ద్వారా సరుకుల మారకంతో ప్రాథమిక వ్యాపార దశ మొదలయింది

ఇదంతా చాలా చిన్న ఎత్తున సాగిన జీవన సరళి. పల్లె పట్టుల్లో పూరి గుడిసెలు - పల్లెచుట్టూ కంచె - కంచెకి ఆవల సాగు భూములు. నేలనిదున్ని బాగు చెయ్యటం, బావులు నుంచో, పిల్లకాలవల నుంచో నీరు పెట్టటం వాళ్ళకి తెలుసు. హరప్పా ప్రజల సేద్యపు పద్ధతికి ఇది భిన్నమైంది. బార్లీ విశేషంగా పండేది. రాను రాను గోధుమ, పరి సాగు ప్రారంభమైంది. వేట ఆర్యులకి ప్రాణం. ఏనుగుల్ని, ఎనుముల్ని, లేళ్ళని, మగ పందుల్ని వేటాడేవాళ్ళు. ఎద్దుల్ని వ్యవసాయానికి ఉపయోగించేవాళ్ళు. జంతువుల్లో గోవుది అగ్రస్థానం. వాళ్ళకి పాలు, మాంసం ప్రసాదించేది ఆవు కాబట్టి దానికి పెద్ద పీట వేశారు. ప్రత్యేకమైన అతిథులు వచ్చిన సందర్భాల్లో ఆవు మాంసం వడ్డించటం గొప్ప సత్కారంగా భావించేవాళ్ళు. (ఆ తరువాత భ్రాహ్మణులకి గోమాంసం నిషేధమైంది).

మనిషి జీవితం విలువ వంద ఆవులకి సమానం. ఒక మనిషి వేరొక మనిషిని చంపినట్లయితే, చంపిన మనిషి హతుని కుటుంబానికి నూరు ఆవులు పరిహారంగా ఇచ్చుకోవాలి

ఆర్యులు - అర్యులగురాలు. ఆర్యులకి గురాలంటే ఎక్కడ లేని తీపి ఇరాన్ నుంచి భారతదేశానికి వలస వచ్చినప్పుడు గురాలతో సహా ఇక్కడ దిగారు. రథాల్ని లాగడానికి గురాలిని ఉపయోగించేవాళ్ళు. రథాల పందెం ఆర్యుల అభిమాన వినోదం. రథాన్ని నిర్మించేవాడు సమాజంలో గౌరవ నీయుడైన వ్యక్తి. వేద మంత్రాలలో రథ చర్చన విశేషంగా కన్పిస్తుంది. రథమంటే ఈనాడు దేవుణ్ణి కొన్నాబెట్టి పందలాది భక్తులు మోకల్లో లాగే భారీ శకటం కాదు. అదొక రెండు చక్రాల తేలిక బండి. పంకేనికి రథమే కి అంటారు. సమరాంగణంలో సమర్థవంతమైన శకటం

ప్రజా జీవనం

ఆర్యులు - అర్యులు - ఆర్యులకి పూర్వం నుంచి భారతదేశంలో నివసించిన ప్రజల్ని చుట్టేసిన దాసులు అలా పిచ్చులు అని పేర్కొనబడింది. ఆరు లు మొట్ట మొదట ఈ దేశంలో ప్రవేశించినప్పుడు మూడు కోటలు రేచి నుంచి పోరాడతూ వచ్చింది. వీళ్ళు నల్లనివాళ్ళనీ, వీళ్ళని పొట్టి ముక్కులనీ ఆర్యులు పేర్కొన్నారు. ఆర్యులు ఆరాధించిన దేవతల్ని దస్యులు ఆరాధించలేదు. పైగా, దస్యులు మాట్లాడే భాష ఆర్యులది అర్థం కాలేదు. ఆర్యులు సంస్కృతం మాట్లాడేవాళ్ళు. దస్యుల్ని ఓడించిన ఆర్యులు ఓడిపోయిన దస్యుల్ని పాపదాసీలుగా మార్చివేసి వాళ్ళ చేత అడ్డమైన ఊడిగు చేయించుకున్నారు. ఆర్యుడైన వాడెవరూ దస్యుల్ని పెళ్లాడకూడదని కట్టడి చేశారు.

సమాజం ఒకే జనపదంలో ఆర్యులు, దస్యులు వేర్వేరు వాతల్లో విడివిడిగా నివసించే వాళ్ళు. మొట్ట మొదట్లో పరస్పరం కలసిమెలసి కూడా తిరగనివ్వలేదు. అయితే ఆర్యులు కూడా మూడు తరగతులుగా చీలిపోయారు. రాజు, అతని యోధ పరివారం అత్యంత శక్తివంతమైన వర్గం. వీరినే క్షత్రియులన్నారు. క్షత్రియులతోపాటు సమాన ప్రాధాన్యత కలిగిన పురోహిత వర్గం బ్రాహ్మణులు వారి దిగువున పృథ్వివనులు, వ్యవసాయం చేసే వైశ్యులు. ఈ మూడు తరగతులు కాక నాలుగో తరగతి ఒకటి అదనంగా చేరింది. వీళ్ళు శూద్రులు. శూద్రులంటే దస్యులు, దస్యులతో పెళ్ళిళ్ళు, ఇతర సంబంధాలు చేసుకున్న ఆర్యులు. ఆర్యులు శూద్రుల్ని హీనంగా చూశారు. ఈ విధంగా ఆర్యసమాజం క్షత్రియ, బ్రాహ్మణ, వైశ్య, శూద్ర వర్గాలుగా చీలిపోయింది. సమాజంలో ఒక్కొక్క వర్గానికి వేర్వేరు వృత్తులు, వ్యాపకాలు ఏర్పడ్డాయి. మొట్టమొదట్లో ఎవరికిష్టమైన వృత్తిని వాళ్ళు ఎన్నుకునే స్వేచ్ఛ ఉండేది. రాను రాను, తండ్రుల అడుగు జాడల్లోనే కొడుకులు నడవటం ఆచారమైంది. మొదట్లో క్షత్రియులతోపాటు సమాన హోదా అనుభవించిన బ్రాహ్మణులు నెమ్మదిగా సమాజ శిఖరాగ్రంమీద తిష్టవేసి అందరిమీదా అగ్రవర్ణులయ్యారు. మతానికి అత్యధిక ప్రాముఖ్యాన్ని కట్టబెట్టటం ద్వారా బ్రాహ్మణులు ప్రథమస్థానాన్ని గుంజుకున్నారు.

వృత్తులు : గ్రామాల్లో వ్యవసాయం ఒక్కటే కాకుండా పశుగణాభివృద్ధి, చేపల పెంపకం, కమ్మరి పని, వడ్రంగం, తోళ్ళు శుద్ధిచెయ్యటం సర్వసాధారణ వృత్తులు. కమ్మరి పనివాళ్ళు కొత్తగా కనిపెట్టబడ్డ ఇనుముతో పనిముట్లు తయారుచేయాల్సి వచ్చింది. ఇనుము వాడకం ఆర్యుల జీవితాల్ని సునాయాస పర్చింది. ఇనుము చాలా కఠినమైన గట్టిలోహం కావటాన పనిముట్లు, ఆయుధాల తయారీకి రాగికన్నా, కంచుకన్నా ఎక్కువ అనుకూలంగా ఉంది. నూలుతో బట్టలు వేయటాన్ని ఎక్కువగా స్త్రీలే నిర్వహించారు. హరోహితులు మతపరమైన కర్మకాండలకి అంకితమైపోయారు. ప్రత్యేకంగా, మావట్టి గణం

పాల్గొంటూ అనేక దినాల పాటు సాగే సుదీర్ఘ యజ్ఞయాగాదుల్లో బ్రాహ్మలు మునిగిపోయారు పురోహితులు గురువులు కూడా శిష్యులు గురువుల్లో పాటే ఉండేవాళ్ళు; గురువులు తమ శిష్యులకు మంత్రోచ్ఛారణ, వేదాధ్యయనం నేర్పేవాళ్ళు శిష్యుల వేదాధ్యయనం గురించి ఒక శ్లోకంలో చిత్రమైన వర్ణన ఉంది. గురువు గారు పారం ఛెప్పార, శిష్యులు దాన్ని పదే పదే పల్లెవేయటం వింటే వర్షం రావటానికి ముందు కప్పలు బెక బెకలాడుతున్నట్టుగా వినిపిస్తుందట! ఈ పురోహితులు గురువులే కాదు భిషగ్వరులు (వైద్యులు) కూడా. మూలికలు, ఓషధులు గురించి వాళ్ళకి తెలుసు. ఎవరికై నా రోగం సంప్రప్తమైతే, రోగికి ఔషధం చెప్పేటానికి పురోహితుణ్ణి రావించేవాడు.

దుస్తులు . వస్త్రధారణలో హరప్పా ప్రజలకు ఆర్యులకు మధ్య ఆప్టే తేడా లేదు. పైన ఉత్తరీయం కప్పకునెవళ్ళు కింద ధోవతి (అంశరీయం) ధరించేవాళ్ళు. చీలమండల దాని జీరాడే పం, తలకి పాగా ధరించడం కూడా వాడుకలో ఉండేది. ఆర్యులకు ఆభరణాలంటే ప్రీతి బంగారంతోగానీ, తదితర లోహాలతో గాని తయారైన ఆభరణాలు అలంకరించుకునే వాళ్ళు. స్త్రీలు రక రకాల పూసల దండలు ధరించడానికి ఆసక్తి చూపారు సంపన్నులు బంగారు ఒరీ అంచు పసనాలు ధరించేవాళ్ళు.

వినోదాలు . రథాల పందెం ఆర్యుల అభిమాన క్రీడా వినోదం. నృత్య సంగీతాలతో వినోదిం చారు. సంగీతంలో గాత్ర, వాద్య సంగీతాలు రెండూ ఉండేవి. వేణువు, వీణ, మద్దెల వారి ముఖ్యవాద్యాలు. జూదం ఆర్యుల అభిమాన వినోద కాలక్షేపంగా దాఖలా కనుపిస్తుంది.

ఆహారం . ఆర్యుల ఆహారంలో పాలు, వెన్న, నెయ్యి ముఖ్యమైనవి. పళ్ళు, కూరగాయలు, పప్పులు, మాంసం సుష్టుగా భుజించేవాళ్ళు. మధువు తాగేవాళ్ళు; మత్తు కలిగించే సురగ్రోలే వాళ్ళు; సుర యవధాన్యం నుంచి తయారైన మద్యం యజ్ఞాలు వగైరా నిర్వహించిన సందర్భాల్లో స్త్రీ, పురుష వివక్షణ లేకుండా అందరూ సోమ పానం (భంగు) చేసేవాళ్ళు. సుష్టుగా తిని, మస్తుగా తాగి శ్రమించి సుఖించిన జాతి ఆర్యులు. జీవితం మీద రక్తి, అనురక్తి ఉండడం చేత హుషారుగా ఉల్లాసంగా జీవించారు.

మతం . ఆర్యులు అనేక దేవతల్ని ఆరాధించారు. సూర్యుడు, ఇంద్రుడు, నక్షత్రాలు, నేల, గాలి, నింగి, నదులు, తరువులు, పర్వతాలు ఇత్యాది ప్రకృతి శక్తులన్నీ ఆర్యుల ఆరాధ్య దేవతలు. జూపిటర్ కు సమ నమైన “ద్యౌస్” అనే ఆకాశ దేవుణ్ణి కొలిచారు. ఈ ఆకాశదేవుని దేవేరి పృథ్వీ దేవత అగ్ని దేవుణ్ణి, ఉషాదేవతని ఆరాధించారు ఇంద్రుడు, సూర్యుడు, వరుణుడు, యముడు ప్రధాన దైవాలలో కొందరు. ఇంద్రుడు ఆర్యులకు సమరాధి దేవత ఈ దేవుళ్ళు, దేవతలు మానవావారం కలిగిన వాళ్ళే అయినా వాళ్ళని ఆర్యులు మానవావైతులుగా భావించి భయభక్తులు ప్రదర్శించారు. ఈ దైవతాల్ని వారు కరుణా మూర్తులుగా భావించారు కాని దేవతలకి ఆగ్రహం కలిగితే ప్రళయం సంభవిస్తుందని నమ్మేవారు. యజ్ఞం అనే బలిసమర్పణతో దేవతల్ని సంతృప్తిపరచేవాళ్ళు. ఇంద్రుడు ఆర్యుల అభిమానదేవుడు. ఎందేతనం చే ఇంద్రుడు రాక్షసుల్ని, ఆర్యుల శత్రువుల్ని సంహారం చేసే మహాశక్తి శాలి

పురోహితులు నిర్వహించే యజ్ఞాలతో దేవతలు అనుగ్రహిస్తారని ఆర్యుల విశ్వాసం. యజ్ఞాలలో గణమంతా పాల్గొనేది. యజ్ఞానికి గొప్ప హంగుమా చేసేవాళ్ళు. సువిశాలమైన యజ్ఞశాలలు నిర్మించేవాళ్ళు, దానిమీద దేవతా మూర్తుల్ని రంగులలో చిత్రించేవాళ్ళు; పురోహితుల మంత్ర ధ్వనాల మధ్య జంతు జలులు

సాగేవి. యజ్ఞంలో పాలు, దాన్యాలు, నెయ్యి, మాంసం, సోమరసం దేవతలకు నైవేద్యంగా నివేదన జేసే వాళ్ళు. పురోహితులకు ధాన్యం, గోవులు, బట్టలు దక్షిణగా ముట్టేవి. తరువాత సోమరస పానం చేసేవాళ్ళు. గణంలోని జనం ప్రార్థనల్ని పురోహితుడు దేవతలకు నివేదిస్తాడని, పురోహితుని నోటినుంచి నెలువడ్డ గజ విన్నపాల్ని దేవతలు ఆలకించి, తీరుస్తారని ఆర్యప్రజల విశ్వాసం. పురోహితుడు దేవతలకు-మనుషులకు మధ్య చూతగా, దేవుని ప్రతినిధిగా రూపొందాడు. అంచేతనే పురోహిత వర్గం సహజంగా శక్తిసంపన్నమైంది.

యజ్ఞమే ప్రధానంగా తయారైన మతంతో సకలజనం సంతుష్టి చెందలేదు. జిజ్ఞాసువుల మనస్సుల్లో ఇతర ప్రశ్నలనేకం తలెత్తాయి. ఈ ప్రపంచం ఎలా సృష్టి అయ్యింది? దేవుళ్ళు ఎవరు? మనిషిని ఎవరు సృష్టించారు? వగైరా అనేక ప్రశ్నలు రేకెత్తాయి. వీరిలో కొందరు ప్రపంచాన్ని రోసి విరక్తితో అడవులకు పోయారు; తమలో తాము చర్చా సంవాదాలు జరుపుకుంటూ ఈ ప్రశ్నలకు సమాధానాల కోసం అన్వేషించారు. ఆ అధ్యాత్మిక చింతనని వారి శిష్యులు కంరోపారం చేశారు రాయటానికి సౌకర్యాలు ఏర్పడ్డాక, వాటిని లిఖిత రూపంలో భద్రపర్చారు. సృష్టి సమస్యల్ని గురించి, జీవిత సమస్యల్ని గురించి, సాకల్యంగా చర్చించి ఆత్మ సిద్ధాంతాన్ని ప్రతిపాదించిన ఉపనిషత్తులు ఆ కాలం నాటివే. వైదిక సాహిత్యంలో ఉపనిషత్తులు ఒక భాగం. వాటిల్లో కనిపించే అధ్యాత్మిక చింతనకు కారకులైన జ్ఞానుల్ని 'రుషు' లంటున్నాం.

గణరాజ్యాలు, రాజరికాలు

క్రీ. పూ. 600 - 321

క్రీ. పూ. ఆరవ శతాబ్దం నాటికి నదీ మైదానాల్లో, హిమాలయ పర్వత పాద సీమలకు దిగువన అడవుల కొట్టివేతతో విశాలమైన సాగు భూములు విస్తరిల్లాయి. ఒక్కొక్క ప్రత్యేక ప్రదేశంలో ఒక తెగ గానీ, కొన్ని తెగల సమూహం గానీ శాశ్వతంగా స్థిర నివాసం ఏర్పరచుకున్నాయి. తద్వారా వాళ్ళకి తాము ఫలానా ప్రాంతం వాళ్ళం లేదా తమది ఫలానా ప్రదేశం అనే వ్యక్తిత్వం ఏర్పడింది. ఆ వ్యక్తిత్వ భావన ఆ ప్రదేశాన్ని లేదా ప్రాంతాన్ని అధీనం చేసుకోవటం అనే ఒక యదార్థ రూపం ధరించింది. ఆ విధంగా తెగలకు హక్కుభుక్తమైన ఆ ప్రదేశాలకు ఆయా తెగల పేర్లు స్థిరపడ్డాయి. తమకు అధీనమైన ఆ భూభాగాల్ని నిలుపుకొని, కాపాడుకొనటానికి వారికి ఒక రాజకీయ వ్యవస్థ అవసరమైంది. ఆ వ్యవస్థ గణ రాజ్యంగా, రాజరికంగా పరిణతి చెందింది.

రాజరిక ప్రభుత్వాలు ఎక్కువగా గింగా మైదానంలో కేంద్రీకృతమయ్యాయి. గణరాజ్యాలు వాటికి ఉత్తర దిశన చుట్టూ గీత గీసినట్టు బారు తీరాయి. ఉత్తర పరిధి అంటే - హిమాలయ పర్వత పాదసీమల్లో, వాటికి దక్షిణంగా ఉండే ప్రదేశాల్లో, వాయువ్య భారతదేశంలో, ఇంకా ఈనాడు పంజాబు అని మనం వ్యవహరించే ప్రాంతంలో గణతంత్ర రాజ్యాలు పరిణమించాయి.

గణ రాజ్యాలు వైదికార్యుల తెగల నుంచి ఉద్భవించాయి. చాలా మట్టుకి తెగ సంప్రదాయాలు తరిగిపోకుండా మిగుల్చుకున్న తెగలివి. గణ రాజ్యాలలో శాక్యులు, కొలియనులు, మల్లులు వగైరా ఒకే గణవంశీయులైన వాళ్ళు ఉన్నారు. అనేక తెగలు గణ సమాఖ్యగా కలిసిన వజ్జీయనులు, యాదవులు మొదలైన వాళ్ళు ఉన్నారు. రాజులు ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యంగా పాలించే రాజ్యాలలో కన్నా గణతంత్ర రాజ్యాలలోనే గణ సంప్రదాయాలు కొంత మేరకైనా చెక్కుచెదరకుండా నిలిచాయి. తెగ నుంచి గణ సంఘానికి మారిన పరివర్తన దశలో వారు తెగకి సారభూతమైన ప్రజాస్వామిక ఆదర్శాన్ని కోల్పోయారు. అయినా, తెగకి ప్రాతినిధ్యం వహించే గణసభ ద్వారా గణ వ్యవహారాలు సర్వహించుకునే ప్రభుత్వ ఆదర్శాన్ని మాత్రం నిలుపుకున్నారు. గణతంత్ర రాజ్యం అంటే గణసభ చేతగాని (గణ రాజ్యాలలో కుటుంబ పెద్దలతో కూడిన సభ), గణసభ ఎన్నుకున్న నాయకత్వం చేతగాని, లేదా సభ ఎన్నుకున్న అధినేత చేత

గాని పరిపాలనపట్ల ప్రభుత్వ వ్యవస్థ.

రాజులు ఏలిన రాజ్యాలులో గణ విధేయత బలహీనపడి వర్ణ విధేయత (కులం పట్ల విధేయత) అంకురించింది. విశాల భూభాగాల మీద రాజ్యాల రాజకీయాధికారం విస్తరణ చెందటం వల్ల గణాల సర్వ సభ్య సమితులు బలహీనపడ్డాయి. దూరాభారాలు ఎక్కువై తరచుగా సమావేశాలు కావటం తగ్గిపోయింది. తెగ వ్యవస్థ పరిమితమైన భౌగోళిక భూభాగం మీద ఆధారపడి వుండటం చేత, గణస్వామ్య ప్రభుత్వం సమర్థవంతంగా నడిచింది. వజ్జియ గణ సమాఖ్యలో లిచ్చవులు, వీడేహులు, ఇత్తాకులు, కొరవులు మొదలైన ఏడెనిమిది గణ సంఘాలుండేవి. సమాన హోదా కలిగిన ఆ స్వతంత్ర గణ సంఘాలు ఒక గణ సమాఖ్యగా అవతరించినప్పటికీ, వాళ్ళ వ్యక్తిత్వం మాత్రం రూపుమాసి పోలేదు. కాని రాజరిక ప్రభుత్వ వ్యవస్థలో దైవాంశ సంఘాతుడైన రాజు, శక్తివంతమైన పురోహిత వర్గం, వేద కర్మకాండ పెచ్చు మీరటంతో ఆ మ ఆర్య కాలం నాటి గణ సమాజ సర్వసభ్య సమావేశాల ప్రతిపత్తి నశించిపోయింది.

గణంలోని సభ్యులంతా ఐక్యంగా ఉండి, ఐక్యంగా వ్యవహారాలు చక్కదిద్దుకునే ఒక ప్రభుత్వ దృక్పథం ఈ గణతంత్ర రాజ్యాలకు ప్రధానమైన బలం. గణతంత్ర ప్రభుత్వ నిర్వహణకు ఒక పరిషత్తు. ఉండేది గణ ప్రతినిధులు లేదా కుటుంబ పెద్దలు రాజధాని నగరంలోని సభా భవనంలో సమావేశమయ్యే వారు. పరిషత్తుకు ఎన్నికైన నాయకునికి “రాజు” బిరుదు ఉచ్చేవారు “రాజు” అని వ్యవహరింపబడే ఆ నాయకుడు పరిషత్తుకు అధ్యక్షత వహించేవాడు. అయితే, ఈ పదవి వంశపారంపర్యమైనది కాదు. ఇతణ్ని రాజుగా కాకుండా నాయకునిగానే ప్రజలు పరిగణించేవాళ్ళు. చర్చనీయాంశాన్ని పరిషత్తు ముందు ఉంచేవాళ్ళు ఏకగ్రీవ ఆమోదం పొందని సందర్భాల్లో, ఆ విషయంపైన సమ్మతి (ఓటింగు) తీసుకునే వాళ్ళు. ప్రభుత్వ నిర్వహణ ఉపనాయకుడు, భాండాగారికుడు (Treasurer), సేనాపతుల చేతుల్లో ఉండేది. నేరము-శిక్షకి సంబంధించిన వ్యవహారం మాత్రం కొంత క్లిష్టంగా ఉండేది. నేరస్థుడుగా అనుమానింపబడ్డవాడు ఏడుగురు అధికారుల చుట్టూ తిరగవలసి వచ్చేది. (మొట్ట మొదట “వినిశ్చయ మాహామాత్ర” అనే అధికారి వద్దకు పంపబడేవాడు, ఒకడు నేరస్థుడు అవునో కాదో నిర్ణయించే అధికారి అతడు. నేరం చేసినట్లు రుజువైతే నేరస్థుణ్ని వ్యావహారికుని వద్దకి, సూత్రధారుని వద్దకి, తరువాత అష్టకులిక, సేనాపతి, ఉపరాజులవద్దకి, చిట్ట చివరకి “రాజు” వద్దకి పంపించే వాళ్ళు. “రాజు” శిక్ష వేసేవాడు).

సామాజిక, రాజకీయాధికారం “రాజు”లు, పరిషత్తు ప్రతినిధుల చేతుల్లో ఉండేది. సాధారణంగా రాజులుగాని, పరిషత్తు ప్రతినిధులుగానీ క్షత్రియులై వుండేవాళ్ళు. భూమి ఊరుమ్మడిగానో, తెగ నాయకునిదిగానో ఉండేవి. తెగ నాయకుడు కూలీల్ని పెట్టి భూమిని సాగుచేయించేవాడు నాయకునికి రాబడి ఆ భూమి నుంచే వచ్చే దనటంలో సందేహంలేదు.

అయితే, భూమి ఒక్కటే ఆవాయాన్ని ఇచ్చే ఏకైక వనరుకాదు. ఆనాడు, ఉత్తర భారతదేశ ఆర్థిక జీవనంలో ఒక నూతన పరిస్థితి తలెత్తింది. పర్తక, వాణిజ్య కేంద్రాలుగా పట్టణాలు పెరిగాయి. శ్రావస్తీ, చంప, రాజగృహం, అమోధ్య, కొళాంబి, కాశీ మొదలైనవి గంగా మైదాన ఆర్థిక అభివృద్ధికి గణనీయమైన కేంద్రాలు. వైశాలి, ఉజ్జయిని, తక్షశిల, బరుకచ్ఛం మొదలైన నగరాలు ఇంకా విస్తృతమైన ఆర్థిక ప్రభావం కలిగినవి. ఒకప్పుడు గ్రామాలుగా ఉన్న వాటి చుట్టూ పెరిగి పెద్దవైనవే ఈ నగరాలు.

కుమ్మరి, కమ్మరి పనుల్లోను, బట్టల నేతలోను ప్రత్యేక నైపుణ్యం సంపాదించి వ్యాపార కేంద్రాలుగా గ్రామాలు వికసించి పట్టణాలయ్యాయి.

గణతంత్ర రాజ్యాలు గురించి అందుబాదైన వర్ణనల్ని బట్ట ఈ పట్టణ కేంద్రాలు ఆనాటి ప్రజా జీవితంలో ప్రముఖ పాత్ర నిర్వహించాయి. భూస్వాములైన క్షత్రియులు పట్టణాల్లో జీవించారు. బహుశా చేతి వృత్తుల వారి నైపుణ్యాన్ని కార్యకలాపాల్ని వీళ్ళు ప్రోత్సహించి వుండవచ్చు. ఒక వృత్తిలో శిక్షణ కోసం వైశాలి నుంచి తక్షశిల దాకా కాలినడకన వెళ్ళి వచ్చిన ఒక యువకుని కథ ఆనాటి వ్రాతల్లో కని పిస్తుంది. ఎక్కడ వైశాలి! ఎక్కడ తక్షశిల! ఎంత సుదీర్ఘ, కష్టతర ప్రయాణం! చేతి వృత్తులకు ఎంతో ఆదరణ, ప్రోత్సాహం వుండేనే తప్ప ఆ యువకుడు అన్ని కష్టాలు పడి వైశాలి నుంచి తక్షశిల దాకా నడిచిపోయి, తర్ఫీదు పొంది తిరిగి నడిచి వచ్చివుండడు! వద్రంగి, కమ్మరి, కుమ్మరి మొదలైన వృత్తి పని వాళ్ళు శ్రేణులుగా సంఘటితమయ్యారు.

రాజరిక ప్రభుత్వాల కన్నా గణతంత్ర రాజ్యాలు వ్యక్తిగతమైన (వైయక్తిక) స్వతంత్రతాభి ప్రాయాల పట్ల కొంత సహనం చూపేవి. సాంప్రదాయ విరుద్ధమైన దృక్పథాన్ని రాజరికాల మోస్తరుగా ఈ గణరాజ్యాలు ఆట్టే ప్రతిఘటించేవి కావు. వైదిక మతానికి వ్యతిరేకమైన జైన, బౌద్ధ మతాల్ని స్థాపించిన వర్ణమాన మహావీరుడు, గౌతమ బుద్ధుడు ఈ గణతంత్ర రాజ్యాలలో ఆవిర్భవించిన వాళ్లే. బుద్ధుడు శాక్య వంశస్థుడు; మహావీరుడు వైశాలికి చెందిన జ్ఞాతికుడు.

గణ రాజ్యాలు పర్లిమెన్ట్ భూభాగం గంగా మైదానమంత సాంప్రదాయక మూఢత్వంలో కూరుకు పోలేదు. పదే పదే దాడులకు గురవుతూ కూడా చెదురు మదురుగా వున్న గణతంత్ర రాజ్యాలు క్రి. శ. 4వ శతాబ్దం దాకా బ్రతికి బట్టకట్టాయి ఈ రాజ్యాలలోనే బౌద్ధ ధర్మానికి విశేష ఆదరణ లభించింది. ఈ సీమలే విదేశాల నుంచి దండెత్తి వచ్చిన గ్రీకులు, శకులు, కుషాన్లు, హూణుల్ని అంతర్లీనం చేసుకున్నాయి.

ఈ రెండు వ్యవస్థలు పరస్పరం గిరిగీసుకుని మారోలేదు. ఒక వ్యవస్థ మరొక వ్యవస్థలోకి గెంతిన సందర్భాలు లేకపోలేదు. ఉదాహరణకి కాంభోజ రాజ్యం రాజరిక వ్యవస్థ నుంచి గణతంత్ర రాజ్యంగా మారిపోయింది. కాని, ఇటువంటి ఉదాహరణలు గంగా మైదానంలో అరుదు. ఎంచేతనంటే, అక్కడ రాజరిక వ్యవస్థ తిరుగులేని ఆదర్శం. వ్యావసాయక ఆర్థిక వ్యవస్థ మీద ఇతోధికంగా ఆధారపడ్డంతో పాటుగా గణ సంస్కృతి క్షీణించి పోవటం ప్రభు సత్తాక రాజ్యాల పెంపుదలకి దోహదపడింది.

ఆనాటి సాహిత్యంలో అనేక రాజ్యాలు ప్రస్తావించబడ్డాయి. వాటిల్లో మొట్టమొదట కాశీ రాజ్యానికి గొప్ప ప్రాముఖ్యత ఉండేది. కాని, ఆ బౌద్ధత్వం ఆట్టే కాలం నిలవలేదు. తరువాత కోసల, ఆ తరువాత మగధ గంగా మైదానం మీద ఆధిపత్యం కోసం పోటా పోటీలు పడ్డాయి. ఆ ఆధిపత్యం సాధిస్తే యుద్ధ తంత్రమైన ప్రయోజనాలే కాకుండా ఆర్థికపరమైన ప్రయోజనాలు కూడా కలుగుతాయి. గంగా నదీ లోయ వాణిజ్యంలో మూడొంతులు గంగా నది, దాని ఉపనదుల ద్వారానే జరిగేది. ఆ నదుల రేవు పట్టణాలు వాణిజ్య కూడలులుగా ఉండేవి. అంచేత నదుల మీద ఆధిపత్యం కోసం ఆ రాజ్యాల మధ్య పరస్పరం నిరంతర యుద్ధాలు జరిగాయి. చిట్ట చివరకి ఆ పోటీలో నాలుగు రాజ్యాలు ము, నాయి: కాశీ, కోసల, మగధ, వజ్జియ గణ సమాఖ్య.

ఈ నాలుగు రాజ్యాల మధ్య దాదాపు సూరేళ్ళు యుద్ధం ప్రజ్వలిల్లింది. చిట్ట చివరకి, మగధ విజయం సాధించి ఉత్తర భారతదేశానికి రాజకీయాధికార కేంద్రం అయింది. ఈ ప్రతిపత్తిని మగధ కొన్ని శతాబ్దాల పాటు నిలుపుకుంది.

మగధ రాజులు - రాజ్యవిస్తరణ

బింబిసారుడు : బింబిసారుడు సుమారు క్రీ. పూ. 542 ప్రాంతంలో మగధ రాజయ్యాడు. మగధ ఔన్నత్యానికి పునాదులు వేసిన మొట్టమొదటి రాజు ఇతడు. మగధ రాజ్యాన్ని విస్తరింప జెయ్యాలనే దృఢసంకల్పం. రాజకీయ దూరదృష్టి కలిగిన బింబిసారుడు కోసల, వైశాలి, మద్ర, విదేహ రాజకన్యల్ని వివాహం చేసుకుని ప్రముఖరాజ్యాలతో వియ్యం, నెయ్యం పెంపొందించుకున్నాడు. కోసల రాకుమారి సాలీనా లక్ష సువర్ణాలు రాబడిగల కాశీ జనపదాన్ని కట్నంగా తెచ్చింది. మద్ర రాకుమారితో వివాహం మగధ రాజ్యం పశ్చిమంగా, ఉత్తరంగా విస్తరించటానికి తోడ్పడింది. తరువాత అంగరాజ్యాన్ని జయించాడు. అంగ రాజ్యంతో పాటు, గంగా-చంపా నదుల కూడలిలో ఉన్న చంపానగరం కైవసమైంది. నాటి భారత దేశంలోని ఆరు ప్రధాన నగరాలలో చంప ఒకటి గొప్ప వర్తక కేంద్రం. దక్షిణ భారతదేశం నుంచి సుగంధద్రవ్యాలు, పజ్ర వైధూర్యాలు వేసుకుని వచ్చే నౌకలు మగధని సంపన్నం చేశాయి.

మగధ రాజ్యంలోని ఇనుపరాయి నిక్షేపాలు కూడా ఆ రాజ్యం శక్తిసంపదలకి దోహదపడ్డాయి. (ప్రస్తుత ఛోటా నాగపూర్ ప్రాంతం) పనిముట్లు, ఆయుధాల తయారీకి ఇనుము అని విలువైన లోహం. ఇనుముకుగల గిరాకిని బట్టి మగధ ప్రాధాన్యం ఇనుమడించింది.

బింబిసారుడు మగధ రాజ్యాన్ని సుమారు 52 సంవత్సరాలు సమర్థవంతంగా పరిపాలించాడు. సమర్థవంతమైన పరిపాలనా నిర్వహణని గుర్తించిన మొట్టమొదటి రాజు ఇతడు. రాజ్య కార్య నిర్వహణకి దక్షత కలిగిన అమాత్యుల్ని స్వయంగా ఎంపిక చేశాడు. వాళ్ళ సలహాని ఎన్నడూ త్రోసి పుచ్చేవాడు కాదు. కార్యనిర్వహణని బట్టి రాజోద్యోగుల్ని వివిధ తరగతులుగా విభజించాడు. రాజ్య కార్య నిర్వాహక వర్గానికి బింబిసారుని కాలంలోనే పునాదులు పడ్డాయి. గ్రామ పెద్దలకు రాజుతో స్వయంగా సమన్యలు మనవి చేసుకునే స్వేచ్ఛ ఉండేది తన ప్రజలు యేం కోరుతున్నారో తెలుసుకోవటానికి ఆయన గ్రామ పెద్దలకి ఆ స్వేచ్ఛ ప్రసాదించాడు అసమర్థులుగా రుజువైన తన ఉద్యోగుల్ని ఆయన శిక్షించాడు. గ్రామాల్ని పట్టణాలతో కలుపుతూ రహదార్లు నిర్మింపజేశాడు నదులకు వంతెనలు కట్టించాడు. తన రాజ్యంలోని పరిస్థితుల్ని ప్రత్యక్షంగా పర్యవేక్షించేందుకు ఆయన స్వయంగా రాజ్యమంతటా పర్యటించాడు

సాధారణంగా సామాజిక, ఆర్థిక వ్యవస్థకి గ్రామం తొలిమెట్టు. గ్రామంలో సాగు భూమిని కొలవటానికి, పండిని అంచనా కట్టటానికి ఉద్యోగులు బింబిసారుని కాలంలో నియమించబడ్డారు. ప్రతి గ్రామం గ్రామ పెద్ద ఆధ్వర్యంలో ఉండేది. పన్నులు వసూలు చేసే బాధ్యత గ్రామ పెద్దకి.

చుట్టూ కంచె కట్టిన గ్రామాల చుట్టూ పొలాలు, పచ్చిక బీళ్ళు..వాటికి ఆవల నిరుపయోగమైన భూమి, అడవులు. అడవులు కొట్టేసే, భూమిని సాగులోకి తేవాలంటే రాజు అనుమతి కావాలి. సూత్ర ప్రాయంగా రాజ్యంలో భూమి యావత్తు రాజుదే కాబట్టి, సాధారణంగా పండిన పండిలో ఆరవ వంతు రాజుకి పన్ను కింద చెలించ బడేది. భూమిని శూన్యం చేసేదాని సర్వత కమణాలో మాత్రం కూలీలు

పనిచేసే వాళ్ళు. అయితే, స్వంత ఆస్తి అప్పటికి కింకా విస్తృతి కాలేదు. రాజుకి, రాజ్యానికి మధ్య అనాడు తేడా స్పష్టంగా లేదు కాబట్టి రాజ్యంలోని యావత్తు భూమి పైన రాజు హక్కుని సవాలు చేసే వాళ్ళులేరు.

వ్యావసాయిక అభివృద్ధి హెచ్చుగా శూద్ర రైతుల మీద ఆధారపడి వుంది. అడవుల్ని నరికి భూమిని సాగులోకి తెచ్చిన వాళ్ళు శూద్రులే. అయితే వాళ్ళంతా భూమిలేని వ్యవసాయ కూలీలే కావటం చేత వాళ్ళకి హోదా ఉండేది కాదు. బింబిసారుని కాలంలోనే శూద్రులకన్నా హీనమైన వర్గం ఇంకొకటి గుర్తింపు కొచ్చింది. వాళ్ళు అంటరాని వాళ్ళు. వాళ్ళు ఆర్యుల అడుపులో వున్న ప్రాంతపు సరిహద్దులలోకి నెట్టివేయబడ్డ ఆదిమ తెగలవారు కావచ్చు. వాళ్ళింకా అప్పటికి దొరికిన కాయాకసరు తింటూ, వేట మీద బ్రతికే దశలోనే ఉన్నారు. వాళ్ళు మాట్లాడే భాష కూడా ఆర్యులు మాట్లాడే భాషకు భిన్నంగా ఉండేది. చాపలల్లటం, వేట ఆనాడు చాలా నీచవృత్తులుగా పరిగణింపబడ్డాయి.

అజాత శత్రువు : అజాత శత్రువు తన తండ్రి బిందుసారుణ్ణి చంపి సింహాసనం ఆక్రమించాడు. ఇతని పాలనలో మగధ రాజ్యం పూర్వం కన్నా ఇంకా ఎక్కువ విస్తరించింది. ఉత్తర భారతదేశంలో పర రాజులు తేరి పార చూడలేని అత్యంత శక్తివంతమైన రాజ్యంగా మగధ విజృంభించింది. అజాత శత్రువు క్రి. పూ. 481 లో మరణించాడు.

అతని తరువాత వరసగా నలుగురు రాజులు మగధని పరిపాలించారు. బౌద్ధ సారస్వత ఆధారాల్ని బట్టి ఈ నలుగురూ తమ తండ్రుల్ని చంపి రాజ్యానికి వచ్చిన వాళ్లే. ఈ నలుగురు రాజుల పరి పాలనతో విసిగి వేసారిపోయిన ప్రజలు తిరగబడి రాజ ప్రతినిధి అయిన శిశు నాగుణ్ణి రాజుగా ప్రకటించారు. బింబిసారునితో ప్రారంభమైన హర్యంక వంశం అప్రతిష్టాకరంగా అంతం చెందింది.

రాజత్వం . రాజరికం వంశ పారంపర్యం అయింది. ఎక్కువగా శత్రుయులే రాజులయ్యారు. రాజు దై వాంశ సంభూతుడనే సిద్ధాంతం నిలదొక్కుకుంది. దానికి ఎత్తాసుగా యజ్ఞయాగాలూ, సుదీర్ఘ కర్మ కాండ ప్రబలి పోయాయి. పట్టాభిషేక మహోత్సవం తరవాత అంటే రాజుకి రాజ్యాధికార ప్రదానం చట్ట బద్ధంగా జరిగాక అతడు రాజ సూయ యాగం చేసేవాడు. పురోహిత వర్గం తమ మహిమతో దేవతల నుంచి దై వత్వం తెచ్చి రాజుకి ప్రసాదించే వాళ్ళు! పురోహితులు ఒక మహాశక్తివంతమైన వర్గంగా రూపొందారు. పురోహితులు లేకుండా రాజుకు ఒక్క రోజు గడవని పరిస్థితి యేర్పడింది రాజ్య కార్య నిర్వహణకి సలహాలివ్వటానికి పురోహితులు కావలసి వచ్చారు; యజ్ఞ యాగాదులు నిర్వహించటానికి వాళ్లే కావలసి వచ్చారు.

అశ్వమేధ యాగం ఆనాడు విఖ్యాతి చెందింది. బలవంతుడైన రాజు ఒక ప్రత్యేకమైన ఉత్తమా శ్వాన్ని దేశం మీదికి పదిలేవాడు. ఆ గుర్రం తిరిగి వచ్చిన వేర భూభాగమంతా ఆ రాజుదే. ఈ యాగం చాలా పెద్ద ఎత్తున జరిగేది. వందలాది బ్రాహ్మణ పురోహితులు పాల్గొనేవారు. వందల పశువుల మందలు తోలుకు రాబడేవి. ఆ యజ్ఞంలో ఉపయోగించే వస్తువులు ఇన్ని అని చెప్పనలవికాదు.

ప్రజలు తరతరాలుగా ఆ సంబరం గురించి చెప్పుకునే వాళ్ళు. ఈ ఆర్పాటమంతా పరిశీలనా దృష్టి కలిగిన మనుషుల్ని పక్కదోవ పట్టించటానికి మాత్రమే కాకుండా రాజుని దై వత్వం పంచుకున్న

కాదు. పురోహితుడు తూసుకున్నప్పుడు, ఆ విధంగా తాజులు, పురోహితులు చేయి చేయి కలిపి రాజ్య చక్రం నడిపించాడు.

భట్టాల్ని నిర్మించిన వాడు ఉన్నత వర్గాల వారి జీవితానికి కొన్ని మార్గదర్శక నియమాలు సృష్టించాడు. ఈ నియమావళి ప్రకారం జీవితాన్ని నాలుగు దశలుగా లేదా ఆశ్రమాలుగా విభజించాడు:

1. బ్రహ్మచర్యం - విద్యాభ్యాసానికి అంకితమైన దశ;
2. గృహస్థాశ్రమం - పెళ్ళి చేసుకుని, గృహస్థుడై సంతానాన్ని కని పెంచి పోషించే దశ;
3. వానప్రస్థం - అడవులకు పోయి ధ్యాన నిమగ్నుడుగా గడిపే కాలం;
4. సన్యాసం - ఐహిక బంధాలన్నీ తెంపుకుని విరాగియై బోధచేసే చివరిదశ. అయితే ఈ ఆదర్శాన్ని ఎందరు పాటించారో తెలీదు.

కొత్త మతాలు

జైనం, బౌద్ధం - మారుతున్న సామాజిక, ఆర్థిక జీవనంలో నగరాల పెరుగుదల, వృత్తి పనివారి స్త్రీల, వ్యాపార వాణిజ్యాల త్వరిత వికాసంలాంటి మార్పులు, పరిణామాలు వేరొక రంగంలోని మార్పులతో సన్నిహితంగా పెనవేసుకుని ఉన్నాయి. అదే మత, తాత్విక రంగం. పాతుకుపోయిన సంప్రదాయవాదానికి - పట్టణాల్లో కొత్తగా తలెత్తిన వర్గాల ఆకాంక్షలకి మధ్య పుట్టిన వైరుధ్యం మత, తాత్విక రంగంలో పరిణామ క్రమాన్ని త్వరితం చేసింది. రాబోయే శతాబ్దాలు కూడా అందుంచలేనంతటి మహత్తర భావ వికాసం క్రీ. పూ. ఆరవ శతాబ్దంలో ప్రారంభమైంది.

ఆజీవకులు, చార్వాకులు మొదలైన అనేక నాస్తిక జిజ్ఞాసువులు బయలుదేరారు. చార్వాకులు పూర్తి భౌతికవాదులు. మట్టిలోంచి పుట్టిన మనిషి తిరిగి మట్టిలోనే పూడిపోతాడు. ప్రాణం, పంచభూతాలు నశించడంతో పాటు చైతన్యం కూడా నశిస్తుంది అని వీరు వాదించారు. ఆర్థం లేని కర్మకాండనంతా వీళ్ళు నిరసించారు. పురోహితులు తమ బ్రతుకు తెరువు కోసం ఈ కర్మ కాండని కాపాడుకొస్తున్నారని వీళ్ళు చాటారు.

చివరకి ఆజీవకులు, చార్వాకులు ఎవ్వరూ నిలవలేదు. జైన, బౌద్ధ మతాలే ప్రజల ఆదరణ పొందాయి.

జైనమతం - జైన మతం క్రీ. పూ. ఏడవ శతాబ్దంలోనే ప్రచారంలో ఉంది. జైనమత సిద్ధాంతాల్ని క్రోడీకరించి వాటికి నిర్దుష్టమైన రూపం ఇచ్చినవాడు వర్ణమాన మహావీరుడు. ఇతడు వైశాలిలో జన్మించాడు. 30 ఏళ్ళు నిండకుండానే కల్ల విడిచి వర్ణమానుడు దిగంబరుడై 12 సంవత్సరాలు కఠోరమైన తపస్సు చేసి జినత్వం పొందాడు. జినత్వం అంటే జ్ఞానోదయం,

మహావీరుని బోధలు : వైదిక కర్మల్ని చెయ్యటం వల్ల, దేవుణ్ణి వేడుకోవటం వల్ల మనిషికి ఉపయోగం లేదు. చెడు చెయ్యకుండా మంచి జీవితాన్ని గడపటమే మోక్షమార్గం అన్నాడు మహావీరుడు.

జైన మతం ప్రకారం ఆత్మ ప్రాణులకే కాదు, జీవకోటిలోని ప్రతివస్తువులోనూ ఉంది జైన సిద్ధాంతానికి దేవునితో నిమిత్తం లేదు సమ్యక్ దర్శనము, సమ్యక్ జ్ఞానము, సమ్యక్ చరిత్ర మోక్ష మార్గాలు. వీటి ద్వారానే జీవి మోక్షం పొందుతాడు. మోక్షమంటే దుఃఖం అనేదిలేని అనంత సౌఖ్యం. అచేతనాలు కూడా జీవాలనే విశ్వాసం వల జెనులు అహింసని చాలా కఠినంగా సాధించాలి ఉతమ జీవనం

గడిపిన మానవుని ఆత్మ కర్మ నుంచి బైట పడి పునర్జన్మ పొందదు.

ఈ జై న మత ధర్మం సామాన్య ప్రజలు మాట్లాడే భాషలో బోధించబడింది. ఇది వ్యాపారవర్గాలలో విశేషంగా వ్యాప్తిచెందింది. కఠోరమైన అహింసా దీక్ష కారణంగా వ్యవసాయ కుటుంబాల్లో ఈ మతం చోటు చేసుకోలేకపోయింది. పంటలకు పురుగు పడితే వ్యవసాయం చేసేవాళ్ళు అహింసా ధర్మం పాటించలేరు కాబట్టి నేలని నమ్ముకున్నవాళ్ళు జై నం జోలికి పోలేదు అట్లాగే వృత్తి పనుల వాళ్ళు కూడా జై నానికి చూరంగా ఉండిపోయారు. జై న మతంలో పొదుపుకు గల ప్రోత్సాహం వల్ల అయితేనేం, స్వంత ఆస్తి మీద పరిషత్తి అనేది స్థిరాస్తి అయిన భూమికి మాత్రమే పరిమితం కావడం చేతనైతేనేం జై నం వ్యాపార వర్గాల్ని ఆకర్షించింది. పశ్చిమ తీరంలో నౌకా వాణిజ్యం చేసి దండిగా గడించిన జై నులు వడ్డీ వ్యాపారస్థులుగా కూడా తయారయ్యారు. (వస్తు మార్పిడి విధానం అంతరించి సరుకుల మారకపు విలువగా డబ్బు అవతరించింది)

బౌద్ధం - సమకాలీనులైన మహావీరుడు, గౌతమ బుద్ధుల్లో బుద్ధుడే ఎక్కువ ప్రసిద్ధుడయ్యాడు. ఆయన స్థాపించిన బౌద్ధ మతం ఆసియా ఖండమంతటా పాకింది.

గౌతమ బుద్ధుడు శాక్య రాజవంశంలో షుమారు క్రీ. పూ 5000 ప్రాంతంలో జన్మించాడు. రాజకుమారులందరిలాగే క్షత్రియోచితమైన విద్యలు నేర్చుకున్నాడు. యుక్త వయస్సులో పెళ్ళి చేసుకుని కొద్ది కాలం సంసార సౌఖ్యం అనుభవించాడు. కానీ సంపద, సంసార సౌఖ్యం ఆయనకి సంతృప్తి ఇవ్వలేక పోయాయి. ప్రపంచంలో కనిపించే దుఃఖం ఆయన మనస్సుని కలవరపెట్టింది ఈ దుఃఖానికి కారణం, పరిష్కారం వెతకటానికి ఆయన భార్యని, బిడ్డని, రాజ్యాన్ని విడిచిపెట్టి సన్యసింపాడు. కొన్నాళ్ళ పాటు సాక్షాం దగ్రునాలు అభ్యసించాడు. మరి కొన్నాళ్ళు యోగాభ్యాసం చేశాడు. చివరకి గయలో ఒకచోట రావి

ఒరిస్సాలో దొరికిన మొట్ట మొదటి చిట్ట చివరి జై న శీర్షం - వృషభనాథుడు, మహావీరుడు.

చెట్టు కింద కూర్చుని నలభై తొమ్మిది రోజులు ధ్యానంలో నిమగ్నుడయ్యాడు. 42వ రోజున పద్మాద్ధునికి జ్ఞానోదయం అయింది. ప్రపంచంలో దుఃఖానికి కారణం కనుక్కున్నాడు. వెంటనే సారనాథలో మొట్ట మొదటి సారిగా అయిదుగురు శిష్యులకు బౌద్ధ తత్వం బోధించాడు.

బుద్ధుడు బోధించిన జ్ఞానాన్ని “ధర్మచక్ర ప్రవర్తనం” అంటారు. “ఈ ప్రపంచం దుఃఖమయం; ఈ దుఃఖానికి కారణం ఉంది; ఆ కారణానికి పరిష్కారం ఉంది; ఆ పరిష్కారం అష్టాంగ మార్గం (ఎనిమిది నీతి సూత్రాలు)” - దీనినే చత్వారి లేదా నాలుగు ఆర్య సత్యాలు అంటారు.

బుద్ధుడు ప్రవచించిన సూత్రం కార్యకారణ వాదం. ప్రపంచంలోని ప్రతి సంఘటన ఏదో కారణం వల్ల జరుగుతుంది. అంటే కారణం లేకుండా ఏదీ జరగదు. కారణం కార్యాన్ని సృష్టిస్తుంది. ఈ కార్యం తిరిగి కారణమై మరొక కార్యాన్ని సృష్టిస్తుంది. కాబట్టి కార్యకారణ సంబంధం మీద ఆధారపడి ఈ ప్రపంచం నడుస్తుంది. దుఃఖంతో నిండిన ఈ ప్రపంచంలో తృప్తి (కోరిక) దుఃఖానికి కారణం; పునర్జన్మకి కారణం. మనిషి కర్మఫలం అనుభవించాలి. మంచి పనుల ద్వారా అంటే ఎనిమిది నీతి సూత్రాల్ని పాటించటం ద్వారా జ్ఞానాన్ని పొందాలి. అప్పుడు పునర్జన్మకు కారణమైన అవిద్య నశిస్తుంది మనిషికి నిర్వాణం లభిస్తుంది. నిర్వాణం అంటే మరల పుట్టుకలేని అనంతము, అమృతము అయిన మానసిక ప్రశాంత స్థితి.

ఈ ఉపదేశం ప్రజలకి తేలికగా బోధపడింది. ఇది ఆచరణ సాధ్యంగా కనపడింది. సామాన్య ప్రజలు నిత్య జీవితంలో మాట్లాడే మగధి భాషలో బుద్ధుడు తన ధర్మాన్ని బోధించాడు. పైగా, ఆయన వర్ణ విభజనని నిరాకరించాడు. వైదిక మతంలోని ఆస్తికతని నిరాకరించాడు. యజ్ఞ యాగాదుల్లో జరిగే జంతు బలుల్ని నిరసించాడు. ఆత్మ సంస్కారానికి ఆచరణ సాధ్యమైన అష్టాంగ మార్గాన్ని (సమ్యక్ వాక్కు, సమ్యక్ క్రియ, సమ్యక్ జీవనం, సమ్యక్ శ్రమ, సమ్యక్ ఆలోచన, సమ్యక్ ధ్యానం, సమ్యక్ నిశ్చయం, సమ్యక్ దృష్టి - సమ్యక్ అంటే మంచి) బోధించాడు.

అంచేత బౌద్ధం సమాజంలోని దిగువ వర్గాల్ని బాగా ఆకర్షించింది. చేతి వృత్తుల వారు, వ్యాపారస్థులు, రైతులు, అంటరానివారు బౌద్ధాన్ని ఆదరించారు. సామాన్యులే కాకుండా రాజులు, మహారాజులు కూడా బౌద్ధాన్ని ఆదరించారు. రథసారథి చెన్నుడు, మంగలి ఉపాలి వంటి కింది తరగతుల వారే కాకుండా బింబిసార, ప్రసేన జిత్తులవంటి రాజులు, మహారాజులు; కోటికి పడగెత్తిన అనాథ పిండకుని వంటి ధనిక వైశ్యులు, పశ్చాత్తాపం పొందిన వేష్యులు, గజదొంగలు కూడా బౌద్ధ మతం స్వీకరించారు.

బౌద్ధ మతం భారతీయ జీవనంలో ప్రతిదృక్పథాన్ని ప్రభావితం చేసింది. బౌద్ధ విహారాలు ప్రముఖ విద్యాకేంద్రాలుగా రూపొందాయి బౌద్ధులు భారతీయ సంస్కృతిని మధ్యాసియా, టిబెట్, చైనా, ఆగ్నేయ ఆసియా మొదలైన ఇతర దేశాలకు, ప్రాంతాలకు తీసుకుపోయారు.

ఆశోక చక్రవర్తి కాలంలో బౌద్ధమతం పతాక స్థాయి చేరింది

విదేశ దండయాత్రలు : షుమారు క్రీ. పూ. 530 ప్రాంతంలో పరియన్ చక్రవర్తి సైరస్ హిందూకుష్ పర్వతాన్ని దాటి వాయవ్య భారతదేశంలో ప్రవేశించాడు. కాంభోజ, గాంధార మొదలైన రాజ్యాలు సైరస్ కి కప్పం చెల్లించాయి. ఆ తరువాత అతని మనుమడు డైరస్ వాయవ్య భారతదేశంలో చాలా నగరాల్ని వశపర్చుకున్నాడు.

అష్టాష్టానోరం బత్త-ఇ-దాహి అనే ప్రచేతనం ద్వారా గౌరవ బుద్ధుని అభ్యుదయ ప్రతిమ. గాంధారంలోని
 చాంబేయ శిల్పాలు గ్రీకు శిల్పకళా సంప్రదాయంచేత ప్రభావితమయ్యాయి. ఆ గాంధార శిల్పానికిది ప్రతీక.

ఈ దండయాత్రలవల్ల పర్షియన్ భావదోరణుల ప్రభావం భారతీయ జీవనంలో అనేకరంగాలమీద పడింది. పర్షియన్ నాణేలని భారతదేశం అనుకరించింది. పర్షియన్ లిపితో దగ్గర సంబంధం కలిగిన ఖరోష్ఠీ లిపి వాయువ్య భారతదేశంలో వ్యాప్తి చెందింది. డైరన్ కాలంలో పర్ష్యాతోని శిలాశాసనాల సంప్రదాయమే ఆశోకుడు శిలాశాసనాలు వేయించటానికి ప్రేరణ కావచ్చు.

గ్రీకు దండయాత్ర : గ్రీసు దేశంలో మూసిడోనియా రాజు అలెగ్జాండరు పర్షియన్లని ఓడించి క్రీ. పూ. 327 లో వాయువ్య భారతదేశంలోకి చొచ్చుకు వచ్చాడు. మొట్టమొదట తక్షశిలా రాజ్యం కైవసమైంది. తరువాత జీలం నది దాటి పురుషోత్తముని ఓడించాడు. అంతా కలిసి అలెగ్జాండర్ దండయాత్ర రెండేళ్ళ పాటు సాగింది. అలెగ్జాండర్ తన ప్రతినిధుల్ని వాయువ్య భారతదేశంలో నియమించి తను స్వదేశం తిరిగి బయల్దేరాడు. మార్గంలో బాబిలోన్ పట్టణంలో మరణించాడు.

అలెగ్జాండర్ దండయాత్రలు భారతదేశంలో రాజకీయంగా గాని, సైనికంగా గాని పెద్దప్రభావమేమీ చూపలేదు. కాని, ఆయనతో పాటు వచ్చిన గ్రీకు పండితులు నాటి భారతదేశం గురించి విపుల సమాచారం మనకు అందించి పోయారు. భారతీయ ఐద్యావేత్తలు కొందరు అలెగ్జాండర్ తోపాటు గ్రీసుదేశం వెళ్లారు. గ్రీకు-భారతీయ సంస్కృతుల మధ్య పొత్తు పెరిగింది. భారత-గ్రీకుదేశాల మధ్య రాకపోకలకు అనేక కొత్త మార్గాలు పడ్డాయి. అలెగ్జాండర్ వాయువ్య భారతంలో అనేక చిన్న చిన్న రాజ్యాల్ని కూలదోయడం వల్ల, అతని నిష్క్రమణతో ఆ ప్రాంతంలో ఒక రాజకీయ శూన్యం ఏర్పడింది.

సామ్రాజ్య అవతరణ

క్రీ. పూ. 321 - క్రీ. పూ. 185

మౌర్యవంశం . బింబిసారునితో ప్రారంభమైన హర్యంక వంశం క్రీ. పూ. 413 లో అంతరించింది. తరువాత వచ్చిన శిశునాగవంశం షుమారు 50 ఏళ్ళు మాత్రమే మగధని పాలించి అంతఃపుర కుట్రల్లో అర్ధంతరంగా అంతమైంది. మగధ సింహాసనాన్ని మహాపద్మనందుడు ఆక్రమించాడు మగధని పాలించిన మొట్టమొదటి శత్రుయేతరులు నందరాజులు. క్రీ. పూ. 4 వ శతాబ్దం నుంచి మళ్ళీ వెయ్యేళ్ళు దాకా శత్రుయులకు రాజ్యాధికారం ప్రాప్తించ లేదు. క్రీ.పూ. 321లో నందవంశం నాశనమైపోయింది. నంద వంశాన్ని నిర్మూలించి రాజ్యానికి వచ్చినవాడు చంద్రగుప్త మౌర్యుడు చరిత్ర రంగస్థలం మీద పాత్రలు విచిత్రంగా తారుమారయ్యాయి. శత్రుయులు మత సంస్కర్తల పాత్ర ధరించారు. బ్రాహ్మణులు కొందరు రాజు పాత్ర నిర్వహించారు.

చంద్రగుప్తుడు . చంద్రగుప్తుడు క్రీ. పూ 321 లో మగధ సింహాసన మెక్కాడు. అప్పు డతని వయస్సు 25 సంవత్సరాలు. అతడు రాజ్యానికి రావటానికి, సామ్రాజ్యాన్ని స్థాపించటానికి, సామ్రాజ్య సుస్థిరత కాపాడటానికి వెయ్యి విధాల సహాయపడ్డ బ్రాహ్మణ గుర్తు చాణక్యుడు. ఆయనకే కౌటిల్యుడనే మరో పేరు.

చంద్రగుప్తుడు రాజ్యానికి రాగానే, యావత్తు పంజాబుని జయించాడు. అలెగ్జాండర్ నిలిపివెళ్ళిన గ్రీకు సేనాని సెల్యూకస్ నికటర్ ఆధీనంలో ఉన్న వాయువ్య భారత ప్రాంతాన్ని క్రీ.పూ. 305 లో జయించాడు. ఈనాడు అష్టనిస్థాన అని మనం వ్యవహరించే వాయువ్య ప్రాంతం ఆనాడు మౌర్య సామ్రాజ్యంలో ఒక భాగం. చంద్రగుప్తుడు ఒక గ్రీకు కన్యని వివాహం చేసుకున్నట్లు ఆధారాలున్నప్పటికీ ఆ సంబంధం తాలూకు వివరాలు తెలీదు. తరువాత చంద్రగుప్తుడు నర్మదా నదికి ఉత్తరాన ఉన్న మధ్య భారత ప్రాంతాన్ని జయించాడు. అతని హయాములో మొత్తం ఉత్తర భారతదేశం ఏకచ్ఛత్రం కిందికి వచ్చింది.

చంద్రగుప్తుని రాజధాని పాటలీపుత్రం. సెల్యూకస్ రాయబారి మెగస్తనీసు పాటలీపుత్రంలో చాలా యేళ్ళు నివసించాడు. భారతదేశంలో విస్తృతంగా వర్ణించాడు. చంద్రగుప్తుడు తన అవసాన

దశలో జైన సన్యాసిగా మారిపోయి, దక్షిణా వంశం తరలివెళ్ళి, సాంప్రదాయిక జైన పద్ధతిలో ఉపవాసాలతో శరీర త్యాగం చేశాడని చెబుతున్నాయి.

బిందుసారుడు చంద్రగుప్తుని కుమారుడు వి.దుసారుడు క్రీ. పూ. 297 లో మౌర్య సామ్రాజ్యానికి వారసుడియ్యాడు. వి.దుసారుని కాలంలో మౌర్య సామ్రాజ్యం మైసూరు దాకా వ్యాపించింది. ఒక్క కళింగ తప్ప దాదాపు యావద్భారతం మౌర్యచక్రవర్తి అధికార ఫత్రం కిందకి వచ్చేసింది. మౌర్యుల రథాలు తమిళ రాజ్యం గుండా తుఫాను వాడతో ముసుపుపోయేంతే, మౌర్యపరాకం సూర్యకాంతిలో భగ భగ లాడిందని తమిళ ఆసి కవులు విర్ణయించారు. వి.దుసారుడు క్రీ. పూ. 272 లో మరణించాడు.

అశోకుడు : విందుసారుని కుమారుడు అశోకుడు భారతదేశాన్ని పరిపాలించిన మహాత్ముడు చక్రవర్తిలో ఆగ్రగణ్యుడు. అతడు దేవానం ప్రయిదు (దేవతలకు ప్రിയమైన వాడు), ప్రియదర్శి (ఇంపైన రూపం కలవాడు).

తాత చంద్రగుప్తునికి, తండ్రి విందుసారునికి అలవి కాకుండా స్వతంత్రంగా ఉన్న కళింగ రాజ్యాన్ని మౌర్యసామ్రాజ్యంలో కలుపుకోడానికి అశోకుడు క్రీ. పూ. 260 లో యుద్ధం చేశాడు. ఆ యుద్ధ విధ్వంసాన్ని అశోకుని ముఠాలోనే చెప్పాలంటే “అజా యాభైవేల మంత్రి యుద్ధ వైదీలుగా పట్టుబడ్డారు; లక్షమంది హతులయ్యారు; దారికి అక్కే రెండు యుద్ధ జ్ఞానిలో బుగ్గయిపోయారు.” ఆ మారణ హోమం అశోకుని మనస్సు కలచివేసింది. పశ్చాత్తాప పడిపోయి, తాను ఆకస్మాదెన్నడూ యుద్ధం చెయ్యనని దీక్ష పూనాడు. తరువాత అతడు పాలించిన 30 సంవత్సరాలలో యుద్ధ ధ్వనం మరి వినిపించలేదు.

అశోకుడు పట్టాభిషిక్తుడైన పన్నెండేళ్ళ తరువాత నుంచి శాసనాలు చెక్కించటం ప్రారంభించాడు. కొండ గుహల్లోను, శిలలపైన, శిలా స్తంభాల పైన చెక్కించిన ఆ శాసనాల్లో మతం, ప్రభుత్వం, పరస్పర సంబంధాలలో ప్రజల సహజమైన మొదలైన అనేక విషయాలపైన అశోకుని ఆలోచనలు, దావాలు కళ్ళకు కడతాయి. ఆ శిలా శాసనాల్ని దేశంలోని అన్ని ప్రాంతాలకు పంపించి జన సమ్మర్థం ఎక్కువగా ఉండే దిర్ఘాలలో, శ్రేణులలో, మార్గాలలో నాటించాడు. అతని ప్రయత్నం తమ చక్రవర్తి ఆలోచనలు, ఆదర్శాలు యేమిటో తెలుసుకునే అవకాశం కలిగింది.

శాసనములను చదివినప్పుడు మనకు ముందుగా గమనించవలసినది ఏమిటో తెలుసుకోవలసిందిగా కోరుకుంటున్నాము. అశోకుని శాసనములను చదివినప్పుడు మనకు ముందుగా గమనించవలసినది ఏమిటో తెలుసుకోవలసిందిగా కోరుకుంటున్నాము.

1. దేవానం ప్రయిదుని లాజిని వీసతి పసాధిసింపె
2. అతని ఆగాచ సుహాయిరే హిత బుధే జాత సత్కృతు నీతి
3. నిలావిగదనీ కాలావిత నిలాభభే చ ఉపపావితే

రుమిందై శిలా శాసనంలో ఇలా ఉంది : శాక్య మౌని బుద్ధుడు జన్మించిన స్థలాన్ని దేవానం ప్రియుడు, ప్రియదర్శి అయిన చక్రవర్తి స్వయంగా సందర్శించి తన భక్తి ప్రపత్తులు ప్రకటించుకున్నాడు : ఒక శిలా ప్రాకారం నిర్మించి, శిలాస్తంభం నాటించాడు. బుద్ధ భగవానుడు లుంబిని గ్రామంలో పుట్టాడు గనుక, ఆ గ్రామాన్ని పన్ను నుండి మినహాయించాడు; పండిన పంటలో ఎనిమిదవ వంతు మాత్రమే చెల్లించేటట్లు నిర్ణయించాడు.

అశోక ధమ్మం : ధర్మానికి ప్రాకృత రూపం ధమ్మం. అశోకుడు ప్రజల కోసం శిలలపైన చెక్కించిన శాసనాల్లో అశోకుని ధమ్మ స్వరూపం గోచరిస్తుంది. ఆ శాసనాలు ప్రాకృత భాషలో పురాతన బ్రాహ్మీ లిపిలో ఉన్నాయి. ఆనాడు ప్రాకృతం ప్రజల భాష; సంస్కృతం విద్యాధికుల భాష. అశోకుడు తన ఆలోచనల్ని, ఆదర్శాల్ని సామాన్య ప్రజలకు తెలియజేయ్యాలని కోరాడు కాబట్టి తన శాసనాలను ప్రజల భాష ప్రాకృతంలో చెక్కించాడు.

మత విశ్వాసాల వెలుగులో మంచి కర్మలు చేయడం ద్వారా కలిగే ధర్మనిష్ఠగా అశోకుడు ధర్మాన్ని భావించ లేదు. ధమ్మం ఆయన దృష్టిలో ఒక సామాజిక బాధ్యతా దృక్పథం. గతంలో కొందరు చరిత్రకారులు ధర్మాన్ని బౌద్ధ ధర్మానికి పర్యాయ పదంగా వ్యాఖ్యానించారు. ఆయన ఉద్దేశ్యం దానికి భిన్నంగా కనిపిస్తుంది. సామాజిక బాధ్యత, ఒక మనిషి వేరొక మనిషిపట్ల ప్రవర్తించవలసిన ఊహ వికసించే ఒక మానసిక దృక్పథాన్ని సృష్టించడానికి ధమ్మం ఉద్దేశించబడింది. మానవుని హుందాతనాన్ని, సామాజిక కార్యకలాపాల్లో మానవతా దృక్పథాన్ని గుర్తింపజేయడానికి చేసిన విజ్ఞప్తి ధమ్మం.

ఈ 'ధమ్మ' వ్యాప్తికి ప్రేరేపించిన కారణాలేమిటి? అశోకుని అంతఃకరణలో పాలుపోసుకున్న వైఖరి కొంత, ఆనాడు తలెత్తిన సమస్యలకి పరిష్కార మార్గంగా మరికొంత ధమ్మ ప్రచారానికి కారణాలు మౌర్యులు వైదిక మతం మీద ప్రత్యక్షంగా దాడి చెయ్యకపోయినప్పటికీ, వైదిక సంప్రదాయ విరుద్ధమైన మతాల్ని సమాదరించారు. ఈ విభిన్న మతాలు, అసమ్మతి వాదం తాలూకు ప్రభావం సమాజం మీద పడింది; సమాజంలోని వివిధ వర్గాల మధ్య సంఘర్షణకు తావిచ్చింది. దీనికి తోడు, వేరే అనేక స్పర్థల్ని, ఉద్రేకాల్ని ప్రేరేపించిన సాంఘిక పరిస్థితులు కూడా ఉన్నాయి. వాణిజ్య వర్గాల అంతస్తు, పట్టణాల్లో వృత్తి పనివారి సంఘ బలం, విపరీతంగా కేంద్రీకృతమైన రాజకీయ వ్యవస్థ. సామ్రాజ్యం యొక్క ఆపరిమిత పరిమాణం మొదలైనవి సమాజ నిర్మాణంలో ఉద్రిక్తతలు సృష్టించాయి. మౌర్య సామ్రాజ్య విశాల ప్రజా సీతానికి ఈ విభిన్న శక్తుల్ని ఎదుర్కొనే ఒక కేంద్ర బిందువు, ఒక ఉమ్మడి సంబంధం అవసరమైంది. విభిన్న విశ్వాసాలు కలిగిన ప్రజల్ని ఒక తాటి మీదికి తెచ్చి, వాళ్ళలో ఒక ఐక్యతా భావాన్ని కలిగించేదేదో కావలసి వచ్చింది. ఆ నాటి దేశ కాల పరిస్థితుల్లో అది చక్రవర్తి నుంచి రావాలి. ప్రజలందరినీ ఒక తాటి మీదికి తెచ్చే సమైక్యతా సూత్రాల్ని పరిశీలించేప్పుడు అశోకుడు ప్రతి సమస్యకు సంబంధించిన మౌలిక అంశాల మీద దృష్టి కేంద్రీకరించాడు. ఈ అనుశీలన ఫలితంగా ధమ్మం వెలువడింది.

ధమ్మ సూత్రాలు ఏ మతానికి చెందిన మనిషికైనా అంగీకార యోగ్యమైనవి. నియమ నిబంధనల కట్టు తాళ్ళలో ఆయన ధర్మాన్ని బిగించలేదు. ఆయన నొక్కి చెప్పిన ప్రాథమిక సూత్రం - సహనం ఆయన దృష్టిలో సహనం రెండు రకాలు : ప్రజలు పరస్పరం సహన భావంతో ప్రవర్తించటం, విభిన్న

భావాల్ని, విశ్వాసాల్ని పరస్పరం గౌరవించుకోవటం.

“జానిసలు, సేవకుల పట్ల శ్రద్ధ; తల్లి దండ్రుల పట్ల విధేయత; స్నేహితులు, పరిచయస్థులు, బంధువుల పట్ల ఔదార్యం; పురోహితులు భిక్షువుల పట్ల ఆదరణ” ఆయన కాంక్షించాడు.

“అనవసర, అప్రస్తుత సందర్భాల్లో ఎవరైనా తమ మతాన్ని ఆకాశానికి ఎత్తివేయకుండా ఇతర మతాన్ని చులకన చెయ్యకుండా నాలుకని అదుపులో పెట్టుకోవటం అన్నిటి కన్నా అతి ముఖ్యమైంది. ప్రతి సందర్భంలోను అవతలి మనిషి మతాన్ని గౌరవించు అలా గౌరవించడం ద్వారా నీ మతం పలుకు బడిని పెంచుకోవచ్చు; అవతలి మనిషి మతానికి లాభిస్తుంది కాబట్టి, సామరస్యం ఉండాలి. అప్పుడు మనుషులు ఒకరి అభిప్రాయాల్ని ఒకరు ఆలకించవచ్చు ”

వివిధ ప్రజల మధ్య, వర్గాల మధ్య, మతాల మధ్య సామరస్య సాధన కోసం ఆయన చేసిన విజ్ఞప్తి - ధమ్మం.

కాని, ఆశోక ధమ్మం విజయవంతం కాలేదు. అది ఏ సమస్యలకు, పరిష్కార మార్గంగా రూపొందించబడిందో, ఆ సమస్యలకి పరిష్కారం చూపడంలో అది విఫలమైంది సామాజిక ఉద్రిక్తతలు సడలి పోలేదు. భిన్న మతాలు, సంప్రదాయాల మధ్య సంఘర్షణలు కొనసాగాయి. ఒక విధంగా, ఆశోకుని ధమ్మం చాలా అస్పష్టమైన పరిష్కార మార్గం. ఎంచేతనంటే, ధమ్మం పరిష్కరించ పూనుకున్న సమస్యలు వ్యవస్థ తల్లి వేళ్ళలోనే ఉన్నాయి. ఏమైనప్పటికీ, ఆనాటి పరిస్థితుల్లో ఒక మార్గదర్శక సూత్రం యొక్క అవసరాన్ని గుర్తించి, దాన్ని ప్రసాదించినందుకు ఆశోక చక్రవర్తికి నివాళులర్పించాలి.

ఆశోకుడు 37 సంవత్సరాలు పరిపాలించి క్రీ. పూ. 232లో మరణించాడు.

ధమ్మంలో మరొక ప్రాథమిక సూత్రం - అహింస. అహింస అంటే యుద్ధం, బల ప్రయోగం విడనాడటమే కాకుండా జీవహింస చెయ్యకుండా ఉండటం కూడా. ఆయన స్వయంగా యుద్ధాన్ని పరిత్యజించాడు. తన వంటకాలలో భోజనం కోసం జంతువుల వధ మార్పించాడు. మత కర్మల కోసం జరిగే జంతు బలుల్ని నిషేధించాడు.

ఈనాడు సంక్షేమ కార్యక్రమాలుగా మనం పేర్కొంటున్నవన్నీ ఆశోక ధమ్మంలో భాగంగా ఉన్నాయి. ఆశోకుడు స్వయంగా ఇలా చెప్పాడు.

“మనుషులకి, జంతువులకి చల్లని నీడ కోసం రహదార్ల ప్రక్కన మర్రిచెట్లు, మామిడి చెట్లు నాటించాను. జంతువులు, మనుష్యులు దప్పిక తీర్చుకోవడానికి జలాశయాలు నిర్మించాను, బావులు తవ్వించాను. ప్రతి తొమ్మిది మైళ్ళకీ ఒక ధర్మశాల కట్టించాను. ఈ సౌకర్యం చాలా ముఖ్యమైంది. నాకు ముందు పరిపాలించిన రాజుల నుంచి, నా నుంచి ఈ ప్రపంచం అనేక విధాల వసతులు పొందింది. కాని, నేను ఇవన్నీ ఎందుకు చేశానంటే - నా ప్రజలు ధర్మానికి కట్టుబడి వుంటారని.”

కథలు : ఆశోక శాసనాలు గండ శిలలపైన, ఇసుక రాతి స్తంభాలపైన చెక్కబడ్డాయి. నునుపు దేరి సూర్యకాంతిలో నిగనిగలాడే ఆ శిలా స్తంభాలు బంగారంతో చేసినవా అన్న భ్రమ కలిగిస్తాయి. ఆ స్తంభాలపైన సింహం లేదా ఏనుగు లేదా వృషభ శిల్పాలు చెక్కబడి కిరీటంలా ఉంటాయి.. సారనాథలో నాటిన శిలా స్తంభ ఫలకం పైన నాలుగు సింహాల కిరీట శిల్పం చెక్కబడింది. భారతదేశం 1947లో

స్వతంత్రమైనప్పుడు, ఆ సింహ ముద్ర భారత ప్రభుత్వ అధికార లాంఛనమైంది.

పరిపాలనా పద్ధతి . మౌర్య ప్రభుత్వ వ్యవస్థకి శిఖరం రాజు. అతడే సర్వాధికారి అది పితృస్వామ్య సిరంకుశ రాజుకం. అశోకుడు తరచు తన శాసనాలలో “మానవులంతా నా బిడ్డలు” అని చెప్పించాడు. రాజు తండ్రి; ప్రజలు బిడ్డలు. శాసన నిర్మాణంలో రాజు చెప్పిందే వేదం రాజుకి సలహా లివ్వటానికి ఒక మంత్రి మండలి ఉండేది. కాని ఆ మంత్రులకి శాసనబద్ధమైన రాజకీయ హోదా అంటూ యేమీ లేదు. మంత్రి మండలి అధికారం రాజు వ్యక్తిత్వం మీద ఆధారపడి ఉంది. అశోకుడు తరచు తన మంత్రి మండలిని సంప్రదించాడు. ఆయన ఏర్పరచిన నియమ నిబంధనలకి మంత్రి మండలి సవరణలు సూచించేది. అంతిమ నిర్ణయం చక్రవర్తిదే.

కేంద్ర ప్రభుత్వ ప్రత్యక్ష పరిపాలన కింద ఉన్న రాజధాని నగరం మినహాయించి, మిగతా సామ్రాజ్యం యావత్తు గాలుగు విశాల రాష్ట్రాలుగా విభజింపబడింది. రాష్ట్ర పరిపాలనా బాధ్యత వైస్రాయి (రాజ ప్రతినిధి)లకు అప్పగించబడింది. రాష్ట్రాలు తిరిగి జిల్లాలు, జనపదాలుగా విభజించబడ్డాయి రాష్ట్ర పరిపాలకులుగా నియమించబడ్డ వైస్రాయిలు సాధారణంగా రాకుమారులు గానీ రాజకుటుంబంలోనివారు గానీ అయివుండే వారు. జిల్లాలకు, జనపదాలకు స్థానిక ప్రజల నుంచి దక్షత కలిగిన వాళ్ళని అధికార్లుగా నియమించారు. రాష్ట్ర మంత్రులు శక్తివంతంగా ఉండి వైస్రాయిలకు కళ్లెం లాగా వ్యవహరించారు. సామ్రాజ్యంలో జరిగే మంచి చెడ్డలు పరిశీలించి రావటానికి ఐకేంద్రకొకసారి దేశమంతటా పర్యటించి వచ్చే అధికారులుండేవారు. రాష్ట్రాల ఆదాయ, వ్యయాలను తనిఖీ చేసే అధికారులుండేవారు. భూమి శిస్తు వసూలు చెయ్యడానికి, సుంకాలు నిర్ణయించి వసూలు చెయ్యటానికి, లెక్కలు సేకరించడానికి, న్యాయ విచారణ చెయ్యటానికి, జనన మరణాల వివరాలు సేకరించటానికి, ఇంకా ఇతరేతర ప్రభుత్వ కార్యకలాపాలు నిర్వహించటానికి అనేకానేక అధికార్లు మౌర్య ప్రభుత్వ యంత్రాంగానికి మరలుగా వ్యవహరించారు.

అధికార్ల వేతనాలుగానీ, పబ్లిక్ వర్క్సుకోసం అయ్యే ఖర్చుగానీ కలిసి రాజ్య ఆదాయంలో నాల్గవ వంతుని మింగేసేవి. ఉన్నతాధికార్లకు కళ్ళు తిరిగిపోయే వేతనాలు. ముఖ్యమంత్రికి, సేనానికి 48,000 పణాలు; కోశాధికారికి 24,000 పణాలు; గణకులకు, గుమాస్తాలకు 500 పణాలు; మంత్రుల కొక్కరికి 12,000 పణాలు, వృత్తి పనిచేసే వారికి 120 పణాలు. పాం అంటే ఎంతో తెలిదు. ఈ వేతనాలు నెలకో, సంవత్సరానికో తెలిదు. కాని కింది తరగతి ఉద్యోగులకు, ఉన్నతాధికార్లకు మధ్య వేతన వ్యత్యాస నిష్పత్తి షుమారు 1:96.

ప్రభుత్వ కార్యకలాపాలు సజావుగా నిర్వహింపబడటానికి పరిపాలనా యంత్రాంగం అనేక శాఖలుగా విభజింపబడింది. ప్రతిశాఖకు ప్రధానాధికారి రాజధాని పాటలీ పుత్రంలో ఉండేవాడు. వాళ్ళ ద్వారా సామ్రాజ్యంలో ఏ మూల ఏం జరుగుతుందో తెలుసుకోడానికి చక్రవర్తికి వీలయింది. అశోకుని కాలంలో ధర్మ మహామంత్రులనే ప్రత్యేక అధికార్లు ఉండేవాళ్ళు. వీళ్ళు దేశం మొత్తం పర్యటించి, రాష్ట్రాలలో, జిల్లాలలో, జనపదాలలో, ప్రదేశాలలో జరిగే ప్రభుత్వ కృషిని సమీక్షించి, స్థానిక ప్రజల అభియోగాల్ని అలకించి రాజధానికి తిరిగివచ్చేవాళ్ళు. ప్రజల నైతిక జీవనాన్ని సరియైన మార్గంలో పెట్టటానికి కృషి చెయ్యటం కూడా వీరి బాధ్యత. నగరపాలనని నగరపాలక సభ నిర్వహించేది. వివిధ శాఖల వ్యవ

హారాలు చూడటానికి ఆరు ఉపసంఘాలుండేవి.

ఆర్థిక వ్యవస్థ క్రి. పూ. కె. శతాబ్దం నాటికి ఉత్తర భారతదేశంలో ఆర్థిక వ్యవస్థ ప్రధానంగా వ్యవసాయం మీద ఆధారపడిఉంది. ప్రభుత్వ ఆదాయానికి భూమిశిస్తు మూలాధారం. భూమి మీద, పరిసరాల మీద పన్నుల రూపంలో, నిజానికి ఎంత ఆదాయం వస్తుందో తెలుసు కాబట్టి ప్రభుత్వ ఆదాయానికి భద్రత ఏర్పడింది. వ్యవసాయం ఒక్కటే కాకుండా తదితర ఆర్థిక ఉత్పత్తి కార్యకలాపాలు కూడా లేకపోలేదు గ్రామాల్లో పశువులు, మేకలు మొదలైన జంతువుల మందల మీద కూడా పన్నులు విధించారు.

జనాభాలో అత్యధికశాతం వ్యవసాయం మీద జీవించే ప్రజలు. వాళ్ళు గ్రామాల్లో జీవించారు. అడవుల్ని కొట్టించి కొత్త నివాస ప్రాంతాల్ని ఏర్పాటు చేయడం ప్రభుత్వ అధ్యక్షంలో ఉండేది. ఈ పని కోసం జన సమ్మర్థం కలిగిన ప్రాంతాల నుంచి శూద్ర తండాల్ని తరలించే వాళ్ళు. కళింగ యుద్ధంలో పట్టుబడ్డ లక్షా యాభై వేల మంది అడవుల్ని, ఓళ్ళని సాగుభూములుగా మార్చి, నూతన జనవాసాల నిర్మాణానికే నియోగించారు. ఆ పనిలో శూద్రగర్ ఎటువంటి ఆయుధం ఉండే వీలులేదు. భూమి సాగుచెయ్యటం ఒక్కటే వాళ్ళ ఏకైక కార్యక్రమం. ఆహారోత్పత్తికోసం భారీ ఎత్తున బానిస వ్యవస్థని రూపొందించే అవసరం లేకుండా శూద్రులు ప్రభుత్వ కూలీలయ్యారు. శూద్రుడు చట్టరీత్యా బానిస కాకున్నా, శూద్రునికి-బానిసకి మధ్య అంతస్థంలో తేడా యేమీ లేదు.

గ్రీకు రాయబారి మెగస్తనీసు ఆనాడు భారతదేశంలో బానిసలు లేరని రాశాడు. భారతీయ చారిత్ర కాధారాలు మెగస్తనీసు రాసింది సరికాదంటున్నాయి. సంపన్నుల ఇళ్ళల్లో ఇంటి పనులకి, గృహ బానిసలుండటం వాడుకగా ఉంది. గనుల్లో బానిస కూలీలు పనిచేశారు. ఒక మనిషి పుట్టుక చేతగానీ, స్వచ్ఛందంగా అమ్ముడుపోయిగానీ, యుద్ధ ఖైదీగా పట్టుబడిగానీ, న్యాయస్థానాలు వేసిన శిక్ష ద్వారాగానీ బానిస అవుతాడని అర్థశాస్త్రంలో ఉంది. బానిసత్వం ప్రభుత్వం గుర్తించిన వ్యవస్థ. యజమానికి-బానిసకి మధ్య చట్టరీత్యాగల సంబంధం స్పష్టంగా నిర్వచించబడింది. ఉదాహరణకి, ఒక బానిసస్త్రీ తన యజమాని ద్వారా కొడుకుని కంటే ఆమెకి దాస్య విసుక్తి కలగటమే కాకుండా, ఆమెకి పుట్టిన బిడ్డకి యజమాని బిడ్డగా చట్ట సమ్మతమైన హోదా ఉండేది. సాంకేతికపరంగా, ఉత్పత్తి కోసంగాను భారీ ఎత్తున బానిస విధానం అమల్లో లేదు. గ్రీకు బానిసకి, హిందూ బానిసకి ఒక తేడా ఉంది. ఈ దేశంలో బానిస తన స్వేచ్ఛని తిరిగి కొనుక్కోవచ్చు లేదా యజమాని స్వచ్ఛందంగా తన బానిసని విడుదల చెయ్యవచ్చు. ఆ బానిస గనక ఆర్యజాతి వాడయితే, అతనికి తిరిగి తన ఆర్యజాతి హోదా కలుగుతుంది. గ్రీకు మొదలైన ఉత్తర దేశాల్లో ఇటువంటి పద్ధతి లేదు. భారతీయ సమాజంలో ఎన్నటికీ మారనిది స్వేచ్ఛాకాదు, బానిసత్వమే కాదు-కులం.

ఇరుగు పొరుగుదేశాలతో సంబంధాలు అశోకుడు ఇరుగు పొరుగు రాజ్యాలతో సత్సంబంధాలు అభిలషించాడు. ఈనాడు మన రాయబారులు, దౌత్య ప్రతినిధులకు యీడయిన అనేక ప్రతినిధి పర్గాల్ని అశోకుడు పశ్చిమాసియాలోని చాలా రాజ్యస్థానాలకి పంపించాడు. ఆయన ఒక శాసనంలో పేర్కొన్న దాన్ని బట్టి ఆ పశ్చిమాసియా పాలకులు గ్రీకు రాజులు. తన కన్న కొడుకు మహేంద్రని

సింహళానికి పంపాడు మహేంద్రుడు. సింహళంలో బౌద్ధమతప్రచారం చేశాడు సింహళరాజు బౌద్ధం స్వీకరించాడు.

కౌటిల్యుడు, మెగస్తనీసు. మౌర్యుల కాలాన్ని గురించి విపులంగా తెలియజేసే రెండు వాఙ్మయధారాలు ఉన్నాయి. ఒకటి-కౌటిల్యుడు రాసిన అర్థశాస్త్రం. కౌటిల్యుడు చంద్రగుప్తుని ప్రధానమంత్రి. రెండు-మెగస్తనీసు రాసిన "ఇండికా". ఆయన గ్రీకు సేనాని సెల్యూకస్ నికెటర్ రాయబారి; చంద్రగుప్తుడు పరిపాలించిన కాలంలో ఆయన కొంతకాలం భారతదేశంలో ఉన్నాడు. ఆయన రాసింది పూర్తిగా మనకిప్పుడు లేదు. కొద్ది అసంపూర్ణ భాగాలు మాత్రమే దొరికాయి. తను ఆనాడు భారతదేశంలో ప్రత్యక్షంగా చూసిందంతా వర్ణించాడు.

కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రం రాజవర్మాన్ని విపులంగా వివరించిన రాజనీతి గ్రంథం. చంద్రగుప్తుని కాలం నాటి సాంఘిక, రాజకీయ వ్యవస్థని అర్థం చేసుకోడానికి అర్థశాస్త్రం చాలా విలువైన పుస్తకం.

మెగస్తనీసు తన 'ఇండికా' లో పాటలీ పుత్రాన్ని చుట్టూ బలమైన ప్రాకారాలు కలిగిన విశాల సుందర నగరంగా వర్ణించాడు. పౌరుల షక్కు చెక్కతో, రాజ ప్రాసాదం రాతితో కట్టబడ్డాయి. చక్రవర్తి వైభవోపేత జీవితం ఆ విదేశ రాయబారి ముగ్ధుణ్ణి చేసింది. విన్నపాలు, అభియోగాలు చేయవచ్చే ప్రజల కోసం రాజ ప్రాసాద ద్వారాలు ఎల్లప్పుడూ తెరిచి వుండేవని ఆయన రాశాడు. చంద్రగుప్తుడు చాలా యుద్ధాలు చేయవలసి వచ్చింది కాబట్టి అపారమైన సైన్యాన్ని పోషించాడు. అధికార్లు పసూలు చేసిన పన్నుల్లో ఎక్కువ భాగం సైన్య పోషణకే ఖర్చయి పోయేది.

సమాజం : ప్రజల్లో అత్యధిక సంఖ్యాకులు వ్యవసాయం మీద ఆధారపడి గ్రామాల్లో జీవించే వారని మెగస్తనీసు రాశాడు. పశుపాలకులు, గొర్రెల కాపర్లు కూడా పల్లెల్లోనే జీవించారు. సాలీలు, వడ్రంగులు, కమ్మర్లు, కుమ్మర్లు మొదలైన వృత్తి పనివాళ్ళు పట్టణాల్లో జీవించారు. వృత్తిపనివాళ్ళు అంతస్థుల్లో తారతమ్యాలుండేవి. బట్టలు నేసేవాళ్ళకన్నా, కుండలు చేసేవాళ్ళకన్నా లోహకారులకి సమాజంలో పెద్ద హోదా ఉండేది. సంపన్నులంతా అగ్రవర్ణాల వాళ్ళు; వాళ్ళకి సేవ చేసే వాళ్ళు శూద్రులు. బ్రాహ్మణులు, బౌద్ధ బిక్షువులు, ఇంకా ఇతర మతాలకు చెందిన పురోహితులు మొదలైన వాళ్ళకి పన్నులు కట్టవలసిన పనిలేదు.

వైదిక సిద్ధాంత కర్తలు తలచిన రీతిగా వర్ణవ్యవస్థ పని చెయ్యలేదు. ద్వైజులు (రెండు పుట్టుకలు కలవాళ్ళు-అంటే మొదట పుట్టినప్పుడు తరువాతి ఉపనయనం అయ్యాక) అనబడే మొదటి మూడు మూలాలు-బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్యులు శూద్రుల కన్నా, వర్ణబహిష్కృతుల కన్నా అధికులు కాని వైశ్యులు సాంకేతిక పరంగా ద్వైజులే అయినప్పటికీ బ్రాహ్మణ, క్షత్రియులు సాంఘికంగా వీళ్ళని విడిచించుకొట్టారు. అయితే, వర్తక వాణిజ్యాలలో వైశ్యులు బాగా ఆర్జించివున్నారు. కాబట్టి వైశ్యులకి, మొదటి రెండు అగ్ర వర్ణాలకి మధ్య సుమధుజ వ్యవస్థ ఏర్పడింది. సమాజంలో సామరస్య సాధనకోసం ఆశోకుడు చేసిన విశిష్ట చర్యలకు ఇది సాక్షాత్తు సూచిస్తుంది.

మౌర్యసామ్రాజ్య పతనం : మౌర్యసామ్రాజ్యం సుమారు పంద యేళ్ళకి పైగా పర్వతస్థితై. పూ. 180 నాటికి విచ్ఛిన్నమైంది సామ్రాజ్య పతనం అశోకుని మరణంతో ప్రారంభమైంది. పతనానికి కారణాలు అనేకం. ఒకటి - అశోకుని వారసులంతా బలహీనులే, సామ్రాజ్యాన్ని నిలుపుకోగల సమర్థత

లోపించిన వాళ్ళు. రెండు - సామ్రాజ్యం సువిశాలం కావటాన వివిధ దూరప్రాంతాలకు కేంద్రంతో సంబంధం తెగిపోయింది. మూడు-అశోకుని తరువాత వచ్చిన చక్రవర్తులు అపార సైన్యాన్ని, పరిపాలనా యంత్రాంగాన్ని పోషించగలిగేటట్లుగా పన్నులు వసూలు చేసుకోలేక పోయారు. సామంతులనేక మంది స్వతంత్రం ప్రకటించారు.

ఈ అనైక్యత ఫలితంగా, చంద్రగుప్తుడు గ్రీకుల్ని ఓడించిన నూరేళ్ళ తరువాత బాక్త్రీయాని పాలించిన గ్రీకురాజు (యవనులు) భారత వాయవ్య ప్రాంతంలో ఒకరాజుపై దండెత్తి వచ్చినప్పుడు అతనికి అండదండలిచ్చిన హిందూ రాజు ఒక్కడు లేడు. ఆ తరువాత ఇరవయ్యేళ్ళకి మౌర్యసేనాధిపతి పుష్యమిత్రుడు కట్టకడపటి మౌర్యచక్రవర్తి బృహదధుని కూలదోసి మగధ సింహాసనం ఆక్రమించాడు. అతనితో శుంగ వంశ పరిపాలన ఆరంభమైంది.

సామ్రాజ్య విచ్ఛిత్తి - స్వతంత్రరాజ్యాలు

దక్కను సీమ

వింధ్య పర్వతాలకు, నర్మదానదికి దక్షిణంగా ఉన్న భూభాగాన్ని పూర్వం దక్షిణాపథం అని వ్యవహరించే వాళ్ళు. దాన్నే ఇప్పుడు దక్కను పీఠభూమి అంటున్నాం. దక్కను సీమకి దక్షిణంగా ఉన్న భూభాగం ద్రావిడదేశం లేదా తమిళకం (తమిళనాడు). ప్రాచీన కాలం నుంచి ఈ ప్రాంతం ఆర్యేతర జాతులకు పుట్టినిల్లు. ఈ ప్రాంతాన్ని, ఈ ప్రాంతంలోని రాజ్యాల్ని మౌర్యులు తమ సామ్రాజ్యంలో కలిపివేసుకున్నారు. మౌర్యసామ్రాజ్యం తునాతునకలు కావటంతో ఈ ప్రాంతాలు తిరిగి స్వతంత్రం ప్రకటించాయి. వీటిని పాలించిన రాజుల్లో ఎక్కువమంది మౌర్యచక్రవర్తుల కింద పనిచేసిన ప్రభుత్వాధికార్లు కుటుంబాలకు చెందినవాళ్ళు.

శాతవాహనులు : మౌర్య సామ్రాజ్యం పతనం కాగానే స్వతంత్రం ప్రకటించిన సామంతుల్లో శాతవాహనులు సుప్రసిద్ధులు. వీరికే ఆంధ్ర శాతవాహనులని పేరు. మొట్టమొదటి శాతవాహన రాజుల్లో శాతకర్ణి మహా ప్రసిద్ధుడు. విశాల భూభాగాన్ని జయించి, తన రాజ్యాన్ని నల్లిక్కులకు విస్తరింపజేశాడు కాబట్టి అతనికి విస్తృతతమైన గుర్తింపు కలిగింది. కళింగరాజు ఖారవేలుని దండయాత్రల్ని తిప్పికొట్టాడు. “దక్షిణాపథపతి” నని సగర్వంగా చాటుకున్నాడు. నర్మదా నదిని దాటి, తూర్పు మాళవరాజ్యాన్ని జయించి సాంచీదాకా జైత్రయాత్ర సాగించాడు. సాంచీలో దొరికిన ఒక శాసనంలో ఇతడు రాజన్యశ్రీ శాతకర్ణి అని వర్ణించబడ్డాడు. ఇతని రాజధాని ప్రతిష్ఠానపురం. ఇతడు వైదిక మతాన్ని అభిమానించాడు; అశ్వమేధయాగం చేశాడు. ఇతని పరిపాలన కాలం క్రీ. పూ. మొదటి శతాబ్దం అయి వుండవచ్చు.

పశ్చిమ దక్కను ప్రాంతాన్ని శాతవాహనులు ఎక్కువ కాలం నిలబెట్టుకోలేక పోయారు. శాతకర్ణి తరువాత రాజ్యానికి వచ్చినవాళ్ళు ఊహారాతులు మొదలైన శత్రువుల చేతుల్లో దెబ్బతిని తూర్పుకోస్తాకు పారిపోయారు. ఆంధ్రప్రాంతంలో బలపడి, తిరిగి సైన్యాన్ని కూడగట్టి శాతవాహనులు పశ్చిమ దక్కను ప్రాంతాన్ని మరల వశపర్చుకున్నారు. ఇది గౌతమీ పుత్ర శాతకర్ణి కాలంలో జరిగింది.

గౌతమీ పుత్ర శాతకర్ణి, అతని కుమారుడు వశిష్ఠ పుత్ర పులోమావి క్రీ. శ. రెండవ శతాబ్ది

ఉత్తర - దక్షిణ భారతదేశాల మధ్య దక్కను వారిగా పనిచేసింది. రాజకీయాలలో మాత్రమే కాకుండా వ్యాపార విచారాలలో దేశంలోని ఉభయ భాగాల్ని కలిపే లింకుగా దక్కను తన పాత్రనిర్వహించింది. గౌతమీ పుత్ర శాతకర్ణి శకుల్ని* తరిమికొట్టి, క్షత్రియుల అహంకారాన్ని అణచివేశాడని వశిష్టి పుత్రుని కథనం ఇంకా, వర్ణసాంకర్యాన్ని నిలిపివేసి ద్వైజుల ప్రయోజనాల్ని కాపాడాడని వినికిడి. గౌతమీ పుత్ర శాతకర్ణి ఒక శాసనంలో తన కుమారుడు “శక, యవన, పహ్లావు” ల్ని ఏరివేశాడని పేర్కొంది.

శాత వాహనులకు - శకులకు మధ్య ఆరకుండా ప్రజ్వరిల్లిన యుద్ధజ్వాలని ఆర్పివెయ్యటానికి శకరాజులైన రుద్రదమనుని కుమార్తెను ఒక శాతవాహన రాజు వివాహం చేసుకున్నాడు. వర్ణ సాంకర్యాన్ని నిలిపివేసినట్టు గొప్పలు చెప్పుకున్న శాతవాహనులు శకులతో వివాహ సంబంధం పెట్టుకున్నారంటే వర్ణ వ్యవస్థ సిద్ధాంత-ఆచరణలకి మధ్యగల లొసుగు బైట పడుతుంది. ఆ వివాహ సంబంధంవల్ల శకులకు - శాతవాహనులకు మధ్య వైరుధ్యం సమసిపోలేదు. శాతవాహన రాజుని రెండు తూర్పు యుద్ధంలో ఓడగొట్టి కూడా, శాతవాహనులతో గల సన్నిహిత సంబంధ బాంధవ్యాన్ని బట్టి అతణ్ణి తుదముట్టించకుండా ఆగిపోయానని రుద్ర దమనుడు చెప్పుకున్నాడు.

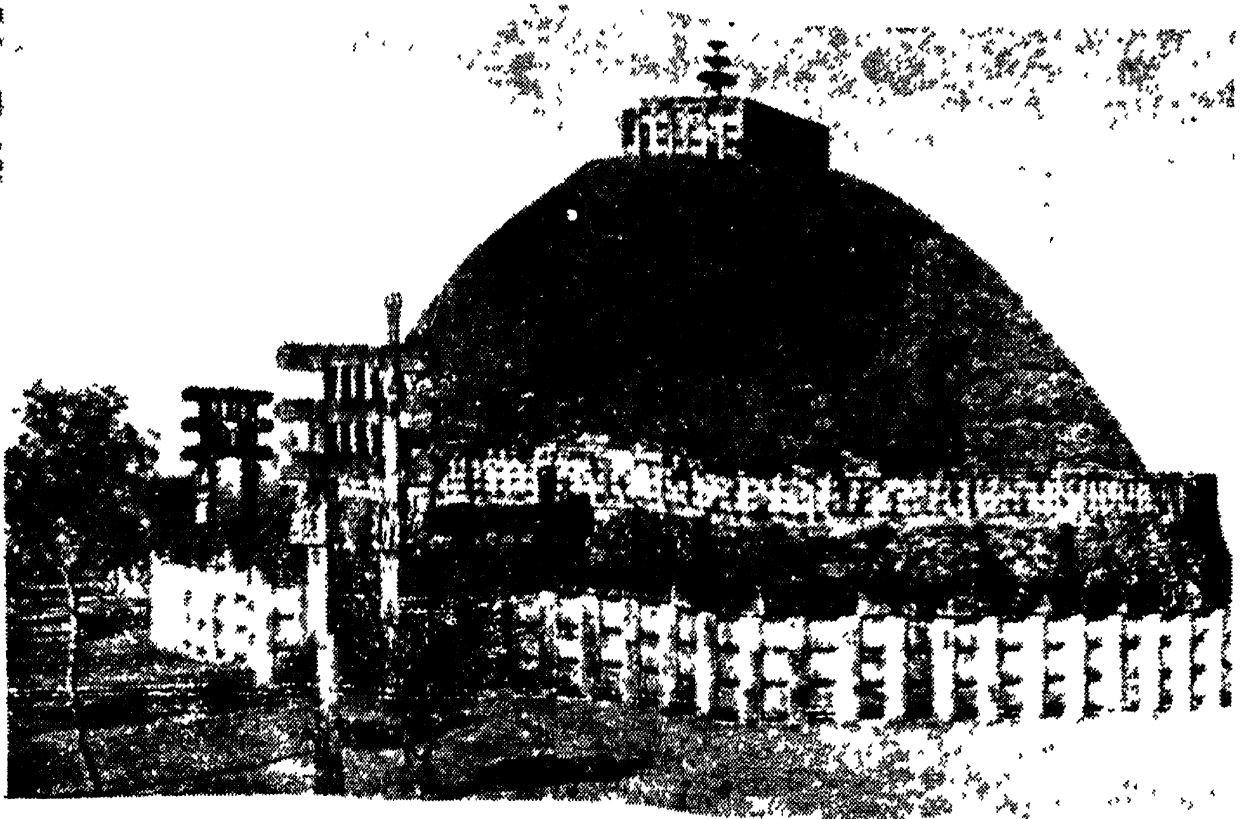
రుద్ర దమనుని మరణం తరువాత, శకులు బలహీన పడిపోయారు. శాతవాహనులు విజృంభించారు. శాతవాహనరాజ్యం ఉత్తరాన కథియవాడు వరకు దక్షిణాన కృష్ణా డెల్టా వరకు విస్తరించింది. క్రీ.శ. మూడవ శతాబ్దంలో శాతవాహన రాజ్యం షీడించింది. స్థానిక సామంత ప్రభువులు స్వతంత్ర రాజకీయాధికారం చేజిక్కించుకున్నారు.

శాతవాహన రాజ్యం సుసంపన్నంగా ఉంది. ఉత్తర దక్కను ప్రాంతమంతటా కృష్ణా గోదావరి నదీ లొయల్ రాకపోకల కోసం రహదార్లు పడ్డాయి. అడవుల కొట్టివేతతో అనేక కొత్త గ్రామాలు వెలిశాయి. నాసిర్ ప్రాంతంలోను, గోదావరి డెల్టా ప్రాంతంలోనూ వ్యాపార వాణిజ్యాల వికాసం వల్ల పట్టణాలు పెరిగాయి. పదిమంది ఊరంలో భరుకచ్చం రేవులో పర్షియా, ఇరాక్, ఆరేబియా దేశాల నుంచి వచ్చే నౌకలు ఆగేవి. ఈర్వు కోస్తా వెంబడి గంగా డెల్టా నుంచి దక్షిణ దేశం దాకా గోదావరి డెల్టాలోని రేవు పట్టణాల ద్వారా వివిధ వ్యాపారం సాగింది ఈ రేవు పట్టణం నుండి మన నౌకలు బర్మా, మలయాలకు సముద్ర ద్వారా సాగించాయి.

శాతవాహనులు సమర్థవంతంగా పరిపాలించారు. రాజ్యం చిన్న చిన్న రాష్ట్రాలుగా (అహారలు అనేవారు) విభజింపబడింది. ఒక అమాత్యుడు (Civil Governer), ఒక సేనాపతి (Military Governer) కలిసి రాష్ట్రాన్ని పాలించే వాళ్ళు గ్రామ పరిపాలనని గ్రామణి (గ్రామాధికారిని గుమిక అనేవారు) బక్కలెట్టేవాడు భూమిశిస్తు, పన్నుని సూలు చేసే బాధ్యత గ్రామణిని.

* వాయవ్య భారతంలో ఇండోగ్రీకు రాజ్యాలు షీడించిన సమయంలో మధ్యాసియా నుంచి శిథిలస్థుల అనే సంచార తెగ బాక్టీరియాను ఆక్రమించింది. క్రీ. పూ. 88 లో ఈ తెగ బోంన్ కనుమగుండా సింధు లోయలో ప్రవేశించి పశ్చిమోత్తర భారతదేశంలో స్థిరపడింది. వీరినే శకులు అనికూడా అంటారు.

బౌద్ధ కట్టడాలు పట్టణాల్లో వణిజులు (వ్యాపారుల్ని వణిజులనే వారు), వృత్తిశ్రేణుల నాయకులు (వృత్తి పనుల వారి సంఘాలను శ్రేణులనేవారు) ఆర్థికంగా బాగా గడించారు. విరాళాలు ఇవ్వటానికి సరిపడ్డ డబ్బు వాళ్ళ దగ్గర పోగుబడి వుంది. వ్యాపారుల్లో, వృత్తి పనివారిలో ఎక్కువ మంది బౌద్ధులు లేదా జైనలు. అంచేతవాళ్ళు బౌద్ధ స్థూపాలు, చైత్యాలు నిర్మాణానికి ధారాళంగా విరాళాలు ఇచ్చారు. స్థూపం అన్నది గుండ్రని మట్టి దీబ్బ. దాన్లో బుద్ధునిదో, బౌద్ధ భిక్షువునిదో భౌతికావశేషం ఉంటుంది. స్థూపాలు బౌద్ధులకు పవిత్ర స్థలాలు. సాంచీ స్థూపం చుట్టూరా పట్టగోడ, సింహద్వారం అటువంటి విరాళాలతో కట్టినవే. అమరావతి (ఆం. ప్ర) స్థూపానికి వర్తకులు, యువరాజులు డబ్బు సమకూర్చారు. స్థూపాల్ని అనుకుని బౌద్ధ భిక్షువులు నివసించే విహారాలుండేవి. చాలా బౌద్ధ విహారాలు పెద్ద పెద్ద నగరాలకు చేరువగా నిర్మించారు. ఉదాహరణకి- తక్షశిల, సారనాథ విహారాలను ఈ సందర్భంగా ప్రస్తావించవచ్చు. తద్వారా, బౌద్ధ భిక్షువులు ప్రతి ఉదయం నగరంలోకి వెళ్ళి భిక్ష అడిగి తెచ్చుకునే సావకాశం కలిగింది. కొందరు భిక్షువులు కొంతల్ని తొలిచి నిర్మించిన గుహాయాలలో ఉండేవారు. పూనాకి సమీపంగా పడమటి కనుమల్లో నిర్మించిన కార్లే, బేద్నాలాంటి విహారాలకు శిల్పాలంకరణ చేశారు. ఆ కాలంలో మర సుబంధమైన కళ అంటే ప్రధానంగా బౌద్ధ కళ అనే చెప్పాలి. చెదురుమదురుగా జైన శిల్పాలు కూడా ఉన్నాయి.

క్రీ. పూ. 20-క్రీ.పూ. 20 సంవత్సరాల మధ్య పూర్తయిన బౌద్ధ స్థూపం సాంచీ స్థూపం

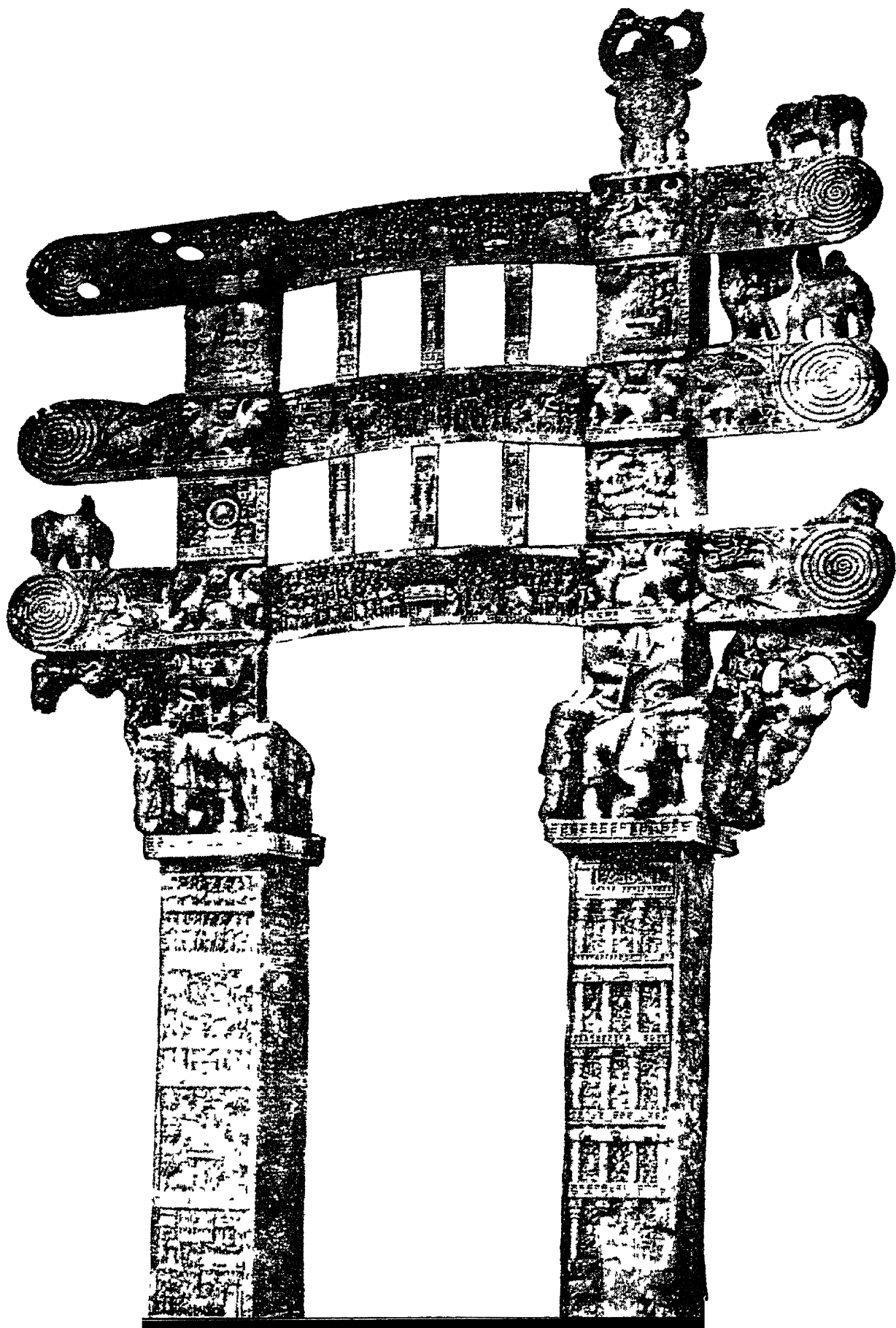

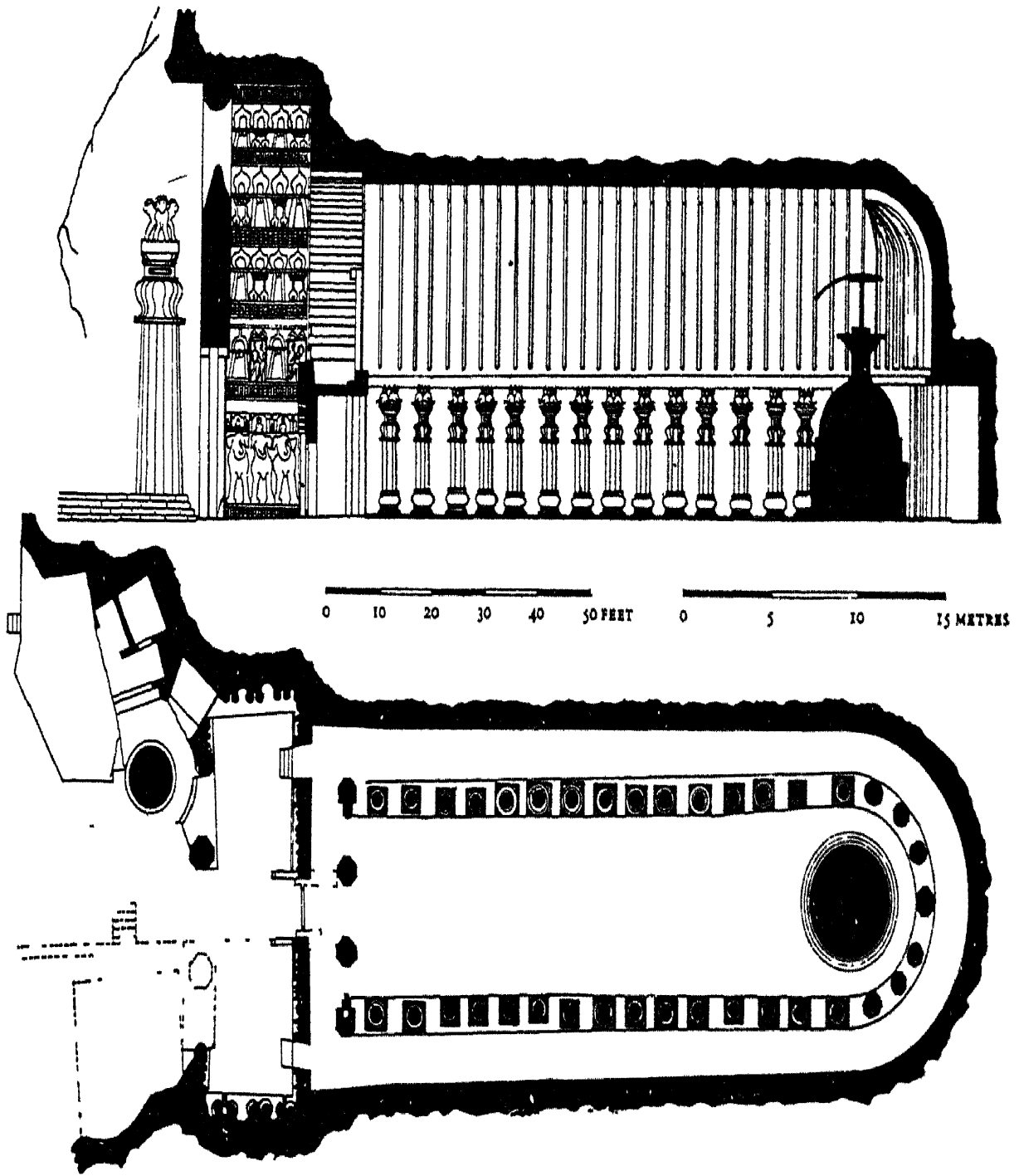

మధ్య దర్శనమునను అతాళమున రావ, నాగార్జునము.

మిత్ర . ఆరాడు బౌద్ధ మతానికి ప్రజల్లో గొప్ప ఆదరం. వుండి విహారాల్లో మతానికి సంబంధించిన చర్చలు, గొప్పలు జరిగేవి. భిక్షువులు ప్రజల్లోకి వెళ్లి బౌద్ధ మతాన్ని ప్రచారం చేసేవాళ్ళు. అశ్వ ఘోషుడు, ఆచార్య నాగార్జునుడు అమ రచనల ద్వారా బౌద్ధ మత వ్యాప్తికి గొప్ప సేవ చేశారు. ప్రాచీన వైదిక దేవతల్ని నమ్మిన వాళ్ళు క్రమంగా మారటం ప్రారంభమైంది. క్రొత్త దేవుళ్ళ కొలుపు మొదలయింది. వైష్ణవ, శైవ మతాలు ఆదరణ పొందుతున్నాయి. యాగాలు బలులు వెనకబడ్డాయి. యజ్ఞ యాగాలకు బదులు, ఆట్టే కర్మకాండ లేకుండా ప్రశాంతంగా భగవంతుణ్ణి ప్రార్థన చేస్తే సరిపోతుందనే భావం ప్రజల మనస్సులో ఆకు దొడగడం ప్రారంభమైంది. వైదిక క్రతుకాండ కన్నా భగవద్భక్తి ప్రాధాన్యం సంతరించుకున్న కాలం అది. భగవద్గీత ప్రజాదరణ పొందిన కాలం కూడా అదే.

ఉదయం లేచగానే భిక్షువులు నగరంలోకి పోయి భిక్ష తెచ్చుకుని దాని మీదే పూర్తిగా ఆధారపడి భిక్షుకు వెళ్ళబుచ్చే రోజులు క్రమేణా చెల్లిపోయాయి. విహారాలిప్పుడు ధన ధాన్య సమృద్ధితో కలకలలాడు

కార్జీ బౌద్ధ చైత్యం : నమూనా పటము (ప్లాను), ఎత్తు. పడిమటి కనువల్లో కార్జీ వద్ద గుహలు తొలిచి నిర్మించిన బౌద్ధ చైత్యం సుప్రసిద్ధమైంది. ఇది చాలా సంశ్లిష్ట నిర్మాణం. దీర్ఘచతురస్రాకార ప్రవేశ ద్వారం గుండా పూజా మందిరంలోకి మార్గం తొలిచారు. ఒక చివర చిన్న ప్రమాణంలో స్థూపాన్ని నిర్మించారు. గుహకి ఇరువైపులా బౌద్ధ సన్యాసుల మరాలు ఉన్నాయి.

తున్నై. భిక్షువులు ముంఠోని భోజనశాలలో నిర్విచారంగా భజిస్తున్నారు. వాళ్లు సామాన్య ప్రజలకు దూరం కావటం ప్రారంభమైంది. మరాలలో సుఖం మరిగారు.

మౌలిక బౌద్ధ సిద్ధాంతం మీద మీమాంస మొదలయింది బౌద్ధం మహాయాన, హీనయాన శాఖలుగా చీలిపోయింది. ఈ చీలిక, సుఖ సమృద్ధులతో కూడిన జీవితానికి బౌద్ధ మతాచార్యుల సమర్థన బౌద్ధ క్షిణదశకి దీజాలు నాటాయి.

క్రి. శ. మొదటి శతాబ్దంలో ఒక ఆత్మమతం - అదే క్రైస్తవ మతం - పశ్చిమ దేశాల నుంచి వచ్చే వాణిజ్య నౌకల ద్వారా భారతదేశంలో ప్రవేశించింది. క్రైస్తవ మతం రాకడ సెయింట్ థామస్ అనే క్రైస్తవ సన్యాసి కథతో ముడిపడి వుంది. క్రీ. శ. 52 లో సెయింట్ థామస్ మలబారులో దిగినట్లు వినికిడి. మలబారు తీరం వెంబడి అనేక సిరియన్ క్రైస్తవ ఆలయాలు నెలకొల్పి, అటు తరువాత తూర్పుతీరానికి ప్రయాణం చేశాడు. ఆయన నూతన మత ప్రచారానికి తీవ్ర ప్రతిఘటన ఎదురయింది. మద్రాసుకు సమీపంలో మైసూరులో ఆయనని క్రీ. శ. 68 లో శత్రువులు చంపివేశారు.

ఆ శతాబ్దంలో మధ్యధరా ప్రపంచానికి దక్షిణ భారతానికి మధ్య విశేషంగా జరిగిన రాకపోకల్ని బట్టి ఏసుక్రీస్తు శిష్యులలో ఒకరు క్రైస్తవ మత ప్రచారానికై భారతదేశం వచ్చాడనేది సత్యదూరం కాదు.

దక్షిణాది

క్రీస్తు పూర్వ శకం నుంచి క్రీస్తు శకంలోకి ప్రవేశించబోయే దశలో దక్షిణ భారత దేశం చరిత్ర పూర్వ యుగంలో నుంచి చారిత్రక యుగంలోకి అడుగు పెట్టింది. నాటి సమకాలీన సంఘటనల్ని ప్రతిబింబించే సారస్వతం అందు బాటలో ఉంది.

దక్కను పీఠభూమికి, శాతవాహన రాజ్యానికి దక్షిణాన మూడు రాజ్యాలు తలెత్తాయి. అవి చోళ (మద్రాసుకు దక్షిణంగా తంజావూరు ప్రాంతం), పాండ్య (పాండ్యుల రాజధానిమదురై),

సాంబీలో దొరికిన బోధిసత్వుని శిథిల శిల్ప ప్రతిమ. తల, అదిరర అవయవాలు లేని ప్రతిమ యొక్క మొందెం మాత్రమే అయినా భారతీయ శిల్పకళా చతుర్యంతో దీన్ని ప్రసిద్ధ కళాఖండంగా పేర్కొంటారు. బహుశా ఇది 7-9 శతాబ్దాల మధ్య గుప్తుల కాలం నాటిదై వుండవచ్చని చరిత్రకారులు భావిస్తున్నారు.

చేర (మలబారు తీరం- ప్రస్తుతం కేరళ) రాజ్యాలు. ఆగ్నేయ ప్రాంతం తమిళనాడు. ఈ చోళ, పాండ్య, చేర రాజ్యాల్ని గురించిన సమాచారం సంగం సాహిత్యంలో లభిస్తుంది.

సంగం సాహిత్యం : సంగం అనేది అనేక శతాబ్దాల కిందట తమిళ దేశంలో జరిగిన ప్రాచీన కవి పండిత పరిషత్తు ఈ పరిషత్తు సమావేశాలు మూడుసార్లు జరిగాయి. మూడవ సమావేశం మదురై లో జరిగింది. ఇందులో సభ్యులైన వందలాది కవి, పండిత, గాయకులు ఆల్లిన కవితలే సంగం సాహిత్యంగా ప్రసిద్ధి చెందింది. మొదటి పరిషత్తులో సృష్టి అయిన సాహిత్యం కాలగర్భంలో కలిసిపోయింది. తరువాతి రెండు పరిషత్తులలో రాయబడ్డ రెండు వేల పద్యాలు 8 సంవత్సరాలలో కూర్చబడ్డాయి. ఈ తమిళ సాహిత్యాన్ని ఈనాటికీ చదువుకోవచ్చు. ఈ సాహిత్యాన్ని సృష్టించిన తమిళ కవులు ఊరూరా తిరుగుతూ తెగ నాయకుల కోసం కవిత లల్లారు. ఆ నాయకుల జీవితం, సామాన్య ప్రజల బ్రతుకులు సంగం సాహిత్యంలో ప్రతిఫలించాయి.

ఈ చోళ, చేర, పాండ్యుల మధ్య తరచు యుద్ధాలు జరిగాయి. ఆ యుద్ధాల్ని వర్ణిస్తూ అనేక పద్యాలు ఉన్నాయి.

చోళ రాజుల్లో కరికాల చోళుడు ప్రసిద్ధుడు. కాలుకాలి నల్లబడినందున కరికాల చోళుడుగా పేరు పడ్డాడని ఒక కథ. చేర, పాండ్య రాజ్య కూటమిని వెణ్ణి యుద్ధంలో (తంజావూరుకి 24 కి. మీ. దూరం) ఓడించి ఘన విజయం సాధించాడు. భారత ద్వీపకల్పం దక్షిణ కొన తూర్పు, పడమటి తీరాలు రెండూ చోళులకు స్వాధీనమయ్యాయి. అంతటితో ఆగకుండా చోళులు పెద్ద నౌకాబలం నిర్మించుకొని సింహళం మీద దాడి చేశారు. కొంత కాలంపాటు ఉత్తర సింహళాన్ని నిలబెట్టుకున్నారు గాని తరువాత సింహళరాజు చోళుల్ని తరిమివేశాడు.

గ్రీకు రాయబారి మెగస్తనీసు తన “ఇండికా” గ్రంథంలో పాండ్య రాజ్యాన్ని గురించి ప్రస్తావించాడు. పాండ్య రాజ్యాన్ని ఒక రాణి స్థాపించిందనీ, ఆమె ఒక మహా సైన్యాన్ని పోషించిందనీ ఆయన రాశాడు.

కేరళ రాజుల్లో నెడుంజేరన్ ఆండాన్ మహావీరుడుగా పరిగణింపబడ్డాడు. అతని నాయకత్వం లోనే చేర పంశస్థులు విజృంభించారు. అతను అనేక మంది స్థానిక ప్రభువుల్ని ఓడించాడనీ, మలబారు తీరంలో రోమన్ నౌకా బలాన్ని వశపర్చుకున్నాడనీ ప్రతీతి.

రోమన్ వాణిజ్యం : వ్యాపారం నిమిత్తం రోమన్ నౌకలు మలబారు తీరాన్ని, తమిళనాడు తూర్పు కోస్తాని సందర్శించాయి. మధ్యధరా తీర దేశాలు మొత్తం ఆనాడు రోమన్ సామ్రాజ్యం క్రింద ఉండేవి. రోమ్ బజార్లలో భారతీయ విలాస వస్తువులకు అపరిమితమైన గిరాకీ ఉండేది. రోమన్లకి భారత దేశంలో లభ్యమయ్యే సుగంధ ద్రవ్యాలు, చేనేత వస్త్రాలు, వజ్ర వైడుర్యాది విలువైన రాళ్ళు, నెమలి మొదలైన వస్తువులు, కోతులు వగైరా జంతువులు అంటే మహా మోజు. రోమన్ నౌకలు ఎర్ర సముద్రం నుంచి బెల్జేరి, అరేబియా సముద్రం మీదుగా మలబారు తీరం చేరేవి; మన్నార్ జలసంధి నుంచి తూర్పు కోస్తా చేరేవి. వాళ్ళకి అవసరమైన వస్తువులన్నీంటిని ఓడల్లో నింపుకుని, ఆ వస్తువులకు బంగారు నాణాల్లోకి మ్మతు చెల్లించి రోమ్ తిరిగి వెళ్ళేవాళ్ళు. దాక్షిణాత్య రాజ్యాలు రోమన్ బంగారంలో ఉచ్చస్థితికి వచ్చాయి.

దక్షిణ భారతదేశ తూర్పు కోస్తా పట్టణాల్లో రోమన్లు కొంత కాలం నివసించారు. రోముకు కావలసిన సరుకులు అక్కడ కొనుగోలు చేసి, నౌకలు తూర్పు తీరం చేరేనాటికి సిద్ధంగా ఉంచేవాళ్ళు. పాండిచ్చేరికి దగ్గర్లో అరికమేడు అనే చిన్న పట్టణంలో 1945లో జరిపిన తవ్వకాలలో అనేక రోమన్ వస్తువులు బయటపడ్డాయి. ఈ రేపు పట్టణాల నుంచి భారత నౌకలు ఆగ్నేయఆసియా దేశాలకు పయనించాయి. భారతీయ వర్తకులు చైనాతో సైతం సముద్ర వ్యాపారం చేశారు. ఆనాటి ఓడల్లో సముద్రయానం చెయ్యటం ప్రమాద భూయిష్టం అయినా ఆ ప్రమాదాలను లెక్కచెయ్యని సాహసవంతులు ఉండే వాళ్ళు. మనదేశం లోపల దక్షిణాది నుంచి ఉత్తరాదికి అనేక వస్తువులు ఎగుమతి అయ్యేవి. ముఖ్యంగా దక్షిణాది నుంచి ఎగుమతయిన విలువైన రాళ్ళు ఉత్తరాది రాజ్యాల్ని సంపన్నవంతం చేశాయి.

ప్రజా జీవనం : దక్షిణ భారతదేశంలో ప్రజలు ఎక్కువగా గ్రామాల్లోనే జీవించారు. భూమిని సాగులోకి తేవటం కష్టతరమైన కొండ ప్రాంతాల్లో ప్రజలు పశువుల్ని, తదితర జంతువుల్ని పోషణచేశారు. వ్యాపారస్థులు, వృత్తి పనివారు ఎక్కువగా పట్టణాల్లో జీవించారు. ఈ పట్టణాలన్నీ దాదాపు కోస్తా వెంబడే వెలిశాయి. అంచేత వ్యాపారం సుఖమైంది కూడా. రాజు బ్రాహ్మణ సలహాదార్ల సాయంతో రాజ్య పరిపాలన చేశాడు. తెగ పెద్దలందరితో కూడిన “సభ” ఉండేది. “సభ”లో అనేక విషయాలు చర్చకు వచ్చేవి. యుద్ధానికి వెళ్లాలా వద్దా, ఏదేనా నేరానికి ఒక మనిషిని శిక్షించాలా లేదా మొదలైన విషయాల్ని సభ చర్చించేది. రాజుకు ఆదాయం పన్నుల రూపంలో రైతులు, పశు పాలకులు, వృత్తి పనివారు, వర్తకుల నుండి వసూలయ్యేది. వర్తకులు తమ సరుకును ఒక చోటు నుండి వేరొక చోటికి తరలించేప్పుడు సుంకం కట్టేవాళ్ళు.

పల్లెల్లో గాని, పట్నాల్లో గానీ జీవితం దాదాపు నిరాడంబరంగా సాగింది. పగలంతా పని చేశాక, సాయంత్రం క్రిడలు, జూదాల్లో ప్రజలు పొద్దుబుచ్చటం కద్దు. సంగీతం, నృత్యం, కవితా పఠనం ఆనాడు ప్రజల్లో వ్యాప్తి పొందాయి. అనేక రకాల సంగీత వాయిద్యాలు వాడుకలో ఉన్నాయి. పగలు గాని, రాత్రి గాని ఒక్కొక్క సమయంలో ఒక్కొక్క రకపు ప్రత్యేక సంగీతం వాయించే సంప్రదాయం ఉంది.

మతం : వైదిక మత దేవతారాధన, బౌద్ధ జైనమత సిద్ధాంతాలు మొదలైన ఉత్తరాది మత విశ్వాసాలు, భావాలు ఆనాడు దక్షిణదేశ ప్రజలకు పరిచితమే. ప్రజల్లో కొందరు ఈ మతాల్ని అనుసరించి నప్పటికీ, ఎక్కువ మంది తమ పాత చేవుళ్ళని, దేవతల్ని కొలవటమే ఆచారం; తమ మత క్రతువుల్నీ ఆచరించేవాళ్ళు. ఉత్తర భారతదేశంలో కార్తీకేయ్ డు లేదా స్కంధుడు అని వ్యవహరింపబడే మురుగన్ తమిళ ప్రజల ఇష్టదైవం. యుద్ధాల్లో వీరోచితంగా పోరాడి మరణించిన మృతవీరుల్ని కూడా ప్రజలు పూజించారు. తీర ప్రాంతంలో నివసించిన ప్రజలు సముద్రుణ్ణి పూజించారు.

అనేక శతాబ్దాల పర్యంతం, తమిళ ప్రజలు ఈ తీరుగా జీవించారు. ఆరవ శతాబ్దంలో పల్లవ రాజులు ఒక సువిశాల రాజ్యాన్ని స్థాపించే వరకు ప్రజల జీవన విధానం అలానే కొనసాగింది.

ఉత్తర భారతదేశం

ఈలోపు భారత దేశం ఉత్తర కొనకి క్రీ. పూ. 200-క్రీ. శ 100 సంవత్సరాల మధ్య అనేక మంది విదేశీయులు అంటు అంటుగా ఉరికి వచ్చారు. వచ్చిన వాళ్ళు తిరిగి వెళ్ళిపోకుండా భారతదేశంలోనే

క్రి.పూ. 167-159 నాటి వాక్త్రియా నాణెం

నాణెం ముద్రా నాణెం

స్థిరపడిపోయి ఒక సరికొత్త జీవన విధానాన్ని భారతీయ సంస్కృతికి పరిచయం చేశారు. ఆ విధంగా దేశంలోకి దూసుకువచ్చిన విదేశీయులు - బాక్త్రీయా గ్రీకులు, పార్థియన్లు, శకులు, కుషాన్లు. ఒక్క గ్రీకులు తప్ప మిగిలిన వారంతా మధ్యాసియా నుంచి వచ్చిన వాళ్ళు. మధ్యాసియా నుంచి భారతదేశంలో ప్రవేశించి భారతీయ సంస్కృతిని ప్రభావితం చెయ్యటమే కాకుండా భారత ప్రజల్లో ఒక భాగంగా కలిసిపోయిన పరిణామ క్రమంలో ఇది ఆరంభం.

ఇండో గ్రీకులు - ఆలెగ్జాండర్ సేనాపతులు ఇరాన్, అఫ్ఘనిస్థాన్లలో ప్రభువులుగా పీఠం వేశారు. తరువాత, వాళ్ళ వారసుల కళ్ళు ఉత్తర భారతదేశం మీద పడ్డాయి. ఉత్తరాది ఆనాడు సుసంపన్నంగా ఉంది పైగా ఇరాన్, పశ్చిమ ఆసియాతో వర్తక వాణిజ్యాలు ముమ్మరంగా నాగుతున్నాయి. శక్తివంతమైన మౌర్య సామ్రాజ్యం ముక్కలు చెక్కలయ్యాక గ్రీకు రాజులకు పంజాబ ప్రాంతాన్ని, కాబూలు లోయని జయించడం సులువయింది. ఇండో-గ్రీకు రాజులు పరిపాలించిన గాంధార దేశమంటే ఇదే. వాళ్ళు అనేక నాణాల్ని ముద్రించారు. ఆ నాణాల ఆధారంతోనే ఆ కాలపు చరిత్రని పొందుపర్చటం సాధ్యమైంది. మీనాండర్ లాంటి ఇండో గ్రీకు రాజులు కొందరు బౌద్ధ మతం స్వీకరించారు. మరికొందరు విష్ణువుని ఆరాధించారు. కాబట్టి వాళ్ళ సంస్కృతి వాస్తవానికి భారతీయ-యజ్ఞ సంస్కృతుల సమ్మేళనం అనవచ్చు.

శకులు - శకులు పశ్చిమ భారత ప్రాంతంలోకి వచ్చుకున్నప్పుడు, ఆ రాష్ట్రాన్ని కొల్లిగొట్టి చివరికి కియూమాద్, మాశవ ప్రాంతాలలో స్థిరపడ్డారు. శకులు మౌర్యులకు సామంతులుగా ఉండటం వల్ల వారి రాజ్యాలు సాగాయి. శకరాజుల్లో గుప్తా సమీపంలో ఉన్నాడని చెప్పవచ్చు. శకరాజులకు తాతవాహన రాజ్యం నర్మదా నదికి ఉత్తరాన ఉన్నాడని చెప్పవచ్చు. శకరాజులకు తాతవాహన రాజ్యం ప్రాంతంలో ఉండి ఉన్నది చెప్పవచ్చు. 160వ సంవత్సరం నాటి ఒక శాసనంలో రుద్రదమని వ్యక్తిత్వం నిపులంగా వర్ణించబడింది. రుద్రదమనుని మరణానంతరం శకరాజ్య శక్తి సంపదలు ఉన్నాయి.

పోయాయి. ఉత్తర ప్రాంతానికి తమ రాజ్యాన్ని విస్తరింపజేయుటనే శకుల ప్రయత్నం కుషాన్ల రాకతో వమ్మయిపోయింది.

కుషాన్లు : చైనా ఓర్కస్థాన్ల యూఛీ తెగకి చెందిన కుషాన్లు క్రీ.శ. 1వ శతాబ్దంలో అఫ్ఘనిస్థాన్లో ప్రవేశించి ఇండో-గ్రీకు రాజుని ఓడించి తక్షశిల, పెషావర్లలో రాజ్యాధికారం స్థాపించు కున్నారు. క్రమేణా పంజాబ్ మైదానం మొత్తం స్వాధీనం చేసుకున్నారు కుషాన్ రాజ్యం దక్షిణ భూభాగంలో మధుర అతి ముఖ్యమైన కేంద్రం కుషాన్ రాజుల్లో కనిష్కపుడు మహా కీర్తిశాలి. అతని కాలంలోనే కుషాన్

మధుర వద్ద దొరికిన కనిష్కపుని శిథిల విగ్రహం

వంశం గొప్ప పేరు ప్రతిష్ఠలు పొందింది. ఉత్తర భారతదేశ సాంస్కృతిక వికాస చరిత్రలో కుషాన్ యుగం ఒక విశిష్ట అధ్యాయం. కనిష్కుని సైన్యాలు మధ్యాసియా దాకా జైత్ర యాత్ర కావించాయి. కుషాన్ రాజ్యం దక్షిణ సాంఘీ దాకా, తూర్పున వారణాసి దాకా విస్తరించింది. చైనా

చక్షశిలలో ఒక ఆరాధనా మందిరంలో దొరికిన శిరో శిల్ప ప్రతిమ-అచ్చుపోయటాని చువయోగించే ఒక రుచిమైన గచ్చులో తయారు చేయబడింది. కుషాన్ కాలం నాటి గాంధార శిల్పం. గ్రీకు-రోమన్ శిల్పకళా సంప్రదాయ ప్రవాహాన్ని ఇది ప్రస్ఫుటంగా సూచిస్తుంది. ఈ ప్రతిమ ముఖంలో గోచరించే భావాభివ్యక్తి అసాధ్యకమని కళావేత్తల అభిప్రాయం.

చరిత్ర పుస్తాల్లో ఒక కుషాన్ రాజు ప్రస్తావన ఉన్నది. హన్ చక్రవర్తి సేనలతో కుషాన్ సైన్యం తలపడి జనరల్ పాన్చావో చేతుల్లో ఓడిపోయినట్లు తెలుస్తుంది.

బౌద్ధుల వ్రాతల్ని బట్టి కనిష్కుడు బౌద్ధ మతాభిమాని, అతడు బౌద్ధ స్థూపాలు, చైత్యాలు నిర్మాణానికి భూరి విరాళాలిచ్చాడు. అతని కాలంలోనే బౌద్ధ ధర్మశాస్త్రం, సిద్ధాంతాల మీద సమగ్ర చర్చ జరపటం కోసం నాల్గవ బౌద్ధ సంఘ సదస్సు జరిగింది. దాని ఫలితంగానే, బౌద్ధమత ప్రచార కార్యకలాపాలు బలం పుంజుకున్నాయి. బౌద్ధమత ప్రచారకులు మధ్యాసియాకు, చైనాకు పయనించారు.

పీటన్నింటి ఫలితంగా- మతానికి, కళలు, విజ్ఞాన శాస్త్రాలకు సంబంధించి అనేక నూతన భావాలు భారతీయ జీవన వివిధ రంగాలలో ప్రవేశించాయి. తద్వారా అనేక మార్పులు చోటు చేసుకున్నాయి. భారత దేశం ఇరాన్, మధ్యాసియాలకు సన్నిహితమయింది. వాణిజ్యం ముమ్మరించింది. భారతీయ వస్తువులు మధ్యధరా సముద్ర తీర నగరాలకు రవాణా అయ్యాయి. ఈజిప్టులో నైలు నదీ ముఖంలోని అలెగ్జాండ్రీయా రేవు పట్టణంతో భారతీయ వాణిజ్యం పెరిగింది. భారత దేశానికి అలెగ్జాండ్రీయాకి మధ్య గల అనంత దూరం ఇరు దేశాల మధ్య వాణిజ్య వికాసానికి అడ్డంకి కాలేదు. వర్తక వ్యాపారాల కారణంగా తక్షశిల, మధుర, ఉజయిని

మొదలైన పట్టణాలు ప్రాముఖ్యం సంతరించుకున్నాయి.

మధ్యాసియాతో సంబంధాల వల్ల గ్రీకు శిల్పం ఉత్తర భారతదేశ నగరానికి పరిచింది. గ్రీకు రోమన్ దేవతల ప్రతిమలు, మధ్యధరా సముద్ర తీర ప్రజల చొమ్మలు మన నగరాల్లో దర్శనమిచ్చాయి. గాంధారలో పనిచేసే భారతీయ కళాకారులు, శిల్పులు ఈ నూతన శిల్ప కళా ధోరణిలో ఆసక్తి ప్రదర్శించారు; ప్రభావితమయ్యారు. వాళ్ళు తయారుచేసిన బుద్ధ విగ్రహాలు, బుద్ధుని జీవితంలోని ప్రధాన ఘట్టాలను, చిత్రిస్తూ చెక్కిన శిల్పాలు గ్రీకు శిల్పకళా ధోరణిని ప్రతిబింబించాయి. దీన్నే గాంధార శిల్పకళ అన్నారు. ఈనాటి పంజాబు, కాశ్మీరు వంటి ప్రాంతాలలోనే కాకుండా ఆఫ్ఘనిస్థాన్ లో సైతం గాంధార శిల్పకళ చాలా ఆదరణ పొందింది. అక్కడ జరిపిన తవ్వకాల్లో గాంధార శిల్పకళావశేషాలు బయల్పడ్డాయి. మధురలోని భారతీయ శిల్పులు గాంధార శిల్ప సంప్రదాయాన్ని అనుకరించకుండా స్వతంత్ర శైలిలో బుద్ధ విగ్రహాలు మొదలైనవి నిర్మించారు. దీన్ని మధుర శిల్పకళా సంప్రదాయం అంటారు.

ఆ ప్రతిమలు, విగ్రహాలు కేవలం బుద్ధునివే కావు; బోధిసత్వులని పిలవబడే అనేక మంది మహా పురుషులవి కూడా. బోధిసత్వులంటే బుద్ధుడు పుట్టక పూర్వమే ఈ పృథ్విలో జీవించిన పుణ్యపురుషులు జాతక కథల్లో బోధిసత్వుల్ని గూర్చి అనేక కథలున్నాయి. అప్పటికి బౌద్ధ మతం చాలా మారిపోయింది. బుద్ధుడు బోధించిన నాటి నిరంజన మతం కాదు; దైవా మహాయాన, హీనయాన శాఖలుగా చీలిపోయింది. మహాయానం అనేక క్రతువులు, కర్మకాండల్లో ముడిపడింది. మహాత్ములకు పూజలు మొదలయ్యాయి. మహాయాన మతాచార్యులు అత్యంత శక్తివంతంగా తయారయ్యారు. ఈ మహాయాన శాఖని అంగీకరించని ప్రజలు భారత దేశంలో వేరే చోట్ల ఉన్నారు. వాళ్ళని హీనయాన బౌద్ధులు అనేవాళ్ళు. మహాయాన బౌద్ధులు చైనాకు మతప్రచారకుల్ని పంపించారు. కొద్ది కాలంలోనే బౌద్ధం మధ్యాసియా, చైనాలో విశేషవ్యాప్తి చెందింది.

మధ్యాసియాతో మన సంబంధాల ద్వారా మరొక ముఖ్యమైన ఫలితం కలిగింది. భారతీయ ఖగోళ శాస్త్రజ్ఞులు తమ విజ్ఞానాన్ని గ్రీకుల శాస్త్ర విజ్ఞానంతో పోల్చి చూసుకున్నారు. తద్వారా మన ఖగోళ విజ్ఞానం ముందంజ వేసే వీలు కలిగింది. శాస్త్రీయ అధ్యయనానికి ఇది చాలా ఉపయోగపడింది గాని రాను రాను జ్యోతిష శాస్త్రంగా వెల్రతలలు వేసింది. శుశుతుడు, చరకుడు రాసిన గ్రంథాలు, చేసిన కృషి ద్వారా వైద్య విజ్ఞానం వికసించింది. శస్త్ర చికిత్సా రంగంలో గణనీయమైన అభివృద్ధి సాధించబడింది. రానున్న శతాబ్దాలలో గుప్తుల కాలంలో సాధించబోయే ప్రగతికి భారతదేశంలో రంగం సిద్ధమవుతోంది.

ఉత్తర భారతంలో “విశిష్టయుగ” ఆవిర్భావం

క్రి. శ. 300 - 700

గుప్తయుగం : మౌర్యుల తరువాత భారతదేశంలోకి వచ్చిన యవనులు (గ్రీకులకు, రోమనులకు మనం పెట్టిన పేరు), కుషాన్లు, శకులు మొదలైన విదేశ జాతులు, తెగలు ఈ దేశంలో స్థిరపడిపోయారు; ఇక్కడి మతాల్ని స్వీకరించారు, ఈ సంస్కృతిని ఒకపట్టించుకున్నారు కాలక్రమేణా, వాళ్ళు పదహారణాల భారతీయులయ్యారు. క్రీ. శ. 4 వ శతాబ్దంలో మగధలో ఒక కొత్త భారతీయ వంశం తలెత్తింది. ఉత్తర భారతదేశంలో ఒక విశాల రాజ్యాన్ని నిర్మించిన ఆ కొత్త పాలక వంశం గుప్తవంశం. గుప్తవంశరాజులు రెండువందల ఏళ్ళకు పైగా ఉత్తరభారతదేశంలో ఒక సువిశాల భూభాగాన్ని పరిపాలించారు. ప్రాచీన భారత చరిత్రలో గుప్తయుగాన్ని విశిష్టయుగంగా చరిత్రకారులు పేర్కొంటారు.

ఉన్నత వర్గాల ప్రజలకు సంబంధించినంతవరకు ఈ వర్ణన అక్షరాల సరిపోతుంది. పై వర్గాల జీవన ప్రమాణాలు వెనక కనిపించే ఎరగని ఉచ్చస్థాయి అందుకున్నాయి. ఉత్తరభారతదేశం మట్టుకి ఈ వర్ణన యదార్థం గొప్పలు పాలించిన కాలాన్ని “స్వర్ణయుగం”గా కూడా పిలిస్తారు. ఇరవయ్యో శతాబ్ది ఆరంభంలో రాసిన చరిత్రకారులకు స్వర్ణయుగం అంటే సుదూరగతంలో వర్ణిల్లిన ఒక సంపూర్ణ ఆదర్శ లోకం అయి వుండాలి; హిందూ సంస్కృతి సుస్థిరంగా వేళ్ళు తన్నిన కాలం కూడా అయివుండాలి. ఏమైనా, గుప్తయుగ వైశిష్ట్యం ఉత్తర భారతానికి మాత్రమే పరిమితమైంది.

గుప్తవంశ రాజుల్లో చెప్పుకోదగ్గ తొట్ట తొలి ముఖ్యుడు మొదటి చంద్రగుప్తుడు. అతడు లిచ్చవీ గణానికి చెందిన కుమారదేవిని వివాహమాడాడు అప్పటికి లిచ్చవీ గణానికింకా ఈశాన్య భారతంలో కీర్తి ప్రతిష్టలున్నాయి. అతడు సుమారు క్రీ. శ. 320 లో రాజ్యానికి వచ్చాడు. సాకేత (అయోధ్య ప్రాంతం), ప్రయాగ (అలహాబాదు), మగధలతో కూడిన చిన్న రాజ్యాన్ని పరిపాలించాడు. అతని కుమారుడు సముద్రగుప్తుని కాలంలో మగధరాజ్యం ఉత్తరహిందు స్థానంలో తిరిగి శక్తివంతంగా రూపొందింది.

సముద్రగుప్తుని గురించి* అలహాబాదు శాసనం ద్వారా చాలా సమాచారం అందుబాటుయింది. ఆ

* శాంతికాముకుడయిన ఆశోకుని శిలాస్తంభం పైననే సమరకాముకుడైన సముద్రగుప్తుని శాసనం చెక్కబడింది.

శాసనాన్ని సముద్రగుప్తుని ఆస్థాన కవి ఒకరు రచించారు. అందులో అతను సాధించిన దిగ్విజయ పరంపర విపులంగా వర్ణించబడింది.

సముద్రగుప్తుడు తండ్రిచేత పట్టాభిషిక్తుడయిన తరువాత అనేక దండయాత్రలు జరిపి ఎన్నో రాజ్యాలను గెలిచాడు. మొట్టమొదట ఉత్తర భారతదేశంలోని నలుగురు రాజుల్ని ఓడించి నేటి ఢిల్లీ ప్రాంతాన్ని, ఉత్తరప్రదేశ్ పడమటి భాగాన్ని తన రాజ్యంలో కలుపుకున్నాడు. దక్షిణభారతదేశం, తూర్పు భారత ప్రాంతం యుద్ధంలో ఓడి కప్పం చెల్లించాయి. ఆర్యా వర్తంలో (గంగామైదానంలో పశ్చిమ భాగం) తొమ్మిది రాజ్యాలు కూకటి వేళ్ళతో పెకలించబడ్డాయి. వింధ్యారణ్యపు ఆటవిక రాజులు కప్పం చెల్లించారు. రాజస్థాన్‌లో మాళవ, యౌధేయ మొదలైన తొమ్మిది గణతంత్ర రాజ్యాలు సముద్రగుప్తుని సార్వభౌమాధికారాన్ని అంగీకరించాయి. కుషాన్లు, శకులు, ఆఖరికి సింహళరాజుతో సహా సముద్రగుప్తునికి కప్పం చెల్లించారు.

అయితే, ఈ శాసనంలో వర్ణించబడ్డ దిగ్విజయ యాత్రకి సంబంధించి మనం కొంత మెళుకువ ప్రదర్శించాల్సిన అవసరం ఉంది. దక్కను, దక్షిణాది రాజులు సముద్రగుప్తుని సార్వభౌమాధికారం కింద లేరు. అనేకమంది ఉత్తరహిందూ స్థానం రాజుల మాదిరిగా కేవలం నజరానా చెల్లించారు. చాలామంది రాజులు కప్పం చెల్లించారే గాని, వాళ్ళ రాజ్యాలు సముద్రగుప్తుని సామ్రాజ్యంలో చేరిపోలేదు. అతని ప్రత్యక్ష రాజ్యాధికారం గంగానదీ మైదానానికి మాత్రమే పరిమితమైంది శకులు పశ్చిమభారతదేశాన్ని ఎదురు లేకుండా ఏలారు. రాజస్థాన్ తెగలు కేవలం కప్పం చెల్లించాయే గాని రాజ్యాలు అప్పగించలేదు. పంజాబు అతని ప్రత్యక్ష రాజ్యాధికార పరిధికి వెలుపలే ఉంది. సింహళరాజు గయలో ఒక బౌద్ధ విహారాన్ని నిర్మించటానికి అనుమతి కోరుతూ కానుకలు పంపాడేగాని కప్పం చెల్లించలేదు.

మౌర్యరాజుల్లో పోల్చిచూస్తే, గుప్తరాజుల ప్రత్యక్ష పరిపాలన కింద వున్న భూభాగం చిన్నది. కప్పం చెల్లించిన రాజ్యాలు ప్రత్యక్షంగా గుప్త ప్రభుత్వం కింద లేవు. కాబట్టి, విస్తీర్ణంలో గుప్త సామ్రాజ్యం మౌర్య సామ్రాజ్యమంత సువిశాలమైంది కాదు.

సముద్రగుప్తుడు కేవలం విజేత మాత్రమే కాదు-కవి, సంగీత విద్వాంసుడు. వీణ వాయించే సముద్రగుప్తుని బొమ్మ గల ఒక నాణాన్ని బట్టి అతని సంగీతాభిమానం వెల్లడవుతున్నది.

రెండవ చంద్రగుప్తుడు. సముద్రగుప్తుని కుమారుడు రెండవ చంద్రగుప్తుడు. గుప్తరాజులందరికో కెల్లా రెండవ చంద్రగుప్తుని మించిన ధీరోదాత్తుడు, యోధాగ్రేసరుడు మరి లేడు. అతడు విక్రమాదిత్య బిరుదాంకితుడు.

క్రీ. శ. 388-409 సంవత్సరాల మధ్య చంద్రగుప్తుడు శకుల్ని ఓడించాడు. అనేక సంవత్సరాలు పశ్చిమ భారతదేశంలో దుర్నిరీక్షంగా వెలిగి, గుప్తరాజులకు పక్కలో ఒల్లెలలా తయారైన శకులు చంద్రగుప్తుని చేతుల్లో తిరిగి తలెత్తలేని ఓటమి చవిచూశారు. దక్కను, దక్షిణాది రాజుల్లో వివాహ సంబంధాలు నెరపి స్నేహవాతావరణం నెలకొల్పాడు ఆ వైవాహిక బంధాల్లో ముఖ్యమైనది-తన కుమార్తెని వాకాటక రుద్రసేనునితో వివాహం జరిపించటం.

శకులను సాహిత్యాని పోషించిన పశువుగా చంద్రగుప్తుడు చరిత్ర పసిది పొందాడు. ఆయనని

మెప్పించిన తాత్వికులు, కవులు, రచయితలు భూరి బహుమానాలు పొందారు. మహాకవి కాళిదాసు చంద్రగుప్తుని ఆస్థానకవి. క్రీ. శ. 405-411 సంవత్సరాల మధ్య భారతదేశాన్ని సందర్శించిన చైనా బౌద్ధ యాత్రికుడు హియన్ త్సంగుని కాలనాటి పరిస్థితుల్ని చర్చిస్తూ దేశం బహు సుఖిక్షమై వుందని రాశాడు.

చంద్రగుప్తుని తరువాత వచ్చిన గుప్తరాజులు బలహీనులు. దానికి తోడు, భారతదేశానికి ఉత్తర సరిహద్దునుంచి హూణుల దండయాత్రలు ప్రారంభమయ్యాయి. హూణులు మధ్యాసియా సంచార తెగకి చెందినవాళ్ళు. చైనాని ఓడించటానికి ప్రయత్నించి విఫలమై భారతదేశ సంపదని గురించి విని 5వ శతాబ్దంలో ఉత్తర భారతదేశం మీదికి దండెత్తి వచ్చారు. హూణుల ఎడతెగని దాడుల వల్ల గుప్తరాజుల ప్రతిఘటనా శక్తి సన్నగిలి పోయింది. చివరికి హూణులు పంజాబు, కాశ్మీరాలకు ప్రభువులయ్యారు. సుమారు వంద సంవత్సరాలపాటు హూణులు మహా బలీయంగా ఉన్నారు. తరువాత, వాళ్ళు క్షీణించి పోయారు. అప్పటికే హూణుల్లో అనేక మంది ఈ దేశంలో శాశ్వతంగా స్థిరపడిపోయి భారత ప్రజల్లో ఒక భాగంగా కలిసిపోయారు.

గుప్తపరిపాలన : మౌర్య పరిపాలనకు భిన్నమైంది గుప్త పరిపాలన. గుప్త సామ్రాజ్యం రాష్ట్రాలుగా (దేశం లేదా భుక్తి), రాష్ట్రాలు జిల్లాలుగా (ప్రదేశం లేదా విషయం) విభజించబడింది. ప్రతి జిల్లాకు ప్రత్యేకంగా పరిపాలనోద్యోగులు ఉండేవాళ్ళు. అయితే, స్థానిక పరిపాలన దాదాపు కేంద్ర ప్రభుత్వంతో సంబంధం లేకుండా స్వతంత్రంగా నడిచింది. రాజకీయ విధానానికి సంబంధించిగాని, కొన్ని విడివిడి పరిస్థితుల్లోగాని నిర్ణయాలు స్థానిక స్థాయిలో జరిగాయి. జిల్లాని పాలించే ఆయుక్త, రాష్ట్రపాలనని నిర్వహించే కుమారామాత్యు-ఈ ఇద్దరు అధికారులే స్థానిక పరిపాలనకు-కేంద్ర ప్రభుత్వానికి మధ్య లింకు. మౌర్యులకు-గుప్తులకు మధ్య వ్యత్యాసం ఇక్కడ స్పష్టంగా కనిపిస్తుంది. జిల్లాల్లో పనిచేసే చిన్న అధికారుల కార్యకలాపాల్ని సైతం అశోకుడు కనిపెట్టి ఉండేవాడు. గుప్తరాజులు స్థానిక పరిపాలనాధికారం ఆయుక్త, కుమారామాత్యుల చేతుల్లో పెట్టి సంతృప్తిపడ్డారు.

పల్లెటూళ్ళు గ్రామణి, గ్రామ పెద్దలతో కూడిన గ్రామ సంస్థల ఆదుపులో ఉండేవి. స్థానిక ప్రయోజనాలకు ప్రాతినిధ్యం వహించే పరిపాలనా నిర్వహణని ప్రవేశ పెట్టే ధోరణిని ఇది ప్రతిబింబించింది. అంతేగాని, అధికారంతో కూడిన యంత్రాంగాన్ని రుద్దే ధోరణి కానరాదు. నగరాలలో సైతం వర్తక శ్రేణుల ముఖ్య ప్రతినిధి, వృత్తి పనివారి ప్రతినిధి, ఒక ముఖ్య రాజోద్యోగితో కూడిన పురపాలక సభ నగరపాలన నిర్వహించేది. మౌర్యులకాలంలో నగర పాలన నిర్వహించే కమిటీల్ని ప్రభుత్వమే నియమించింది. గుప్తుల కాలంలో నగరసభలో స్థానిక ప్రతినిధులకు ప్రాతినిధ్యం ఉంది. ముఖ్యంగా, వాణిజ్య వర్గాలు ఆధిక్యత సంపాదించాయి.

గుప్తులు తమ రాజోద్యోగులకు వేతనాలు నగదురూపంలో చెల్లించారు. గుప్తుల అనంతరం ఈ పద్ధతి మారిపోయింది. నగదు రూపంలో వేతనాల చెల్లింపు పద్ధతికి బదులు జాగీర్లు ఇచ్చి పన్ను వసూలు చేసుకునే అధికారం ప్రభుత్వాధికారులకు ప్రసాదించింది.

భూములు అనుభవించమని ఇచ్చిన హక్కు ద్వారా రాజోద్యోగులమీద రాజు ఆదుపాజ్ఞలు అడు

గంటాయి. మౌర్యులకాలంలో మాదిరిగా అధికార్థ మీద అదుపు లేకుండాపోయింది. రెండవ చంద్రగుప్తుని తరువాత వచ్చిన రాజులు బలహీనులు కావటంవల్ల దూర రాష్ట్రాల్ని పాలించే అమాత్యులు రాజుల మాదిరి అధికారం చలాయించారు. గుప్త సామ్రాజ్యం విచ్ఛిన్నమైపోయినప్పడు, ఈ అమాత్యులు తాము పాలించే చిన్నచిన్న రాష్ట్రాలకు ప్రభువులుగా ప్రకటించుకున్నారు.

ప్రజాజీవనం

సమాజం : కుషాన్ రాజులకాలంలో భారతీయ బౌద్ధ భిక్షువులు, మత ప్రచారకులు మధ్యాసియా, పశ్చిమాసియాలలో బహు చురుగ్గా ఉన్నారు. కొందరు ప్రచారకులు చైనాలో కూడా ప్రవేశించారు. చైనా పండితులకు బౌద్ధమతం పట్ల ఆసక్తి కలిగింది. భారతదేశంలో దొరికే బౌద్ధ మూల గ్రంథాలను అధ్యయనం చెయ్యాలని వాళ్ళు తపించిపోయారు. అటువంటి వాళ్ళలో పాహియాన్ ఒకడు. ఆయన క్రీ.శ. 399లో చైనా నుంచి బైల్డేరి గోబీ ఎడారిదాటి, మధ్యాసియా సుండా నడిచి భారతదేశం చేరుకున్నాడు. బౌద్ధ మూలగ్రంథాలు అవ్యయనం చేస్తూ, స్వదేశానికి నెంట్ తీసుకుపోవటానికి ధర్మగ్రంథాలు సేకరిస్తూ ఆయన వివిధ బౌద్ధ విహారాలలో చాలా ఏళ్ళు గడిపాడు. చైనా తిరిగి వెళ్ళాక ఆయన భారతదేశంలో తన అనుభవాల్ని విపులంగా రాశాడు. గుప్తకాలం నాటి భారతదేశం గురించి తెలుసుకోడానికి పాహియాన్ వ్రాతలు చాలా ఉపయోగపడతాయి. ఆనాడు బౌద్ధులు బ్రాహ్మణులు పరస్పరం శాంతి, సఖ్యతలతో జీవించారని ఆయన రాశాడు. భారతదేశ సౌభాగ్య, సంపదల్ని ఆయన ఉజ్వలంగా వర్ణించాడు. ప్రజలు నిజాయితీ పరులుగా, చట్టవిధేయులుగా జీవించారు. చట్టాలు మెతగ్గా ఉన్నాయి; శిక్షలు క్రూరంగాలేవు. గ్రామాలు ఆసంఖ్యాకం. సాగుభూమి మీద విధించే పన్నుల ద్వారా ప్రభుత్వానికి ఆదాయం వచ్చేది. పాహియాన్ రాసిన దాన్ని బట్టి ఎక్కువ మంది ప్రజలు శాకాహారులు. అయితే, ఇతర చారిత్రకాధారాల్ని బట్టి ఆ కాలంలో మాంసాహారం తీసుకునే అలవాటు ఉన్నట్టు కనబడుతుంది.

సమాజం కులాలుగా విభజింపబడి ఉంది. సమాజంలో అధిక సంఖ్యాకులు సామరస్యభావంతో కలిసి మెలిసి జీవించారు. కాని, ఒక తరగతి మనుషుల్ని మాత్రం చాలాహీనంగా చూశారు—వాళ్లే అంట రానివాళ్ళు. వాళ్ళు ఊరికి, నగరానికి వెలుపల నివసించారు. నగరంలోని పౌరులకు ఎడంగా జీవించారు. ఉన్నత కులాల వాళ్ళు ఆ తరగతిని ఎంత హీనంగా పరిగణించారంటే, వాళ్ళ నీడపడితేచాలు అపవిత్రులమై పోతామనుకునే వాళ్ళు. ఈ ఆంశం గుప్తకాలం నాటి సమాజానికి శోభ నివ్వదు. తోటి మానవులపట్ల అటు వంటి నిర్దాక్షిణ్యం గుప్త నాగరికతకి తీవ్ర కళంకం

వాణిజ్యం : వ్యాపార వాణిజ్యాలు పెరిగాయి కాబట్టి పట్టణాలు సౌభాగ్యవంతం అయ్యాయి. గుప్తులకాలంలో భారతదేశం లోపల జరిగే వ్యాపార కార్యకలాపాలే కాకుండా మధ్యాసియాతోను, ఆగ్నేయ ఆసియాతోను విదేశ వాణిజ్యం విశేషంగా జరిగింది. వర్తకులు అధిక సంఖ్యలో విదేశాలకు ప్రయాణించేసి, వెంట తీసుకుపోయిన వివిధ సరుకుల్ని విక్రయించి అపారలాభాలు ఆర్జించారు. వ్యాపార వాణిజ్యాల వికాసంతోపాటు సముద్రయానం గురించిన పరిజ్ఞానం, నౌకా నిర్మాణ కౌశల్యం అభివృద్ధి అయ్యాయి. పూర్వం కన్నా పెద్ద పెద్ద నౌకలు నిర్మించారు. తూర్పు, పడమటి కోస్తాల వెంబడి రేవు పట్టణాల్లో నౌకల రద్దీ పెరిగింది.

ఆగ్నేయ ఆసియా దేశాలతో జరిగిన వ్యాపారంలో ఎక్కువ భాగం గంగా మైదానంలోని తామ్ర లిప్తి రేవు ద్వారా జరిగింది. సువర్ణభూమి (ఇర్మా), యవ ద్వీప (జావా), కాంబోజ (కంబోడియా) అనాడు ప్రధానమైన ఆగ్నేయాసియా దేశాలు. పడమటి తీరంలో బ్రోచ్ (భరుకచప్పం), సోపార, కళ్యాణ్ ప్రధానమైన ఓడరేవులు. ఈ రేవుల నుంచి కూడా అనేక నౌకలు ఆగ్నేయాసియా దేశాలకు పయనమై వెళ్ళాయి. వ్యాపారం సరసన భారతీయ మత, సంస్కృతులు-బౌద్ధం, హిందూమతం, సంస్కృత భాష, కళలు, అంకా తదితర భారతీయ సంస్కృతీ రూపాలు ఆగ్నేయ ఆసియా చేరాయి. ఆగ్నేయ ఆసియా ప్రజలు తమ దేశీ సంప్రదాయ, సంస్కృతుల్ని కాపాడుకుంటూనే భారతీయ సంస్కృతిలోని కొన్ని అంశాల్ని అభిమానించి, స్వీకరించారు. ఈ నాటికూడా భారత-ఆగ్నేయాసియా సంస్కృతుల మధ్య చాలా సామ్యం ఉంది.

మంబారు తీరంలో కాలికట్టు, కొచ్చిన్ మొదలైన రేవు పట్టణాల నుంచి భారతీయ వస్తువులు ఆఫ్రికా, అరేబియా, ఇరాన్, మధ్యధరా సీమలకు రవాణా అయ్యాయి. వర్తకుల బిడారుల్లో కలిసి మత ప్రచారకులు భూమార్గాన మధ్యాసియాకు, చైనాకు పయనించారు.

మతం : గుప్తలకాలంలో హిందూమతం చాలా శక్తివంతంగా రూపొందింది. వాస్తవానికి “హిందు” శబ్దం అరబ్బులు వచ్చాక వాడుకలోకి వచ్చింది. హిందూదేశ ప్రజలు కాబట్టి భారతీయుల్ని వాళ్ళు హిందువులని వ్యవహరించారు. హిందువులు శివ, విష్ణువుల్ని ఆరాధించారు. శైవ, వైష్ణవారాధన గుప్తల కాలంలో బహుళ ప్రజాదరణ పొందింది. అంచేత గుప్తలకాలంనాటి మతాన్ని మనం హిందూమతం అనే ప్రస్తావిస్తున్నాం.

గుప్తరాజుల్లో ఎక్కువ మంది వైష్ణవులు, అంతే గుప్తలు విష్ణువుని ఆరాధించారని భావం వాళ్ళు అశ్వమేధం లాంటి యజ్ఞయాగాదులు చేశారు. దేవాలయ నిర్మాణానికి, గ్రంథ రచనకు భూరి విరాళాలు ఇచ్చారు. బౌద్ధులు, జైనులు, శైవులు మొదలైన ఇతర మతస్థుల కూడా దానధర్మాలు చేశారుగాని గుప్తలు బ్రాహ్మణ మత పక్షపాతులు. వైదిక క్రతువులు వగైరా చేసినప్పటికీ, వైదిక కాలంలో చేసినంత విస్తారంగా మాత్రం కాదు ప్రార్థనలు, శ్లోక పఠనం ద్వారా విష్ణువుని భక్తితో పూజించటమే ఎక్కువ ముఖ్యమని ఇప్పుడు బ్రాహ్మణులు కొత్త వివరణ ఇచ్చారు మానవుల్ని సన్మార్గంలో నడిపించటానికి విష్ణువు యుగే యుగే ఈ భూమి మీద అవతరిస్తాడనే నమ్మకమే ఇందుకు కారణం. (మానవ రూపంలోగాని, మృగ రూపంలోగాని అవతరిస్తాడు) రామాయణం, మహాభారతం, పురాణాలు వగైరా ప్రాచీన సాహిత్యాన్ని ఈ కాలంలోనే తిరగరాశారు. వాటిని మతహితమైన సాహిత్యంగా పరిగణించటం మొదలయింది ఈనాడు మనం సంస్కృతంలో చదివే ఆ కావ్యాలు, పురాణాలు గుప్తల కాలంలో తిరగరాయబడ్డవే.

శిల్పం : గుప్త రాజులు, వారి సమకాలికులైన ఇతర రాజులు శైవ, వైష్ణవ దేవాలయాల నిర్మాణానికి విశేషంగా ధన సహాయం చేశారు. ఇవి కొండల్లో తొలిచి, మలిచిన ఆజంతా, ఎల్లోరా గుహాలయాల వంటివికావు; ఇటుక, రాళ్ళతో పక్కాగా కట్టినటువంటివి. మొట్టమొదటి రోజుల్లో కట్టిన దేవాలయాలు చాలా, సామాన్యంగా ఉండేవి. అలయమంటే దేవతా విగ్రహాన్ని ప్రతిష్ఠించిన ఒకే ఒక గది. ఆ గది ప్రవేశ ద్వారాన్ని శిల్ప కళాభిరామంగా అలంకరించేవాళ్ళు. క్రమేణా, ఆ పద్ధతి మారిపోయింది. హిందూ దేవా

అయ్యో గర్భ, గృహంలో ముదతై (దైవ విగ్రహాన్ని ప్రతిష్ఠించే గది), ఒక ముఖ మండపం, ఒక వసారా ఒక ఆవరణ, ఆవరణ చుట్టూ ప్రహరీ సమకూడి విశాలమైంది. ఆ ఆవరణలోనే ఇంకా కొన్ని కట్టడాలు లేచాయి. మొట్టమొదటి రోజుల్లో అతి సామాన్యంగా కట్టిన హిందువుల గుడి సారనాథలో బౌద్ధ స్థూపానికి సమీపంలో ఈ నాటికీ దర్శనమిస్తుంది. అట్లాగే దేవగడలో కూడా అలాంటి ఏక గృహ దేవాలయం ఒకటి ఉంది.

గుప్తుల కాలంలో వారణాసికి దగ్గర్లో సారనాథలో ఒక బ్రహ్మాండమైన బౌద్ధ స్థూపం ఉంది. భారతదేశం నిర్మించిన శిలా శిల్పాలలో అత్యుత్తమ శ్రేణికి చెందిన బుద్ధుని శిలా ప్రతిమలు ఇక్కడ దొరికాయి. హిందువులు కూడా దేవుని విగ్రహాల్ని తయారుచేసి గుళ్ళలో నిలపటం మొదలుపెట్టారు. కొండల్ని తొలిచి కట్టిన గుహల్లో కొన్ని బౌద్ధ విహారాలు ఉన్నాయి. ఔరంగాబాద్ సమీపంలో అజంతా విహారం అటు వంటిదే. గుహల గోడల మీద బుద్ధుని జీవితాన్ని రంగుల చిత్రరూపుల్లో ప్రదర్శించారు. వాటినే కుడ్య చిత్రాలని అంటారు. అవి ఈనాటికీ చెక్కుచెదరకుండా ఉన్నాయి. ఆరంగులు గీసిననాడు ఎంత కొత్తదనం వెలార్చాయో ఇప్పుడూ అలానే ఉన్నాయి.

సాహిత్యం . రాజపోషణలో సంస్కృత సాహిత్యం (పద్య, గద్యాలు రెండూ) అపూర్వంగా విప్పొంది. అది సమాజంలో ఉన్నత వర్గాల సాహిత్యం, రాజాస్థాన సాహిత్యం; కులీన ప్రభువుల సాహిత్యం; ఆ వర్గాలతో అల్లుకుపోయిన శిష్టజనుల సాహిత్యం. గుప్తుల కాలం నాటి సంస్కృత సాహిత్యం మాట ఎత్తగానే, కాళిదాస మహాకవి జ్వప్తికి వస్తాడు. అతడలి విశిష్ట సంస్కృత కావ్య, నాటకకర్త. ఆయన “శాకుంతలమ్” సుప్రసిద్ధ నాటకం. ప్రపంచ ప్రఖ్యాతుడైన జర్మన్ మహాకవి గెటే మనస్సులో ఆ నాటకం ప్రగాఢ ముద్ర వేసింది. తద్వారా, శాకుంతలం యూరప్ ఖండమంతటా ప్రసిద్ధమైంది. ఆయన ‘మేఘదూత’ కావ్యం అనాడు గొప్ప ప్రచారంలో ఉండి. అనాటి కొన్ని శాసనాల్లో మేఘదూత ప్రతిధ్వనులు వినిపిస్తాయి. నీతికథా సంపుటి “పంచతంత్రం” అనాటి సృష్టి. పంచతంత్రం అన్ని ప్రపంచ భాషల్లోకి తర్జుమా అయింది.

విజ్ఞాన శాస్త్రం : కళా, సాహిత్యాలే కాకుండా శాస్త్ర విజ్ఞానం కూడా గుప్తుల కాలంలో అభివృద్ధి చెందింది. ఖగోళ, గణిత శాస్త్రాలలో ఆర్యభట్ట, వరాహమిహిరులు అపూర్వమైన నూతన విషయాలు వెలికి తెచ్చారు. క్రీ. శ. 499లో ఖగోళ శాస్త్రంలో ఎంతో మౌలికమైన సమస్యల్ని ప్రపంచం ముందు ఉంచిన మొట్టమొదటి శాస్త్రజ్ఞుడు ఆర్యభట్ట. π (పై)ని 3 1416 గా నిర్ధారించినవాడు, సౌర సంవత్సరానికి 365.25625 రోజులని తేల్చినవాడు ఆర్యభట్ట (సూర్యుని చుట్టూ భూమి ఒకసారి తిరిగి రావడానికి పట్టే కాలం). భూమి తన చుట్టూ తాను తిరుగుతూ సూర్యుని చుట్టూ తిరుగుతుందని, చంద్రుడు భూచ్ఛాయలో పడినప్పుడు గ్రహణం పడుతుందని క్రీ. శ. 5వ శతాబ్దంలోనే కనుగొన్నవాడు ఆర్యభట్ట. కాని ఆర్యభట్ట సిద్ధాంతాన్ని అనాడు ఒప్పుకోలేదు. ఆయన అనాడు చెప్పింది నిత్యసత్యంగా ఈనాడు రుజువైంది. భారతీయ గణిత శాస్త్రజ్ఞులకు “సున్నా” గురించి తెలుసు. వాళ్ళు దశాంశ పద్ధతిని ఉపయోగించారు. ఇతర దేశాల్లో కన్నా అనాడు భారత దేశంలో సంఖ్యాగణిత పద్ధతి చాలా ముందంజలో ఉంది. లోహాలకు సంబంధించిన విజ్ఞానంలో అనాడు గొప్ప ఆసక్తి ఉంది లోహాల్ని కరిగించి ఒక దానితో మరొకటి కలపటంలో శక్తి

మృగయులు 'ఉద్దంతు'ని (బోడిసత్వుని) పట్టుకొనబూనుట అజంటా, పదవగుహ

దంతములను చూచి రాణి మూర్ఛిల్లుట, అజంటా, పదవగుహ

ప్రయోగాలు చేయబడ్డాయి. ఢిల్లీ సపీషంలో మెహ్రోల్లోని ఇనుప స్తంభం ఆనాడు వాడిన అత్యున్నత శ్రేణి ఇనుముకు ఉదాహరణగా నిలిచివుంది. 23 అడుగుల 6 అంగుళాల ఆ స్తంభం ఎన్నడూ తుప్పు పట్టలేదు.

వైద్య శాస్త్ర గ్రంథ రచన కూడా ఆనాడు సాగింది. భారతీయ వైద్య విజ్ఞానం పశ్చిమంగా పయనించి పశ్చిమాసియా వైదుల ఉత్సుకతని పెంపొందించింది. ఆరవ శతాబ్దంలో ఒక పర్షియన్ వైద్య వేత్త భారతీయ వైద్యాన్ని ఆధ్యయనం చెయ్యటం కోసం ఇక్కడికి వచ్చాడు.

భాషాధ్యయనం ముఖ్యంగా వ్యాకరణం, నిఘంటు రచన చాలా ఉచ్చదశలో ఉన్నాయి.

కాబట్టి, ఆఖిర్వర్షి చెందిన ఒక నాగరికతతో ముడిపడిన అనేక ఘనకార్యాలు గుప్త యుగానికి పరిచితాలే. ప్రజలు సుఖిక్షంగా, సుఖంగా జీవించారు విద్యాధికులకు ఆలోచించటానికి, తత్వ, విజ్ఞాన శాస్త్రాలు, నాటకాలు రాయటానికి చాలినంత వ్యవధి దొరికింది. చిర్ర, శిల్ప కళల్ని ఆదరించి పోషించే దాతలున్నారు అది ఒక ఎభా దయ యుగం.

8

చిన్న చిన్న రాజ్యాలు వర్ధిల్లిన కాలం

ఉత్తరాది

క్రి. శ. 500-800 సంవత్సరాల మధ్య ఉత్తర భారతదేశంలో ఒక సునిశాల రాజ్యాన్ని స్థాపించే ప్రయత్నం ఒకటి సాగింది కాని, ఆ ప్రయత్నం ఆరే కాలం కొనసాగలేదు ఉత్తర దేశం క్రమేపీ అనేక చిన్న చిన్న రాజ్యాలుగా చీలిపోయింది ఆ రాజ్యాల మధ్య నిరంతరాయంగా యుద్ధాలు ప్రవృత్తయ్యాయి.

హర్షుడు : హూణ దండయాత్రలో గుప్తసామ్రాజ్యం నిర్వీర్యమైపోయింది. గుప్తరాజ్య పతనం తరువాత సుమారు నూరు సంవత్సరాలకి, 7వ శతాబ్దంలో ఒక కొత్త రాజ్యం తలెత్తింది. ఢిల్లీకి ఉత్తరంగా రమరమి 100 మైళ్ళ దూరంలో కురుక్షేత్రానికి చేరువగా థానేశ్వర్ అనే ఓ చిన్న పట్టణం ఉండేది ఇప్పుడు ఆ పట్టణాన్ని తలుచుకొనేవాళ్ళు లేరు కాని, అనాడూ ఒక ప్రసిద్ధ రాజన్యుని జన్మస్థానం. 7వ శతాబ్దంలో స్థానేశ్వర రాజ్యానికి అది రాజధాని; హర్షవర్ధనుడు పుట్టిన చోటు. సాధారణంగా హర్షుడిని వాడుకపడ్డ అతడు 606 లో సోదరుడు మరణించగా రాజ్యానికి వచ్చినప్పుడు వయస్సులో చిన్నవాడు. కాని ఆ చిన్నవాడే ఉత్తర భారతంలో గుప్తసామ్రాజ్యానికి దీపియిన మరొక సామ్రాజ్యాన్ని నిర్మించటానికి చలపద్మ బలమైన రాజుగా పరిణతుడయ్యాడు హర్షుని ఆస్థాన కవి అయిన బాణ మహాకవి హర్ష చరిత్ర రచించాడు. చరిత్ర ప్రసిద్ధుడైన చైనా బౌద్ధ యాత్రికుడు హ్యూయన్ సాంగ్ హర్షుని కాలంలోనే భారతదేశం సందర్శించాడు; తన అనుభవాల్ని పొందుపర్చి భావి తరాల కందించి పోయాడు.

హర్షుడు థానేశ్వరం నుంచి తన రాజధానిని కనౌజ్ కి మార్చాడు. తరువాత దిగ్విజయ యాత్ర చేసి ఉత్తరభారతదేశంలో అనేక ప్రాంతాల్ని జయించాడు. పంజాబు, తూర్పురాజస్థాన్, గంగానదీలోయ కైవసం చేసుకుని అస్సాందాకా జైత్రయాత్ర సాగించాడు. దక్కను రాజ్యాల్ని కూడా ఓడించి తన సామ్రాజ్యంలో కలుపుకోవాలని కలలు కన్నాడు గాని, వాతాపి చాళుక్యరాజు రెండవ పులకేశి ఆ ప్రయత్నానికి పురిట్టోనే సందికొట్టాడు.

హర్ష రాజ్యానికి గుప్తరాజ్యంతో పోలికలున్నాయి. హర్షుని చేతుల్లో ఓడిపోయిన రాజులు ఆయనకి కప్పం చెల్లించారు; యుద్ధావసరాలకోసం సైన్యం సమకూర్చి పంపారు; హర్షుని సార్వభౌమాధికారం

అంగీకరించారు; కాని, తమ రాజ్యాల్ని తామే పాలించారు. స్థానిక ప్రాముఖ్యం కలిగిన విషయాల్లో స్వతంత్ర నిర్ణయాలు తీసుకున్నారు.

హర్షుడు బౌద్ధమతాన్ని అభిమానించాడు. తరువాత సంవత్సరాల్లో బౌద్ధం స్వీకరించాడు. బౌద్ధం స్వీకరించినా ఇతర మతాల్నికూడా ఆదరించాడు. హ్యూయాన్ సాంగ్ భారతదేశం వచ్చినప్పుడు ఆయనని కలుసుకోవాలని హర్షుడు ఆసక్తి ప్రదర్శించాడు. హర్షునితో సుదీర్ఘ చర్చా సంవాదాలు జరిపినట్టు హ్యూయాన్ సాంగ్ తన అనుభవాల్లో రాశాడు. ఆనాటికి వెలువడ్డ గ్రంథాల్లో హర్షునికి విశేష పరిచయ, పాండిత్యాలు ఉన్నట్టుగా ప్రశంసించాడు. హర్షుడు స్వయంగా కవి, నాటక కర్త. సంస్కృతంలో మూడు నాటకాలు రచించాడు.

సాంఘిక పరిస్థితులు. హర్షుని కాలంనాటి భారతదేశం గురించి తెలుసుకోడానికి బౌద్ధ యాత్రికుడు హ్యూయాన్ సాంగ్ వదిలిపెట్టిపోయిన సమాచారమే మనకు మిగిలిన చారిత్రకాధారాలలో ముఖ్యమైనది. హ్యూయాన్ సాంగ్ తన 28 ప యేట చైనా సరిహద్దు దాటి మధ్యాసియా గుండా ప్రయాణం చేసి పాహియాన్ అడుగు జాడల్లో భారతదేశం చేరాడు. మార్గమధ్యంలో ఆయన బౌద్ధ స్మారక చిహ్నాలు చిత్రించబడ్డ అనేక పుణ్యస్థలాల్లో కొద్దికాలం నిలిచిపోయాడు; మధ్యాసియాలో ఆనాడు బౌద్ధులు విస్తారంగా ఉండేవారు. హ్యూయాన్ సాంగ్ భారతదేశంలో విస్తృతంగా పర్యటించాడు. అనేక విహారాల్లో ఏళ్ళ తరబడి బౌద్ధ గ్రంథాలు అభ్యయనం చేశాడు. పయస్సులో ఉండగా చైనా వదిలిపెట్టిన హ్యూయాన్ సాంగ్ వయో వృద్ధుడగా స్వదేశం చేరాడు.

భారతదేశంలో సర్వత్రా బౌద్ధమతం మాత్రమే వ్యాపించి ఉంటుందనుకుని వచ్చిన హ్యూయాన్ సాంగ్ కొన్ని ప్రాంతాలలో మాత్రమే బౌద్ధం విశేషంగా ఉండటం గమనించాడు. భారతదేశ తూర్పు ప్రాంతంలో బౌద్ధం ఆనాడు విశేష వ్యాప్తిలో వుంది. ఆయన కొన్నేళ్ళపాటు నలండా విహారంలో (పాట్నాకు సమీపంలో ఉంది) ఉండిపోయాడు. ఆ కాలంలో భారతదేశం మొత్తంలో నలండా విశ్వవిద్యాలయాన్ని మించిందీ మరొకటి లేదు. యాచత్ ఆసియా ఖండం నుంచి అనేకమంది పండితులు నలండాని సందర్శించారు.

పర్ణప్రస్థ ఉనికిని పట్టణాలకి ఎడంగా నిరాదరణలో జీవించే అస్పృశ్యుల్ని ఆయన గమనించాడు. మాంసాహారం విధనాడవలసిందిగా ప్రచారం ఉన్నప్పటికీ ప్రజలంతా శాకాహారులు కారు. పట్టణాల్లో సంపన్నుల ఇళ్ళకు ఓడవారి ఇళ్ళకు మధ్య తేడా ఉంది. సంపన్నులు అద్భుతంగా కట్టిన ఇళ్ళలో జీవించారు; పేదవాళ్ళు వెల్లవేసిన సాదా మట్టి ఇళ్ళలో నివసించారు. ప్రజల వస్త్రధారణలో ఒక ప్రాంతానికి మరొక ప్రాంతానికి తేడాలుండేవి. భారతదేశస్థులకు చుక్కుషీద కోపం అని వర్ణించాడు వాళ్ళ నిజాయితీని ప్రశంసించాడు. శుచి, శుభ్రతల పట్ల మన దేశస్థులు నిక్కచ్చిగా ఉండటం గురించి ప్రస్తావించాడు. నేరస్థులు ఎక్కువగా లేరని రాసినా, ప్రయాణాల్లో కొల్లగొట్టబడ్డ బాటసారుల దురదృష్ట కథల్ని ఆయన అనేకం పేర్కొన్నాడు. ఆనాడు మరణశిక్ష అమల్లో లేదు. యాచజ్ఞిః కారాగార వాసం ఒక్కడే అత్యంత కఠిన శిక్ష.

హర్షుని మరణంతో ఉ తరభారతదేశంలో కొద్దికాలం పాటు గౌరవగోళం వ్యాపించింది.

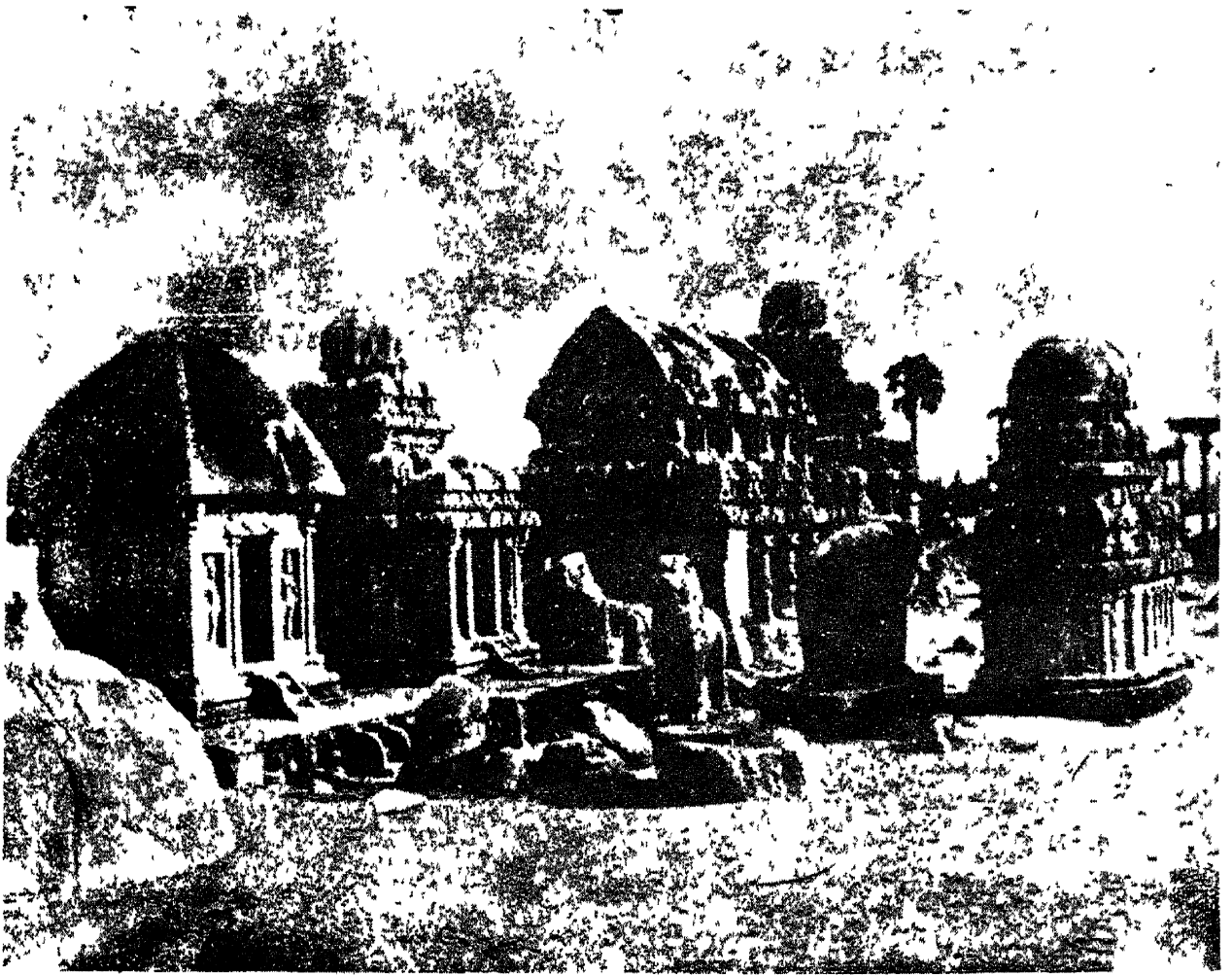
దక్కను పీఠభూమి, దక్షిణాది

చాళుక్యులు : శాతవాహనులు క్షీణించిపోయాక దక్కను సీమలో అనేక చిన్న రాజ్యాలు తలెత్తాయి. వాటాకులు పటిష్ఠమైన రాజ్యాన్ని నిర్మించాలని ప్రయత్నించారు గాని, వారి రాజ్యం ఎక్కువ కాలం మనలేదు. వారి తర్వాత, వాతాపి రాజధానిగా చాళుక్య వంశం విజృంభించింది. చాళుక్యరాజు రెండవ పులకేశి, ఉత్తర భారతాన్ని పరిపాలించిన హర్షుడు సమకాలికులు. యావత్తు దక్కను పీఠభూమిని తన ఏలుబడి కిందికి తెచ్చుకోవాలని రెండవ పులకేశి ఆశించాడు. అతని ఆశ నెరవేరినా అది మూఝాళ్ళ ముచ్చటగా ముగిసిపోయింది. అతడు నర్మదా నది ఒడ్డున జరిగిన యుద్ధంలో హర్షుని ఓడించాడు. చాళుక్యులకు ఉత్తరభాగంలో రాష్ట్రకూటులు, దక్షిణాన పల్లవులు పులకేశితో శత్రుత్వం వహించారు. రాష్ట్రకూటులు ఉత్తర దక్కను పీఠభూమిలో ఒక చిన్న రాజ్యాన్ని పాలించారు. మొదట, చాళుక్యులకు అణగి మణగి ఉండి తరువాత 8 వ శతాబ్దంలో రాష్ట్రకూటులు శక్తివంతంగా రూపొందారు. చాళుక్య రాజుమీద దండెత్తి, విజయం సాధించారు. అదే సమయంలో దక్షిణాదిన పల్లవులు బలీయంగా తయారయ్యారు. రెండవ పులకేశి పల్లవరాజు మహేంద్రవర్మను యుద్ధంలో ఓడించాడు. కొద్ది సంవత్సరాల తరువాత పల్లవరాజు నరసింహవర్మ రెండవ పులకేశి మీద దాడి జరిపి అతని రాజధాని నగరాన్ని పట్టుకున్నాడు. చాళుక్యులకిది మోర పరాజయం.

చాళుక్య రాజధాని వాతాపి అనాడు భోగభాగ్యాలతో విలసిల్లుతున్న నగరం. ఇరాన్, అరేబియా ఇంకా ఎర్ర సముద్రపు రేవులతోను, ఆగ్నేయ ఆసియా రాజ్యాలతోను చాళుక్యుల వాణిజ్య సంబంధాలు కొనసాగాయి. వాణిజ్యం ద్వారా చాళుక్య రాజ్యం సంపన్నమైంది. రెండవ పులకేశి పర్షియా రాజయిన రెండవ ఖుస్రూ దర్బారుకు ఒక రాయబార వర్గాన్ని పంపాడు. వాటికి వంద యేళ్ళ తరువాత, జొరాష్ట్రీయన్ మతస్థులు ఇరాన్ ని విడిచిపెట్టి ఇండియాకు తరలివచ్చినప్పుడు దక్కను పడమటి తీర పట్టణాల్లో స్థిరపడ్డారు. వాళ్ళనే మనం పార్సీలంటున్నాం. జొరాష్టర్ (జరాత్రుష్ట్ర అని కూడా అంటారు) ప్రబోధించిన మతాన్ని జొరాష్ట్రీయన్ మతం అంటారు. దాదాపు క్రీ. పూ. 6 వ శతాబ్దానికి ముందే ఆయన ఈ మతాన్ని ఇరాన్ లో బోధించాడు. మంచి, చెడులనే ఆజ్ఞాతశక్తులు నిరంతరం సంఘర్షించుకొంటాయి, 'మంచి' అంతిమ విజయం పొందుతుంది అని ఆయన ప్రవచించాడు. జొరాష్ట్రీయన్ మతస్థుల పవిత్ర మతగ్రంథంపేరు "జెంద్-అవెస్తా" పశ్చిమాసియా, మధ్యాసియా ప్రాంతాల ప్రజల మత విశ్వాసాల్ని జొరాష్ట్రీయన్ మతం గాఢంగా ప్రభావితం చేసింది. ఇస్లాం వ్యాపించేదాకా ఇరాన్ లో ఇదే ప్రధాన మతంగా వర్ధిల్లింది.

చాళుక్యరాజులు గొప్ప కళాపోషకులు. దేవాలయాల నిర్మాణానికి, దక్కను పీఠభూమిలోని పర్వతాల్లో గుహాలయాల నిర్మాణానికి చాళుక్యరాజులు అపారంగా డబ్బు వెచ్చించారు. ఎల్లోరా గుహల్లోని శిల్ప చిత్ర కళావైభవం చాళుక్య, రాష్ట్రకూట రాజులకు రుణపడి వుంది.

పల్లవులు దక్షిణ భారతదేశాన్ని పాలించిన పల్లవులు బహుశా శాతవాహన రాజుల సామంతులై ఉండవచ్చు. శాతవాహన రాజ్యం క్షీణదశకు వచ్చినప్పుడు పల్లవులు స్వతంత్రం ప్రకటించి తమ రాజ్యాదికారాన్ని కాంచీపురం నుంచి దక్షిణానికి విస్తరింపజేశారు. పాండ్యులతో, చాళుక్యులతో పల్లవరాజులు అనేక యుద్ధాలు చెయ్యవలసి వచ్చింది పాండ్యులు, చాళుక్యులు ఉభయులు పల్లవుల్ని పైకి రాసీకుండా అణగ

7వ శతాబ్దంలో పల్లవ వంశస్థులు నిర్మించిన ఏకశిలా నిర్మలాలు-పంచ పాండవ రథములు, మహాబలిపురము దొక్కడానికి అనేక ప్రయత్నాలు చేశారు అయినా పల్లవులు నిలదొక్కుకుని రాజ్యం స్థాపించారు. కాంచీ పురానికి దక్షిణంగా వున్న ప్రాంతాన్ని, తంజావూరును, పుదుక్కోట ప్రాంతాన్ని పల్లవులు జయించారు. వారు జయించిన ప్రాంతం చాలా సారవంతము, సుపన్నము అయిన భూమి.

పల్లవరాజు మహేంద్రవర్మ హర్షానికి, రెండవ పులకేశికి సమకాలికుడు ఆనాటి అనేకమంది రాజుల మాదిరిగానే, మహేంద్రవర్మ గొప్ప యోధుడే కాకుండా కవి, సంగీత విద్వాంసుడు కూడా. అతడు మొట్టమొదట జై నుడు తరువాత, తమిళ నయనార్లలో (శైవభక్తులు) ఒకడైన ఆప్పార్ అతనికి శైవమత దీక్ష ఇప్పించాడు

తమిళ శైవవైష్ణవ భక్తులు (నయనార్లు, ఆళ్వార్లు) భగవంతునికి (విష్ణువు/శివుడు) మనస్థిరతనని తాను సమర్పించుకోవటమే మతసారం అని నమ్మిన కొందరు భక్తులు ఆనాడు దక్షిణాదిన ఉండే వారు. దాన్నే తరువాతి కాలంలో భక్తిభోరణి అన్నారు. ఈ వైష్ణవ, శైవ భక్తులు అనేక కులాలనుంచి వచ్చినవాళ్ళు వారిలో ఎక్కువమంది వృత్తిపనులు, వ్యవసాయం చేశారు. పిష్టు, శివ నామ సంకీర్తనం చేస్తూ వాళ్ళు ఊళ్ళు తిరిగే వాళ్ళు. వైష్ణవ భక్తుల్ని ఆళ్వారులనీ, శైవభక్తుల్ని నయనార్లనీ అంటారు. అసంగసంగు ముఖంగా పరదినాలో వాళ్ళు కాంచీపురం చేరుకుని వెళ్ళవ, శైవ భక్తి గీతాలు ఆలాపించే

వాళ్ళు. ఆ భక్తి గీతాలు ప్రజల భావ తమిళంలో రాయబడ్డవి. సంస్కృతంలో రాయబడ్డ వైదికమంత్రాలు పురోహితులకు, విద్యాధికులకు తప్ప అర్థమయ్యేవి కాదు.

కాంచీపురం పల్లవ రాజధాని మాత్రమే కాదు; తమిళ, సంస్కృత భాషా సాహిత్యాల కేంద్రం కూడా. దండి మహాకవి లాంటి వాళ్ళు రాజాస్థాన సదస్యుల కోసం, ఉన్నత కులాల వారికోసం సంస్కృతంలో రాశారు.

పల్లవరాజులు అనేక దేవాలయాలు నిర్మించారు. మహాబలిపురంలోని ఏకశిలారథాలు పల్లవులు చెక్కించినవే. ఒకే శిలనుంచి దేవాలయాలను, పెద్ద పెద్ద విగ్రహాలను జీవకళ ఉట్టిపడేట్టుగా చెక్కిన నైపుణ్యం మహాబలి పురంలోను, కాంచీపురంలోను చూడవచ్చు. దేవతా విగ్రహాన్ని ప్రతిష్ఠించిన గుడిపైన నిర్మితమైన ఎత్తయిన గోపుర శిఖరాలు నేటికీ తమిళనాడులో అనేకచోట్ల దర్శనమిస్తాయి. తమిళనాడులో పర్యటించేప్పుడు, దిగంతం మీద మొట్టమొదట దృగ్గోచరమయ్యేవి గుళ్ళ గాలి గోపురాలే.

గ్రామంలో అందరూ గుమిగూడే చోటు గుడి. అదే గ్రామస్థుల సమావేశ మందిరం. సాయంత్రం వేళ పల్లె ప్రజలు గుడి ఆవరణలో కూర్చుని వార్తలు, విశేషాలు చెప్పకుంటారు; గ్రామసంక్షేమానికి సంబంధించిన ఊసు ముచ్చటించుకుంటారు. ఆ ఆవరణలోనే పూజారి పిల్లలకు చదువు నేర్పుతాడు. పగటి పూట గుడి ఆవరణే బడి. పండుగలకు, పబ్బాలకు ఊళ్ళో సంబరాలు జరిగితే, నృత్యాలు నాటకాలు గుడి ఆవరణలో ప్రదర్శించబడతాయి.

మనం - మన చుట్టూ ప్రపంచం

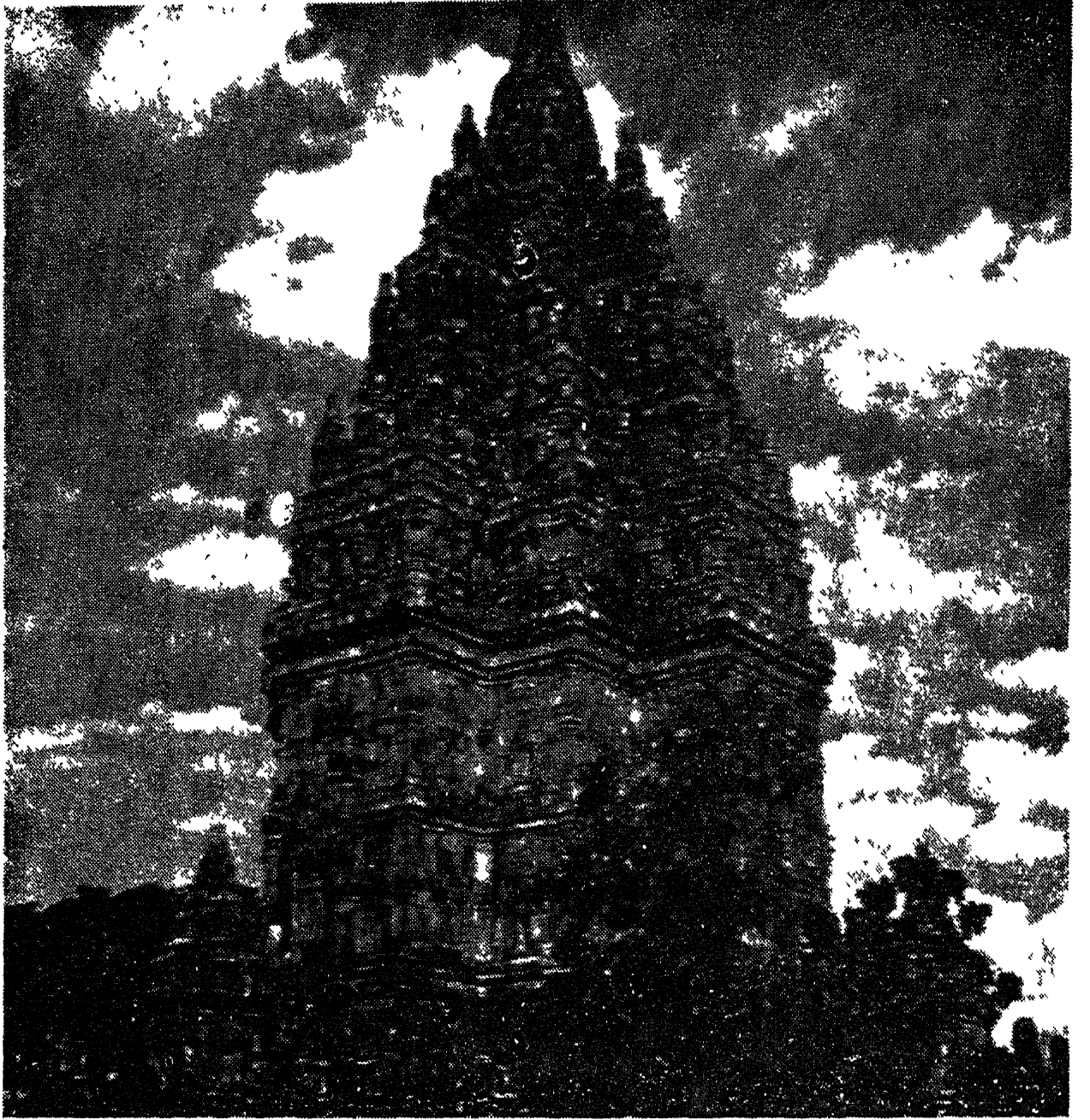
బైటి ప్రపంచంతో భారతీయ సంపర్కం

క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దం నాటికి ఆగ్నేయ ఆసియా ద్వీపాలతో భారతదేశ వాణిజ్య సంబంధాలు గణనీయంగా పెరిగాయి. భారతీయ వర్తకులు తమ సరుకుని విక్రయించటానికి, సుగంధద్రవ్యాలు కొనుగోలు చెయ్యటానికి ఈ ద్వీపాలకు సముద్రయానం చెయ్యటంతో వ్యాపార సంబంధాలు మొదలయ్యాయి. అక్కడ కొనుగోలు చేసిన సుగంధద్రవ్యాలు మన వర్తకులకు అపారలాభాలు ఆర్జించిపెట్టాయి. ఎంచేతనంటే, మన వర్తకులు ఆ సుగంధ ద్రవ్యాల్ని తిరిగి మధ్యాసియా వ్యాపారస్థులకు అమ్మేవారు. మాతృదేశానికి, ఆగ్నేయాసియాకు మధ్య నౌకలమీద రాకపోకలు సాగించటం కన్నా ఏకంగా ఆ ద్వీపాలలోనే నివాసం ఉండి పోతే ఇంకా సమర్థవంతంగా వ్యాపారం నిర్వహించవచ్చు అని మన వర్తకులు కొందరు అభిప్రాయపడ్డారు. వెంటనే, ఆ ద్వీపాలలో తీర రేవు పట్టణాల్లో స్థిరపడ్డారు. కొందరు ఆయా దేశాల స్త్రీలని వివాహం చేసుకున్నారు.

థాయ్ చరిత్రలో ఒక కథ ఉంది కొండిన్యూడనే బ్రాహ్మణుడు కాంబోడియా చేరి అక్కడ స్థిర పడ్డాడు. ఆ దేశాన్ని ఏలే రాజుని పెళ్ళాడాడు. భారతీయ సభ్యతని, ఆచారాల్ని అమె చేత అనుసరింప జేశాడు. రాజు గారు అనుసరించారనే సరికి, దేశంలోని మిగతా ప్రభువర్గీయులంతా భారతీయ ఆచార, సంప్రదాయాల్ని స్వీకరించారు.

నెమ్మదిగా, భారతీయ సంస్కృతిలోని కొన్ని అంశాలను ఆగ్నేయ ఆసియా ప్రజలు గ్రహించారు. అయినా, ఆ ప్రజలు తమ సంప్రదాయాల్ని అనుసరించడం విడనాడలేదు. నిజానికి, వాళ్ళ సంప్రదాయాలకు మన ఆచారాలతో చాలామట్టుకి పోలిక వుంది. భారతీయ సంస్కృతి ఎక్కువగా ఆగ్నేయ ఆసియా పట్టణాల్లోను, రాజాస్థానాల్లోను సమాదరణ పొందింది. గ్రామాల్లో, పాతజీవనపద్ధతులైకొనసాగాయి. భారతీయ వర్తకులు సౌరాష్ట్ర, తమిళనాడు, బెంగాలు మొదలైన అనేక ప్రాంతాలనుంచి అక్కడికి వెళ్లారు. కాబట్టి వాళ్ళు తమతోపాటు తమ ప్రాంతీయ అలవాట్లను, భావాలను అక్కడికి కొనిపోయారు. సౌరాష్ట్ర నుంచి వెళ్ళిన వాళ్ళలో ఎక్కువమంది జైనమతస్థులు; దక్షిణాదీనుంచి వెళ్ళినవారు శైవ, వైష్ణవ మతస్థులు, బెంగాలునుంచి వెళ్ళిన వాళ్ళలో చాలమంది బౌద్ధులు.

హిందూ దేవాలయం-క్రి. శ. 900లలో మధ్య జావాలో శైలేంద్ర వంశ రాజులు కట్టించిన
ప్రబాకర ఆలయ సముదాయంలో ఒక భాగం

మొట్టమొదటగా మనం సంబంధాలు పెట్టుకున్న దేశాలు: బర్మా (సువర్ణభూమి), మలయా (సువర్ణద్వీపం), కంబోడియా (కాంబోజ), జావా (యవద్వీపం)లు. భారతీయ దేవాలయాల్ని పోలిన బ్రహ్మాండమైన ఆలయాలు అక్కడ నిర్మింపబడ్డాయి. భారతీయ ఆచారాలు పాటించబడ్డాయి. కాంబోడియాలోని అంకోర్ వాట్ దేవాలయాన్ని ఉదాహరణగా తీసుకోవచ్చు. పౌరోహితులు, రాజకుటుంబీకులు సంస్కృతభాష నేర్చుకున్నారు. మన పురాణ, ఇతిహాసాలలోని కథలు తెలుసుకున్నారు స్థానిక కథలతో భారతీయ కథల్ని కలగలిపిన ఒక కొత్త తరహా సాహిత్యం అభివృద్ధి చెందింది. జావా ద్వీపంలో ఆలంపించడే

రామాయణం జావా, భారతదేశాల సంప్రదాయాల మేలి కలయిక.

రాను రాను, హిందూమతం షీజీంచి బౌద్ధం ప్రజాదరణ పొందింది. కాంబోడియాలో బాయోన్ బుద్ధ కోవెల అంకోర్ వాద్ దగ్గర్లో విర్మించబడింది. జావాలోని బోరి బుదూర్ బౌద్ధస్థూపం ఈనాటికూడా ఆ ప్రాంతంలో కెల్లా తలమానికమైన బౌద్ధాలయం. థాయ్‌లాండ్, బర్మాదేశాలు సైతం బౌద్ధాన్ని స్వీకరించాయి. ఆ దేశాల్లోని ఆలయాలు, శిల్ప, చిత్రకళలు మన దేవాలయాల్ని, కళా సంప్రదాయాల్ని పోలి ఉంటాయి. అయితే, ఆ దేశాల్లోని దేవాలయాల్ని, శిల్ప, చిత్రకళల్ని చూసినప్పుడు ఆ ప్రజల సంస్కృతిలో ఏదో ఒక విలక్షణత కనిపిస్తుంది. అంటే, ఆ దేశాల సంస్కృతి భారతీయ సంస్కృతికి కేవలం అనుకరణ కాదు.

వ్యాపారస్థులు, మత ప్రచారకులు ఆసియాలోని తదితర ప్రాంతాలకూడా వెళ్ళారు. ఆ కాలంలో చైనాతో మన సంబంధబాంధవ్యాలు చాలా సన్నిహితంగా ఉండేవి. చైనాలోను, మధ్యాసియాలోను బౌద్ధమతం బలీయమైన శక్తిగా రూపొందింది. అట్లాగే, మనవర్తకులు, మతప్రచారకులు మహాన్నత హిమాలయ పర్వత శ్రేణులు దాటి పయనించటంతో టిబెట్టుతో మన సంబంధాలు అభివృద్ధి అయ్యాయి. చైనా-పశ్చిమాసియాల మధ్య వాణిజ్య మార్గం మధ్యాసియా గుండా సాగింది. దీన్నే “పురాతన సిల్క్ రోడ్” అంటారు. ముఖ్యంగా చైనా చీనాంబరాలు ఈ మార్గాన తవాణా అయ్యేవి కాబట్టి దానికాపేరు వచ్చింది. భారతీయ వర్తకులు ఈ వ్యాపారంలో విశేషంగా పాల్గొన్నారు. పశ్చిమాసియాలోని పర్షియా, అరేబియా ఈజిప్టు దేశాలతో కూడా మన వర్తకులు వ్యాపార వాణిజ్యాలు పెంపొందించారు. ఇంకా అంతకన్నా దూర ప్రదేశాలైన తూర్పు ఆఫ్రికా తీర పట్టణాలకూడా భారతీయ వర్తకులు మన సరుకులు కొనిపోయారు.

భారతదేశంలో అరబ్బులు

7వ శతాబ్దం దరిమిలా అరేబియాలో ఆవిర్భవించి ప్రపంచంలోని పలు ప్రాంతాలకు వ్యాపించిన ఒక నూతన, చైతన్యాత్మక శక్తి ఆసియా, ఉత్తర ఆఫ్రికాలలో తన ప్రభావం ప్రసరించింది. ఆ నూతన శక్తి-ఇస్లాం. భారతదేశంలో కూడా ఇస్లాం మతం తలెత్తినలు చెరగులకు పాకింది. ఇస్లాం మతాన్ని మన దేశానికి తెచ్చినవాళ్ళు అరబ్బులు.

మహమ్మద్ ప్రవక్త: క్రీ.శ. 7వ శతాబ్దం ముగిసే సమయంలో అరేబియా చరిత్రనే కాకుండా, ఆసియా, ఆఫ్రికా దేశాల చరిత్రని సైతం మార్చివేసే ఒక బాలుడు అరేబియాలో పుట్టాడు అతడే మహమ్మద్ ప్రవక్త-ఇస్లాం నూతన మత ప్రవక్త. చిన్న తనంలో జరిగిన ఒక విషాద సంఘటన మూలంగా మహమ్మద్ ప్రవక్త ఒంటరివాడుగా బ్రతికాడు. పుట్టకముందే శండ్రి చనిపోయాడు; పుట్టి బుద్ధైరక్కు ముందే తల్లి మరణించింది. ఒక మేనమామ అతణ్ని చేరదీసి పెంచాడు.

ఆనాడు అరేబియా పెద్ద వ్యాపార కేంద్రం. జలమార్గాన, భూమార్గాన సరుకులు దిగుమతి అయ్యేవి. అరేబియాలో మక్కా, మదీనాలు చాలా ముఖ్యమైన పట్టణాలు పెద్ద పెద్ద ఒంటెల బిడారులు కలిగిన మహా ధనిక వర్తకులు అక్కడ నివసించే వాళ్ళు. అరేబియా, సంపద యావత్తు ఈ రెండు నగరాల్లోనే పోగుబడింది. ఎడారిలో జీవించే అరబ్బులు నిరుపేదలు; వాళ్ళది కరోరమైన బ్రతుకు.

ఒంటెల బిడార్ల మీద సరుకులు ఒక చోటు నుంచి మరొక చోటికి రవాణా అయ్యేవి. ఆ ఒంటెల

బిడార్లలో పనిచేస్తూ మహమ్మద్ ప్రవక్త పొట్టనింపుకున్నాడు నిర్మాణమువ్వమైన ఆ ఎడోరీషనుకోశుర్రలో సుదీర్ఘ ప్రయాణ కాలంలో మహమ్మద్ ప్రవక్తకి ఆలోచించే సమయం దొరికింది. రాజకీయంగా, అరబ్బు జాతి అనేక తెగలుగా చీలిపోయివుంది. ఆ తెగల మధ్య ఎడతెగని అంతః కంహాలు. .. మహమ్మద్ ప్రవక్త తన ప్రజల సాంఘిక జీవితం గురించి, మత విశ్వాసాలు గురించి తీవ్రంగా ఆలోచించాడు. వాళ్ళ మధ్య ఎలాగై నా ఐక్యత సాధించగలిగితే, అంతఃకలహాలు మాటుమాయమై పోయి శక్తి, సంపదల్లో పురోగమిస్తారు అని ఆయన ఆలోచించాడు

నూతన మతం . అరబ్బు ప్రజలు ఆనాడు అనేక దేవుళ్ళని ఆరాధించే వాళ్ళు. తన ప్రజల మత విశ్వాసాలపట్ల మహమ్మద్ ప్రవక్తకు అసంతృప్తి కలిగింది. యూదులు, క్రైస్తవుల మాదిరిగా ఆయన దేవుడొక్కడే అని నమ్మాడు. ఆనాడు అరబ్బులు రాయీ రప్పని దేవుళ్ళుగా భావించి పూజించటం తప్పని నమ్మాడు. ఆ విషయాన్ని గురించి ఆయన పదేపదే ఆలోచించాడు. భగవంతుడు తన సందేశాన్ని ప్రజలకు అందించటానికి తనని నియమించాడని మహమ్మద్ ప్రవక్త భావించాడు.

దేవుడొక్కడే; అతడే అల్లా; మహమ్మద్ ప్రవక్త అనే తను ఆ అల్లా దూత అని ప్రకటించాడు మహమ్మద్ ప్రవక్త. ఈ విశ్వాసాన్ని పంచుకున్న వాళ్ళు మహమ్మదీయులు; వాళ్ళ మతం, ఇస్లాం దైవవచనంగా మహమ్మదీయులంతా భావించే కొరాన్ పవిత్ర మత గ్రంథం ప్రకారం అవసరం ఏర్పడినప్పుడంతా, భగవంతుడు ప్రజల వద్దకి ప్రవక్తని పంపుతూనే ఉన్నాడు పేరుపెరునా ఆ ప్రవక్తలు కొరాన్ లో ప్రస్తావించబడ్డారు యూదు ప్రవక్తలైన అబ్రహం, మోజెస్, జీసస్ క్రీస్తుల్ని దేవుని దూతలుగా మహమ్మద్ ప్రవక్త గుర్తించాడు.

ప్రతిరోజూ ఆయిదు తూర్పు ప్రార్థన (నమాజు) చెయ్యాలనీ, ఉపవాసాలుండాలనీ, మక్కాకు పీఠయాత్ర చెయ్యాలనీ, తమ ఆదాయంలో కొంతభాగం దానధర్మాలకు వినియోగించాలనీ మహమ్మద్ ప్రవక్త బోధించాడు ఇస్లాం అనుయాయులు ఎలా జీవితం గడపాలో ఆయన కొన్ని నియమ నిబంధనలు ఏర్పరచాడు. భగవంతుని దృష్టిలో అందరూ సమానులే అని ఆయన నొక్కి చెప్పాడు. వర్గ, వర్ణ భేదభావాల్ని ముస్లిములు ఆమోదించకూడదని ఆయన ప్రబోధం చేశాడు.

మొట్టమొదట ఆయన తన భార్యని బాదువుల్ని ఇస్లాం మతంలోకి మార్చాడు. ఈ కొత్త మతాన్ని మొదట్లో చాలా రహస్యంగా ఉంచవలసి వచ్చింది అరబ్బులకు ఈ మతం సంగతి తెలిస్తే, మహమ్మద్ ప్రవక్త మీద మండిపడి పోయేవాళ్లే

ఈమతాన్ని గురించి తెలియగానే మక్కాపౌరులు మహమ్మద్ ప్రవక్తని చంపటానికి తయారయ్యారు. ఆయన మదీనాకు నిష్క్రమించాడు. ఇది 622లో జరిగింది. మహమ్మదీయులు క్యాలెండరు (హిజ్రా-ఇంగ్లీషులో A. H అని రాస్తాం) ఆ సంవత్సరం నుంచే ఆరంభమవుతుంది. చిట్ట చివరకి, మక్కా పౌరులు సైతం మనస్సు మార్చుకుని ఈ కొత్త మతాన్ని స్వీకరించారు.

ఇస్లాం మత వ్యాప్తి: క్రీ.శ. 632లో మహమ్మద్ ప్రవక్త నిర్మాణం చెందాక ఇస్లాం మతం వేగంగా వ్యాప్తి చెందింది ఒక్క శతాబ్దంలోపునే, అరబ్బు సైన్యాలు సువిశాల భూభాగం జయించాయి. వాళ్ళ జైత్ర యాత్ర పశ్చిమాసియాలో మొదలై ఉత్తర ఆఫ్రికా గుండా స్పెయిన్ దాకా సాగింది. గెలిచిన భూభాగంలో

కలిపా రాజ్యం స్థాపించబడింది. కలిపా అంటే మహమ్మద్ ప్రవక్త తరువాత అధికారం సంక్రమించిన ఉత్తరాదికారి.

అరబ్బు రాజ్యం సువిశాలమైంది. పశ్చిమాసియా, గ్రీసు ప్రాచీన ప్రజలకు, సంస్కృతులకు- యూరప్ సంస్కృతులకు మధ్య అరబ్బులు వారధి అయ్యారు. అరబ్బులు మన దేశానికి తెచ్చిన ఇస్లాం మత ప్రభావం మన దేశం మీదా పడింది.

భారతదేశంలో అరబ్బులు : క్రీ. శ. 712లో అరబ్బులు సింధు రాష్ట్రాన్ని జయించారు. పశ్చిమ భారతదేశాన్ని పట్టుకునే ప్రమాదం ఏర్పడింది. ఇప్పుడు రాజస్థాన్ అని మనం వ్యవహరించే ప్రాంతంలో ఆచారీ స్థానిక పాలకులు అరబ్బు దాడిని తిప్పికొట్టారు. సింధు ప్రాంతం మీద మాత్రం అరబ్బుల రాజకీయాధికారం నిలబడింది. భారత దేశంలో ఈ ప్రాంతంలోనే మొట్టమొదట ఇస్లాం ప్రధాన మతంగా రూపొందింది. కాని, అరబ్బులు విజేతలుగా మాత్రమే రాలేదు; మన పడమటి తీరంలో పశ్చిమాసియా నుంచి వచ్చిన అరబ్బు వర్తకులు అనేక వ్యాపార కేంద్రాలు నెలకొల్పారు; స్థానిక ప్రజలతో సఖ్యతతో జీవించారు. స్థానిక స్త్రీలని వివాహం చేసుకున్నారు. ఆసియాలో ఇతర దేశాల్లో జరిగే భారత వ్యాపార వాణిజ్యాల్లో పాలు పంచుకున్నారు.

ముగింపు : ఆ విధంగా క్రీ. శ. 8వ శతాబ్దంలో భారతీయ నాగరికత విలసిల్లింది; భారత ప్రజలు సుఖంగా జీవించారు. భారతీయ సంస్కృతి భారతదేశానికి మాత్రమే పరిమితం కాలేదు. ఇతర దేశవాసులకు మన దేశం గురించి, సంస్కృతి గురించి తెలుసు. ఆయా దేశాలతో సంబంధ బాంధవ్యాలు బాగా చేరువైన కొన్ని కొన్ని సందర్భాల్లో ఆ దేశవాసులు సైతం భారతీయ సంస్కృతికి సేవచేశారు. అరబ్బులు మన దేశానికి కేవలం ఇస్లాం మతాన్ని మాత్రమే కాకుండా అనేక నూతన సంస్కృతీ ప్రభావాల్ని కూడా పరిచయం చేశారు అవి తరువాతి శతాబ్దంలో మొగ్గ దొడిగి పూలు పూశాయి. ఆ విధంగా ఒక వేపు భారత దేశం తన సంస్కృతిని పరసీమలకి పంపిణీ చేస్తోంది; మరో వేపు ఒక నూతన సంస్కృతిని దిగుమతి చేసుకుంటోంది.

అన్నిటికన్నా ముఖ్యమైన అంశం యేమిటంటే, అప్పటికి భారతీయ సమాజంలో, ప్రభుత్వ వ్యవస్థలో, సంస్కృతిలో అనేక మార్పులు చోటు చేసుకున్నాయి. ఈ మార్పులు రానున్న శతాబ్దంలో ఫలీకరించి భారత చరిత్రని సుసంపన్నం చేశాయి.

భారత చరిత్రలో ప్రాచీన యుగం ఇక్కడితో ముగిసింది. భారత దేశం మధ్య యుగాలలోకి పయనిస్తోంది

రెండవ భాగం

మ ధ్య యు గం

**Great Learning opportunity....
Training on new generation
CAD/CAM/CAE
Technologies - CATIA V5**

OBJECTIVE:

In this course you will learn state of the art, cutting edge leading technologies in CAD/CAE - CATIA V5. At the end of the course you will be in a great demand to start your career in automotive, Aerospace & other MNCs

PARTICIPANT PROFILE:

Engineering / Polytechnic students and professionals with Mechanical, Civil & Electrical backgrounds

COURSE CONTENTS:

1 CATIA Basics & Tools	2 Sketcher
3 Part Design basics & advanced (Solid)	4 Shape Design basics & advanced (Surface)
5 Generative & Interactive Drafting	6 Structural Design
7 Sheetmetal Design	8 Knowledgeware
9 FEM & Kinematic Analysis	

SALIENT FEATURES:

- ✘ Well-qualified experienced engineers trained by IBM Consultants
- ✘ Visiting faculty from leading Auto & Aerospace Multi national companies
- ✘ Latest workstations with Pentium 4, 256MB RAM, 32MB V RAM, 17" Color Monitor etc
- ✘ Flexi lab timings
- ✘ Exposure to live and practical projects
- ✘ Placement Assistance

Gama Solutions Inc is a subsidiary of Guru Information Solutions USA, formed with an aim to provide world class services in CAD/PDM areas to both domestic and international customers

: For further details please contact :

GAMA SOLUTIONS INC.

Plot No - 9, Krishna Priya Apartments, Flat No. 201
Hare Krishna Road, TIRUPATHI.

భారతదేశం - మిగతా ప్రపంచం

భారత చరిత్రలో “మధ్యయుగం” అని మనం తరచు వ్యవహరించేది - ప్రాచీన యుగానికి, ఆధునిక యుగానికి మధ్య గడిచిన కాలం; అంటే నడిమి కాలం. మధ్యయుగానికి క్రీ. శ. 8వ శతాబ్దాన్ని ఆరంభంగాను, 18వ శతాబ్దాన్ని ముగింపుగాను తీసుకుంటాం. ఎంచేతనంటే-భారతీయ సమాజంలో దాదాపు 8వ శతాబ్దంలో అనేక మార్పులు చోటు చేసుకున్నాయి. ఆ మార్పులు సమాజంలో వివిధ రంగాలను ప్రభావితం చేశాయి. రాజకీయ, ఆర్థిక రంగాలు, సామాజిక కట్టుబాట్లు, మతం, భాష, కళలు-ఒకటనేమిటి, దాదాపు అన్ని రంగాల్ని ఆ మార్పులు స్పృశించాయి. ఆ కాలంలో భారత చరిత్రలో ఒక నూతన దశ ఉత్పన్నమై నట్టుగా గుర్తిస్తాం. ఇది రమారమి 8వ శతాబ్దంలో మొదలయింది.

ఈ పరివర్తన ఫలానా కాలంలో సంభవించిందని ఖచ్చితంగా చెప్పటం సాధ్యం కాదు. సమాజం మారటానికి చాలా సమయం పడుతుంది. మార్పు తాలూకు ప్రభావం ఒకే సమయంలో ప్రతి ఒక్కరి మీదా పడదు. ఆ మాటకొస్తే, ఈ మార్పుల్లో కొన్ని 8వ శతాబ్దం కంటే ముందే సంభవించాయి. ఈ మార్పుల తాలూకు ప్రభావం భారతదేశంలో కొన్ని ప్రాంతాల మీద కొంత ఆలస్యంగా ప్రసరించింది మొత్తం మీద, ఈ దేశంలో ఒక నూతన దశ 8వ శతాబ్దంలో వేరునింది అని మాత్రం చెప్పవచ్చు. అదే మాదిరిగా, మొగల్ సామ్రాజ్యం విచ్ఛిన్నమైపోయి, బ్రిటీషువాళ్ళు ప్రవేశించటంతో 18వ శతాబ్దంలో అనేక మార్పులు జరిగాయి. కాబట్టి, ఈ శతాబ్దాన్ని మధ్య యుగానికి ముగింపుగా తీసుకుంటాం.

మధ్య యుగాల భారత చరిత్ర ప్రాచీన భారత చరిత్ర కన్నా అనేక విధాలుగా భిన్నమైంది. ఎంచేతనంటే, మధ్యయుగం నాటి చాలా విశేషాలు మనం సన్నిహితంగా ఎరిగినటువంటివి. ఈనాడు మనం మాట్లాడుతున్న భాష అప్పుడు అభివృద్ధి అయిందే; మనం భుజించే ఆహారం, ధరించే బట్టలు ఆనాటి ప్రజలలో వ్యాప్తి అయినవే; నేటి మన మత విశ్వాసాలలో అనేకం ఆ కాలంలో పుట్టి పెరిగినవే. ఈ విషయాలన్నీ మనం ఎలా ఎరుగుదుం అంటే ప్రాచీన భారత చరిత్ర మీద కన్నా మధ్యయుగం మీద మనకు బోధాత్మక సమాచారం అందుబాటులో వుంది. కాలంలో ఈ యుగం మనకు దగ్గరగా వుంది అంచేత అనేక చారిత్రకాధారాలు చెక్కుచెదరకుండా వున్నాయి; ఆ విధంగా మధ్య యుగాల చరిత్ర దృశ్యం స్పష్టంగా కళ్ళకు కడుతుంది.

ప్రాచీన చరిత్రకు సంబంధించిన ఆధారాలు రెండు చోట్ల నుంచి సేకరించుకున్నట్లు లోగడ చెప్పుకున్నాం. 1. వాఙ్మయం, 2. పురాతత్వ విజ్ఞానం. మధ్యయుగాల చరిత్రకు సంబంధించి కూడా ఇవే సాక్ష్యాధారాలు. మధ్యయుగం మొదలై కొన్నేళ్ళు గడచిన కాలానికి సంబంధించి - అంటే 8-13 శతాబ్దాల మధ్య కాలం గురించి మనకు చాలా సమాచారం శాసనాల్లో దొరికింది. రాగిరేకుల మీద లేదా శిలా ఫలకాలు, స్తంభాల మీద లిఖిత రూపంలో ఉన్న ఈ శాసనాలు మనకు దేశమంతటా పలుతావుల్లో, ఆలయాల్లో దొరికాయి. ఈ శాసనాల అధ్యయనం ఆ కాలానికి సంబంధించిన ప్రధాన సాక్ష్యాధారంగా రూపొందడంలో చిత్రమీలేదు.

ఇవికాక, అనేక వాఙ్మయాధారాలు కూడా ఉన్నాయి. వాటిల్లో ఎక్కువ భాగం తాటాకుల మీద, పాత రావిచెట్టు పట్టల మీద రాయబడ్డాయి. 13వ శతాబ్దం నుంచి కాగితాల మీదకెక్కాయి. ఇప్పటి దాదాపు 1000 చిత్తున్నాయి. వీటిల్లో కొన్ని చరిత్ర కథలు; మరికొన్ని వివిధ రాజుల, రాజవంశాల జీవిత కథలు, కృతకలాపాల వర్ణనలు. ఇవికాక బాబర్, జహంగీర్ మొదలైన పాదుషాలు తమ జ్ఞాపకాల్ని రాసిపెట్టి యారు. ఇదే కాలంలో భారత దేశాన్ని సందర్శించిన విదేశీ యాత్రికులు తమ పర్యటనభవాలు వర్ణింపారు. ఇంకా మత విషయకమైన పుస్తకాలు, సాహిత్య గ్రంథాలు ఉన్నాయి. చాలా పుస్తకాల్లో ఆయా యాల్ని కళ్ళకు కట్టే అందమైన చిత్రపులు సైతం ఉన్నాయి.

8వ శతాబ్దం నుంచి 13వ శతాబ్దం దాకా విస్తరించిన మధ్యయుగపు మొదటి భాగంలో ప్రతీతి, పాలరాజులు, రాష్ట్రకూటులు పరిపాలించారు. కనౌజ్ నీ కైఫసర్ చేసుకోవానికి వీరంతా దండతలు నడిపించిన కాలం కూడా ఇదే. పిట్ల కాక ఉత్తరాదిన రాజపుత్ర రాజ్యాలు, దక్షిణాదిన చోళుల విలసిల్లాయి. 13వ శతాబ్దం లగాయతు సాగిన మధ్యయుగం ముగిసిన దక్కను సుల్తానుల రాజ్యం, ఐహమ్ సీ, విజయనగర రాజ్యాలు, ఆ తరువాత మొగల్ సామ్రాజ్యం వర్ధిల్లి, అంతరించాయి.

మధ్యయుగం తొలిదశలో భారతీయ సమాజంలో చోటు చేసుకున్న మార్పులు మనం లోగడ చెప్పుకున్న ప్రాచీన చరిత్ర కాలం తాలూకు సంస్థలు, వ్యవస్థల పునాదుల మీద లేచాయి. ముగిసిన దశలో, ఈ మార్పులు స్థిరంగా పాతుకుపోయి కొత్త అని అనిపించలేదు. ఇవికాక, మరికొన్ని నూతన భావాలు, మార్పులు భారతదేశం బయట నుంచి చొరబడ్డాయి. భారత ఉపఖండంలో కొన్ని ప్రాంతాల్లో రాజ్యాధికారం చేబట్టిన ముస్లిం ప్రభుత్వాల రాకతో ఈ కొత్త గాలులు వీచాయి. విదేశాల నుంచి వచ్చిన ఈ పాలకులు ముఖ్యంగా అరబ్బులు (ఉర్దూ జాతీయులు), ఆఫ్ఘన్లు, మొగలాయీలు. వీరంతా భారతదేశంలో స్థిరపడిపోయారు. వీరు తమతో పాటు తెచ్చిన నూతన భావాలు భారతీయ సమాజంలో మౌలికమైన మార్పును కలిగించక పోయినా భారతీయ సంస్కృతిని సుసంపన్నం చేశాయి కాబట్టి, 13వ శతాబ్ది నుంచి భారత దేశాన్ని పరిపాలించిన వాళ్ళు విదేశీయులే అయినా, వాళ్ళు పాలించిన కాలాన్ని మధ్యయుగమనే అంటున్నాం. రాజులు మారినంత మాత్రాన సమాజంలో మార్పులు రావు. మధ్యయుగం తొలిదశలో భారతీయులు ఎలా జీవించారో, తురుష్కులు మొగలాయీలు పరిపాలించిన కాలంలో కూడా వాళ్ళు అదే విధంగా జీవించారు. విడి ఏమైనా తురుష్కులు, మొగలాయీలు భారతదేశాన్ని స్వదేశంగా భావించారు; భారత ప్రజల్లో ఒకరుగా కలిసిపోయారు.

భారత దేశం వెలుపల నుంచి విదేశీయులు మధ్య యుగంలో ఇక్కడికి రావడంతో ఈ దేశానికి బైటి ప్రపంచంతో సన్నిహిత సంబంధం ఏర్పడింది. భారతదేశానికి ఈ విదేశీయుల రాక గురించి సక్రమంగా అవగాహన చేసుకోవడానికి పశ్చిమ ఆసియా, ఐరోపా, మధ్య ఆసియా, చైనా, అగ్నేయ ఆసియాల్లో ఆ కాలంలో సంభవించిన పరిణామాల్ని గురించి తెలుసుకోవటం అవసరం.

లోగడ మనం చెప్పుకున్నట్లుగా, క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దంలో అరేబియాలో మహా ప్రామాఖ్యం కలిగిన సంఘటన ఒకటి జరిగింది. మహమ్మద్ ప్రవక్త ఇస్లాం అనే ఒక నూతన మతాన్ని ప్రచారం చేశాడు ఇస్లాం మత ప్రభావం ద్వారా అరబ్బు తెగలన్నీ సమైక్యమై ఒక రాజకీయ శక్తిగా రూపొందాయి. అరబ్బులు పశ్చిమాసియాలో జోర్దాన్, సిరియా, ఐరాక్, టర్కీ, పర్షియా, సింధు, ఈజిప్టు దేశాల్ని జయించారు. మహమ్మద్ ప్రవక్త మరణానంతరం, కలీఫాలనబడే ప్రవక్త వారసులు అరబ్బు ప్రపంచాన్ని పరిపాలించారు. మొదటి కలీఫాలు నలుగురూ మహమ్మద్ ప్రవక్త సహచరులు. వాళ్ళ తరువాత ఉమయ్యాదులు డమాస్కస్ రాజధానిగా రాజ్యచక్రం తిప్పారు. ఆ తరువాత అబ్బాసీద్లు బాగ్దాదునుంచి పరిపాలన చేశారు ప్రపంచ ప్రసిద్ధమైన హరున్ ఆల్ రషీద్ రాజాస్థానం బాగ్దాదులోనే ఉండేది

క్రమేణా అరబ్బుల ప్రాబల్యం విస్తృతంగా విస్తరించింది. ముఖ్యంగా ఉత్తర ఆఫ్రికా యావత్తు అరబ్బులకు స్వాధీనమై పోయింది. అరబ్బు ఇండా స్పెయిన్ లో ఎగిరింది. ప్రాన్సుకు సైతం అరబ్బు ముప్పు ముంచుకొచ్చింది కాని, దక్షిణ ప్రాన్సు గట్టిగా ప్రతిఘటించటంతో అరబ్బులు వెనక్కి మరల వలసి వచ్చింది. దేశాలు జయించటం ఒక్కటే వాళ్ళ ధ్యేయం కాదు. వ్యాపారం మీద వాళ్ళకి అపారమైన ఆసక్తి వుంది. తాము ఆదుపు చేసిన భూభాగంలో వాణిజ్యాభివృద్ధికి ప్రోత్సాహం ఇచ్చారు. ప్రపంచంలోని పలుప్రాంతాలతో-ముఖ్యంగా ఇండియా, చైనా, ఐరోపా, పశ్చిమాసియాలతో అరబ్బు వ్యాపారం ముమ్మరించింది. ఈ వ్యాపారం అరబ్బులకు ఎనలేని సంపద ఆర్జించిపెట్టింది. అరబ్బులు ఆ డబ్బుని ఒక నూతన నాగరికతా నిర్మాణానికి వినియోగించారు. ఈ కాలంలోనే వాళ్ళు గ్రీకు, పర్షియన్, చైనా, భారతీయ విజ్ఞానం పట్ల గొప్ప ఆసక్తి ప్రదర్శించారు. ఈ విజ్ఞానాన్ని తమ విద్యా విజ్ఞాన కేంద్రాలలో ఇంకా పెంపొందించారు. అలాగే ప్రపంచంలో అరబ్బు నాగరికత అగ్రగామిగా నిలిచింది.

ఇంతటి సంపద, సాంస్కృతిక ప్రగతి సాధించిన ఉచ్చదశలో, అరబ్బులకు ఐరోపా రాజ్యాలతో మంగోలులతో యుద్ధం వచ్చిపడింది. రోమన్ సామ్రాజ్యం కూలిపోయాక ఐరోపా శక్తి గణనీయంగా క్షీణించిపోయింది. హూణులు (భారతదేశంలో గుప్తసామ్రాజ్యం పైన దాడి చేసిన హూణాజాతీయుల్లో ఒక శాఖ), గాథ్ లు (ఒక అనాగరిక జర్మన్ తెగ), వేండాలులు వగైరా ఐర్లండ్ మూకలు అలలు అలలుగా రోమ్ మీద పడి నాశనం చేశారు. క్రీ. శ. 500 నాటికి రోమన్ సామ్రాజ్యం కుప్పకూలింది. దీని ఫలితంగా ఐరోపా అనేక కష్టనష్టాలకు గురయింది. ఐరోపాలో 5-11 శతాబ్దాల మధ్యకాలానికి "అంధ యుగ"మని మచ్చ పడింది. నిరంతర యుద్ధాలవల్ల రాజకీయభద్రత లేకుండా పోయింది. శాంతిభద్రతలు కరవయ్యాయి. ముఖ్యంగా రైతులు కష్టపడి పండించిన పంటని వాళ్ళ కళ్ళముందే దుండగులు కొల్లగొట్టుకుపోయారు. వ్యాపారం క్షీణించిపోయింది. దాంతోపాటు, పెద్ద పెద్ద నగరాలు చతికిలపడిపోయాయి. విజ్ఞానానికి విలువ పోయింది. విద్యావికాసాలు ఒంట పట్టించుకోవడానికి అవసరమైన వ్యవధి దొరకకుండా పోయింది; విద్యా

భ్యాసం మతకేంద్రాలకు, మతాలకు మాత్రమే పరిమితమైంది. ఆనాడు యూరప్‌ఖండంలో సాంస్కృతిక జీవితం అంటూ ఉంటే అది ఒక్క క్రైస్తవ మతం మాత్రమే. క్రైస్తవ సన్యాసులు యూరప్‌ఖండం యావత్తు సంచారం చేస్తూ ప్రజల్ని క్రైస్తవ మతంలోకి మార్చారు. క్రైస్తవ మతం క్రమేణా ప్రజల్లో విస్తరించింది. జర్మన్ రాజుల్లో కొందరు క్రైస్తవమతం పట్ల అత్యంత ఉత్సాహం చూపారు. 10 వ శతాబ్దంలో జర్మనీ, ఇటలీ, ఇంకా మరికొన్ని దేశాలు కలిసి ఒక సామ్రాజ్యం ఏర్పడింది. దాన్నే పవిత్ర రోమన్ సామ్రాజ్యం (Holy Roman Empire) అంటారు.

ఈ “అంధయుగ” కాలంలోనే యూరప్‌లో వ్యూడల్ (భూస్వామ్య) వ్యవస్థ వేళ్ళునింది ఇది “వ్యూడమ్” అనే లాటిన్ పదం నుంచి వుట్టింది. వ్యూడమ్ అంటే “సేవకి ప్రతిఫలంగా (ఇనాముగా) మంజూరైన భూమి” అని అర్థం. రాజు తన ఉద్యోగులకు నగదు రూపంలో వేతనాలు చెల్లించేటటువంటి భూమిని ఇనాముగా ఇచ్చాడు; తను మెచ్చిన ఇతర్లకి కూడా ఇనాములిచ్చి తృప్తిపర్చాడు. కాబట్టి, రైతులు తమ ప్రభువులకి, రాజునుంచి భూదానం స్వీకరించిన సామంతులకి శ్రమచేసి పెట్టవలసి వచ్చింది. రాజుకి అవసరమైన సైనికుల్ని సమకూర్చి పంపటం సామంతుని బాధ్యతల్లో ఒకటి. ఇక రైతులు వెట్టిచేసే జీతగాళ్ళు. భూస్వాములకు, సామంత ప్రభువులకు చాకిరీ చేసి పెట్టటం వాళ్ళ విధి. వాళ్ళు సామంతులు కొనుక్కున్న భానిసలు కారు. కాని, ప్రభువులు వాళ్ళని బానిసలకన్నా పీనంగా చూశారు. వ్యూడల్ వ్యవస్థ తాలూకు ప్రయోజనాలు దొరల పాలయ్యాయి. రేయింబవళ్ళు రెక్కాడించటం రైతులవంతు; పండిన వంటని అనుభవించటం దొరల హక్కు. రైతులు సృష్టించిన సంపదని దొరలు, రాజు కాజేసి జల్సాగా జీవించారు. రైతులు కటికి పేదరికంలో కూరుకుపోయారు.

“అంధయుగం” లో ఐరోపాకి అరబ్బు ప్రపంచంతో సంబంధాలు తెగిపోయాయి. అంధయుగం అంతరించాకనే ఐరోపాకి అరబ్బు ప్రపంచం మీద ఆసక్తి వుట్టింది. రెండవరంగంలో ఈ ఆసక్తి కలిగింది. ఒకటి, వ్యాపారం; రెండు, మతం. వ్యాపారం అరబ్బుల్ని భాగ్యవంతుల్ని చేసింది. కనుక, కొందరు ఐరోపా వర్తకులకి ఆ వ్యాపారంలో పాలు పంచుకోవాలని ఆశ కలిగింది. మరి, మతం మాటకొస్తే కొత్తగా క్రైస్తవమతం పుచ్చుకున్న వాళ్ళకి ఇస్లాం వ్యాప్తిని చూసి గౌరవం వుట్టింది. ఇకనే పవిత్ర మతయుద్ధాలు వరంపరగా ప్రజ్వలిల్లాయి. వాటినే క్రుసేడ్లు అంటారు. ఈ “ధర్మయుద్ధా”ల్లో ఐరోపా రాజులు, వారి సామంతులు సైన్యసమేతంగా తూర్పు మధ్యదరా ప్రాంతంలో మహమ్మదీయులై తలపడ్డారు. కాని, క్రుసేడ్లు భూభాగం అంటూ ఏదీ జయించలేకపోయారు. అయితే, ఈ యుద్ధాలు ఐరోపాని అరబ్బు ప్రపంచాన్ని దగ్గరకు చేర్చాయి. ఐరోపావాసులు అరబ్బువ్యాపారంలో ప్రవేశించటం ప్రారంభమైంది. అరబ్బు విజ్ఞానం పట్ల ఐరోపావాసులు ఆసక్తి ప్రదర్శించారు. 15, 16 శతాబ్దాలలో ఐరోపా విజ్ఞాన ప్రగతికి అరబ్బు విజ్ఞానం గొప్పగా దోహదపడింది.

9 వ శతాబ్దంలో అబ్బాసిద్ కలీఫాల ప్రాబల్యం నిర్వీర్యమైపోయింది. వాళ్ళ ఆక్రమణలో వుండి, రాష్ట్రాలుగా విభజితమైన అరబ్బు భూభాగం అబ్బాసిద్ కలీఫాల చేజారిపోయింది. ఏ ప్రాంతానికా ప్రాంతం స్వతంత్రం ప్రకటించుకొంది. ఆ విధంగా స్వతంత్రం ప్రకటించిన రాష్ట్రాల్లో షరీఫ్, గోరీ రాష్ట్రాలు ముఖ్యమైనవి. మధ్యాసియాలో శక్తివంతంగా రూపొందిన సెలక్ టర్కులు పశ్చిమదిశగా కదలి, స్వతంత్రం

ప్రకటించిన రాష్ట్రాలు కొన్నింటిలో రాజ్యాధికారం స్థాపించారు. 11వ శతాబ్దంనాటికి సెల్జుక్ టర్కులు పశ్చిమాసియాలో తమ ఆధికారం స్థాపించుకోసాగారు. వాళ్ళు షర్షియా, ఇరాక్, సిరియా ఇంకా బిజాంటిన్ సామ్రాజ్యంపైన దండయాత్రలు జరిపి, ఆ విశాల ప్రాంతంలో తిష్టవేశారు. బిజాంటిన్ సామ్రాజ్యానికి రాజధానిగా ఉన్న కాన్స్టాంటినోపిల్ (నేటి ఇస్తాంబుల్) ఒకనాడు సామ్రాజ్య విస్తృతిలో, సంపదలో రోమ్తో పందెం వేసిన చరిత్రాత్మక నగరం. బిజాంటిన్ నాగరికతకి ప్రాతిపదిక ప్రాచీన గ్రీకు నాగరికత. తూర్పు మధ్యధరా ప్రాంతానికి-రష్యా, స్కాండినేవియా (నార్వే, స్వీడన్లు)లకు మధ్య జరిగిన వ్యాపార వాణిజ్యాల్ని ఆదుపులో ఉంచుకున్న కారణంగాను, చైనా నుంచి మధ్యాసియా మీదుగా షర్షియాతో సాగిన వ్యాపారంలో పాలుపంచుకున్న కారణంగాను కాన్స్టాంటినోపిల్ అపార సంపద సాధించింది. అటువంటి బిజాంటిన్ సామ్రాజ్యం సెల్జుక్ టర్కుల ధాటికి తట్టుకోలేక కుప్పకూలింది. 13వ శతాబ్దంలో మరొక ప్రచండ దండయాత్ర ప్రారంభమయింది. అది చెంగిజ్ ఖాన్ నాయకత్వాన సాగిన మంగోలు దండయాత్ర మంగోలుల దాడి మధ్యాసియాలో సెల్జుక్ టర్కుల ప్రాబల్యాన్ని క్షీణింపజేసింది. ఈ దాడుల వాతపడకుండా తప్పించుకున్న ఏకైక జాతి, ఒట్టోమాన్ టర్కులు. వీళ్ళు ఎనబోలియాలో తమ స్థానాన్ని గట్టిపర్చుకొని 1453లో కాన్స్టాంటినోపిల్ ని స్వాధీనం చేసుకున్నారు. మధ్యాసియాలో టర్కీ వగైరా ప్రాంతాలలో కూడిన భూభాగం మీద ఒట్టోమాన్ టర్కుల ప్రాభవం కొనసాగింది.

ఇదిలా వుండగా, మంగోలుల ప్రాబల్యం మూడుపూవు లారుకాయలుగా ముమ్మరించింది. పశ్చిమాసియా, దక్షిణరష్యాలు మొదలుకొని మధ్యాసియా మీదుగా చైనా వరకు గల సమస్త భూభాగం మంగోలుల కై వసమైంది. 13వ శతాబ్దం మధ్య నుంచి 14వ శతాబ్ది మధ్యదాకా మంగోలులు చైనాని పరిపాలించారు. మంగోలుల రాకకి ముందు 7వ శతాబ్దం లగాయతు 13వ శతాబ్దం దాకా టాంగ్, సుంగ్ వంశాల ఏలుబడిలో చైనా శక్తి, సంపదలతో తుల తూగింది. కాబట్టి, చైనాని ఆక్రమించుకోటం ద్వారా మంగోలులు తమ రాజకీయాధికారాన్ని, సంపదని పెంచుకున్నారు. చైనా-పశ్చిమాసియాల మధ్య వ్యాపార వాణిజ్యాలు మధ్యాసియా గండా జరగడం కారణంగా ఆనాడు మధ్యాసియాకు గొప్ప ప్రాముఖ్యం ఉండేది. వర్తక బిడారులు పయనించిన ఆ మార్గాన్ని “పట్టుపుంత” అని వ్యవహరించేవాళ్ళు. ఎంచేతనంటే, ఆ మార్గంలో రవాణా అయ్యే సరుకుల్లో చైనా చీనీచీనాంబరాలు చాలా ముఖ్యమైనవి. దీనికి తోడు, చైనాలో కనిపెట్టబడ్డ కొత్త వస్తువులు మిగతా సరుకుతోపాటు పశ్చిమాసియా చేరేవి. తుపాకిమందు, కాగితం చైనాలో కనిపెట్టబడ్డవే; దిక్కుచిని కనిపెట్టిందికూడా చైనాయే; ముద్రణా ప్రక్రియ చైనానుంచే ఇతర దేశాలకు పాకింది. కనుక, వ్యాపార వాణిజ్యాల కారణంగా మధ్యాసియాని ఆదుపులో పెట్టుకోటం చాలా లాభదాయకమైంది. మంగోలులు ఇస్లాం మతం స్వీకరించారు. వాళ్ళ ఇస్లాం మతంలోకి మారటమే కాకుండా, మధ్యాసియాలో జీవించే కొన్ని తెగలకి సైతం ఇప్పించారు.

చైనా వ్యాపార వాణిజ్యాలలో “పట్టుపుంత” ఒక్కటే ఏకైక రవాణా మార్గం కాదు. చైనా వర్తకులు సముద్ర వ్యాపారం కూడా చేశారు. చైనా నౌకలు కాంటన్, అమోయ్ మొదలైన దక్షిణ చైనా తీర రేవుల నుండి బయలుదేరి భారతదేశానికి, తూర్పు ఆఫ్రికాకు పయనించాయి. కొన్ని నౌకలు ఆగ్నేయ ఆసియా దేశాలైన ఆం, లావోస్, కంబోడియా, జావా, సుమత్రా, మలయా రేవు పట్టణాల్లో ఆగాయి.

ఈ దేశంలో సాగిన వ్యాపార వాణిజ్యాలలో చైనా, భారతీయ వర్తకులు ఉభయలూ పోటీపడ్డారు. వర్తకులు తమ సరుకుల నౌకల్నే కాకుండా తమ దేశ సంస్కృతిని కూడా ఆ దేశాలకు కొనిపోయారు. 14వ శతాబ్దంలో అరబ్బు వర్తకులు సైతం ఆగ్నేయ ఆసియా దేశాలలో తమ వాణిజ్యానికి గట్టి పునాదులు వేసుకున్నారు.

ఆ విధంగా, మధ్య యుగంలో యావత్ ప్రపంచం సన్నిహితం కాజొచ్చింది. వ్యాపారం విభిన్న దేశాల ప్రజల మధ్య సంబంధాలు నెలకొల్పింది. ఏ దేశమూ ఉత్తర దేశాల్లో పొత్తు లేకుండా ఏకాకిగా ఉండిపోజాలని స్థితి ఏర్పడింది.

భారత దేశం కూడా ఈ స్రవంతిలో ఒక పాయ అయింది. అరబ్బులతో, చైనీయులతో వ్యాపారం ద్వారా భారత దేశానికి సంబంధం ఏర్పడింది. మధ్యాసియాలోని తురుష్కులు, మొగలాయీలు ఈ వ్యాపారాన్ని ప్రోత్సహించారు. తరువాత వాళ్లే ఈ దేశానికి విజేతలుగా దిగారు. యూరప్ కు సంబంధించి కూడా ఇదే తంతు నడిచింది. యూరోపియన్లు సైతం వ్యాపారస్థులుగా ప్రవేశించి, రాజ్య పాలకులుగా నెత్తికెక్కారు.

మధ్య యుగం తొలి దశలో ఉత్తర భారతదేశం అనేక రాజ్యాలుగా చీలిపోయి వుంది. ఈ రాజ్యాల మధ్య నిరంతరం యుద్ధాలు సాగాయి. ఇక—దక్షిణ భారత దేశంలో చోళ రాజులు శక్తివంతంగా ఉన్నారు. భారత ద్వీప కల్పంలో అతి విశాల భూభాగాల్ని చోళులు ఆయించారు. చోళ సైన్యాలు ఉత్తరాభిముఖంగా గంగాతీరం దాకా చొచ్చుకు పోయాయి. చోళ రాజ్యం వైభవోపేతంగా వర్ధిల్లింది. ఆ కాలంలో దక్షిణాది వర్తకులు ఆగ్నేయ ఆసియా దేశాలతోను, చైనాతోను సాగించిన వ్యాపారం ద్వారా చోళ రాజ్యం అతులిత సంపద గడించింది. అందులో ఎక్కువ భాగం సుందర దేవాలయ నిర్మాణానికి ఖర్చయింది. ఆ దేవాలయాలు విద్యా పీఠాలుగా కూడా విలసిల్లాయి. మధ్య యుగం తొలిదశలో భారతీయ సంస్కృతి ఇతోధికంగా అభివృద్ధి చెంది సుసంపన్నమైంది దక్షిణ భారతదేశంలోనే.

దక్షిణ భారత దేశం : క్రి. శ. 800-1200

మన మధ్యయుగ చరిత్రలో భారత ఉపఖండంలో ఉత్తర, దక్షిణ భాగాలు రెండూ బాగా సన్నిహితం అయ్యాయి, విండ్ల వర్షాలు, దక్కను పీఠభూమి లోగడ నూదిరి అడ్డుగోడగా లేవు పై పెచ్చు ఈ ప్రాంతం ఉత్తర దక్షిణాల మధ్య వారధిగా రూపొందింది. ఆనాడు జరిగిన మూడు రకాల ఘరిజామాల్లో ఈ అంశం సుస్పష్టమవుతుంది: ఒకటి - ఉత్తర దక్కను రాజ్యాలు తమ అధికారాన్ని గంగా నదీ లోయ దాకా విస్తరింపజేసుకోవటానికి ప్రయత్నించాయి; రెండు - దక్షిణాది మత ఉద్యమాలు ఉత్తరాదిలో సైతం ప్రజావరణం పొందాయి; మూడు - ఉత్తరాది బ్రాహ్మణులు దక్కను ప్రాంతానికి, దక్షిణానికి ఆహ్వానించబడ్డారు. వాళ్ళి ప్రాంతాల్లో స్థిరపడిపోయి మదులు, మావ్యాలు దానంగా పొందారు. పూర్వం మాదిరి ఈ భారత ఉపఖండంలోని వివిధ రాజ్యాలు పరస్పర సంబంధాలు లేకుండా చుట్టూ గిరి గిసుకుని కూర్చునిలేవు.

గంగానదీ లోయలో కొంత భాగాన్ని ఒయింపటానికి ప్రయత్నించిన వాళ్ళలో ఉత్తర దక్కనుకు చెందిన రాష్ట్ర కూటులు ముఖ్యులు. రాష్ట్రకూటులు (వీరిని గురించి తరువాతి అధ్యాయంలో విపులంగా చెప్పకుండా) కనోజ్ ని, దాని పరిసర ప్రాంతాన్ని కైవసం చేసుకోవటానికి ప్రతీహార, పాల వంశాలతో పడే పడే యుద్ధాలు చేశారు. ప్రతీహారులు పశ్చిమ, మధ్య భారత దేశంలోను; పాలరాజులు భారత తూర్పు ప్రాంతంలోను (వంగ దేశం) సుస్థిరంగా ఉన్న కాలం అది. ఈ ఉభయంలో మాత్రమే కాకుండా రాష్ట్ర కూటులు వీరి కన్నా శక్తివంతులైన చోళ రాజుల్లో తలపడవలసి వచ్చింది.

చోళరాజులు మొట్టమొదట ఇప్పటి తంజావూరు చుట్టూ వున్న తమిళకాన్ని పాలించారు. క్రమేణా, పల్లవరాజుల్ని తదితర స్థానిక ప్రభువుల్ని జయించి చోళులు తమరాజ్యాధికారాన్ని విస్తరింప జేసుకున్నారు. 11 వ శతాబ్దం నాటికి దక్షిణ భారతదేశంలో చోళరాజ్యం సాటిలేని మేటి రాజ్యం. తంజావూరుకు ఇంకా దక్షిణంగా ఇప్పటి ముథురై చుట్టూ పక్కల ప్రాంతాన్ని పొండ్ల రాజులు పాలించేవారు. పశ్చిమ తీరంలో ప్రస్తుతం మనం కేరళ అని వ్యవహరించే ప్రాంతాన్ని కేర రాజులు పాలించేవారు. 12 వ శతాబ్దం నాటికి ఈ రాజ్యాలలో కొన్ని కూలిపోయి, కొత్తరాజ్యాలు తలెత్తాయి రాష్ట్రకూటుల స్థానంలో చాళుక్యులు తలెత్తారు. 7 వ శతాబ్దంలో ఉత్తరమైసూరుని పాలించిన బాదామి చాళుక్యుల సంతతి వారే వీరు.

అంచేత వీరిని కడపటి చాళుక్యులు అన్నారు. చాళుక్యుల్ని త్రోసివేసి దేవగిరి యాదవులు రాజ్యాధికారం చేజిక్కించుకున్నారు. ఓరుగల్లుని (వరంగల్) కాకతీయులు పాలించారు. ద్వారసముద్రాన్ని (మైసూరు నగరానికి చేరువలో ఉంది) హొయసాల రాజులు పాలించారు. చోళులు తమ అధికారాన్ని కాపాడుకోటానికి ఈ రాజ్యాలన్నిటితో పోరాడవలసివచ్చింది 13 వ శతాబ్దం దాకా ఈ పోరు కొనసాగింది

చోళ రాజులు : క్రీ. శ. 1 వ శతాబ్దం లగాయతు చోళులు సేనాపతులుగా తమిళనాడులో అధికారం చలాయించారు. 9 వ శతాబ్దం మధ్యలో విజయాలయ చోళుడు తమిళనాడుకు గుండెకాయ అయిన తంజావూరుని జయించి స్వతంత్ర రాజ్యం స్థాపించాడు. తొలి చోళ రాజుల్లో అత్యంత ముఖ్యుడుగా కీర్తించబడ్డ మొదటి పరాంతకుడు క్రీ. శ. 907 లో రాజ్యానికి వచ్చాడు. సుమారు 50 సంవత్సరాల పాటు అవిచ్ఛిన్నంగా పరిపాలించాడు. పాండ్యుల్ని ఓడించి పాండ్య రాజధాని మధురైని స్వాధీనం చేసుకున్నాడు కాని పరాంతకుని చివరి సంవత్సరాల్లో రాష్ట్రకూటులు విజృంభించి చోళ రాజ్యంలోని ఉత్తర జిల్లాల్ని ఆక్రమించుకున్నారు.

మొదటి పరాంతకుని అనంతరం మూడు దశాబ్దాలపాటు చోళ మండలాన్ని ఏలిన రాజులు బలహీనులు కావటం చేత చోళుల అధికారం క్షీణించిపోయింది. అదే సమయంలో, ఎదురు లేకుండా వెలుగొందుతున్న రాష్ట్రకూటులకు తమ చాళుక్య సామంతులవల్ల కష్టకాలం వచ్చిపడింది. ఈ గందరగోళంలో చోళ రాజుల్లో అత్యంత శక్తివంతుడైన మొదటి రాజరాజు రాజ్యానికి వచ్చాడు. రాష్ట్రకూటులు ఆక్రమించిన చోళ భూభాగాన్ని పునరాక్రమించాడు. మొదటి రాజరాజు, అతని కుమారుడు రాజేంద్రుడు ఏలిన యాభై సంవత్సరాల కాలంలో చోళరాజ్యం జేగీయ మానంగా వెలిగింది.

రాజరాజు పాండ్య, చేర రాజుల మీద దండయాత్రలు నడిపాడు. చేర నౌకా బలాన్ని ధ్వంసం చేశాడు. మధురైని స్వాధీనం చేసుకున్నాడు. సింహళరాజుని ఓడించి శ్రీలంక ఉత్తరప్రాంతాన్ని చోళ రాజ్యంలో కలుపుకున్నాడు. వేంగి నాడుని జయించాడు. మాల్దీవుల్ని ఆక్రమించాడు సముద్రాధిపత్యం యొక్క ప్రాధాన్యాన్ని గుర్తించినవాడు కాబట్టి రాజరాజు ఈ దండయాత్రలు నడిపి విజయం సాధించాడు. కేరళ తీరం, సింహళం, మాల్దీవులు వ్యాపారం మీద అపార ధనం ఆర్జించాయి. అతడు నడిపిన నౌకా యుద్ధాలకు ఇది కూడా ఒక కారణం. భారతదేశం అనాడు పశ్చిమాసియాకు బట్టలు, సుగంధద్రవ్యాలు, రత్నాలు వగైరా అనేక వస్తువులు ఎగుమతి చేసింది పశ్చిమాసియా నుంచి వచ్చిన అరబ్బు వర్తకులు ఈ వస్తువుల్ని కొనుగోలుచేసి నౌకల మీద తమ దేశాలకు తరలించారు ఆ అరబ్బు వర్తకుల్లో ఎక్కువమంది భారత పశ్చిమ తీరం వెంబడి పట్టణాల్లో స్థిరపడిపోయారు; స్థానిక స్త్రీలని వివాహం చేసుకున్నారు; శాంతియుతంగా జీవించారు. భారతీయుల్లో కలిసి మెలిసి సుహృద్భావంతో జీవిస్తూ, పశ్చిమాసియాతో వాణిజ్యద్వారా అపార సంపదని ఈ దేశానికి ఆర్జించిపెట్టారు కాబట్టి వాళ్ళపట్ల గౌరవం, ఆదరభావం ఉండేవి. చేరరాజ్యం, సింహళం, మాల్దీవులు ఈ వ్యాపార వాణిజ్యాలకు ప్రధాన కేంద్రాలుగా భాసిల్లాయి. కాబట్టి, ఈ రాజ్యాల్ని ఆక్రమించటం ద్వారా పశ్చిమాసియాతో వ్యాపారం వల్ల ఒనగూడే సంపద యావత్తు చోళరాజ్యానికి సంక్రమించింది. రాజరాజు ఈ రాజ్యాల్ని జయించినప్పటికీ, వాటిని తన అధికారం కింద ఆర్జించే కాలం నిలుపుకోలేక పోయాడు.

రాజరాజు కుమారుడు రాజేంద్రుడు తండ్రికన్నా ఘనుడు. క్రీ.శ. 1044 వరకు బహుదీర్ఘకాలం రాజ్యం చేశాడు. అతడు నడిపిన దండయాత్రల్లో రెండు మాత్రం అత్యంత సాహసోపేతమైనవి. ఒకటి— ఒరిస్సాగుండా భారత తూర్పు తీరంలో వంగదేశం దాకా నడిపిన దండయాత్ర; రెండు—ఆగ్నేయ ఆసియా మీద జరిపిన నౌకా యుద్ధం

తూర్పు తీరం ఎగువకి నడిపిన దండయాత్రలో రాజేంద్రుడు వంగదేశాన్ని పాలించే పాలరాజుని గడగడ లాడించి దక్షిణాదికి తిరిగి వచ్చాడు. 700 సంవత్సరాలకు పూర్వం సముద్రగుప్తుని దక్షిణయాత్రకి దీనికి దగ్గర పోలికలున్నాయి.

భారతీయ వర్తకులు అనేక శతాబ్దాలుగా ఆగ్నేయ ఆసియా దేశాల్లో వర్తక వ్యాపారాలు నిర్వహిస్తున్నారు. ఈ వ్యాపార కార్యకలాపాలు దక్షిణ చైనా దాకా వ్యాపించాయి. భారతదేశం నుంచి బయలుదేరిన నౌకలు ఆగ్నేయ ఆసియాదేశాలు చేరాలంటే మలాక్కా జలసంధి దాటిపోవాలి. మలాక్కా జలసంధి అనాడు మలయా, సుమత్రాల్ని పాలించిన శ్రీ విజయ అధికారం కింద ఉండేది. శ్రీ విజయుని రాజ్యంలోని వర్తకులు ఈ లాభసాటి సముద్ర వ్యాపారాన్ని తాము చేజిక్కించుకునే ఊహతో భారతీయ నౌకలకు ఇబ్బందులు కల్పించారు. భారతీయ వర్తకులు చోళరాజైన రాజేంద్రుకు విజ్ఞప్తి చేశారు. చోళ నౌకాదళం శ్రీ విజయుని నౌకా బలాన్ని జయించింది. భారతీయ నౌకలు మలాక్కా జలసంధి గుండా నిరపాయకరంగా ప్రయాణించే సౌకర్యాలు సమకూరాయి. చోళరాజ్య వర్తకులు ఆర్జించే లాభాలు ఆ రాజ్య ఆదాయాభివృద్ధికి తోడ్పడుతున్న కారణంగా రాజేంద్రుడు వాళ్ళని ఆదుకొని ఉండవచ్చు.

రాజేంద్ర తరువాత అధికారంలోకి వచ్చిన రాజులు తమ సమయం, శక్తి, సంపద పరరాజుల మీద యుద్ధాలలోనే వెచ్చించారు. ఈ యుద్ధాలు కొన్నింటిలో విజయం చేకూరలేదు. క్రమేణా చోళరాజ్యం బలహీనపడింది; ఇతర రాజ్యాలు బలపడ్డాయి. 13వ శతాబ్దం ముగిసే నాటికి చోళరాజ్యం అస్తమించింది.

చోళ పరిపాలన : చోళరాజ్య వ్యవస్థలో రాజు సర్వాధికారి. రాజుని దేవునిగా కొలిచే పూజా ధోరణి ప్రోత్సహించబడింది. చనిపోయిన రాజులకు దేవాలయాలు నిర్మించబడ్డాయి. వాళ్ళ విగ్రహాలు ఆ దేవాలయాల్లో ప్రతిష్ఠించబడ్డాయి. ఈ ఆలయాలే కీర్తిశేషులైన ఆ రాజుల స్మారక చిహ్నాలు కూడా.

ఉత్తర భారతదేశ రాజకీయ వ్యవస్థలో పురోహితుడు నిర్వహించిన పాత్ర చోళరాజ్య వ్యవస్థలో కొంత మార్పుకు లోనయింది. చోళుల రాజ గురువు కాకిక వ్యవహారాల్లో, మత విషయాల్లో రాజుకు సలహాదారు మాత్రమే కాకుండా ఆంతరంగిక సచివుడయ్యాడు. రాజగురువు మాత్రమే కాకుండా, వివిధ విషయాలలో రాజు సంప్రదించులు నెరవేటానికి ఒక అధికార మండలి కూడా ఉండేది. ఒక క్రమబద్ధమైన మంత్రి మండలి ఉన్నట్టుగా ఖచ్చితమైన ఆధారాలు కనిపించవు. ఒక సమగ్రమైన అధికార సమితి పరిపాలన నిర్వహించింది.

చోళ రాజ్యంలో రాష్ట్రాలను మండలాలు అని వ్యవహరించే వాళ్ళు. జిల్లాలను పలనాడులని పిలిచే వాళ్ళు. జిల్లాలు కొన్ని గ్రామ సముదాయాలుగా విభజింపబడ్డాయి. చాలా పెద్ద గ్రామాన్ని ఒకే యూనిటుగా పరిగణించిన సందర్భాలు ఉన్నాయి. అటువంటి పెద్ద గ్రామాన్ని తనియూర్ అని పిలిచారు.

తంజావూరు చోళ రాజ్యానికి మొట్టమొదటి రాజధాని. తరువాత, కాంచీపురం రాజధాని అయింది.

కొంత కాలం పాటు “గంగై కొండ-చోళపురం” కూడా రాజధానిగా ఉంది. ఇది తంజావూరుకి సమీపంలో ఉంది. గంగా మైదానాన్ని జయించిన రాజుల నగరం అని దీని అర్థం.

గ్రామ పరిపాలనని ప్రభుత్వాధికార్లు నిర్వహించేవాళ్ళు కాదు. గ్రామస్థులే స్వయంగా గ్రామ వ్యవహారాలు నిర్వహించుకునేవాళ్ళు. గ్రామస్థాయిలో ప్రవేశపెట్టబడ్డ ఈ స్వపరిపాలనాధికారం ఆనాడు గొప్ప ముందంజ. చోళ ప్రభుత్వాధికార్లు కేవలం సలహాదార్లుగా, పరిశీలకులుగా గ్రామ పరిపాలనా వ్యవహారాల్లో పాల్గొన్నారే తప్ప పరిపాలకులుగా మాత్రం కాదు. గ్రామాలలో “ఊరు” లేదా “సభ” అనే సంస్థ స్థానిక స్వపరిపాలన నిర్వహించేది. భూమి పుట్రావున్న కామందులు, అగ్ర కులాలవాళ్ళు చీట్లులాగే పద్ధతిలో గ్రామ సభకు ఎన్నికయ్యే వారు. గ్రామంలో ప్రతి వార్డులో ఆ వార్డులో ఉండే అర్హులైన గ్రామ ప్రజల పేర్లు రాసిన చీట్లు ఒక కుండలో పోసి దేవాలయ ఆర్చకుల సమక్షంలో ఒక చిన్న కుర్రవాడిచేత చీటి లాగించే వాళ్ళు. చీటిలోవున్న పేరుగల పెద్దమనిషి ఆ వార్డుకి ప్రతినిధిగా ఎంపికయినట్లు తెక్క. వ్యవసాయ కూలీల పేర్లు ఆ చీట్ల మీద రాసేవారు కాదు. భూమి పు చెల్లించే గుత్తదార్లకు-కూలికి పనిచేసే వ్యవసాయ కార్మికులకు మధ్యగల తేడా ఇక్కడ స్పష్టంగా తెలుస్తుంది. వ్యవసాయ కూలీలకు గ్రామసభలో ప్రాతినిధ్యం లేదు. ఓటర్ల జాబితాలో వాళ్ళ పేర్లు నమోదు కావు. గ్రామంలో బాధ్యతాయుతమైన పదవిని చేపట్టే అర్హత కష్టజీవులకు ఉండదు. వాళ్ళ పేద బ్రతుకులోకి ప్రగతి కిరణం ప్రసరించే అవకాశం లేదు.

గ్రామ ప్రతినిధుల సభ గ్రామ జీవితానికి, కార్యకలాపాలకు సంబంధించిన అన్ని వ్యవహారాలు చర్చించేది. గ్రామ సౌభాగ్యానికి అందరూ సమిష్టిగా బాధ్యత పంచుకోవాలి. సభ అనేక కమిటీలుగా విభజించబడింది. ఒక్కొక్క కమిటీ ఒక్కొక్క ప్రత్యేక బాధ్యత స్వీకరించేది. ఉదాహరణకి, ఒక గ్రామ ప్రతినిధుల సభలో చెరువులకి సంబంధించిన కమిటీ ఉంది; ఊరి చెరువులో నీరుందా, ఆ నీరు గ్రామస్థులందరి పొలాలకు సక్రమంగా అందుతుందా అనే విషయాలు సరి చూసుకోవాల్సిన బాధ్యత ఆ కమిటీది.

చోళ రాజ్యానికి ఆదాయం భూమి మీద, పంట మీద విధించిన శిస్తు, పన్నుల ద్వారాను, వాణిజ్య పన్నుల ద్వారాను సమకూరింది. గనులు, అరణ్యాల మీద, ఉప్పు మీద, వృత్తుల మీద, ఎగుమతి దిగుమతుల మీద పన్నులు వసూలయ్యేవి. రహదారి సుంకం కూడా ఉండేది. ఆదాయంలో కొంత భాగం రాజుకు పోయేది. మిగిలిన భాగం రహదార్ల నిర్మాణం, చెరువుల తవ్వకం మొదలైన ప్రజాహిత కార్యాలకు, రాజోద్యోగుల జీతభత్యాలకు, సైన్య పోషణకు, ఆలయ నిర్మాణానికి వినియోగింపబడేది. భూమి శిస్తును గ్రామ సభ వసూలు చేసి కోశాగారానికి చెల్లించేది. ధనిక భూస్వాములు నేరుగా ప్రభుత్వాధికార్లకు శిస్తు చెల్లించే వాళ్ళు. నగరాలలో జీవించే వర్తకుల నుంచి వాణిజ్య పన్నులు వసూలు చేసేవాళ్ళు.

సమాజం : రాజు, రాజ కుటుంబం, రాజాస్థాన సభ్యులు కాక రాజ్యంలో విశేష గౌరవ మన్ననలకు పాత్రమైన రెండు వర్గాలున్నాయి. ఒకరు : బ్రాహ్మణులు; రెండు : వర్తకులు. పండితులుగా బ్రాహ్మణులు సన్మానింపబడ్డారు. రాజు బ్రాహ్మణ పండితులకి భూములు, అగ్రహారాలు ఇనాముగా ఇచ్చి సత్కరించాడు. వాటినే బ్రహ్మదేయ ఇనాములంటారు. బ్రాహ్మణులు పన్ను కట్టాల్సిన అవసరం లేదు. అంచేత వాళ్ళ ఆర్థికంగా ఉచ్చస్థితిలో ఉండేవాళ్ళు. దానం గ్రహించిన పెద్దవాళ్ళు కాలం చేశాక, ఆ ఇనాములు వాళ్ళ బిడ్డలకు సంక్రమించాయి. ఆ విధంగా బ్రాహ్మణులు తరతరాల పాటు హాయిగా జీవించారు.

ధనవంతులైన బ్రాహ్మణులు తాము కూడబెట్టిన సొమ్ముని వ్యాపారాల్లో పెట్టుబడి పెట్టారు.

చోళ రాజ్యంలో వర్తకులు బాగా వైకొచ్చారు. చైనా, ఆగ్నేయ ఆసియా, పశ్చిమాసియాలతో ఆనాడు ముమ్మరంగా వ్యాపారం జరిగింది. విదేశ వ్యాపారానికి తోడు, దేశంలో ఉత్తర-దక్షిణ ప్రాంతాల మధ్య సరుకుల మార్పిడి విశేషంగా ఉంది. వర్తకులు ఒక సంఘంగా ఏర్పడే వాళ్ళు. అటువంటి వర్తక శ్రేణిని “మణిగ్రామం” వగైరా పేర్లతో పిలిచేవాళ్ళు. ఒకే వృత్తిలో పని చేసే సభ్యులతో ఆ వృత్తిశ్రేణి కూడి వుండేది. వర్తకశ్రేణిలో సభ్యులంతా కలిసి తమ సొమ్ముని ఒక ఉమ్మడి నిధిలో వేసేవాళ్ళు. దీన్ని ఒక రకమైన బ్యాంకుగా పరిగణించవచ్చు. దీనివల్ల చాలా ఉపయోగం జరిగింది. వర్తకులు ఎవరికి వారు విడివిడిగా వ్యాపారం చెయ్యటం కన్నా అందరూ కలిసి ఏర్పాటు చేసుకున్న ఉమ్మడి నిధితో భారీ ఎత్తున వ్యాపారం చేయటానికి వీలయింది. ప్రతివర్తక శ్రేణికి సరుకుల రవాణా కోసం స్వంత బిడారులుండేవి. కొన్ని శ్రేణులకు స్వంత బిడార్లే కాకుండా, బిడార్ల వెంట కాపలాగా పోయే సాయుధ రక్షకదళాలు సైతం ఉండేవి. మార్గంలో దోపిడి దొంగల దాడి నుండి ఈ రక్షకదళాలు బిడార్లని కాపాడేవి.

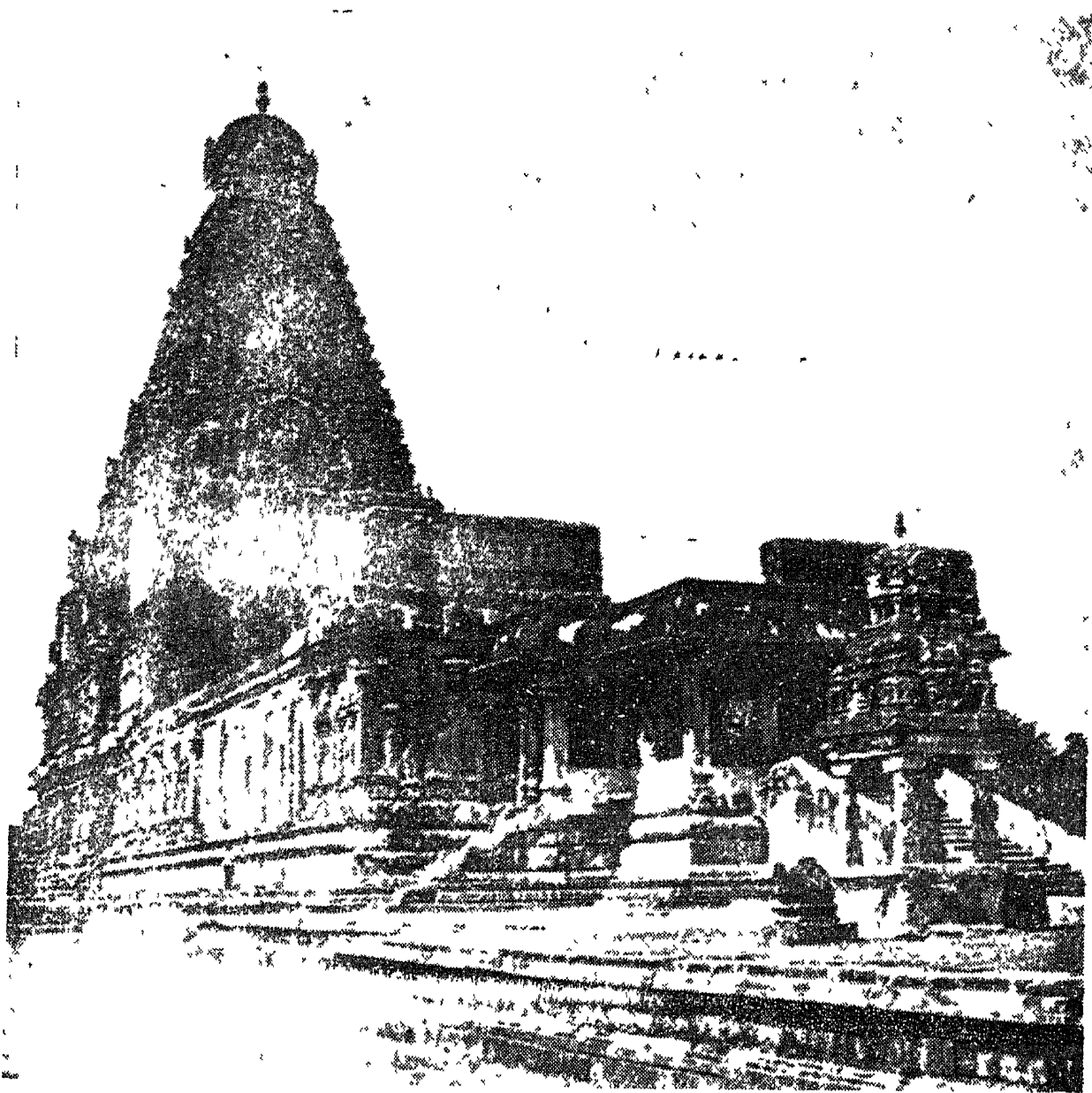
పట్టణాల్లో నగరశ్రేణి స్థానికంగా తయారైన వస్తువుల్ని సేకరించి విక్రయించేది. స్థానికంగా కాకుండా, ఇతర స్థలాల్లో ఆ వస్తువులకు గిరాకీ వున్న సందర్భాల్లో వర్తక శ్రేణి స్థానిక వస్తువుల్ని కొనుగోలు చేసి గిరాకీ గల ప్రాంతాలకు తరలించటం కద్దు. ఒక వస్తువుని తీసుకుని దానికి బదులుగా వేరే వస్తువుని ఇచ్చే వస్తు మారకమూ ఉంది; నగదు చెల్లించి వస్తువుల్ని కొనుగోలు చేసే ఆచారమూ ఉంది. వర్తకులు విశేషంగా లాభాలు ఆర్జించి, దండిగా పన్నులు చెల్లించటం ద్వారా రాజ్యానికి రాబడి పెరిగింది. 1077లో 72 మంది వర్తక ప్రముఖులతో కూడిన ఒక ప్రతినిధి వర్గం చైనాతో ఇంకా ఎక్కువ వ్యాపారం కొనసాగించే అవకాశాల్ని పరిశీలించటానికి ఆ దేశం వెళ్ళిందంటే ఆశ్చర్యం లేదు!

బ్రాహ్మణులు, వర్తకులు మాదిరిగా రాజ్యంలో అందరూ సిరి సంపదలతో తుల తూగలేదు. పట్నాలలో కూలి పని చేసుకునేవాళ్ళు, పల్లెటూళ్ళలో వ్యవసాయం మీద జీవించే రైతులు, కూలీలు ఇహు పేదరికంలో జీవించారు. రాజు, రాజాదరణ పొందిన వర్గాలు సుఖంగా జీవించటం కోసం వీళ్ళు కరోరంగా పరిశ్రమించవలసి వచ్చింది. ముఖ్యంగా శూద్రులు కరోర జీవితం గడిపారు. దేవాలయ మాన్యాల మీద రెక్కలు ముక్కలు చేసుకునే హీన కులాల వాళ్ళకి దైవ దర్శనం చేసుకునే అర్హత సైతం నిరాకరించబడింది. పనికిరాని భూముల్ని సాగులోకి తేవటం, అడవుల్ని నరికి తెరిపి చెయ్యటం రైతు, కూలీల దై నందిన శ్రమలో ఒక భాగం.

దేవాలయాలు: రాజు, రాజ్యంలో సంపన్నులు దేవాలయ నిర్మాణానికి. నిర్వహణకి విశేషంగా భూమి, డబ్బు విరాళంగా ఇచ్చారు. గుడి లేని పల్లె, పట్నం లేవు. పెద్ద పెద్ద నగరాల్లో, పుణ్యక్షేత్రాల్లో నిర్మింపబడ్డ ఆలయాలు మిగతా స్థలాల్లో కట్టిన వాటికన్నా బ్రహ్మాండమైనవి. ముఖ్యంగా, తంజావూరులోని బృహదీశ్వరాలయం వంటి రాజనిర్మితమైన దేవాలయాలు అత్యద్భుతమైనవి.

పల్లవ రాజుల కాలంలోని ఆలయాలు శిలలలోంచి మలిచినవి. అంటే—పెద్ద పెద్ద రాళ్ళని, కొండవాల్ని తొలిచి కట్టిన దేవాలయాలన్నమాట. ఇటువంటి నిర్మాణాలలో మహాబలపురంలోని దేవాలయాలు అద్భుతమైనవి. క్రమేణా, ఈ పద్ధతి మరుగుపడిపోయి, శిల్పులు పెద్ద పెద్ద బండరాళ్ళతో

చదునైన నేల మీద అలయ నిర్మాణానికి పూనుకున్నారు. అలా కట్టిన తొలి దేవాలయాలు కాంచీపురంలో విశేషంగా కనిపిస్తాయి. అటువంటి దేవాలయాల్లో గర్భగుడి, గర్భ గృహానికి ముందు వరండా మాత్రమే ఉన్నాయి. రాను రాను సురసరమైన పూజాపునస్కారాలు పెరిగినకొద్దీ, అదనంగా అనేక గదులు చావడులు నిర్మించాల్సిన అవసరం కలిగింది తరువాత ఆలయ ఆవరణ చుట్టూ ప్రాకారం నిర్మించబడింది. సింహద్వారం పైన కట్టిన కట్టడాన్ని గోపురం అంటున్నారు. దేవాలయ ఆవరణలో ఇతర దేవుళ్ళకి, రుషులకు వేరుగా గుడులు కట్టటం ఆచారమైంది భక్తులు ఈ చిన్న చిన్న గుడులు కూడా దర్శించి పూజలు

పంచ స్తూర విగ్రహాలు 1006 లా చోళ రాజులు నిర్మించిన బృహదీశ్వరాలయం-శివునికి అంకితమైన గొప్ప దేవాలయం. ఇది సుతర చిత్రకళావశేషాలను నేటికీ ఈ ఆలయంలో చూడవచ్చు.

చెయ్యటం ఆనవాయితీ. ఇవి కాక, కేంద్ర గర్భగృహంపైన శంకు ఆకారంలో ఎత్తయిన శిఖర నిర్మాణం కూడా జరిగింది. ఈ అత్యున్నత ఆలయశిఖరాన్ని ఇట్టి అసలు గర్భగుడి ఏదో భక్తులకు సుఖవుగా తెలుస్తుంది.

దేవుని/దేవత విగ్రహాన్ని గర్భగుడిలో ప్రతిష్ఠించారు. ఈ విగ్రహాలు/ప్రతిమలలో కొన్ని రాతివి, మరికొన్ని కంచువి. కంచుతో తయారుచేసిన విగ్రహాలు, ప్రతిమలు అతి సుందరమై ఆగ్రతృసిద్ధి పొందాయి.

చోళ రాజ్యంలో ముఖ్యంగా గ్రామసీమల్లో దేవాలయం సాంఘిక, ఆర్థిక జీవన కార్యకలాపాలకు కేంద్రంగా భాసింది. గుడి అనేది కేవలం ఆరాధనా మందిరమే కాకుండా ప్రజలు సమావేశమయ్యే మండరం కూడా పండుగలు, పబ్బాలు జరిగే దినాల్లో చుట్టుపక్కల పల్లెపట్టణ జనమంతా కలిసి ఒక చోట సమావేశమయ్యే స్థలంగా దేవాలయం ప్రాచుర్యం పొందింది. సంవత్సరపు సభలు విరాళాలు దేవాలయ అలంకరణకు ఉపయోగపడ్డాయి. దేవాలయ కుడ్యాలమీద దేవుళ్ళ, మనుషుల చిత్రపుల తాలుకు శిల్ప, చిత్రకళా విన్యాసాలు చోటు చేసుకున్నాయి. రాజాస్థాన దృశ్యాలు, యుద్ధ దృశ్యాలు, పూజాదృశ్యాలు, సంగీత, నృత్య దృశ్యాలు అనేకం గుడి గోడలమీద కనువిందు చేస్తాయి. కంచు, రాతి దైవ ప్రతిమల్ని అత్యంత శ్రద్ధా భక్తుల్లో శిల్పులు తయారు చేశారు పర్వ దినాల్లో దైవ ప్రతిమల్ని ఖరీదైన చీని చీనాంబరాలలో, బంగారు ఆభరణాలతో అలంకరిస్తారు. దైవ ప్రతిమల్ని రథం మీద ఊరే గిస్తారు దేవాలయం సుందరమైన కట్టడం మాత్రమే కాకుండా వెండి బంగారాల అక్షయ నిధి కూడా.

చోళ రాజుల కాలంలో తంజావూరు దేవాలయం అత్యంత భాగ్యవంతమైంది. విరాళాలు, దక్షిణలు, దేవాలయ మాన్యాలు వగైరాల ద్వారా వచ్చే ఆదాయం ఇంత అని చెప్పలేనంత ! ఆలయంలో పనిచేసే సిబ్బంది వందల సంఖ్యలో ఉండేవారు. తంజావూరు ఆలయంలో 400 మంది దేవదాసీలు, 212 గురు పరిచారకులు, 57 గురు సంగీత విద్వాంసులు, వందలాది అర్చకులు కొలువు చేసే వాళ్ళు. దేవాలయంమీద వచ్చే అంతులేని ఆదాయాన్ని నింపపెట్టకుండా వ్యాపార సంస్థలకు, గ్రామ సభలకు, తదితర సంస్థలకు సంవత్సరానికి 12 శాతం వడ్డీ చొప్పున డబ్బు అప్పుగా ఇచ్చే ఆచారం ఉంది. పూర్వం విపరీతంగా డబ్బు కూడబెట్టిన బౌద్ధమతాలు వ్యాపార వరాలకు

11వ శతాబ్దం చోళకాలం నాటి శివ-కాంస్త్ర విగ్రహం

సృత్య భంగిమలో ఉష్ణుడు-చోళ రాజుల కాలం
నాటి కాంస్య ప్రతిమ

పడ్డిమీద వచ్చి ఆప్పుపెట్టిన పద్ధతిని హిందూదేవాలయాలు కూడా అనుసరించాయి

దేవదాసి అంటే దేవునికి అంకితమై హోయిన ఆడ బానిస. వాళ్లలో బాగా నైపుణ్యం కలిగిన వాళ్లని భరతనాట్య ప్రదర్శనకు ఎంపిక చేసేవాళ్ళు. రాసురాను ఈ దేవదాసి వ్యవస్థ ధమ్మ పట్టహోయింది. దేవదాసిల్ని వేశ్యలుగా మార్చి దోపిడిచేశారు. వేశ్యాధనాన్ని అయిదు ధర్మకర్తలు, ఐదుసూలుచేశారు. గాజాస్థానాలలో రాజుని, రాజపరివారాన్ని, సదస్యుల్ని అలరించే సర్తకికి దేవదాసి మాదిరిగా రాకుండా మర్యాద, మన్ననలుండేవి. రాజాస్థానాల్లో నృత్యం చేసే ఈ వెలయాళ్ళకు, ఉన్నత వర్గాల స్త్రీలకు, మిగతా స్త్రీలకన్నా ఎక్కువ స్వాతంత్ర్యం ఉండేది. సామాన్య గృహిణులవలె కాకుండా వీళ్ళు సామాజిక కట్టుబాట్లని కొంత మేరకి ఛిక్కరించగలిగారు మిగిలిన స్త్రీ జనం చూపనమ్మించి పంటింటి గోడలమధ్య, పండవొలాల్లో చాకిరీ చేశారు.

విద్య. సంస్కృతంలో యధావిధిగా బోధించే వైదిక విద్యకి దేవాలయం కేంద్రం. ఇది అనూచానంగా వచ్చిన సంప్రదాయం. గుడి తప్ప వేరే బడి అంటూ రేదు. గుడిలో పూజలు నిర్వహించే అర్చకులే స్థానిక గురువులు కూడా. విద్య నేర్చుకునే పిల్లల్లో ఎక్కువ మంది బ్రాహ్మణ పిల్లలే. వాళ్ళు సంస్కృతం, తమిళం రెండూ నేర్చుకునే వాళ్ళు. మతపరమైన విద్య యావద్ద సంస్కృతంలో ఉండడంచేత వేదాధ్యయనం తప్పనిసరి. చోళ రాజ్య ప్రజలు మాట్లాడే భాష తమిళం కాబట్టి ప్రాంతీయ భాషని కూడా అభ్యసించేవాళ్ళు. సంస్కృతభాష తమిళాన్ని ప్రభావితం చేసింది. అనేక సంస్కృత పదాలు తమిళంలో కలగలిసిపోయాయి. సంస్కృత భాషలో ఉన్న సాహిత్య గ్రంథాలు, మత సర్వస్వాలు తమిళంలోకి అనువదించబడి ప్రజాదరణ పొందాయి. కంబన్ రచించిన రామాయణం ఆ విధంగా బహుళ ప్రచారం పొందింది. చోళ రాజుల శాసనాలు సంస్కృత, తమిళ భాషలు రెండింటినూ రాయించబడ్డాయి. ఆనాడు తమిళ కవులు, నాటక కర్తలు మాతృభాష అయిన తమిళంలో కావ్యాలు, నాటకాలు రాశారు.

తమిళం చాలా ప్రాచీనమైన భాష అయినప్పటికీ, అది దక్షిణ భారతదేశంలో ప్రజలు మాట్లాడిన ఏకైక భాషకాదు. ఆంధ్ర ప్రాంతంలో తెలుగు మాట్లాడేవాళ్ళు. రామాయణ, మహాభారతాలు తెలుగులో వెలువడ్డాయి. ఇవి కాక, తెలుగు స్వతంత్ర రచనలు కూడా ప్రజలలో విశేష ప్రచారం పొందాయి. ఆంధ్ర మహాభారతంలో నన్నయ మహాకవి రచించిన ఆదిపర్వం ఆయనని చిరస్మరణీయుణ్ణిగా చేసింది. మిగిలిన పర్వాలను తిక్కన కవీంద్రుడు పూర్తి చేశాడు. నన్నయ అసంపూర్ణంగా వదలివెళ్ళిన భాగాన్ని ఎర్రాచోళుడు పూరి చేశాడు.

మైసూరు ప్రాంతంలో కన్నడం ప్రజల భాష. అనాడు, ఈనాడు కూడా. తెలుగు కవిత్వం మాదిరిగానే కన్నడంలో పంపన, పొన్న, రఱ్ఱ అనే ముగ్గురు కవులు కన్నడ సాహిత్యంలో “రత్నత్రయం”గా ప్రసిద్ధికెక్కారు. వాళ్ళు కన్నడ భాషలో కమనీయ కవిత్వం వ్రాసారు. లింగాయతులనే శైవమతానుకూల ద్వారా కూడా కన్నడం ప్రజల్లో విశేష వ్యాప్తి పొందింది. వాళ్ళు సమ దోషాత్మి సంస్కృతిలో కాకుండా కన్నడంలో బోధించారు పీళ్ళకి పూర్వం తమిళనాడులో నయనూరు, అక్కార్లు అనే శైవ, వైష్ణవ భక్తులు సంస్కృతం వదిలి వేసి తమిళంలోనే దైవ సంకీర్తనం చేశారని లోగడ చెప్పుకున్నాం. లింగాయతులు కన్నడంలో మతబోధ చెయ్యటానికి కారణం - అది ధనిక, పేద వ్యత్యాసం లేకుండా సకల ప్రజలకు అర్థమయ్యే భాష. వాళ్ళు సంస్కృతంలో బోధించి వుంటే, శైవం కొద్ది మంది విద్యావంతులకే పరిమితమై వుండేది.

మతం : చోళుల కాలంలో దక్షిణ భారత దేశంలో ప్రజాదరణ పొందిన అనేక మత ఉద్యమాలు వర్ధిల్లాయి. కొన్ని నయనూరు, అక్కార్ల భక్తి మార్గాన్నే ప్రబోధించాయి. మిగతా ఉద్యమాలు, కొన్ని సూతన భావాల్ని ప్రవేశపెట్టాయి. మతం అంటే విగ్రహాల్ని పూజించటం, పురోహితులు చేసే ప్రార్థనల్ని వల్లెవేయటం కాదు, భగవంతుణ్ణి ప్రేమించటం, తోటి మానవుని పట్ల దయగా ప్రవర్తించటం మతసారం అని ఈ ఉద్యమాల్లో అనేకం బోధించాయి. ఈ ఉద్యమాలు నడిపిన వాళ్ళు కులాలుగా చీలిపోయిన సమాజాన్ని నిరసించారు. మానవులంతా సమానులే అని వాళ్ళు బోధించారు.

తమిళయోగి సుందరమూర్తి కాంస్య ప్రతిమ-10-11 శతాబ్దాల కాలంలో చోళ రాజుల నాటి ఈ ప్రతిమ కిలైయూరు (తమిళనాడు)లో దొరికింది.

చారు. వీరశైవ మత స్థాపకుడైన బసవరాజు 12వ శతాబ్దంలో జీవించాడు.

తత్వశాస్త్రం పట్ల అనేక మంది పండితులు, విద్వాంసులు అపారశ్రద్ధ ప్రదర్శించిన కాలం కూడా ఇదే. దక్షిణ భారత దేశంలో వాళ్ళు ప్రబోధం చేసిన తత్వశాస్త్రం భారతదేశంలోని వివిధ ప్రాంతాలలో ప్రజాదరణ పొందింది. ఈ మతగురువుల్లో శంకరుడు, రామానుజుడు, సుప్రసిద్ధులు. శంకరాచార్యుడు 8వ శతాబ్దంలో కేరళలో జీవించాడు. ఆయన

అద్వైత వేదాంతాన్ని ప్రచారం చేశాడు. జ్ఞానమార్గం ద్వారా భగవంతుణ్ణి చేరవచ్చుననేది ఆయన బోధనల్లో ప్రధానమైనది. ఆయన తన అద్వైత వేదాంతాన్ని ప్రచారం చేస్తూ దేశ మంతటా పర్యటించాడు; అనేక మంది ఇతర మత గురువులతో, పండితులతో చర్చా సంవాదాలు కొనసాగించాడు. దేశంలో పలుచోట్ల అద్వైత మత పీఠాల్ని నెలకొల్పాడు.

రామానుజాచార్యులు 11వ శతాబ్దంలో తిరుపతిలో ఒక తమిళ బ్రాహ్మణ కుటుంబంలో జన్మించాడు. భక్తి మార్గ మొక్కటే జీవన్ముక్తి మార్గమని ఆయన చాటాడు. అందు చేతనే, ఆయన శంకరుని జ్ఞానమార్గాన్ని అంగీకరించలేదు. జ్ఞాన మార్గం ద్వారా కంటే ప్రేమతో భగవంతుణ్ణి మేలుగా సేవింపవచ్చునని ఆయన నమ్మాడు. తక్కువ కులాలకు చెందిన వారికి దేవాలయ ప్రవేశం లేకపోవటం చూసి ఆయన భేదపడ్డాడు. ఆయన దృష్టిలో ఉన్నత, నీచ కులాలంటూ లేవు; అందరూ సమానులే. శూద్రులకు దేవాలయ ద్వారాలు తెరిపించటానికి రామానుజుడు తీవ్ర కృషి చేశాడు.

రామానుజుని తరువాత పేర్కొనదగ్గవాడు మధ్వాచార్యుడు. ఆయన బోధించిన మతం ద్వైతం ఆయన 13వ శతాబ్దిలో జీవించాడు. రామానుజాచార్యుని మాదిరిగా ఈయన కూడా భక్తి ఉద్యమ భావాలకు హిందూమత ధర్మశాస్త్రానికి మధ్య సమన్వయం సాధించటానికి కృషి చేశాడు.

ఈ విధంగా చోళులు రాజ్యమేలిన కాలం భారతీయ సంస్కృతి వికాసానికి గొప్ప సేవచేసింది. చోళుల రాజకీయాధికారం చోళ రాజ్యాన్ని అత్యంత శక్తివంతంగా రూపొందించింది. కొంత కాలంపాటు భారత ఉపఖండంలోని అతి బలీయమైన రాజ్యాలలో చోళ రాజ్యం ఒకటిగా వెలిగింది ఆ కాలపు వ్యాపార, వాణిజ్యాలు వర్తకులకి, చోళ రాజ్యానికి అపార సంపద చేకూర్చి పెట్టాయి. తమిళ, తెలుగు, కన్నడదేశ

తమిళయోగి మణిక్యవార్-13వ శతాబ్దిలో కడపటి చోళులకాలం నాటిది.

భాషల్లో కవులు, రచయితలు అనేక కృతులు వెల్లడించారు. ప్రసిద్ధిచెందిన వారు మాత్రం నల్లగొండపెద్దాయి. వక్రి మార్గాన్ని విలపరస్తూ లేచితిని ప్రసద్ద మర ఉద్భవించి హుందా ముచ్చటగా నూరన భావాల్ని ప్రవేశపెట్టాయి. ఆనాటి తత్వజ్ఞానప్రజ్ఞలు భారతీయ విచారధారని సుసంపన్నం చేసుకున్న సాంకేతిక పరిజ్ఞానాలు దక్షిణాదిలోనే కాకుండా దేశంలోని ఇతర ప్రాంతాల మీద కూడా ప్రభావం చూపిస్తూ ఉన్నాయి. ప్రసరింపజేశాయి.

3

ఉత్తర భారతంలో ప్రాంతీయ రాజ్యాల

ప్రారంభం : క్రీ. త. 800-1200

ఉత్తర భారతదేశంలో గుప్తుల తరువాతి కాలం ప్రధానంగా చిన్న రాజ్యాల యుగం. అడప తడప, శ్రీ హర్షుని లాంటి చక్రవర్తి సామ్రాజ్య నిర్మాణానికి ప్రయత్నించాడు. కాని, ఆ ప్రయత్నాలు అర్థే ఫలించ లేదు అయితే, సామ్రాజ్యం స్థాపించాలనే సంకల్పం మాత్రం అడుగంటి పోలేదు. క్రీ. శ. 750-1000 సంవత్సరాల మధ్య మూడు పెద్ద రాజ్యాలు ఉత్తర భారతదేశం మీద ఆధిపత్యం కోసం పరస్పరం పోటాపోటీలు వడి ఎడతెగకుండా యుద్ధాల్లో మునిగి తేలాయి. ఫలితం శూన్యం.

కనోజ్ కారకు పోరాటం : ఉత్తరభారతంలో జరిగిన దండయాత్రా పరంపర కనోజ్ నగరాన్ని కైవసం చేసుకోటానికి జరిగినవే. కనోజ్ ఒకప్పుడు శ్రీ హర్షుని రాజధాని. హర్షుని తరువాత కూడా ఆ నగర ప్రాముఖ్యం చెక్కుచెదరలేదు. ఉత్తరమైదానంలో కీలక ప్రదేశంలో పాడుకొన్న నగరం కావటంచేత, కనోజ్ ని స్వాధీనం చేసుకున్నవాడే గంగానదీ లోయ మీద అధికారం చలాయించగలుగుతాడు. కనోజ్ కోసం జరిగిన సుదీర్ఘ సంఘర్షణలో మూడు ప్రధాన రాజ్యాలు ఆనాడు కూరుకుపోయాయి ఒకరి తరవాత ఒకరు కనోజ్ ని ఆక్రమించారు. ఆధునిక చరిత్రకారులు కనోజ్ కోసం జరిగిన ఈ సంఘర్షణని త్రైపాక్షిక పోరాటంగా అభివర్ణిస్తారు. ఆ మూడు పక్షాలు : రాష్ట్రకూటులు, ప్రతీహారులు, పాలరాజులు.

రాష్ట్రకూటులు నాసిక్ చుట్టూగల ఉత్తర దక్కను ప్రాంతాన్ని పరిపాలిస్తూ వుండేవాళ్ళు. రాజధాని మాల్ఖేడ్ సుందర, సంపన్న నగరం రాష్ట్రకూట రాజుల్లో ప్రసిద్ధుడైన అమోఘవర్షుడు రాష్ట్రకూటుల అధికారాన్ని దక్కనులో వలె ఉత్తరభారతదేశంలో కూడా పటిష్ఠం చెయ్యాలని వాంఛించాడు. కాబట్టి, కనోజ్ ని కైవసం చేసుకోటం ద్వారా ఉత్తరాదిని తన చెప్పుచేతల్లో పెట్టుకోవాలని అమోఘ వర్షుడు ప్రయత్నించాడు.

అదేకాలంలో ప్రతీహారులు అవంతిని, దక్షిణ రాజస్థాన్ లో కొన్ని ప్రాంతాల్ని పరిపాలించారు. ప్రతీహారుల్ని ద్వారపాలకులని రాష్ట్రకూటులు చురుకైనగా మాట్లాడారు. ప్రతీహారులు బహుశా రాజప్రాసాదంలో అధికార్లు అయివుండవచ్చు క్రమేణా అధికారం చేజిక్కించుకొని స్వతంత్ర పాలకవంశంగా పరిణతి చెందారు ఆ కాలానికి సంబంధించిన ఆధారాల్నిబట్టి, ప్రతీహారులు మొట్టమొదట “మేచ్చు”ల్ని ఓడించి బలపడ్డట్టు

తెలుస్తుంది. మైచ్చడందే పశుప్రాయుడు లేదా వెలివేయబడ్డవాడు అని అర్థం. సాధారణంగా విదేశీయుల్ని వర్ణించటానికి ఈ పదం వాడేవాళ్ళు. ఈ సందర్భంలో ఆ మైచ్చు లెవరో తెలిదు. బహుశా, సింధుకుని అరబ్బులు కావచ్చు. ప్రతీహారులు అరబ్బులమీద విజయం సాధించార, సైన్యాల్ని తూర్పుదిక్కుకి మళ్ళించారు. 8 వ శతాబ్దం ముగింపు నాటికి ప్రతీహారులు కనోజ్ ని స్వాధీనం చేసుకున్నారు.

బెంగాల్ ని పరిపాలించే పాలరాజులు కూడా కనోజ్ మీద కన్నువేశారు. పాలరాజులు ముమారు 400 యేళ్ళు రాజ్యం చేశారు. సంపూర్ణ వంగదేశం, పీహార్ లో కొంతభాగం పాలరాజ్యంలో ఉండేవి. మొట్టమొదటి పాలరాజు గోపాల. అతనికి పూర్వం ఉన్నరాజు నిస్సంతుగా మరణించడం వల్ల ప్రభువర్గీయులంతా కలిసి గోపాలను రాజుగా ఎన్నుకున్నారు. ఇతడే పాలవంశ స్థాపకుడు.

గోపాలుని కుమారుడు ధర్మపాలుడు పాల వంశాన్ని ఉత్తర భారతంలో రాజకీయాల్లో శక్తి వంతంగా తీర్చిదిద్దాడు. అడుగులోనే హంసపాదులా రాష్ట్రకూటుల చేతుల్లో అపజయం కలిగినా, ధర్మ పాలుడు తన సైన్యాన్ని పునస్సమీకరించి, పరిసర రాజ్యాలతో సత్సంబంధాలు నెలకొల్పుకొని 8వ శతాబ్దం తానికి కనోజ్ ని పట్టుకోగలిగాడు. ధర్మపాలుడు టిబెట్ తో స్నేహసంధి చేసుకున్నాడు. దక్షిణాన చోళ రాజుల మాదిరిగా పాలరాజులు సైతం ఆగ్నేయ ఆసియాతో సముద్రవ్యాపారం పట్ల ప్రత్యేక శ్రద్ధ ప్రదర్శించారు. వంగ వర్తకులకి ప్రోత్సాహం అందించారు.

పాలరాజులు కనోజ్ ని ఎక్కువ కాలం నిలుపుకోలేకపోయారు. భోజదనే రాజు కాలంలో ప్రతీహారులు తిరిగి బలం పుంజుకున్నారు. భోజరాజు క్రీ. శ. 836 నుంచి 882 వరకు పరిపాలించాడు. అనాడు ఉత్తర భారతంలో భోజరాజంతటి యశశాలి లేడు. అతడు మహాయోధుడు; కనోజ్ ని పునరాక్రమించాడు. కాని, రాష్ట్రకూటుల మీద జరిపిన దాడిలో భోజరాజు సుప్రసిద్ధ రాష్ట్రకూట రాజు ధృవుని చేతుల్లో ఓడిపోయాడు. 851 ప్రాంతంలో సులేమాన్ అనే అరబ్బు వర్తకుడు నాటి భారతదేశ పరిస్థితుల్ని వర్ణనూ రాశాడు. 'జుజ్' అనే శక్తిసంపన్నుడైన రాజు ఒక సంపన్న రాజ్యాన్ని పరిపాలించినట్లుగా అతడు రాశాడు. గుజరాతును 'జుజ్' అని అరబిక్ భాషలో అని వుండవచ్చునని చరిత్రకారులు భావిస్తున్నారు. ఆ కాలంలో గుజరాతుని పాలించినవాడు భోజరాజు కాబట్టి ఆ అరబ్బు వర్తకుడు భోజరాజుని గురించి వ్రాసి వుంటాడని చరిత్రకారుల విశ్వాసం. భోజరాజు గొప్ప సాహిత్య పోషకుడు; వైష్ణవమతాన్ని ఆదరించినవాడు ఆయన నాణాలమీద విష్ణువు వరహావతారం ముద్రితమై ఉంది. "ఆదివరాహుడ"ని ఆయన స్వయంగా బిరుదు ధరించాడు. బహుకాలం రాజ్యంచేసి ఆయన సింహాసన పరిత్యాగం చేశాడని ఒక కథ ప్రచారంలో ఉంది. బహుశా అది కట్టు కథ కావచ్చు.

916 లో రాష్ట్రకూటులు తిరిగి తమ బలాన్ని కూడదీసుకుని కనోజ్ పైన దాడిచేశారు. అప్పటికి కనోజ్ మీద కాంక్షతో జ్వలించిన రాష్ట్రకూటులు, ప్రతీహారులు, పాలరాజులు-ముగ్గురూ పరస్పర యుద్ధాలతో నీరసించిపోయారు. ఎడతెగకుండా సాగిన ఈ పరస్పర మారణయుద్ధాల్లో తామెంత నీర్విర్యులై పోయారో గ్రహించలేకపోయారు. ఒక్క శతాబ్దం లోపున మూడు రాజ్యాల్నూ షీణించిపోయాయి. రాష్ట్రకూటు లేలిన సీమ కడపటి చాళుక్యుల హస్తగతమైంది. పాలరాజ్యం మీద చోళ సైన్యాలు విరుచుకు పడ్డాయి. పాలరాజుల స్థానంలో సేనవంశం అధికారానికొచ్చింది. ప్రతీహార రాజ్యం ముక్క చెక్కలైంది.

చీలిపోయిన ఆ ముక్కలు కొన్నింటి రాజపుత్రులు తలెత్తారు.

రాజపుత్రులు : రాజపుత్రులది ఆసక్తిదాయకమైన సుదీర్ఘ ఇతిహాసం. వాళ్ళు ఎవరో, ఎక్కడ నుంచి వచ్చారో అంటుబట్టిని రహస్యంగా మిగిలిపోయింది. ఉత్తర భారతదేశం మీద హూణుల దండయాత్ర తరువాత ఇక్కడ స్థిరపడిపోయిన కొన్ని మహాసేనాపతి తెగలకు చెందినవారై వుంటారని మన చరిత్రకారుల అభిప్రాయం. రాజపుత్ర వంశాలు కోకొల్లలు. తాము శ్మశ్రియ కుల సంజాతులమని వాళ్ళు నొక్కి చెప్పుకుంటారు. ప్రాచీన భారతీయ రాజుల సూర్య, చంద్ర వంశాలతో ముడివేసి తమ వంశావళి చరిత్ర రాయించుకున్నారు కొందరు రాజపుత్ర రాజులు. అయితే, ఈ సూర్య, చంద్ర వంశాలకు తాము చెందమని చాటుకున్న నాలుగు రాజపుత్ర వంశాలున్నాయి. అగ్ని కుల వంశం నుంచి ఉద్భవించామని వాళ్ళు చెప్పుకుంటారు. ఈ నాలుగు వంశాలు 9-13 శతాబ్దాల మధ్య భారత చరిత్రలో చాలా ముఖ్యమైనవి వాళ్ళు ప్రతీహారులు లేదా పరిహారులు, చోహాన్లు, సోలంకీలు (లేదా చాళుక్యులు), పవార్లు (లేదా పరవార్లు).

ఈ నాలుగు వంశాల వారు పశ్చిమ భారతంలోను, మధ్య భారతం, రాజస్థాన్ లో కొన్ని ప్రాంతాలలోను తమ అధికారం ప్రతిష్ఠించుకున్నారు. పరిహార్లు కనోజ్ ప్రాంతాన్ని పాలించారు. చోహాన్లు మధ్య రాజస్థాన్ లో గద్దె ఎక్కారు. సోలంకీలు కథియవాడు, ఆ చుట్టు పక్కల ప్రాంతాలలో రాజ్యం చేశారు. పవార్లు మాళవ ప్రాంతాన్ని పాలించారు. వాళ్ళ రాజధాని ఇండోర్ కి సమీపంలో వున్న ధార్. ఈ వంశాల్లో చాలా మంది ప్రతీహారులు, రాష్ట్రకూటుల కింద చిన్న ప్రభువులుగా ప్రారంభమై, తమ సార్వభౌముల్ని ఎదిరించి స్వతంత్రం ప్రకటించారు.

ఇంకా చాలా మంది చిల్లర మల్లర ప్రభువులు నెమ్మదిగా ఉత్తర భారతదేశంలో వివిధ ప్రాంతాల్లో బలపడి చిన్న చిన్న రాజ్యాలు స్థాపించారు. ఉదాహరణకి నేపాల్, కామరూప (అస్సాం), కాశ్మీరు, ఉత్కళ వగైరా రాజ్యాలు అలా తలెత్తినవే. ఈ సమయంలోనే చంపక (చంబా), దుర్గరా (జమ్ము), కులుతా (కులూలోయ) వగైరాలతో సహా అనేక పర్వత రాజ్యాలు పంజాబులో ఆవిర్భవించాయి. ఈ రాజ్యాలు కొండల్లో వుండటం చేతగానీ, రాజపుత్ర రాజ్యాలకు సుదూరంగా వుండటం చేతగానీ రాజపుత్ర చరిత్రలో పాలు పంచుకోలేదు. బుందేల్ ఖండ్ కు చెందిన చండేలులు, మేవాడ్ లోని గుహిలాలు మొదలైన మధ్యభారత్, రాజస్థాన్ ప్రాంతాలలోని రాజ్యాలు రాజపుత్ర చరిత్రలో పాలుపంచుకున్నాయి. చోహాన్ లకు ఈశాన్యంగా తోమార్లు హరియానాని, ఢిల్లీ చుట్టూ వున్న ప్రాంతాన్ని పాలించారు. తోమార్లు కూడా ప్రతీహారుల కింద చిన్న సామంత ప్రభువులుగా ఉండి ప్రతీహారులు బలహీనమయ్యాక స్వతంత్రులయ్యారు. క్రీ. శ. 736లో ఢిల్లీకా పట్టణం (ఢిల్లీ) నిర్మించారు. ఆ తరువాత చోహాన్లు తోమార్లని ఓడించి వాళ్ళ రాజ్యాన్ని ఆక్రమించుకున్నారు. హిందీ కవి చాంద్ బాద్ రాసిన “ప్రథ్వీరాజరాసా” అనే ప్రసిద్ధ కావ్యంలో కథానాయకుడైన మూడవ పృథ్వీరాజు చోహాన్ వంశజుడే.

ఈ రాజ్యాలు తమ బలప్రదర్శన కోసం పరస్పరం యుద్ధాల్లో మునిగి తేలాయి; ఈ నిష్పల యుద్ధాల్లో నిర్వీర్యమైపోయాయి. ఈశాన్య దిశనుంచి తురుష్కుల దండయాత్రలు ప్రారంభమైనప్పుడు ఈ రాజ్యాలు ఆత్మరక్షణ చేసుకోలేనంత బలహీనమయ్యాయి. అప్ప నిస్థానంనుంచి భారతదేశం మీద దాడిచేసిన మొట్టమొదటివాడు ఘజనీ మహమ్మద్.

మజిలీ మహమ్మద్ : 10 వ శతాబ్దంలో అప్పనిస్థాన్లో ఒక తురుష్క సామంతుడు స్థాపించిన చిన్న రాజ్యం మజిలీ. అతని తరువాత రాజ్యానికి వచ్చిన మహమ్మద్ షజనీ రాజ్యాన్ని బలీయమైన విశాల రాజ్యంగా రూపొందించటానికి సమకట్టి మధ్యాసియాలో కొంత ప్రాంతాన్ని జయించాలని సంకల్పించాడు. ఆ జైత్రయాత్రకి సుశిక్షితమైన భారీ సైన్యం అవసరమయింది. సైన్యానికి అవసరమైన ఆయుధ సంపత్తికి, సైన్య పోషణకి అపార ధనం సమకూర్చుకోవలసి వచ్చింది. పొరుగున భారతదేశం సిరి సంపదలతో తులతూగుతోందని మహమ్మద్ కు తెలిసింది. కాబట్టి, భారతదేశాన్ని కొల్లగొట్టి, ఆ అపార ధన రాశితో మధ్యాసియా దండయాత్రకి అవసరమైన సైన్యం, సాధన సంపత్తి సమకూర్చుకోవాలని నిశ్చయించాడు.

మొట్టమొదటి దండయాత్ర క్రీ.శ. 1000లో జరిగింది. మహమ్మద్ తను పాలించిన 25 సంవత్సరాల్లో భారతదేశం మీద 17 తూర్పు దండయాత్రలు చేశాడు. ఈ దాడులవల్ల ఉత్తరభారతదేశ పౌరులు గడగడలాడిపోయారు. ముఖ్యంగా డబ్బు, బంగారాల కోసం అతని వెంపర్లాట మూలంగా పౌరులు ప్రాణాలు అరచేత పెట్టుకుని జీవించారు. అతణ్ని నిరోధించటానికి ప్రయత్నించిన వాళ్ళని నిర్దాక్షిణ్యంగా వధించాడు. తరువాత పంజాబుని ఆక్రమించి ఘజ్నీ రాజ్యంలో కలిపేసుకున్నాడు.

క్రీ. శ. 1010-1025 సంవత్సరాల మధ్య మహమ్మద్ ఉత్తరభారతదేశంలో దేవాలయాల మీద మాత్రమే దాడిచేశాడు. దేవాలయాల్లో అపార ఐశ్వర్యరాసులు పోగుబడి వున్నాయని అతనికి తెలియ రావటంతో తన దాడుల్ని దేవాలయాల మీద మాత్రమే కేంద్రీకరించాడు. చరిత్ర ప్రసిద్ధమైన సోమనాథ దేవాలయం మీద జరిపిన దాడి ముఖ్యంగా పేర్కొనదగింది. దేవాలయ విధ్వంసం ద్వారా విగ్రహ విచ్ఛేద కుడుగా మహమ్మద్ మత పరమైన కీర్తి సంపాదించాడు.

1030 లో మజిలీ మహమ్మద్ మరణించినప్పుడు ఉత్తర భారతప్రజలు ఊపిరి పీల్చుకున్నారు. మహమ్మద్ భారతదేశంలో ఇంత విధ్వంసకాండ జరిపినా, స్వదేశంలో ఒక సుందరమైన మసీదుని, గొప్ప గ్రంథాలయాన్ని నిర్మించాడు. షానామా అనే మహత్తర ఐతిహాసిక కావ్యాన్ని రచించిన పిరదోసి కవీంద్రుణ్ణి గౌరవించి సన్మానించాడు. మధ్యాసియా పండుతుడైన ఆల్ బెరూసీని భారతదేశం పంపించాడు. ఆల్ బెరూసీ ఈ దేశంలో చాలా యేళ్ళు జీవించి, మనదేశాన్ని మనదేశంలో ఆనాటి పరిస్థితుల్ని వర్ణిస్తూ ఒక అద్భుతమైన గ్రంథం రాశాడు.

మహమ్మద్ ఘోరీ : మజిలీ మహమ్మద్ డబ్బు, బంగారాలు కొల్లగొట్టుకు పోవటానికి భారత దేశం మీద దాడులు జరిపాడు. అతని తరువాత, 12 వ శతాబ్దం చివర్లో మహమ్మద్ ఘోరీ భారతదేశంలో కొంత భాగాన్ని జయించి తన రాజ్యంలో కలుపుకోడానికి దండయాత్ర ప్రారంభించాడు. ఇతిడు చూడా అప్పనిస్థాన్లో ఒక చిన్న రాజ్యానికి ప్రభువు. బంగారం, నగలు కొల్లగొట్టుకుపోవటం ఇతని ప్రధాన ఆశయం కాదు. పంజాబు ఎలాగూ ఘజ్నీ రాజ్యంలో భాగమే గనుక మహమ్మద్ ఘోరీ దండయాత్రలకి సహాయకారిగా ఉపయోగపడింది.

మహమ్మద్ ఘోరీ భారత దండయాత్రలు చాలా పకడ్బందీగా జరిగాయి. భారతదేశంలో తను జయించిన భూభాగంలో సేనాపతిని నియమించి అతడు స్వదేశం తిరిగివెళ్లాడు. అప్పనిస్థాన్లో అతనికి

నిరంతర ఉపద్రవాలు కలగటం వల్ల ఒక్కచోట స్థిరంగా ఉండలేక ఈ రెండు దేశాల మధ్య తరచు రాక పోకలు సాగించాడు. చాహాన్ రాజపుత్ర వంశస్థుడైన మూడవ పృథ్వీరాజుతో సాగించిన యుద్ధం అతడు చేసిన యుద్ధాల్లో అత్యంత ముఖ్యమైనది. 1192లో జరిగిన రెండవ స్థానేశ్వర యుద్ధంలో పృథ్వీరాజు ఓడిపోయాడు ఢిల్లీ రాజ్యం మహమ్మద్ ఘోరీ వశమయింది. భారతదేశంలో ఘోరీ అధికారానికి పునాదులు పడ్డాయి. 1206 లో మోఢీ హత్యచేయబడ్డాడు. భారతదేశంలో అతడు జయించిన భూభాగం కుతుబుద్దీన్ ఐబక్ అనే ఘోరీ సేనాపతి చేతుల్లోకి పోయింది.

ఢిల్లీలో తుర్కీ జాతీయుల (తురుష్కులు) పరిపాలనకిది ఆరంభం. కేవలం 14 సంవత్సరాల స్వల్ప కాలంలో తురుష్కులు ఉత్తర భారత దేశంలో అనేక ముఖ్యమైన నగరాల్ని, వాణిజ్య మార్గాల్ని ఎలా పట్టుకోగలిగారనేది ఎవరైనా తరచుగా అడిగే ప్రశ్న. దీనికి జవాబు ఉత్తర భారతదేశంలో ఆనాటి రాజ్యాలలో జరిగిన రా. కీయ పరిణామాలలో మాత్రమే కాకుండా, అప్పటి సమాజం, ఆర్థిక వ్యవస్థల తీరు తెన్నులలో కూడా దొరుకుతుంది.

ఆర్థిక వ్యవస్థ. పూర్వం నుండి అపచిన్నంగా సాగుతూ వచ్చిన రెవెన్యూ వసూలు పద్ధతి మారిపోవటం మధ్య యుగంలో సంభవించిన ఒక పెద్ద మార్పు. ఇప్పుడు రాజుకి రాజ్యాదాయం మీద ప్రత్యక్ష అధికారం లేదు. ఇది ఇతర జీవన రంగాలలో కూడా మార్పు తెచ్చింది.

గుప్తుల కాలంలో కొంతమంది రాజోద్యోగులకి వేతనంగా డబ్బు చెల్లించే బదులు రెవెన్యూ వసూలు చేసుకునే హక్కు ఇవ్వబడింది. కొంత భూమిగానీ, లేదా ఒక గ్రామం గానీ ఇచ్చి శిస్తు వసూలు చేసుకునే అధికారం కొందరు అధికారులకి గుప్తురాజులు కట్టబెట్టారు. ఒక ఉద్యోగికి సాధారణంగా ముప్పై వేతనానికి ఆ రెవెన్యూ సరి సమానం. మొదట్లో వాళ్ళకి ఆ భూమి మీద యాజమాన్యపు హక్కులేదు కేవలం రెవెన్యూ మాత్రమే అనుభవించే వాళ్ళు. మధ్యయుగం ప్రవేశించే నాటికి వాళ్ళు ఆ భూమికి హక్కుదారులయ్యారు. భూములు, రెవెన్యూ మంజూరు చేసేపద్ధతి మధ్యయుగంలో పరిపాటయింది. ఆ విధంగా రాజు నుండి భూములుగానీ, రెవెన్యూ వసూలు చేసుకునే హక్కులు గానీ పొందిన అధికార్లు రాయ్, రాకూర్ వగైరా బిరుదులు ధరించారు. ఈ బిరుదులు నిన్ను మొన్నటి దాకా కొనసాగాయి. అయితే, వీళ్ళలో కొన్ని తేడాలున్నాయి. కొందరు రాజోద్యోగులు; మరి కొందరు యుద్ధాల్లో ఓడిపోయి తమ పూర్వపు భూముల్ని అనుభవించడానికి రాజు చేత అనుమతింపబడ్డ స్థానిక నాయకులు. వీళ్ళకూర రాజు నుండి దానాలు గ్రహించిన బ్రాహ్మణులు, వండితులు ఉన్నారు. వీళ్ళ మార్గాలు మాత్రమే కాకుండా, రెవెన్యూ వసూలు చేసుకునే హక్కు సైతం సంపాదించారు. వీరిని అగ్రహారాలనే వాళ్ళం. అగ్రహారాలు పొందిన బ్రాహ్మణులు రాజు గారికి చేసిపెట్టాల్సిన విధులంటూ యెమీ లేవు. నిష్పాటిగా ఆ భూమి మీద వచ్చే రాబడిని వాళ్ళు, వాళ్ళ కుటుంబాలు అనుభవించవచ్చు. దక్షిణ భారత దేశంలో బ్రహ్మదేయ మంజూర్లనేవి కూడా ఇంచు మించు ఇలాంటివే. అయితే బ్రాహ్మణులు కాక మిగతా దానగ్రహీతలు రాజుగారికి నిర్వర్తించి పెట్టవలసిన బాధ్యతలు కొన్ని ఉండేవి. వాళ్ళు రైతుల నుంచి శిస్తు వసూలు చేసుకుని, ఎక్కువ భాగం తాము అట్టే పెట్టుకుని మిగిలింది రాజుకి కట్టేవాళ్ళు. రాజుకి అవసరమైనప్పుడు పంపటానికి గాను కొద్ది నైన్యాన్ని కూడా పోషించవలసివుంది.

ఈ దానాలు పొందరువాళ్ళ సంఖ్య ఎక్కువైతే కొద్ది పెంపు ఉంటుంది. ఈ దాన గ్రహీత చేతుల్లోకి పోయింది. రాజుకి వచ్చే ఆదాయం క్రమంగా పెరిగిపోయింది. ఇక్కడకు కూడా దీనికంటే ఒక జిల్లా మొత్తాన్ని మంత్రిలాంటి ఓ పెద్ద అధికారికి రాజు వారు చేసేవాడు. అతగాడు జిల్లాలో పుండే అన్ని గ్రామాల నుండి రెవెన్యూ పనులు చేసుకోలేక, సరిగ్గా చెల్లించుకుని గ్రామాలు వానం చేసేవాడు. వాళ్ళు రైతుల దగ్గర ఇస్తు చనులు చేసేవాళ్ళు. ఆ విధంగా రాజుకి-రైతుకు మధ్య అనేక మంది చలారీలు పుట్టుకొచ్చారు.

రెవెన్యూ పనులు పద్దతిలో దిద్దితే దానిని చాలా మంది పెద్ద పెద్ద వారైనా అనేక మందిని కలిగియు. రాజుదొడ్డులు ఇప్పుడు రాజు మీద పూర్తిగా ఆధారపడిపోయింది. గానీ గ్రామాలు సామాన్య వాళ్ళ స్వతంత్ర పాలకుల మాదిరిగా ప్రవర్తించారు. రైతులు నిమిష ప్రతిష్టా ఆధారం చలాయించే సామంతుల పట్ల ఎక్కువ విధేయత ప్రకటించారు. పూర్వం రాజుదొడ్డు వారి పనుల మీద ఇస్తు పనులు చేసేవాళ్ళు. ఇప్పుడు అమ పేరు మీద పనులు చేసుకుంటున్నారు. రాజు, రాజుదొడ్డు రైతుతో ఎలాంటి సంబంధం లేకుండా ఎక్కడో దూరంగా నివసిస్తే పరాయివాసయ్యాడు. పూర్వం రెవెన్యూ పెంపు రాజుగారి ఖజానాకి పోయేది కనుక అతడు పొలం నైన్యార్జీ నిర్వహించాలనుకుంటుంటే అతడు చాలా సమయం దానిని పనికి వినియోగించేవాడు. ఇప్పుడు రాజు, సామంతులు కలిసి రాజుకి సమయం వచ్చింది. పెద్ద నైన్యార్జీ తయారు చేసుకోవాలి అతడు మైన అతడు రాజు దగ్గర వేరు. ఉత్తర భారతదేశంలో చాలా రాజ్యాలు తురుష్కుల దాడి నుంచి ఆశ్చర్యం చేసుకోలేక పరదేశానికి ఇది కూడా వదిలి పారణం.

రాజుకి-సామంతులకి మధ్య సంబంధాలు కూడా కొన్ని ఇబ్బందులతో కూడుకున్నట్లుంటుంది. సామంతులంతా రాజుగారి చెప్పజేతల్లో ఉంటుంటే దానిని, దానిని పీచాకు పెట్టాలంటే పెట్టగల సమర్థులు. పనులు చేసిన ఏడు మైళ్ళలో రాజుగారి వాళ్ళ పంపినట్లుంటే వాళ్ళు చెయ్యటం ద్వారా, అవ సరమైన సమయంలో నైనికుర్చి పంపించేవారు మోసం చెయ్యటం ద్వారా రాజుగారి వాళ్ళు పెట్టగలరు. రాజు తన సామంతుల మీద ఎక్కువ ఆధారపడ్డ కొద్ది. ఇంకా అలవాటునై పోయాడు. రాజు సామంతుని కిచ్చిన జమీని దిద్ది లాక్కోవచ్చు. గానీ అటువంటి సందర్భాలు ఎక్కువ అవుతుంటే, సామంతులు కూడా చాలా శక్తిమంతులుగా మారేవారు. రాజు తన సామంతులతో అది రాగలూకతతో మోగవలసి ఉండేది.

సామంతుల్లో వరస్సగ కొద్ది స్వేచ్ఛాలు కలగసావాలంటే. అందుకే రాజు కింద సామంతులే అయినా, వరస్సరం వై రాలు పెంచుకున్నారు. ఈ వై రాలు యధాగతు నాటి వాయి. ఏ కొద్ది పొరటాటు జరిగినా, ఏ పొరటాటు మాట దొర్లినా సామంతులు చాలా తీవ్రవిషయంగా భావించేవారు. తగాదా పరిష్కారం కావాలంటే యుద్ధం ఇరణ్యమైంది. తమ ఆధిక్యతని ప్రదర్శించుకోటానికి యుద్ధం ఒక సాధనమైంది. ఆ విధంగా, రైతుల నుంచి వసూలు చేసుకున్న సొమ్ము రాళ్ళ పాలయింది.

తాను చాలా పెరిగిపోయాననుకున్న సామంతుడు రాజుకి ఎదురు దిద్ది స్వతంత్రం ప్రకటించి స్వంత రాజ్యం స్థాపించాడు సాధారణంగా రాజు శక్తిహీనుడు కావడం చేత సామంతుణ్ణి యెమ్మ చెయ్యలేక పోయాడు. చాళుక్యుల కింద సామంతులుగా వున్న రాష్ట్ర సూతులు ఆ విధంగానే స్వతంత్రం ప్రకటించి,

చివరకి చాచుక్కుల్నే తోసివేశారు. అదే రాష్ట్రకూటుల్ని వాళ్ళ కింద సామంతులుగా పని చేసిన కడపటి చాచుక్కులు పడదోశారు. అదే విధంగా, ప్రతీహారుల అడుగులకు మడుగులొత్తిన చందేశ రాజపుత్రులు స్వతంత్రం ప్రకటించారు. దక్షిణాదిన సామంత ప్రభువులుగా ఉన్న చోళులు స్వతంత్రులై సామ్రాజ్యం స్థాపించుకున్నారు. ఏ సామంతుడికైనా స్వతంత్రం ప్రకటించాలని కోరిక పుడితే, “మహారాజాధిరాజ” వగైరా పెద్ద పెద్ద బిరుదులు తగిలించుకునేవాడు. ఆ బిరుదులు వినటానికి గొప్పగా వుంటాయే తప్ప, వాటిలో ఏ పసా లేదు.

ఈ వ్యవస్థలో విపరీతంగా కష్టాలుపడ్డ వాళ్ళు-రైతులు. ప్రభువుకి శిస్తులు కట్టటమే కాకుండా, వాళ్ళు నానారకాల వెట్టిచాకిరీ చేసిపెట్టారు. భూమికి శిస్తు వసూలు చెయ్యటమే కాకుండా, నీటి పారుదలకి రోడ్ల నిర్మాణానికి, ఇంకా చిల్లర మల్లర లాభాలు చేసిపెట్టినందుకు రైతుల నుంచి ఈ సామంతులు అదనంగా పన్నులు గుంజారు. రైతు రాజుతో మొరపెట్టుకోలేడు. సామంతుని మీద రాజు అధికారం చాలా పరిమితమైంది. ఆ పరిస్థితుల్లో, రాజ్యమేలేవాడు రాజపుత్రుడా, తురుష్కుడా అని రైతు వట్టించుకోలేడు. ‘రైతు ఇంకా ఇంకా కష్టం చేసి చేసి కటికి నిరుపేదగా మిగిలిపోయాడు.

సమాజం : పూర్వపు స్థితితో పోల్చుకుంటే రాజు రాజకీయంగా, అర్థికంగా బలహీనుడైపోయి నప్పటికీ, ఆదంబరంగా దర్జాగా జీవించాడు. రాబడి మొత్తం సుందర రాజ ప్రాసాదాలు, దేవాలయాలు నిర్మించటానికి ఖర్చయిపోయింది; మహా ఖరీదైన చీనాంబరాలు; ఆభరణాలకు, దర్బారు జీవితానికి ఖర్చయి పోయింది. రాజు ప్రవేశపెట్టిన విలాస సంప్రదాయరీతుల్ని సామంతులు అనుకరించారు.

రాజ దర్బారుకి సామంతులే కాకుండా సంపన్న బ్రాహ్మణులు సైతం హాజరయ్యే వారు.

అగ్రహారాలు పొందిన బ్రాహ్మణులు సంపన్నులుగా, శక్తివంతులుగా ఉన్నారంటే, వాళ్ళు తాము వసూలు చేసుకున్న రాబడిలో చిన్న మెత్తు రాజుకి కట్టే పనిలేదు. అంచేత, వాళ్ళు బాగా మదించి వైభవోపేతంగా జీవించారు. ఆఖరికి భూమినైనా సాగు చేసేవాళ్ళు కాదు. శూద్ర రైతులు సాగుచేసి పెట్టేవాళ్ళు. అగ్రహారాలు పొందినందుకుగాను, బ్రాహ్మణులు రాజుగారికి మతపరమైన క్రతువులు కర్మలు జరిపించేవాళ్ళు. మరికొందరు అగ్రహారీకులు రాజుని కీర్తిస్తూ చరిత్రలు రాశారు. ఇంకా అనేక మంది రాజాస్థానాల్లో అధికారులుగా కొలువు చేశారు.

చిన్న చిన్న పట్టణాల్లో, నగరాల్లో జీవించిన ప్రజల్లో ఎక్కువ మంది వృత్తి పనులు చేసేవాళ్ళు, వ్యాపారస్థులు. భారతదేశపు పడమటి తీరంలో స్థిరపడ్డ అరబ్బు వ్యాపారుల పుణ్యమా అని పశ్చిమ ఆసియా తోను, మధ్యధరా తీర ప్రాంతంతోను వ్యాపారం ముమ్మరంగా సాగింది. భారతీయ వస్తువులు తూర్పు ఆఫ్రికా తీర పట్టణాలకి సైతం పాకిపోయాయి. భారత దేశం ఇతర దేశాలకు కుంకుమ పువ్వు, పట్టు, నూలు, ఉన్ని వస్త్రాలు, రత్నాలు, చందనం, సుగంధ ద్రవ్యాలు ఎగుమతి చేసింది. మధ్యాసియా నుంచి అరేబియా నుంచి మేలు జాతి గుర్రాలు భారతదేశానికి దిగుమతి అయ్యాయి. ఈ గుర్రాల్ని భారతీయ వర్తకులు విపరీతమైన ఖరీదుపెట్టి కొనుగోలు చేశారు. ద్రాక్ష సారాయి, ఖర్జూరం పశ్చిమాసియా నుంచి దిగుమతయ్యాయి.

సమాజంలోని సకల వర్గాల్లో శూద్రుల స్థితి దయనీయమైంది. పొలంలో కష్టం చెయ్యటమే వాళ్ళ

వృత్తి కాబట్టి అందరికన్నా పేదవాళ్ళు శూద్ర రైతులు అదే కాలంలో ప్రపంచమంతటా కూడా రైతు దుర్భర జీవితం గడిపాడు. యూరప్ లో కట్టుబానిసలు, చైనాలో రైతులు దారుణ కష్టాలు అనుభవించారు. ఆహారాన్ని ఉత్పత్తి చేసినవాళ్ళు రైతులు; కాబట్టి సమాజంలో అన్ని వర్గాలూ రైతుల మీద ఆధారపడ్డాయి. అయినా రైతుకి ఏ హక్కులూ లేవు; ఎవరికి తన గోడు వినిపించలేడు; తన దుర్భర స్థితికి వ్యతిరేకంగా ఎదిరించి నిలబడలేడు భారత దేశంలో రైతు తక్కువ కులంవాడు కాబట్టి హీనంగా చూశారు. పై వర్గాల కూర నిరాదరణకి విసిగిపోయినప్పుడు, దేశంలో వేరే ప్రాంతాలకు పారిపోవటానికి రైతులు ప్రయత్నించిన పందర్బాలు ఉన్నాయి. కాని అది కూడా సాధ్యమయ్యేది కాదు. శూద్రులే కాకుండా ఇంకా హీనమైన పనులు చేసిపెట్టే అంటరాని వాళ్ళు అట్టడుగున ఉన్నారు.

విద్య, విజ్ఞానం : మతపరమైన క్రతువులు, కర్మలు చెయ్యటం ఒక్కటే కాకుండా విద్యా బోధన బ్రాహ్మణ బాధ్యత. గుడి ఆవరణలో బడిపెట్టి ఉన్నత కులాల పిల్లలకి విద్యాబుద్ధులు నేర్పారు ఆ గురువుల్లో చాలామంది సంస్కృతం, గణితం, మతగ్రంథాలు చదివిన వాళ్ళు. ఓహోలో నలందా విశ్వ విద్యాలయం చాలా ప్రసిద్ధమైంది. గుప్తుల కాలంలో విద్యా విజ్ఞానాలపట్ల ఘుఖ్యంగా విజ్ఞానశాస్త్రం పట్ల గాఢమైన అనురక్తి ప్రదర్శితమైంది.

మధ్య యుగాల్లో ఇదంతా గత ప్రళయిగా మారిపోయింది. విజ్ఞాన శాస్త్ర తృప్త షీడించిపోయింది. కొత్తవిషయాలు కనిపెట్టాలనే ఆసక్తి భారతీయ పండితుల్లో అడుగంటి పోయింది. తెలసిందేదో పదే పదే వల్లె వేస్తూ కాలక్షేపం చేశారు. నేర్చుకున్న కొద్దిపాటి విజ్ఞానాన్ని కూడా వ్యర్థమైన పనులకు ఉపయోగ పెట్టారు. ఉదాహరణకి, ఖగోళ శాస్త్రంలో ఆర్యభట్ట కనిపెట్టిన కొత్తవిషయాల్ని భూమి, సూర్యుడు, అనంత విశ్వం గురించి మరెన్నో సూతనాంశాలు కనుక్కోడానికి వాడుకునే బదులు జ్యోతిషశాస్త్రపు మిడిమేళపు మూఢ నమ్మకాలకు జోడించారు. భారతీయ వైద్యవిజ్ఞానం ప్రపంచ ప్రసిద్ధమైనటువంటిది. మధ్యయుగంలో భారతీయ వైద్యశాస్త్రంలో అభివృద్ధి నిలిచిపోయింది మృత శరీరాన్ని ముట్టుకుంటే కులం పోతుందన్నారు. ఇది భారత దేశ దౌర్భాగ్యం. ఇదే కాలంలో అరబ్బు దేశాల్లోను, చైనాలోను, ఇంకా తదితర దేశాల్లో విజ్ఞాన శాస్త్రం అసమాన ప్రగతి సాధించింది. భారతదేశం వెనకబడి పోయింది.

శాస్త్ర, సారస్వతాలకు సంస్కృత భాషే ఇంకా వాడుకలో ఉంది. సంస్కృతంలో “కథా సరిత్సాగరమ” నే కథా సంపుటి గొప్ప ప్రజాదరణ పొందింది. రాజుల చరిత్రలు కూడా రచింపబడ్డాయి. బిల్వణ కవి శేఖరుని “విక్రమాంక దేవ చరిత్ర” ఈ కోవకి చెందుతుంది. కాశ్మీర చరిత్రకు అద్దం పట్టిన కల్హణుని “రాజతరంగిణి” 12వ శతాబ్దపు సృష్టి. ఉత్తర భారతదేశంలో కృష్ణ భక్తి పెరిగిపోయింది. రాధా, కృష్ణుల ప్రణయ కథలు ప్రజల్లో విరివిపొందాయి. రాధా మాధవ ప్రణయ లీలల పైన అనేకమంది కవిత లల్లారు. జయదేవుని గీత గోవిందం ఆ కోవలోనిదే.

సంస్కృతంతో పాటు దేశభాషలు కూడా అభివృద్ధి కాసాగాయి. ఆరాడు అట్లా అభివృద్ధి అయిన భాషల్ని ఇప్పుడు మనం ప్రాంతీయ భాషలని వ్యవహరిస్తున్నాం. సామాన్య ప్రజలు మాట్లాడే ‘అపభ్రంశ’ భాషల నుంచి ప్రాంతీయ భాషలు వికసించాయి. అపభ్రంశం అంటే వికృతమైన లేదా వక్రమైన అని అర్థం. విదాధికులె న ఉన్నత వర్గాలవారు మాట్లాడే పాచీన సంస్కృత భాషకి బదులుగా జనసామాన్యం మాట్లాడే

దేశి భాషల్ని 'అపభ్రంశ' భాషలని పిలిచారు. మరాఠీ, గుజరాతీ భాషల తొలిరూపం పశ్చిమ భారతదేశం లోను, బెంగాలీ భాష భారత తూర్పు ప్రాంతంలోను వ్యాప్తిలో ఉండేవి.

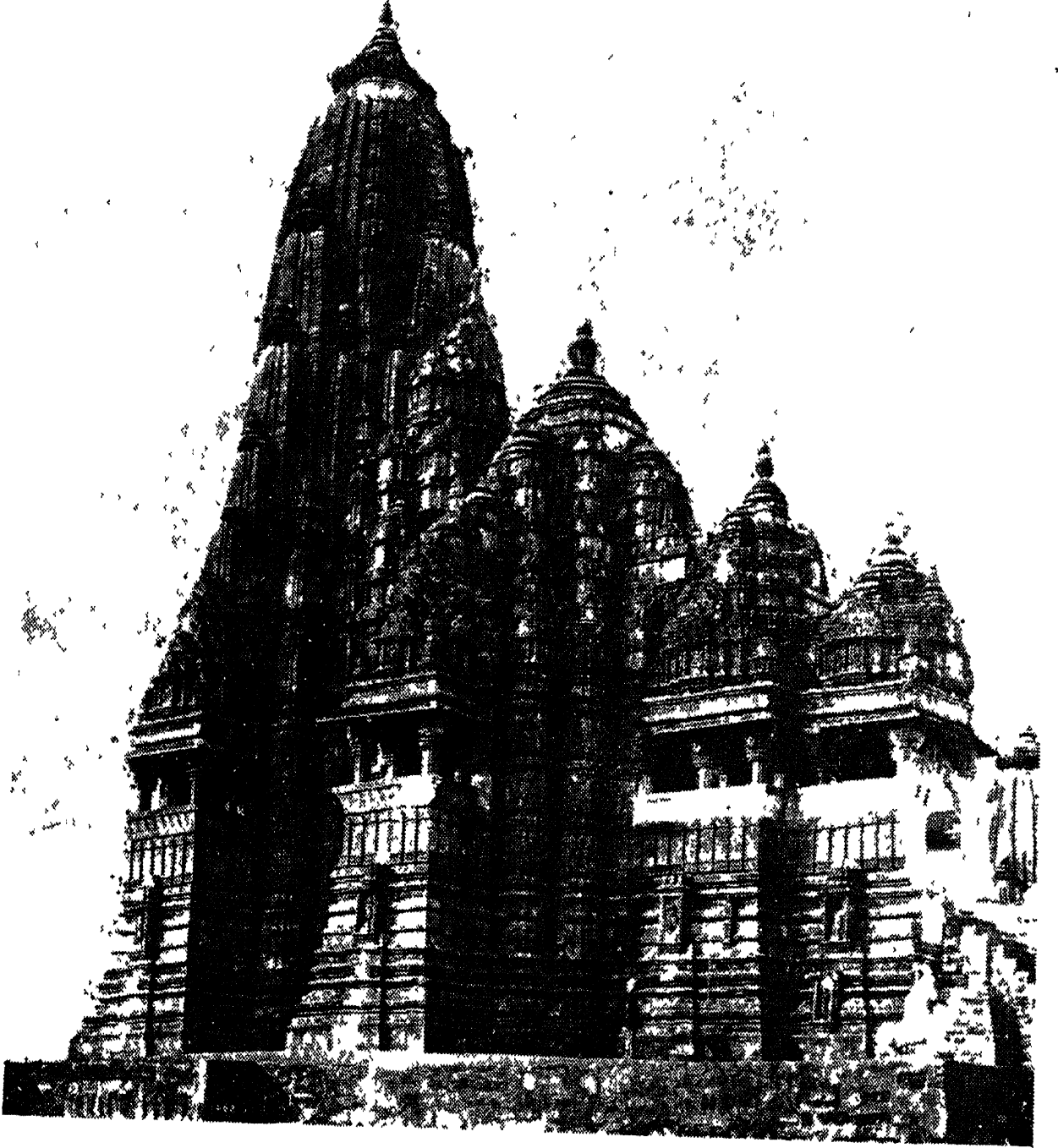
మతం : హిందూమతంలో రేకెత్తిన భక్తి ఉద్యమం ఈ సూతన భాషా వికాసానికి తోడ్పడింది. ఈ ధోరణి మొట్టమొదట దక్షిణభారతదేశంలో తమిళ ఆళ్వార్లు, నయనార్ల భక్తిప్రబోధంలో మొగ్గదొడిగి క్రమేణా ఉత్తర భారతదేశానికి పాకిపోయింది. భక్తిప్రబోధకులు దిగువ కులాల జనానికి బోధచేశారు కాబట్టి వాళ్ళు ప్రాంతీయ భాషల్ని ఎన్నుకున్నారు. పట్టణాల్లో వృత్తిపని వాళ్ళు, పల్లెల్లో రైతుకులీలు భక్తి ఉద్యమం పట్ల ఆకర్షితులయ్యారు. ఒక విధంగా ఈ భక్తి ఉద్యమ ప్రాబల్యం బౌద్ధమత క్షీణతకి దారి తీసింది. మధ్యయుగంలో బౌద్ధం భారత తూర్పు ప్రాంతంలో ప్రబలంగానే ఉంది. పంగదేశాన్ని ఏలిన పాలరాజులు బౌద్ధమతాన్ని ఆదరించారు. సంపన్నవాణిజ్యవర్గాలూకూడా బౌద్ధాన్ని ఆదరించాయి. అయితే బౌద్ధం గౌరవముద్ధుడు బోధించిన నాటి సులభగ్రాహ్యమైన సిద్ధాంతంగా ఇప్పుడు లేదు. తురుష్కులు నలండా విహారం మీద వాగిదేసికొట్టడం, బౌద్ధ విచారాలు ఆగ్నేయ ఆసియాలోని వివిధ దేశాలకు పారిపోయారు.

ఉత్తర భారతదేశంలో శైవ, వైష్ణవ మతాలు రెండూ ప్రజల్లో విశేష వ్యాప్తి పొందాయి. విష్ణువు కృష్ణావతారాన్ని ఉత్తర ప్రదేశంగా ఆరాధించారు. మధురానగరంలో గోపాలకృష్ణయ్య భార్యచేష్టలు, రాధతో కృష్ణుని ప్రణయం, కంసునికి వ్యతిరేకంగా కత్తిగట్టిన కృష్ణయ్య సాహసం కథలుగా, కావ్యాలుగా జనంలో ప్రచారం పొందాయి. ఈ కథల్ని జనం పాటలుగా పాడుకున్నారు. దేవాలయ కుడ్యాలమీద శిల్పులు ఈ కథల్ని చిత్రాలుగా చిక్కారు. అట్లాగే, విష్ణుమూర్తి గామావతారం కూడా ప్రజల హాజలందుకుంది.

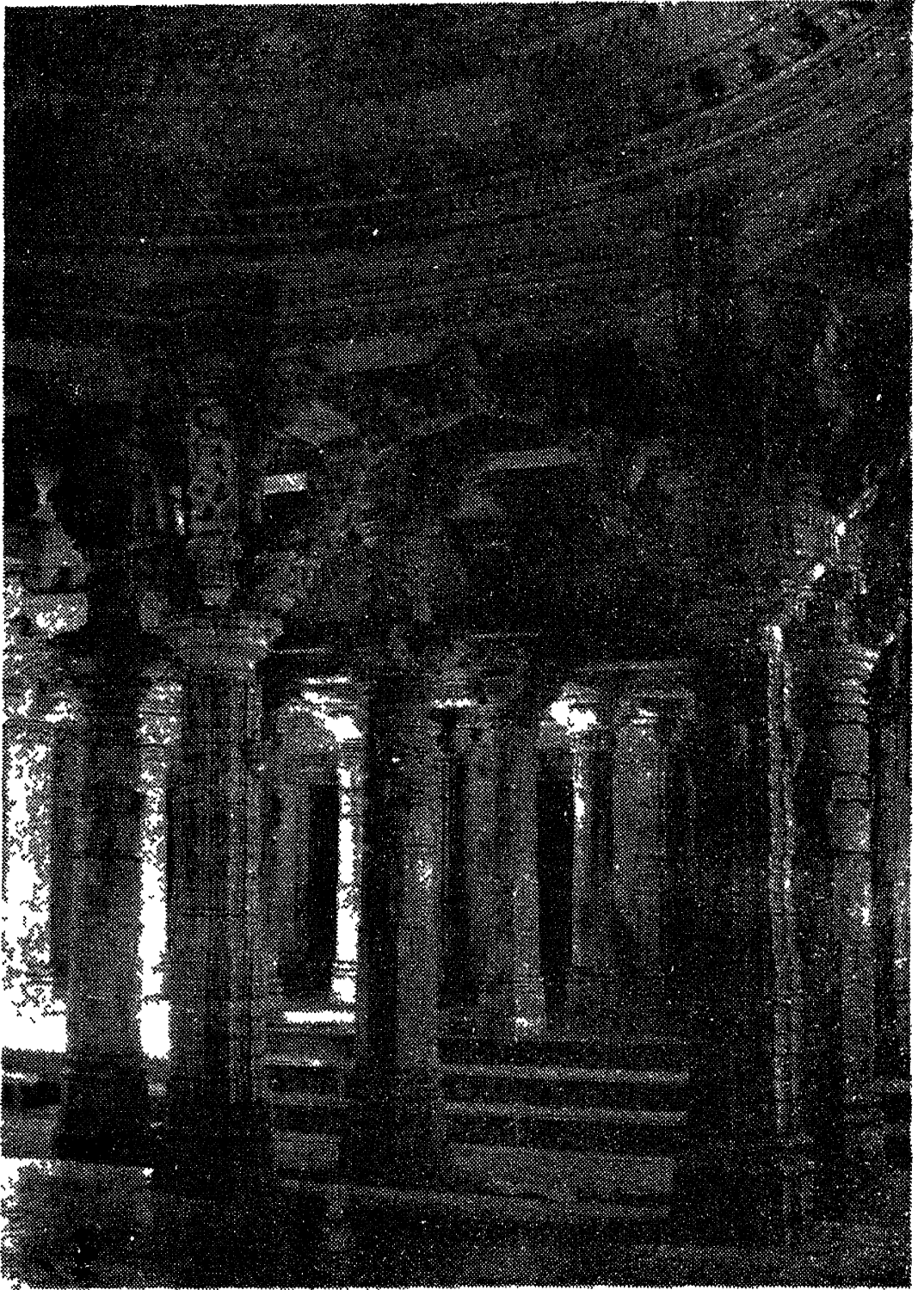
శిల్ప, చిత్రకళలు : ప్రముఖుడైన ప్రతి రాజు, శక్తివంతుడైన ప్రతి సామంతుడూ దేవాలయం కట్టించాడు. మధ్యయుగంలో కట్టిన చిన్న పెద్దా ఆలయాలు వందలాదిగా ఉన్నాయి. ఒరిస్సాలో ఘోరీ, భువనేశ్వరలో నిర్మించిన ఆలయాలు, కోటార్కు సూర్యదేవాలయం శిల్ప కళా ప్రతీకలు. మధ్య భారతంలో చండీణ రాజులు నిర్మించిన ఖజురహో దేవాలయాలు జగత్ప్రసిద్ధమైనవి. రాజస్థాన్, గుజరాత్ లలో అనేక సుందర దేవాలయాలు నిర్మించబడ్డాయి. రాజస్థాన్లో ఆబూ శిఖరం మీద తెల్లని పాలరాయితో కట్టిన జైనదేవాలయాలు చెప్పుకోదగ్గవి. హిందూ దేవాలయాల్లో ఎక్కువభాగం గుప్తునికో, విష్ణువుకో అంకిత మయ్యాయి.

పంగదేశంలో పాలరాజులు బౌద్ధ, హిందూ మతాలు రెండినీ ఆదరించారు. వాళ్ళు కట్టించిన బౌద్ధాల్లో రకరకాల దేవుళ్ళ, దేవతల కంచు ప్రతిమలు లేదా నల్లరాయిలో చెక్కిన చిత్రరూపులు పెట్టాడు. బౌద్ధ చిత్రకళాభాగం నలండా పరిసరాల్లో దొరికాయి.

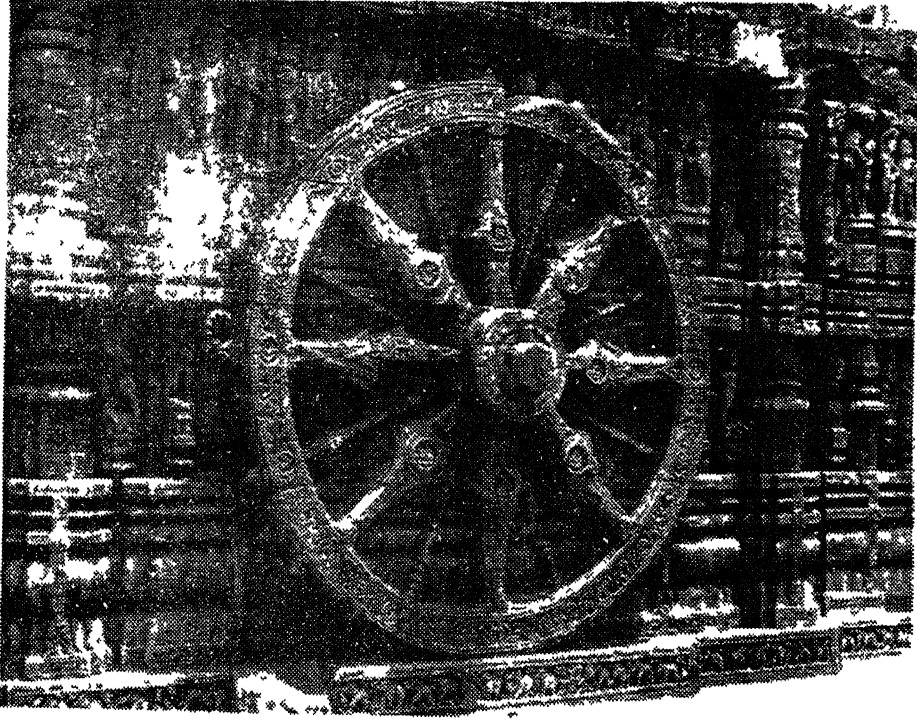
వాస్తు, శిల్పకళలేఖకుండా చిత్రలేఖనం కూడా వికసించింది. కుడ్య చిత్రాల ప్రాచీన సంప్రదాయం కొనసాగుతూనే వచ్చింది. దేవాలయాలు, రాజప్రాసాదాల గోడలమీద చిత్రాలంకరణచేయించారు. ఇది కాక, పెరే చిత్రకళా పద్ధతి ఒకటి ఈ యుగంలోనే మొగ్గతొడిగి తరువాత మొగలుల కాలంలో పూలెత్తింది. ఇదే సూక్ష్మ చిత్రలేఖనం. పుస్తకాల్లో విషయ విశదాత్మకమైన చిన్న చిన్న చిత్రరూపుల చిత్రీకరణ ఇది. పశ్చిమ భారతదేశంలో జైన బిక్షువులు, నేపాల్లో బౌద్ధులు తమ రాతప్రతుల్లో మత విషయాల్ని విశద పర్చే చిత్రరూపుల చిత్రీకరణని విశేషంగా అభిమానించారు. తమ గ్రంథాల్లో వర్ణించిన ఘట్టా

ఋందేల్ ఖంద్ లో ఖజురహో దేవాలయ సముదాయంలోని సువిఖ్యాతి వాండవీర మహాదేవ ఆలయం; ఖజురహో ఒకప్పుడు చందేలా రాజపుత్రుల రాజధాని. చందేలా రసపుత్ర రాజులు 950-1150 సం.ల మధ్య ఖజురహోలో పుమారు ఎనభై దేవాలయాలు నిర్మించారు. కాలగతిలో ఖిలమై పోకుండా నిలిచి నవి, ముప్పై ఆలయాలు. పై చిత్రంలోని ఆలయం పుమారుగా క్రీ.శ. 1000లో నిర్మించబడింది.

ఆజూ శిఖరం మీద ఆలవారె దిల్వారా మందిరంలో శిల్పవిన్నాస ప్రతికల్పన
స్తంభాలను, ఆర్చీలను ప్రదర్శించే అంతర్భాగం ,

ఒరిస్సా సుప్రసిద్ధ దేవాలయాలలో చిట్టచివరిది, సూర్యదేవాలయం; తూర్పు తీరంలో కోణార్కలో 1230 ప్రాంతంలో నిర్మించబడింది. నిర్మాణం అసంపూర్తిగా మిగిలిపోయినా, అసాధారణ సృజనాత్మక భావనా శక్తికి ప్రత్యక్ష నిదర్శనంగా నిలిచిపోయింది. చిత్రంలో కనిపించే శిల్పాలంకృత చక్రం దేవాలయ రథపు వన్నెండు చక్రాలలో ఒకటి. చక్రంలోని ఎనిమిది ఆకుల మీదా సామాన్య మానవుని దైనిక గృహ కృత్యాల అసామాన్య చిత్రణ చూడవచ్చు. శృంగార ప్రేమ దేవాలయంగా దీన్ని అభివర్ణిస్తారు. మిథున శృంగార లీలల్ని బట్టబయలు చేసే బూతు జొమ్మలకు ప్రసిద్ధి కెక్కింది.

లను తాటాకులమీద చిన్న సైజులో చిత్రపుల్లో చిత్రీకరించారు మొట్టమొదట ఈ చిత్రపులు ౬ వుండేవి. రాను రాను, మఱిన్ని రేఖలు, రంగులు దిద్ది ప్రతి చిత్రపు ఒక సుందర కళాఖండంగా తీర్చి దిద్దారు.

క్రీ. శ. 800-1200 సంవత్సరాల మధ్యకాలంలో ప్రజల సామాజిక, ఆర్థిక జీవితంలో అనేక మార్పులు చోటు చేసుకున్నాయి. ఈ మార్పులు ఒక నూతన జీవన సరళికి బాటలు వేశాయి. ఉత్తర, దక్షిణభారత ప్రాంతాల్లో ఒకే మాదిరి సంఘటనలు సంభవించిన కాలంకూడా ఇదే. తద్వారా, భారత ఉపఖండంలోని వివిధ ప్రాంతాలు పరస్పరం దగ్గరయ్యాయి. సమస్త భారత సామాజ్యాన్ని పరిపాలించాలని కలలు గన్న తురుష్క, అఫ్ఘన్ పాలకుల హయాంలో ఈ ధోరణి యింకా బలపడింది.

4

ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యం

బానిస రాజులు - క్రీ. శ. 1206-1290 : ఢిల్లీని పాలించిన తొట్టకొలి సుల్తానులు మాఘుక్ లు. వాళ్ళనే బానిస రాజులని కూడా అంటారు. బానిస రాజుల్లో చాల మంది బానిసలో, బానిసల కొడుకులో కావటం చేత చరిత్రలో ఆ విధంగా వాడుకపడ్డారు. బానిస రాజుల్లో మొట్ట మొదటివాడు కుతుబుద్దీన్ ఐబక్. ఇతడు మహమ్మద్ ఘోరీ సేనాపతి. ఘోరీ స్వదేశం తిరిగి వెళ్ళిపోతూ ఇతణ్ణి ఉత్తర భారతదేశంలో తన ప్రతినిధిగా నియమించాడు. ఘోరీ మరణించాక, కుతుబుద్దీన్ ఐబక్ భారత దేశంలో స్థిరపడి, స్వతంత్రంగా రాజ్యం స్థాపించాడు. ఇతణ్ణి కూలదోసి, ఢిల్లీ రాజ్యాన్ని ఆక్రమించు కోటానికి మజ్నీ రాజు చేసిన ప్రయత్నం ఫలించలేదు.

కుతుబుద్దీన్ అనంతరం అతని అల్లుడు ఇల్తుద్ మిష్ సుల్తానయ్యాడు. ఆనాటికి ఉత్తర భారత దేశం ఒక ప్రత్యేక రాజ్యంగా రూపొందే ఛాయలు స్పష్టంగా కనిపించాయి. అప్పుడే ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యం అనే పేరుతో ఒక కొత్త రాజ్యం ఆరంభమైంది. ఢిల్లీ సుల్తానులు క్రమేణా తూర్పున బెంగాలు దాకా పడమట సింధు దేశం దాకా తమ రాజ్యం విస్తరింపజేశారు.

ఢిల్లీ రాజ్యాన్ని పరిపాలించటం అంటే సుల్తానుకు సునాయాసమైన పనికాదు. ఢిల్లీ సుల్తాను రెండు అతి క్లిష్టమైన సమస్యల్ని ఎదుర్కోవలసి వచ్చింది. ఒక వంక సుల్తాను అనుయాయులు, మరొక వంక, ఉత్తర భారత దేశంలో ఓడిపోయిన స్థానిక ప్రభువులు సుల్తానుకు చెడ్డ తలనొప్పిగా పరిణమించారు. సుల్తాను అనుయాయులంటే మధ్యాసియా నుంచి వచ్చి ఈ దేశంలో స్థిరపడ్డ తురుష్క సర్దార్లు, బానిసలు. వీళ్ళు లెక్కలేనంత మంది. సుల్తాను తను జయించిన భూభాగంలో వీళ్ళందరికీ తలా ఒక ముక్కా యిచ్చి రెవెన్యూ వసూలు చేసుకునే హక్కు ప్రసాదించాడు. దానికి ప్రతిఫలంగా వాళ్ళు సుల్తానుకు సైన్యం సమ కూర్చి పెట్టారు; పరిపాలనా నిర్వహణలో చేదోడువాదోడుగా నిలబడ్డారు.

ఉత్తర భారతదేశంలో వెనక భూమి శిస్తు వసూలుచేసుకుని అనుభవించే అధికారం ప్రసాదించ బడిందేగాని భూమి మీద హక్కు మాత్రం కాదు. అదే విధంగా, శిస్తు వసూలు చేసుకునే హక్కు ఇచ్చేసి సర్దార్లని చెప్పుచేతల్లో ఉంచుకోవచ్చునని సుల్తాను అభిప్రాయపడ్డాడు. కాని, సర్దార్లు ఈ హక్కుతో సంతృప్తిపడలేదు. వాళ్ళని సంతృప్తి పర్చటమనేది సుల్తానుకు సమస్యగా తయారైంది.

వీళ్ళ సమస్య కాక, సుల్తాను చేతుల్లో ఓడిపోయిన స్థానిక మాజీ ప్రభువుల బెడద మరొకటి. ఈ మాజీల భూములు—వుట్రా సుల్తాను స్వాధీనం చేసుకున్నాడు. కాని కొంత మందికి మాత్రం ఎవరి భూములు వారు తిరిగి అనుభవించటానికి అనుమతి ఇచ్చాడు. ఆ విధంగా, పోయిన భూముల్ని తిరిగి పొందిన ప్రభువులు సుల్తానుకు ఏటా కప్పం కట్టారు; అవసరమైనప్పుడల్లా సైనిక సహాయం అందజేశారు. అసంతృప్తి చెందిన కొందరు రాజపుత్రులు సైనికుల్ని పోగుజేసి సుల్తాను సైన్యాల్ని చీకాకు పర్చారు.

ఈ రెండు సమస్యలకి తోడుగా, ఉత్తర సరిహద్దుల్లో కొత్త ఉపద్రవం వచ్చిపడింది. మధ్యాసియా నుంచి చెంఘిజ్ ఖాన్ నాయకత్వంలో మంగోలులు విజృంభించారు. సింధునదీ తీర ప్రదేశాన్ని ఆక్రమించుకున్నారు. అడపతడప, సింధునది దాటి పంజాబు మీద దాడి చెయ్యటం ప్రారంభించారు. కొద్దికాలం పాటు మంగోలులు పంజాబుని ఆక్రమించుకుని ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యానికి ముసలం తెచ్చిపెట్టారు.

ఇల్టీమ్ షి ఢిల్లీ గద్దె ఎక్కాక, ఎదుర్కోవలసి వచ్చిన సమస్యల్లో ఇవి కొన్ని. ఇల్టీమ్ షి మరణించాక అతని కుమార్తె రజియా సుల్తానా రాజ్యాధికారానికి వచ్చింది. తండ్రి ఎదుర్కొన్న సమస్యలే తనయ కూడా ఎదుర్కొంది. పైగా, స్త్రీ కావటం చేత ఆమె ఇంకా ఎక్కువ అవస్థపడవలసి వచ్చింది. ఆమె కొద్దికాలం మాత్రమే రాజ్యం చేసి మరణించింది. ఆమె తరువాత అనామకులు అనేక మంది ఢిల్లీ సుల్తానులయ్యారు చిట్టచివరకి, 1285లో బహు గట్టివాడు, వజ్ర సంకల్పుడు అయిన బాల్బన్ ఢిల్లీ సింహాసనం ఎక్కాడు.

ఇల్టీమ్ షి, రజియా సుల్తానాల్ని పట్టి పీడించిన సమస్యల్ని బాల్బన్ విజయవంతంగా పరిష్కరించాడు. ఉత్తర దిక్కున విజృంభించిన మంగోలుల దాడి నుంచి ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యాన్ని కాపాడాడు. తనని, తన రాజ్యాన్ని చీకాకు పర్చే స్థానిక ప్రభువుల్ని అణచివేశాడు. ఢిల్లీ రాజ్యానికి ఎసరు తెచ్చేటంత బలీయంగా తయారైన తురుష్క సర్దార్లని నిదానంగా, దృఢంగా ఎదుర్కొని వాళ్ళ కోరలు పీకేశాడు. సుల్తాను స్థానాన్ని సర్వశక్తివంతంగా రూపొందించాడు. తన శక్తి యుక్తులతో సర్దార్ల విశ్వాసం చూరగొన్నాడు. సైన్యంలో, పరిపాలనా నిర్వహణలో అతడు ప్రవేశపెట్టిన మార్పులే అతని విజయానికి కొంత వరకు కారణం సైన్యం మీద, పరిపాలనా యంత్రాంగం మీద సుల్తానుకు సంపూర్ణాధికారం ఉండాలని బాల్బన్ పట్టుబట్టాడు. ఆ విధంగా, సర్దార్ల మధ్య తిరుగుబాటు ధోరణి ప్రబలించడం మరుక్షణం అణచి వెయ్యగలిగాడు.

సుల్తాను అధికారం సర్వ స్వతంత్రమైంది; దాన్ని ఢిక్కరించే హక్కు ఎవ్వరికీ లేదు అని బాల్బన్ గట్టిగా నమ్మాడు. ఇరాన్ ని ఏలిన మహాచక్రవర్తుల ఒరవడిలో తన వ్యక్తిత్వానికి రూపుదిద్దుకున్నాడు. ప్రజలు తన సమక్షంలో మోకరిల్లి తల నేలకి తాకించి ప్రణామం చెయ్యమని కోరాడు. సంప్రదాయ పరాయణులైన ముస్లిములు ఈ విడ్డూరం చూసి గుండెలు బాదుకున్నారు. ఇస్లాం మతంలో మానవులంతా సమానులే. భగవంతుని ముందు తప్ప మరెవ్వరి మోల మోకరిల్లి ప్రణామం చెయ్యటం ఇస్లాం విరుద్ధ చర్య.

ఖిలీ సుల్తానులు-1290-1320 . బానిస రాజుల తరువాత ఖిలీలనబడే ఒక కొత్త పాలక వంశం 1290లో ఢిల్లీ సింహాసనం ఆక్రమించింది. ఈ పాలక వంశంలో పేర్కొనదగ్గవాడు

అల్లావుద్దీన్ ఖిల్జీ యువక రక్తం ఉప్పొంగే అల్లావుద్దీన్ 1296లో ఢిల్లీ సుల్తానయ్యాడు. సుల్తాను కాగానే పౌరులకు ఒక చేత్తో బంగారు కానుకలు పంచిపెట్టి, రెండవ చేత తన భీకర అధికార దండం ప్రదర్శించాడు. అవిధేయత ప్రదర్శించే వాడినెవడినైనా నిర్దాక్షిణ్యంగా శిక్షిస్తానని గుప్తం చేశాడు.

ఇతనికి బాల్బన్ కన్నా ఇంకా పెద్ద కోరికలున్నాయి. తను అలెగ్జాండరంతటివాడై ప్రపంచ విజేత కావాలని కలలు కన్నాడు. దానికి తొలిమెట్టుగా భారత సర్వం సహాధికారం స్థాపించ వూనుకున్నాడు. తన కలలు ఫలించాలంటే, ముందుగా మూడు కర్తవ్యాలు పరిపూర్తి చెయ్యాలి. ఒకటి - సర్దార్ల విశ్వాసం చూరగొని వాళ్ళ కోరికలు పెరికి వెయ్యాలి, రెండు - దక్కను రాజ్యాల్ని, రాజస్థాన్ ని జయించాలి; మూడు - బలప్రయోగంతో మంగోలు మూకల్ని తరిమి కొట్టాలి (అప్పటికి మంగోలు ప్రజలు ఇస్లాం మతం స్వీకరించినప్పటికీ, ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యానికి వాళ్ళ పల్ల నువ్వు తొలగలేదు). ఈ కర్తవ్య పరిపూర్తికి విశాల సైన్యం కావాలి. విశాల సైన్యాన్ని నిర్మించి, పోషించాలంటే అపార ధనం కావాలి.

అపార ధనం కావాలంటే రాజ్యాదాయం పెరగాలి. అల్లావుద్దీన్ తన రాజ్య ఆదాయం పెరిగే మార్గాలు ఆలోచించాడు. గంగా, యమునా నదుల మధ్య సారవంతమైన భూముల్ని సాగుచేసే సంపన్న భూస్వాముల భూమిశిస్తు పెంచాడు. సర్దార్లు వసూలు చేసుకుని అనుభవించే రాజడిలో తమ వంతుకి ముట్ట వలసిన సొమ్ము కన్నా పైసా ఎక్కువ కూడబెట్టడానికి వీలు లేకుండా కట్టుదిట్టం చేశాడు. వస్తువుల ధరలు అదుపులో పెట్టి అక్రమ లాభార్జనని ఆరికట్టాడు. వస్తువుల ధరలు సామాన్య పౌరులకు అందుబాటులో ఉండేటట్లు చర్యలు తీసుకున్నాడు. సక్రమ శిస్తు వసూలు కోసం సాగుభూమిని కొత్తగా మడింపు వేయించాడు. అంటే, సాగులో వున్న మొత్తం భూమిని కొలిపించి, దాని మీద ఎంత ఆదాయం వచ్చేదో లెక్కలు కట్టించాడు. ఈ కొత్త మడింపు ద్వారా వివిధ ఉద్యోగులు, అధికార్లు వసూలు చేసే రెవెన్యూ మొత్తాన్ని అంచనా వెయ్యటానికి, ఆ మొత్తాన్ని కంట్రోలులో ఉంచుకోడానికి వీలయింది.

ఇక - మంగోలుల దాడుల్ని తిప్పికొట్టే సమస్య ఉండి అల్లావుద్దీన్ పరిపాలనా కాలం నాటికి మంగోలులు స్వంత గొడవల్లో తల మునకలై ఉన్నారు. అంచేత, ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యానికి మంగోలుల నుంచి తక్షణ ప్రమాదం తప్పిపోయింది. దాంతో అల్లావుద్దీన్ దృష్టి భారత పశ్చిమ ప్రాంతం మీదికి మళ్ళింది. గుజరాత్, మాళవ రాజ్యాల్ని జయించాడు. ప్రసిద్ధ రణతంభోర్, చితోడ్ గడ్ దుర్గాల్ని పట్టుకొని రాజస్థాన్ మీద సర్వాధిపత్యం సాధించాడు.

ఇక అతని కత్తివాటికి దక్షిణాది మిగిలింది. మాలిక్ కాఫుర్ అనే సేనాని నాయకత్వంలో భారీ సైన్యాన్ని దక్షిణాది మీదికి దండ యాత్ర పంపాడు. దక్షిణాదిని జయించాలనే తృప్తే కాకుండా, అపార ధనరాసుల్ని బంగారాన్ని కొల్లగొట్టడం ప్రధాన లక్ష్యంగా పెట్టుకున్నాడు. మాలిక్ కాఫుర్ ఎడా పెడా బంగారం దోచిపారేశాడు. దేవగిరి యాదవుల్ని, ఓరుగల్లు కాకతీయుల్ని, ద్వారా సముద్ర హోయ సాళుల్ని, ఇంకా అనేక చిల్లర మల్లర రాజ్యాల్ని స్థానుసారంగా కొల్లగొట్టాడు. కప్పం కడతామని కాల్మోక్కిన రాజులకి వాళ్ళ సింహాసనాలు దక్కాయి. మాలిక్ కాఫుర్ సైన్యాలు మధురై నగరాన్ని సైతం ముట్టడించాయి. అప్పటి దాకా దక్షిణ కొనన మధురై వరకు చొచ్చుకుపోయిన ఉత్తర భారత సైన్యమంటూ చరిత్రలో లేదు.

అల్లావుద్దీన్ కొద్ది కాలంపాటు అశోక చక్రవర్తి ఏలినంతటి విశాల సామ్రాజ్యాన్ని ఏలాడు. అయితే, ఉత్తర దక్కను మీద అతని అధికారం పరోక్షమైంది మాత్రమే.

ఢిల్లీ వంశంలో ఆఖరి సుల్తాను హత్యకు గురికావటంతో తుగ్లకులనే కొత్త సుల్తాను వంశం ఢిల్లీ గద్దె ఆక్రమించింది.

తుగ్లక్ సుల్తానులు - 1320-1399 : తుగ్లకులు సైతం అఖిల భారత సామ్రాజ్యాన్ని ఏలాలని కలలు కన్నారు. మొదట్లో విజయ పరంపర సాధించినా, వెంటనే పరాజయాలు సంభవించ సాగాయి. ఒకానొక సమయంలో దక్కను మీద తుగ్లకులు తమ పట్టు నిలుపుకోవటమే కాకుండా, ప్రత్యక్ష పరిపాలన సైతం సాగించారు. ఢిల్లీ సుల్తానులు బలహీనపడ్డంతో ఈ పరిస్థితి తారుమారయింది. ఢిల్లీకి సుదూరంగా వుండే రాష్ట్రాల గవర్నర్లు, దక్షిణాది ప్రాంతాల్లో సుల్తాను ప్రతినిధులు సుల్తాను బలహీనతని పసిగట్టి, తిరుగుబాట్లు జరిపి స్వతంత్రరాజ్యాలు స్థాపించుకున్నారు.

తుగ్లక్ వంశపు రాజుల్లో మహమ్మద్ బీన్ తుగ్లక్ చాలా ముఖ్యుడు. ఇతడు 1325 నుంచి పాతిక సంవత్సరాలు రాజ్యమేలాడు. ఇతని పరిపాలనా కాలాన్ని కళ్ళకికట్టే సమాచార గ్రంథాలు, ఆధారాలు లెక్కలేనన్ని ఉన్నాయి. ఉత్తర ఆఫ్రికా అరబ్బు యాత్రికుడు ఇబ్న్ బతూతా ఇతని కాలంలోనే భారతదేశం పర్యటించాడు. భారతదేశంలో మహమ్మద్ బీన్ తుగ్లక్ పాలనలో నెలకొన్న పరిస్థితుల్ని ఆయన విపులంగా వర్ణించాడు. మహమ్మద్ తుగ్లక్ ఆదర్శవాది, హేతుబద్ధమైన సూత్రాల వెలుగులో పరిపాలన సాగించాలని శాయశక్తులా ప్రయత్నించినవాడు. ఒక గణిత శాస్త్రజ్ఞుణ్ణి, ఒక తర్క కోవిదుణ్ణి తన సలహాదార్లుగా నియమించుకున్నాడు. అతని ఆలోచనలు చాలావరకు అర్థవంతమైనవి, సహేతుకమైన వీను. కాని, అవి ఆచరణలో నిష్ఫలమయ్యాయి. ఎంచేతనంటే, అవి ఆచరణలో ఫలప్రదం కావటానికి అవసరమైన సక్రమ కార్యాచరణలో అతడు విఫలమయ్యాడు.

మహమ్మద్ బీన్ తుగ్లక్ భారత భూభాగాన్ని మాత్రమే కాకుండా మధ్యాసియాని సైతం జయించాలని సంకల్పించాడు. దానికి విశాల సైన్యం, సైన్య పోషణకి అపార ధనం కావాలని మనకు తెలిసిందే. అదనంగా ఆదాయం రాబట్టకోటానికి గంగా-యమునా నదుల మధ్య మైదానంలో రైతుల మీద పన్నులు పెంచాడు. ఆ సమయంలో అక్కడ కరువు విలయతాండవం చేస్తోంది. సహజంగా, ప్రజలు అదనపు పన్నులు చెల్లించటానికి నిరాకరించి సుల్తాను మీద తిరగబడ్డారు. చివరకి, తుగ్లక్ తను పెంచిన శిస్తుని ఉపసంహరించుకో వలసివచ్చింది.

అలాగే, రాజధాని మార్పు సందర్భంలో కూడా మహమ్మద్ తప్పుటడుగువేశాడు. రాజధానిని ఢిల్లీ నుంచి దేవగిరికి (దౌలతాబాద్) మార్చాడు. విశాల దక్కను పీఠభూమిని చెప్పచేతల్లో ఉంచుకోడానికి దేవగిరి చాలా అనువైన స్థలంగా అతడు భావించాడు. కాని ఈ మార్పు అభాసుపాలయింది. దేవగిరి ఉత్తర భారతదేశానికి చాలా దూరమైంది. ఉత్తర సరిహద్దుల్ని ఒక కంట కనిపెట్టి ఉండటం సుల్తానుకు అసాధ్యమయింది. కాబట్టి, రాజధానిని దేవగిరి నుంచి తిరిగి ఢిల్లీకి మార్చాడు. దక్షిణాది రాజ్యాలకు ఢిల్లీ సుల్తాన్ల బలహీనత బోధపడింది. దక్కను ప్రాంతంలో రెండు స్వతంత్ర రాజ్యాలు ఆవిర్భవించాయి. అవే, బహమనీ, విజయనగర రాజ్యాలు. దక్కను వ్యవహారాల్లో ఢిల్లీ సుల్తానుల ప్రాబల్యం అడుగంటి

పోయింది.

మహమ్మద్ తుగ్లక్ మరొక ప్రయోగం చేశాడు. అదీ విఫలమైంది. అదీ డబ్బుకోసంగాను చేసిన ప్రయోగమే. వెండి నాణాలకు బదులు ఇత్తడి, రాగి నాణాలు చలామణిలోకి తెచ్చాడు. ఈ నాణాలు ప్రభుత్వ టంకసాల మాత్రమే ముద్రించే కట్టుదిట్టాలు చేసివుంటే, అతని ప్రయోగం ఫలించి వుండేది. కాని, దేశంలో అనేక మంది ఈ ఇత్తడి, రాగి నాణాలు తయారు చెయ్యటం మొదలెట్టారు సుల్తానుకు తన ఖజానా మీద అదుపు తప్పిపోయింది అడుసుతోక్కి కాళ్ళు కడుక్కున్న మాదిరి ఈ ఇత్తడి, రాగి నాణాల్ని చలామణి నుంచి ఉపసంహరించాడు.

దురదృష్టవశాత్తు, మహమ్మద్ విధానాలు పెడదారి పట్టటంతో అతనికి ప్రజల్లో మాత్రమే కాకుండా సర్దార్లలో, ఉలేమాల్లో సైతం పలుకుబడి నశించింది ఉలేమాలంటే పూర్వాచార పరాయణులైన ముస్లిం మత గురువులు. సర్దార్లు, ఉలేమాలు, ప్రజలు సహకారం అందించి, సకాలంలో సరయిన సలహా ఇచ్చివుంటే, అతని విధానాలు కొన్నయినా విజయవంతం అయ్యేవి. కాని, అది జరగలేదు.

మహమ్మద్ తరువాత ఫిరోజ్ షా అధికారం స్వీకరించాడు (1351-'88). మహమ్మద్ వైఫల్యానికి కారణాలేమిటో ఫిరోజ్ షా గ్రహించాడు సర్దార్లని కట్టుకున్నాడు. శిస్తు పనులు చేసుకునే హక్కు ప్రసాదించి వాళ్ళని సంతృప్తి పర్చాడు వాళ్ల పట్ల మెతకగా ప్రవర్తించాడు రాజ్య వ్యవహారాలకు సంబంధించిన కొన్ని విధానాల్లో పూర్వాచార పరాయణులైన ఉలేమాల జోక్యాన్ని అనుమతించాడు. ఫిరోజ్ షాకు మత సహనం తక్కువ. ముస్లిం మతరుల విషయంలోనే కాకుండా, సంప్రదాయ బద్ధులు కాని ముస్లిముల పట్ల కూడా అసహనం ప్రదర్శించాడు ఆ విధంగా, రాజాస్థానంలో బలీంపంగా తయారైన వర్గాలతో సఖ్యత పెంపొందించుకున్నాడు. తద్వారా, సుల్తాను అధికారం కూడా క్షీణించిపోయింది.

అదే అదనుగా ఓహార్, బెంగాల్ ప్రాంతాలలో కొందరు గవర్నర్లు తిరుగుబాటుచేశారు వాళ్ళని అణచటానికి సుల్తాను చేసిన ప్రయత్నాలు అడ్డవిజయవంతం కాలేదు.

ప్రజా సంక్షేమం పట్ల ఫిరోజ్ షా చాలా శ్రద్ధ చూపాడు. కాలుషలు వగైరా నీటి పారుదల సౌకర్యాలు కల్పించి రాజ్యంలో కొన్ని ప్రాంతాలను అభివృద్ధి చేశాడు. యమునా కాంచ అతను తవ్వించిన ఫిరోజ్ పూర్, ఫిరోజాబాద్, హిస్సార్-ఫిరోజా, జాన్ పూర్ మొదలైన నూతన నగరాల్ని నిర్మించాడు. అనేక విద్యా, వైద్య సంస్థల్ని నెలకొల్పాడు. అతనికి ప్రాచీన భారతీయ సంస్కృతి పట్ల ఆసక్తి పోవచ్చు. మతం, తత్వశాస్త్రం వగైరా విషయాల మీద పేరొందిన అనేక సంస్కృత గ్రంథాల్ని పర్షియన్, అరబిక్ భాషల్లోకి తర్జుమా చేయించాడు. అశోక చక్రవర్తి శిలా స్తంభాల్లో రెండిని ఢిల్లీకి తెప్పించి. ఒక శిలా స్తంభాన్ని తన రాజ ప్రాసాదపు కప్పు కింద నిలబెట్టించాడు.

ఫిరోజ్ షా తుగ్లక్ మరణించాక, వారసుల మధ్య అంతర్యుద్ధాలు చెలరేగాయి. అనేకరాష్ట్రాల్లో గవర్నర్లు స్వతంత్రం ప్రకటించారు. ఢిల్లీ చుట్టుపక్కల కొద్ది ప్రాంతం మాత్రమే తుగ్లక్ సుల్తానులకు మిగిలింది.

ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్య విచ్ఛిన్నం 1399 లో ఉత్తరభారతదేశం పైకి మధ్యాసియా సైన్యాల దాడి మళ్ళీ మొదలయింది తుర్కీజాతి నాయకుడు తైమూర్ లంగ్ (కుంది తైమూరు) భారతదేశం మీద దాడి

చేశాడు. ఇతన్నే తామరైన్ అని కూడా అంటారు. ఉత్తర భారతం మీద పడి దోచుకున్నంత దోచుకుని మధ్యాసియాకు మరలిపోవడం అతని ప్రధాన లక్ష్యం. తైమూర్ కరకు మూకలు ఢిల్లీ మీద పడి, నగరాన్ని కొల్లగొట్టి, కంటపడ్డ జనం యావన్మండిని కత్తి కెరజెసి మధ్యాసియాకు మరలిపోయారు. అంతటి ఘోరకలి ఏ నగరంలోనూ జరిగివుండదు. ఓజ్మీ మహమ్మద్ మాదిరిగానే తైమూర్ లంగ్ కూడా భారతదేశంలో దోచిన సంవదలో కొంత భాగాన్ని సమర్థండ్ని శోభాయమానంగా తీర్చిదిద్దడానికి ఖర్చుపెట్టాడు. బ్రహ్మాండ మైన భవనాలు, రాజప్రాసాదాలు షిసిదులు కట్టించాడు. మధ్యాసియాలో కొన్ని ప్రాంతాల్ని కలెక్టుకుని ఇరాన్ దాకా వ్యాపించిన ఒక సువిశాల సామ్రాజ్యాన్ని తైమూర్ పరిపాలించాడు. పశ్చిమాసియాలో బలపడ్డ తుర్కులు బిజాంటిన్ సామ్రాజ్యానికి, అరబ్బు సంస్కృతికి వారసులైన కాలంకూడా ఇదే.

కాని, భారతదేశం నిర్వేద భారంతో, నిస్సహాయ స్థితిలో ద్రవ్య మిచ్చిన కాలం ఇది. 1413లో తుగ్లక్ వంశం రూపుమాసిపోయింది. ఒక స్థానిక గవర్నరు ఢిల్లీని ఆక్రమించి సయ్యద్ వంశాన్ని స్థాపించాడు. (1414-1451) సయ్యద్ వంశం కొద్ది సంవత్సరాలు ఢిల్లీని ఏలి కాలగర్భంలో కలిసిపోయింది. తరువాత, ఇంకొక గవర్నరు ఢిల్లీ గద్దె ఎక్కాడు. అతడు లోడి వంశస్తుడైన ఒక అఫ్ఘన్ సర్దారు.

లోడి వంశం - 1451-1526 . లోడి వంశపు రాజులు ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యాన్ని పటిష్ఠం చెయ్యటానికి ప్రయత్నించారు. తిరుగుబాటుకు కాలు దువ్వే గవర్నర్లని అణచివేసి ప్రయత్నాలు జరిగాయి. జాన్ పూర్ రాజ్యంతో సుదీర్ఘ కాలం పోరాటం నడిచింది. చిట్టచివరికి, జాన్ పూర్ పట్టుబడింది. సికిందర్ లోడి (1489-1517) పశ్చిమ బెంగాల్ దాకా గంగానదీలోయని అదుపులో పెట్టుకున్నాడు. ఢిల్లీ నుంచి రాజధానిని ఒక కొత్త నగరానికి తరలించాడు. అదే, తరువాత ఆగ్రాగా ప్రసిద్ధిపొందింది. ఆగ్రా రాజధానిగా తన రాజ్యాన్ని సమర్థవంతంగా అదుపు చెయ్యగలనని సికిందర్ లోడి భావించాడు. ప్రజా సంక్షేమ కార్యక్రమాలు విరివిగా అమలు జరపటం ద్వారా ప్రజా విశ్వాసాన్ని మారగొనటానికి విశేష కృషి చేశాడు. వస్తువుల ధరల్ని అదుపులో పెట్టి, జీవితావసర వస్తువులు తక్కువ వెలకి ప్రజలకి అందుబాటుయ్యేటట్లు చేసి ఆర్థిక పరిస్థితుల్ని మెరుగు పర్చాలని వాంఛించాడు. లోడి రాజులు అఫ్ఘన్ జాతీయులు కాబట్టి వాళ్ళు బలం అఫ్ఘన్ సర్దార్ల విధేయత మీద ఆధారపడి వుంది. సుల్తాను సర్వశక్తివంతమైన హోదా అఫ్ఘన్ సర్దార్లకి నచ్చలేదు. తిరుగుబాట్ల ద్వారా కొందరు తమ అసంతృప్తి బైట పెట్టారు. లోడి సుల్తాన్లలో ఆఖరివాడయిన ఇబ్రహీం లోడిని ప్రముఖ అఫ్ఘన్ సర్దార్లు ప్రతిఘటించారు. చివరికి, కాబూల్ రాజు బాబర్ తో కుట్ర పన్ని 1526 లో ఇబ్రహీం లోడిని గద్దె దింపారు.

సర్దారు : ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యంలో సర్దార్లు బాగా బలపడ్డారని చాలా తూర్పు చెప్పుకున్నాం. కొన్ని కొన్ని సందర్భాల్లో, వాళ్ళు రాజ్యవిధానాన్ని ఇష్టానుసారం మార్చారు. గవర్నర్లుగా వాళ్ళు తిరుగుబాట్లు నడిపారు; స్వతంత్రం ప్రకటించారు. లేదా ఏకంగా ఢిల్లీ సింహాసనాన్నే పట్టుకున్నారు. ఈ సర్దార్లలో చాలా మంది తుర్కీ, అఫ్ఘన్ కుటుంబాలనుంచి వచ్చి భారతదేశంలో స్థిరపడ్డారు. వీళ్ళలో కొందరు అదృష్టం వెతుక్కుంటూ భారతదేశంలో ప్రవేశించి సుల్తాన్లకు సేవచేశారు. చాలా రాష్ట్రాల్లో గవర్నర్లుగా, సేనాపతులుగా వెలిగిన ఈ సర్దార్లు తుర్కీ, అఫ్ఘన్ కుటుంబాలనుంచి వచ్చినవాళ్లే. అల్లావుద్దీన్ ఖిల్జీ అనంతరం, భారతీయ ముస్లిములు, హిందువులు కూడా అధికార పదవులు పొందారు.

వేతనానికి బదులుగా భూములు, ఊళ్ళు ఇచ్చి రెవెన్యూ అనుభవించే హక్కు వెనకటినుంచీ వస్తున్నదే. ఈ పద్ధతినే ఢిల్లీ సుల్తాన్లు కూడా కొనసాగించారు. ఇది వంశ పారంపర్యంగా అనుభవించే హక్కు కాదు. ఈ హక్కుని ఒక అధికారినుంచి లాగివేసి మరొకనికి కట్టబెట్టవచ్చు. కాని వెనకటి కాలంలో మాదిరిగానే కేంద్రప్రభుత్వ అధికారం బలహీనం కాగానే, ఈ హక్కుని అనువంశికంగా పరిగణించటం ప్రారంభమైంది. ఈ రెవెన్యూ మంజూరు చేయబడ్డ పరగణాని “ఇఖ్తా” అని వ్యవహరించారు. ఒక అధికారి తాను వసూలు చేసిన రెవెన్యూలో కొంత తన జీత భత్యాలకింద ఉంచుకొని మిగతా సొమ్ముని సుల్తానుకోసం, సైనికుల పోషణ కోసం వినియోగించేవాడు. ఆ అధికారికి ఆదాయ, వ్యయాల్ని సమగ్రంగా నిర్వహించ వలసిన బాధ్యత వుండేది; తను రెవెన్యూ వసూలు చేసుకునే జమీలో శాంతిభద్రతలు కాపాడడం అతని విధి. ఈ పద్ధతికి కొంత భిన్నంగా ఉన్న సందర్భాలు కూడా ఉన్నాయి. రెవెన్యూ వసూలు చేసుకునే అధికార్లు సుల్తానుకు ఒక నిర్ణీతమైన మొత్తాన్ని సాలీనా చెల్లించే సంప్రదాయం ఉండేది. సుల్తానుకు చెల్లించేది చెల్లించగా కూడా సర్దార్ల దగ్గర ఖుషీగా జీవితం గడపటానికి చాలినంత సొమ్ము ఉండేది. అయినా, కొంత మంది సర్దార్లు హిందూ వడ్డీ వ్యాపారస్థులకి తరచు రుణగ్రస్తలై ఉండేవాళ్ళు.

సుల్తానుల పరిపాలనా విధానం - భూమి శిస్తు వసూలు చేయటం, శిస్తునివారాలు నమోదు చేసుకోవటం, శాంతిభద్రతల పరిరక్షణ సుల్తానుల ప్రభుత్వ నిర్వహణలో ప్రధానాంశాలు. భూమిలో కొంత శాతం సుల్తానుకు ప్రత్యేకంగా కేటాయించబడి ఉండేది. అది అతని ప్రత్యక్షాధీనంలో ఉండేది. దాని మీద వచ్చే రాబడి సుల్తాను స్వంత ఖర్చులకు ఉపయోగపడేది. అటువంటి భూముల మీద ఫలసాయంలో మూడవ వంతు ప్రభుత్వానికి చెల్లించవలసిన మొత్తంగా నిర్ణయించబడింది. గ్రామాలలో, జిల్లాలలో పనిచేసే స్థానిక ఉద్యోగులు ప్రభుత్వానికి కట్టవలసిన సొమ్ముని వసూలు చేసేవాళ్ళు. తురుష్కులు, అప్తన్లు రాకపూర్వం పని చేసిన మాదిరిగానే ఈ ఉద్యోగులు ఇప్పుడూ పని చేశారు ప్రభుత్వ పరిపాలనా విధానం గ్రామాలలో యేమీ మారలేదు. ముకద్దం, పట్వారీ, ముప్రీఫ్ వగైరా ఉద్యోగులే శిస్తు వసూళ్ళ పని నిర్వహించారు. వంశ పారంపర్యంగా సాగే గ్రామ పెద్ద-ముకద్దం; గ్రామంలో రెవెన్యూ లెక్కలు రాసే ఉద్యోగి-పట్వారీ; ఆ రెవెన్యూ లెక్కల్ని పర్యవేక్షించే అధికారి-ముప్రీఫ్. గ్రామాధికార్లు చాలా మంది ఈనాటికి అదే పేర్లతో వ్యవహరించబడుతున్నారు.

సుల్తాను దర్బారులో కూడా రెవెన్యూ లెక్కలు చూసే ఉద్యోగులున్నారు. వజీర్, బక్షీలనబడే అధికార్లు అస్థానోద్యోగుల్లో అతి ముఖ్యమైన వాళ్ళు. రెవెన్యూ ఖజానాకి చేరగానే తనిఖీ చేసి, దానికి సంబంధించిన వివరాలిని నమోదు చేసుకోవడం వజీరు, అతని కింది ఉద్యోగుల పని. బక్షీ అంటే సైన్యానికి జీత భత్యాలు బట్టడా చేసే అధికారి.

పీళ్ళుకాక, ఇంకా తడితర ప్రభుత్వ కార్యకలాపాలు చూసే ఉద్యోగులూ ఉన్నారు. సైన్యానికి, సైన్యానికి అవసరమైన సాధన సంపత్తికి సంబంధించిన వ్యవహారాలిని కొందరు చూసేవాళ్ళు. ఢిల్లీ రాజ్యానికి ఇతర రాజ్యాలకి మధ్య సంబంధాలను మరికొందరు చక్కబెట్టేవాళ్ళు. కాజీ ప్రధాన న్యాయమూర్తి. మత సంబంధమైన వ్యవహారాలలో సైతం ఆయన సలహాలిచ్చేవాడు. మొత్తం అధికార్ల పని తీరుని వజీర్ పర్యవేక్షించేవాడు వజీరు సమర్థత మీద, సలహా మీద సుల్తాను ఎక్కువ ఆధారపడ్డాడు అయితే, తుది నిర్ణయం

సుల్తానుడే.

కొత్త రాజ్యాలు : ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యాధికారం క్రమేణా క్షీణించటంతో భారత ఉపఖండంలో పలు ప్రాంతాల్లో అనేక కొత్త రాజ్యాలు అవతరించాయి. వాటిల్లో చాలా భాగం సుల్తానుల రాజ్యంలో వాళ్ళ అధికారానికి లోబడిన రాష్ట్రాలే అవే నెమ్మదిగా స్వతంత్ర రాజ్యాలుగా పరిణతి చెందాయి.

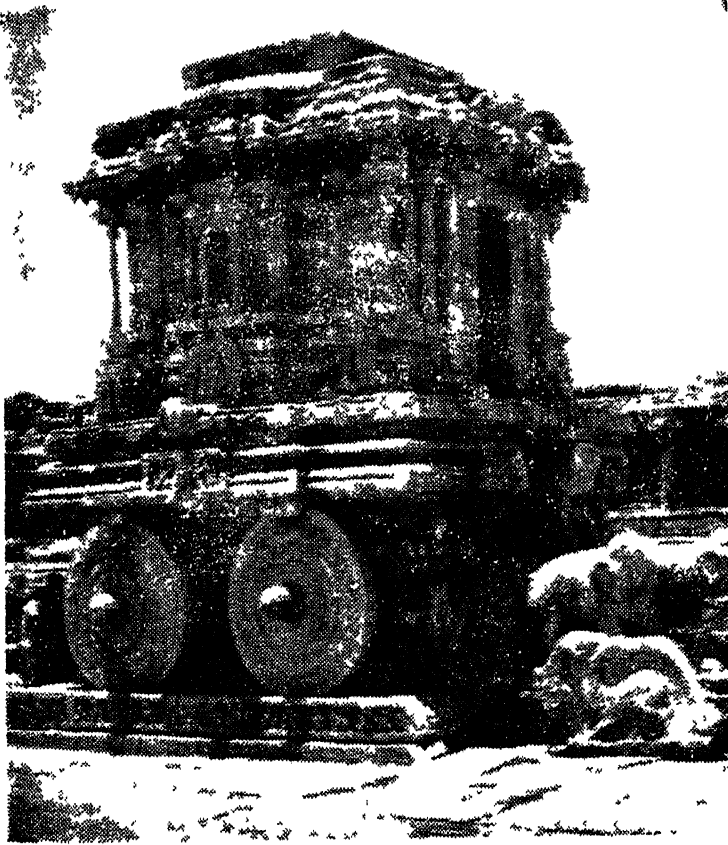
భారత పశ్చిమ ప్రాంతంలో గుజరాత్, మాళవ రాజ్యాలు ముఖ్యమైనవి అహమ్మదాబాద్ నగరాన్ని స్థాపించిన అహ్మద్ షా గుజరాత్ శక్తి సంపన్నంగా రూపొందడానికి కారకుడు. హుషాంగ్ షా కాలంలో మాళవ ప్రాముఖ్యం సంతరించుకొంది. ముఢా అనే సుదూర నగర దుర్గాన్ని నిర్మించినవాడు హుషాంగ్ షా. గుజరాత్ - మాళవ మధ్య ఎడతెగకుండా యుద్ధాగ్ని జ్వాలలు రగిలిన మూలాన, ఆ రెండు రాజ్యాల శక్తి హరించుకుపోయింది. అదే విధంగా మేవార్, మార్వార్ రాజపుత్ర రాజ్యాలు కూడా నిర్వీర్యమై పోయాయి ఈ రెండు రాజ్యాల మధ్యా పచ్చగడ్డ వేస్తే భగ్గుమండి పైగా, ఈ రెంటి మధ్యా వివాహ బాంధవ్యం వుండి కూడా సఖ్యత కరువైంది. రాజపుత్ర రాజులు ఢిల్లీ సుల్తాన్లతోనే కాకుండా పరస్పరం మారణ యుద్ధాలకు తలపడ్డారనటానికి ఇదొక ఉదాహరణ. మేవార్ ప్రభువు కుంభరాణాని ఈనాటికీ ప్రజలు తలుచుకుంటారు. కుంభరాణా సర్వతోముఖ ప్రజ్ఞాశాలి; స్వయంగా కవి, సంగీత విద్వాంసుడు. ఇదే కాలంలో రాజస్థాన్ లో బికనీర్ పంటి రాజ్యాలనేకం తలెత్తాయి.

ఈ కాలంలోనే కాశ్మీర రాజ్యం గొప్ప పేరులోకి వచ్చింది. కాశ్మీరాన్ని పరిపాలించిన రాజులందరినీ సుప్రసిద్ధుడైన జైనుల్ ఆబిదీన్ 15వ శతాబ్దంలో రాజ్యం చేశాడు ఫిరోజ్ షా తుగ్లక్ మాదిరిగా ఇతడు కూడా పర్షియన్, సంస్కృత భాషల్లో పండితులకు ప్రోత్సాహం ఇచ్చాడు. మహాభారతాన్ని, రాజతరంగిణిని పారశీకంలోకి తర్జుమా చేయించాడు. “బద్ షా” అని ప్రజలు ఈయనని పిలిచేవాళ్ళు. “బద్ షా ఎంత దొడ్డ ప్రభువు! ప్రజల ముచి కోసం ఎంత పాటుపడ్డాడు!” అని ప్రజలు ఈనాటికీ జైనుల్ ఆబిదీన్ ని తలుచుకుంటారు.

భారత తూర్పు ప్రాంతంలో జాన్ పూర్, బెంగాలులు ముఖ్యమైన రాజ్యాలు. ఢిల్లీ సుల్తాన్ల కింద గవర్నర్లుగా పని చేసిన సర్దార్లే సుల్తాన్ కి వ్యతిరేకంగా తిరుగుబాటుచేసి ఈ రెండు రాజ్యాల్ని స్థాపించారు. జాన్ పూర్ ని షరీఫ్ వంశపు రాజులు పరిపాలించారు. వీరు ఢిల్లీని ఆక్రమించాలని కలలు కన్నారు గాని అది కలగానే మిగిలిపోయింది. ఆ తరువాత జాన్ పూర్ హిందీ భాషా, సాహిత్యాలకు కేంద్ర పీఠంగా భాసించింది. బెంగాల్ ని అనేక జాతుల రాజులు పాలించారు. తుర్కులు, అఫ్ఘన్లు, అఫ్ఘీనియన్లు వగైరా అనేక జాతుల వాళ్ళు ఎంగ సింహాసనమెక్కారు. అల్లావుద్దీన్ ఖిల్జీ అనంతరం హజీ-అలియాసి, అతని తరువాత అల్లాఉద్దీన్ హుస్సేన్ షా, ఫియాజుద్దీన్ ప్రభువులు బెంగాల్ లో రాజ్యం చేశారు. వీరంతా వంగభాషని పోషించి ఆదరించారు.

ఇక దక్కనులోను, దక్కనుకు దక్షిణంగాను బహమనీ, విజయనగర రాజ్యాలు పుట్టిల్లాయి. మహమ్మద్ బీన్ తుగ్లక్ కాలంలో ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యం బలహీనపడినప్పుడు ఇవి రెండూ ఇరుచుమించు ఏక కాలంలో తలెత్తాయి. ఢిల్లీ సుల్తానుల కింద పనిచేసిన అధికారులే ఈ రెండు రాజ్యాల్ని స్థాపించారు.

మహమ్మద్ బీన్ తుగ్లక్ కింద అధికారిగా ఉన్న హసన్ గంగు సుల్తానుకు వ్యతిరేకంగా తిరుగు

విజయనగర - శాస్త్రాభివృద్ధికి తార్కాణంగా నిలిచిన హంపి రాతిరథం

బాటు చేసి 1347లో బహమనీ రాజ్యాన్ని స్థాపించాడు. బహమన్ షా విరుదు ధరించి బహమనీ వంశ స్థాపకుడయ్యాడు.

బహమనీ రాజ్యానికి దక్షిణాన విజయనగర రాజ్యాన్ని హరిహర రాయలు, బుక్కరాయలు అనే అన్నదమ్ములు స్థాపించారు. వీరు సంగమ చంశీకులు. అన్నదమ్ములిద్దరూ ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యానికి షీదత ఆరంభమైన అదను కనిపెట్టి హోయసాల భూభాగాన్ని (ప్రస్తుత మైసూరు ప్రాంతం) జయించి 1336లో స్వతంత్ర విజయనగర రాజ్యాన్ని నెలకొల్పారు. ఈనాడు మనం హంపి ఆసి వ్యవహరిస్తున్న హస్తినావతిని రాజధానిగా చేసుకున్నారు. బహమనీ, విజయనగర రాజ్యాలు రెండూ ఆనాడు సఖ్యతతో వ్యవహరించి

వుంటే అవి మహాశక్తివంతంగా రూపొందగలిగేవి కాని, ఆ రెంటి మధ్యా తరచు యుద్ధాలు ప్రజ్వరిల్లాయి. కృష్ణా, తుంగభద్ర నదుల మధ్య సారవంతమైన దోఆబ్ మండలాన్ని గురించి ఆ ఇరురాజ్యాలు నిరంతర వైరం పెంచుకున్నాయి. ఇదిగాక వేరే కారణం కూడా ఉంది. బహమనీ రాజ్యంలో భాగమైన గోల్కొండలోని వజ్రాల గనుల మీద విజయనగర రాజుల కన్నుపడింది. పైగా, ఉభయలూ దక్షిణాపథం మొత్తాన్ని పాదాక్రమణం చేసుకోవాలని ఉవ్విళ్ళూరారు.

యుద్ధాలు ఈ రెండు పెద్ద రాజ్యాల మేరకే పరిమితం కాలేదు. దక్షిణాదిన చిన్న చిన్న రాజ్యాలనేకం ఈ ఉభయల్లో ఎవరో ఒకరి కొమ్ము కాశాయి దాంతో యీ పెద్ద రాజ్యాల దాడుల వల్ల చిన్న రాజ్యాలు కష్టనష్టాలకు గురికావలసి వచ్చింది. విజయనగర రాజ్యం 1370లో మధురైని జయించింది; పశ్చిమ తీరంలో తన బలాలను మోహరించింది. రేవతి ద్వీపాన్ని (గోవా) తన భూభాగంలో కలుపుకుంది. రేవతి ద్వీపం ఆనాడు ముఖ్యమైన వ్యాపార కేంద్రం. మరో వేపు, బహమనీ రాజ్యం తన ఉత్తర సరిహద్దు రాజ్యాలైన గుజరాత్, మాళవల మీద దండయాత్రల్లో తలమునకలై వుంది (బహమనీ, విజయనగర రాజ్యాల వికాసనం గురించి తరువాతి అధ్యాయంలో చూడండి).

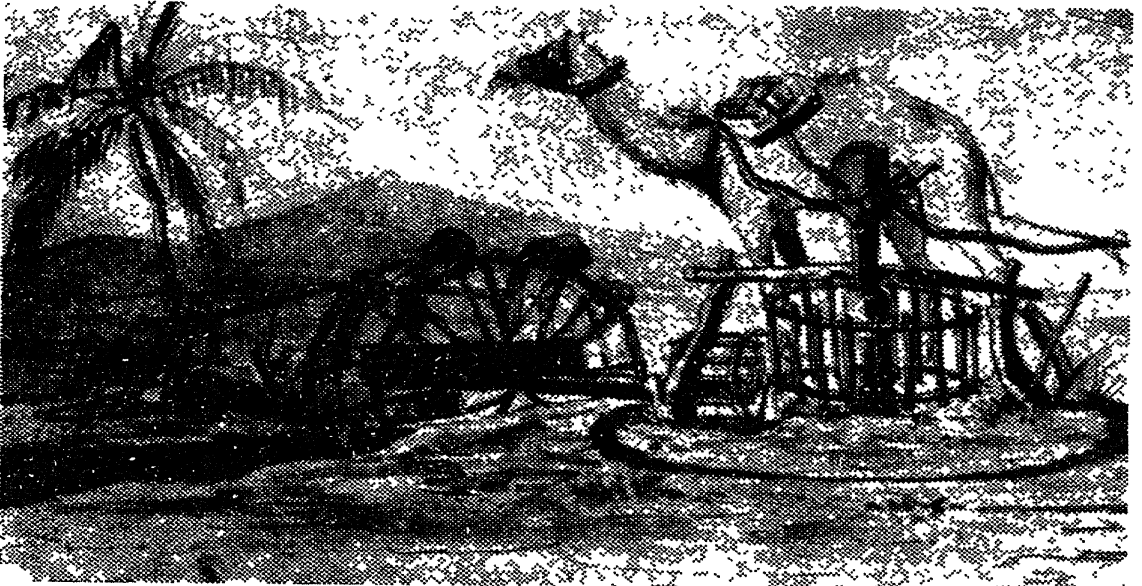
భారత ఉపఖండంలోని ఈ రాజ్యాలు (జాన్ పూర్, గుజరాత్, బెంగాల్ మొదలైనవి) భూమి శిస్తు ద్వారాను, వ్యాపారం ద్వారాను వచ్చే అపరిమితమైన ఆదాయంతో బాగా మడిచి ఉన్నాయి. గుజరాత్,

బెంగాల్ రాజ్యాలు పశ్చిమాసియా, తూర్పు ఆఫ్రికా, ఆగ్నేయ ఆసియా, చైనాలతో సముద్రాంతర వ్యాపారం మీద అపార లాభాలు ఆర్జించాయి. ఒహమనీ, విజయనగర రాజ్యాలు కూడా ఈ వ్యాపార వాణిజ్యాలలో పాలు పంచుకున్నాయి. రాజస్థాన్, మాళవ రాజ్యాలు గేశం లోపలి వ్యాపార వాణిజ్యాల ద్వారా అధికంగా బాగా పైకొచ్చాయి అయితే, ఇవి ఒకప్పటి ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యం మాదిరిగా రాజకీయంగా బలపడిలేవు. పూర్వ సంస్కృతి ఇప్పుడు విప్పి పరిశోధిస్తున్నది ఈ రాజ్యాలలోనే. ప్రాచీన భాషల్లో సాహిత్యం, శిల్ప చిత్రకళలు, నూతన మత విచారం ఈ రాజ్యాలలోనే వర్ధిల్లాయి.

5

ప్రజా జీవితం

ఒక పరాయి దేశం వాళ్ళు ఇంకొక దేశాన్ని జయించి, అక్కడ స్థిరపడ్డప్పుడు వాళ్ళతోపాటు నూతన జీవితరీతులు వెంట వస్తాయి. ఈ రీతులు విజిత (ఓడిన) దేశ సంస్కృతిని ప్రభావితం చేస్తాయి. అట్లాగే, విజిత దేశ సంస్కృతి విజేతల జీవన విధానాన్ని ప్రభావితం చెయ్యటం కూడా కద్దు. టర్కులు, అప్పజ్జేకు పంబంధించి ఈ రెండు పరిణామాలు సంభవించాయి. వాళ్ళు ఇరాన్ చక్రవర్తుల్ని ఒరవడిగా పెట్టుకున్నారు. ఇరాన్, మధ్యాసియాల నుంచి వాళ్ళు ఈ కొత్త భావాల్ని వెంట తెచ్చారు. భారత దేశంలో స్థిరపడింది లగాయతు, భారతీయ జీవన విధానం ఆ విజేతల ఆలోచనని, ప్రవర్తనని ప్రభావితం చెయ్య

నీటి పారుదల విధానంలో-ఇస్లాము సంస్కృతి మన దేశానికి పరిచయం చేసిన వ్యయను వీల్ పర్వతి.

సాగింది. అదే విధంగా వారి రాక భారతీయ సమాజంలో అనేక పరిణామాలకు శ్రీకారం చుట్టింది. ఈ పరిణామాలు, మార్పులు వివిధ జీవిత రంగాలలో ప్రస్ఫుటంగా ప్రదర్శితమయ్యాయి. కాలంతో పాటుగా అనేక ఆచారాలు ప్రజానీకంలో ఒక నిర్దిష్టమైన అనురూపతని సంతరించుకోసాగాయి.

ఢిల్లీ సుల్తాన్ల కాలంలో సమాజం నాలుగు ప్రధాన తరగతులుగా విభజితమై వుంది. ప్రభువర్గం, పురోహితులు, పట్టణ ప్రజలు, రైతులు.

ప్రభువర్గం : ప్రభు వర్గమంటే పాలకవర్గం-సుల్తాను, సర్దార్లు, హిందూరాజులు, బడా భూకామందులతో కూడిన వర్గం. సుల్తాను ఢిల్లీ దర్బారులో వైభవ, వైభోగాలు వెళ్ళబోశాడు. కొత్త సుల్తాను సింహాసనం ఎక్కిఎక్కగానే తన పేర మసీదుల్లో ఖత్వా చదివించేవాడు; తన పేరు ముద్రించిన నాణాల్ని టంకశాల నుంచి విడుదల చేసేవాడు. ఈ విధంగా కొత్త సుల్తాను గద్దె ఎక్కినట్లు ధృవపడేది. సుల్తానంటే ఒక ప్రత్యేక వ్యక్తి. ప్రతనిత్యం దర్బారులో ఆయన కార్యకలాపాలన్నీ మహా అట్టహాసంగా నిర్వహింపబడేవి. ఆయన గారి ప్రత్యేక లక్షణాలు అందరికీ తెలిసేట్లు ప్రస్ఫుటం కావటానికి ఆ అట్టహాసం అవసరమైంది. ఆయన రాచ మందిరంలో అనేక మంచి చిన్నా పెద్దా అధికార్లు, దాస, దాసీలు సేవలు చేసేవాళ్ళు. వీళ్ళు గాక, ఆయన అడుగులకు మడుగులొత్తే అనేక మంది బానిసలు కూడా ఉండేవాళ్ళు. ఇక సుల్తాను గారి సర్దార్లు సుల్తాను ఒరవడిలో మహా విలాసంగా, దర్జాగా జీవించారు.

పురోహితులు : బ్రాహ్మణులు, ఉలేమాలు వగైరా పురోహితులు, మత గురువులు సమాజంలో ఒక ముఖ్యమైన భాగం. పాలకులకి సచివులుగా, సలహాదారులుగా వ్యవహరించిన పురోహిత గణానికి బ్రహ్మాండమైన పలుకుబడి ఉండేది. వాళ్ళల్లో చాలామంది భూరి భూదానాలు స్వీకరించిన వాళ్ళు కావటం చేత ధనబలం కలిగినవాళ్ళు. సుల్తాన్లు కూడా ముఖ్యులైన బ్రాహ్మణ్ని గౌరవించి భూదానాలతో ఘనంగా సత్కరించారు. బ్రాహ్మణులు, ఉలేమాలు ఉభయుల్లో గ్రామీణ ప్రాంతాల్లో స్థిరపడ్డవాళ్ళున్నారు. ఈ విధంగా ఉభయులూ హిందూ, ఇస్లాం సంస్కృతుల వ్యాప్తికి తోడ్పడ్డారు. అయితే ఈ హిందూ, ముస్లిమ్ పురోహితుల ప్రవర్తన నచ్చనివాళ్ళు రెండు మతాల ప్రజల్లోనూ లేకపోలేదు. ఈ మత గురువులకి మతంలో తగినంత ఆసక్తి లేదనే అసంతృప్తి సర్వత్రా ఉంది. మతం మీద కన్నా వాళ్ళకి లౌకిక విషయాల మీదే దృష్టి ఉండేది.

పట్టణ ప్రజలు : వ్యాపార వాణిజ్యాల వికాసం అనేక కొత్త నగరాలు పెరగటానికి దోహదం చేసింది. నగరాల్లో జీవించే ప్రజలు ఎక్కువగా వర్తకులు, వ్యాపారస్థులు. వృత్తి పనివాళ్ళు. కొంతమంది ప్రభు వర్గీయులు, అధికార్లు కూడా పట్టణాల్లో జీవించారు. పట్టణాల్లో ఎక్కువ భాగం వ్యాపార కేంద్రాలు. కొన్ని మాత్రం పరిపాలనా, సైనిక కేంద్రాలు. ఇటువంటి పట్టణాల్లో అధికార వర్గం, సైనికులు పెచ్చుగా ఉండేవాళ్ళు. ఇకపోతే, మత ప్రాధాన్యం కలిగిన పుణ్య క్షేత్రాలుగా ప్రశస్తి పొందిన పట్టణాలు తీర్థయాత్రికుల్లో, పురోహితుల్లో కిటకిటలాడేవి.

వృత్తి పనివాళ్ళు తమ తమ వృత్తుల్ని అనుసరించి పట్టణంలో ఒక్కొక్క ప్రత్యేక ప్రాంతంలో బసచేసేవాళ్ళు. ఉదాహరణకి-బట్టలు నేసే సాలీలు ఒక ప్రాంతంలో నివసిస్తే, కమ్మరి పనివాళ్ళు వేరొక ప్రాంతంలో నివసించేవాళ్ళు. అలాగే బంగారపు పనిచేసే కంసాలి బతులు ఇంకొక ప్రాంతంలో వేరుగా

జీవించేవాళ్ళు. అంచేత ఈరాటికి కొన్ని పట్టణాల్లో కుమ్మరి వీధి, సాలె వీధి వగైరా పేర్లు తారసపడతాయి. ప్రభు వర్గానికి చెందిన కులీనులకి, వాళ్ళ కుటుంబాలకి అవసరమైన కుండలు, పాత్రలు వగైరా నిత్యావసర పనిపట్టు, సిల్కు బట్టలు, వెండి బంగారు సరిగ పనితనం ఉట్టిపడే ఖరీదైన విలాస వస్త్రాలు ఈ వృత్తి పనివాళ్ళు సమకూర్చిపెట్టేవాళ్ళు. అంతే కాకుండా, విదేశాలకి ఎగుమతి చెయ్యటానికి దేశంలో ఇతర ప్రాంతాలకు సరఫరా చెయ్యటానికి చాలినన్ని పస్తువులు కూడా తయారు చేసేవాళ్ళు. ఈ పస్తువులు వ్యాపార వాణిజ్యాలకి ప్రాతిపదిక అయ్యాయి. వీళ్ళు కాకుండా, సుల్తాన్లు వివిధ వస్తువుల తయారీకి వందలాది బానిసల్ని కార్ఖానాల్లో పెట్టి పని చేయించారు.

వ్యాపారం ప్రతి పట్టణంలో వ్యాపారస్థుల బేరసారాలకోసం ఒక సంతపేట (అంగడి వీధి) ఉండేది పెద్ద పెద్ద సంతలు జరగటం సర్వ సాధారణం. వ్యాపారమే ప్రత్యేక వృత్తిగా పెట్టుకున్న బనియాలూ, ముల్తానీలు మొదలైన వాళ్ళు గొప్ప చొరవతో దేశమంతా పర్యటించేవాళ్ళు. దక్షిణాదిన మల బారు దాకా వెళ్లే వాళ్ళు. పెద్ద పెద్ద బిడార్లు కలిగిన బంజారాలు ఒక మార్కెట్టు నుంచి మరొక మార్కెట్టుకు పరుకు చేరవేసేవాళ్ళు.

ఒక్కో బకూతా అనే విదేశ యాత్రికుడు ఢిల్లీ వంటి బ్రహ్మాండమైన నగరాన్ని ముందెన్నడూ సందర్శించలేదని ప్రశంసించాడు. దేశం నలుమూలల నుంచి ఢిల్లీకి వివిధ వస్తువులు వచ్చిపడేవి. తూర్పు ప్రాంతం నుంచి తెల్ల బియ్యం, కనోజ్ నుంచి చక్కెర, గంగా యమునల మధ్య మైదానం నుంచి గోధుమ, దక్షిణాది నుంచి పట్టుబట్టలు, నూలు వస్త్రాలు, లోహ పనిపట్టు, ఆభరణాలు, దంతం వగైరా వగైరాలు కుప్పలిప్పలుగా పెచ్చు పడేవి. ఇంకా - అరేబియా, తూర్పు ఆఫ్రికా, శ్రీవిజయ, చైనాల నుండి సరుకుల ఓడలు యమునా తీరంలో లంగరు దించేవి. చైనాతో వ్యాపారానికి బెంగాలు కేంద్రంగా వర్ధిల్లింది. ఎందరో చీనా వర్తకులు, చీనా ప్రానిధి వర్గాలు 15వ శతాబ్దంలో బెంగాలు సందర్శించారు. చైనా చారిత్రక గ్రంథాల్లో బెంగాలుని గురించి అనేక విపుల వివరాలు కనిపిస్తాయి.

వాణిజ్యాభివృద్ధివల్ల డబ్బు మారకానికి ప్రోత్సాహం లభించింది లక్షల నాణాలు ప్రభుత్వ టంకసాలల నుంచి విడుదలయ్యాయి. ఆనాడు ప్రజల్లో విరివిగా వ్యాప్తిచెందిన నాణెం-వెండి టంకం. దీన్ని సుల్తాన్ ఇల్దర్ మిష్ చలామణీలోకి తెచ్చాడు. దీని నుంచే వెండి రూపాయి రూపు దిద్దుకుని వ్యాప్తిలోకి వచ్చింది. మెట్రిక్ పద్ధతి ప్రవేశ పెట్టబడ్డదాకా, ఆనాడు వ్యాప్తిలోవున్న కొలతలు తూనికలే ఉత్తర భారత దేశంలో చలామణి అయ్యాయి.

రైతులు : రైతాంగం జీవితం-లేదా పల్లెల్లో బ్రతుకు ఎదుగు బొదుగు లేకుండా వెనకటి మాదిరిగానే కొనసాగింది. టర్కులు, అఫ్ఘన్ల రాకతో ప్రవేశించిన మార్పులు సమాజంలో పై వర్గాలకే పరిమితమై పోయాయి.

భూ వ్యవస్థ ప్రాథమికంగా పూర్వం ఎలా ఉందో అలానే ఉండిపోయింది. రైతు భూమిని సాగు చేసుకుంటూనే ఉన్నాడు. రాజోద్యోగులకో, లేదా స్థానిక భూకామందుకో పన్నులు చెల్లిస్తూనే ఉన్నాడు. ఏ రాజు వచ్చాడో, ఏ రాజు పోయాడో రైతు పట్టించుకోలేదు. టర్కులు, అఫ్ఘన్లు సంఖ్యాత్మకంగా చాలా తక్కువ మంది కావటంచేత, కింది తరగతి పరిపాలనాధికారులంతా వెనకటి వాళ్లే. అయితే, నూతన ఇస్లాం

సంస్కృతి భారతీయ నాగరికతా విధానంలోకి చొరబడి బలీయమైన ప్రభావ ముద్రదేసింది ఈ దిగంజ స్థాయిలలోనే

కుల వ్యవస్థ సమాజపు ముఖ్య లక్షణంగా మిగిలిపోయింది. ఆఖరికి, ఇస్లాం మతంలోకి మారిన హిందువులు సైతం వివాహాది సందర్భాల్లో పూర్వకులాచారాల్ని పాటించడం మానలేదు. కులీనులకి సంబంధించి టర్కులు-అఫ్ఘన్లకు మధ్య, వీరికి-ఇస్లాం మతం స్వీకరించిన వాళ్ళకి మధ్య అంతర్వివాహాలు ఆదిగాయి. కాబట్టి సహజంగానే ఆచారాలు, ఆలోచనలు పరస్పరం మార్పిడి అయ్యాయి. అనేక ముస్లిం ఆచారాలు హిందూ జీవనంలో భాగమైనట్టుగానే, అనేక హిందూ ఆచారాలు ముస్లిం జీవితంలో చోటు చేసుకున్నాయి.

మతం : భారత దేశంలో ఇస్లాం రాకవల్ల అనేక ఫలితాలు కలిగాయి. ఆ ఫలితాల్లో చాలా ఆసక్తికరమైనదేమంటే - హిందూ ముస్లిములుభయులూ పరస్పరం మత సంబంధమైన భావాను ఆరువు తీసుకున్నారు ఇది జనరంజకమైన రెండు మత ఉద్యమాలకు బాటలు పరిచింది. ఒకటి-సూఫీ ఉద్యమం, రెండు- భక్తి ఉద్యమం.

సూఫీలు : పర్షియా నుంచి, ఇంకా ఇతర ఆసియా సీమల నుంచి 11వ శతాబ్దంలో భారత దేశంలో అడుగుపెట్టిన ముస్లిములలో 'సూఫీ' లనబడే భక్తిపరులు కొందరున్నారు. వాళ్ళు ఈ దేశంలో వివిధ ప్రాంతాలలో స్థిరపడ్డారు; ఎందరో హిందూ భక్తుల్ని ఆకట్టుకున్నారు. భగవంతునికి చేరువ కావటానికి ప్రేమ, భక్తి తత్పరతల్ని మించిన మార్గాలు లేవని సూఫీలు బోధించారు. భగవంతుణ్ణి చిత్తశుద్ధితో ప్రేమించేవారు భగవంతునికి, సోదర మానవులకి సన్నిహితం అవుతాడు. ప్రార్థనలు, ఉపవాసాలు, కర్మకాండ వగైరాలు భగవంతుని పట్ల నిజమైన ప్రేమకి సాటిరావు. ప్రేమభావం మీద పెద్ద విశ్వాసం వున్నవాళ్ళు కాబట్టి, సూఫీలు ఇతర మతాలపట్ల, విశ్వాసాల పట్ల సహన భావం ప్రదర్శించారు. భగవంతుణ్ణి చేరటానికి మార్గాలు బహుళం అని నమ్మారు. మానవులందరినీ సమానంగా గౌరవించటం వాళ్ళ మతం. సంప్రదాయ పరాయణులైన ఉలేమాలకు సూఫీలంటే గిట్టలేదు. సూఫీ బోధలు కొన్ని ఇస్లాం సంప్రదాయ విరుద్ధ

మైనవిగా వాళ్ళు భావించారు. అయితే, అసంఖ్యాక హిందువులు ఈ సూఫీ యోగుల్ని భక్తితో కొలిచారు. 'పీర్'లనబడే గురువుల వద్ద ప్రజలు సూఫీ బోధలు గ్రహించడం అవసరమని వాళ్ళు భావించారు. "పీర్" బోధలు అలకించటానికి పట్నాల నుంచి, పల్లెల నుంచి ప్రజలు గుమిగూడేవాళ్ళు. సూఫీలు హిందువుల్ని ఇస్లాం మతంలోకి మార్చటానికి ప్రయత్నించలేదు ఒకే ఒక నిజమైన దేవుణ్ని ప్రేమించటం మేలని సూఫీలు హిందువులకు హితవు పలికారు.

మొయినుద్దీన్ చిష్తి సూఫీ యోగుల్లో సుప్రసిద్ధుడు. ఆయన అజ్మీర్ లో ఉండేవాడు. 1293లో అజ్మీర్ లోనే మరణించాడు. భగవంతునికి దగ్గర కావటానికి భక్తి సంగీతం ఒక మార్గం అని ఆయన విశ్వాసం. మధుర భక్తి సంగీత ధునిలో తేలియాడేప్పుడు భగవంతుని సమక్షంలో ఉన్నట్టుగా ఉంటుందని ఆయన భావించాడు. మతంతో సంగీతాన్ని ముడి వెయ్యటాన్ని ఉలేమాలు ఆమోదించలేదు. మొయినుద్దీన్ చిష్తి భక్తులు సమావేశమైన భజన స్థలాల్లో, ఉల్లాన్ని పల్లవింపజేసే చక్కటి సంగీతం జల్లు కురిసేది. ఆ సమావేశాల్లో పాల్గొన్న భక్తులు ఖవాళి పద్ధతిలో శ్రావ్యంగా గానం చేసేవాళ్ళు. హిందీ కీర్తనలు సైతం జనాన్ని రంజింపజేశాయి.

మొయినుద్దీన్ చిష్తి తరువాత పేర్కొనదగ్గవాడు బాబా ఫరీద్. ఆయన ఆజోధన్ (ప్రస్తుతం పాకిస్థాన్ లో ఉంది) అనే చోట జీవించాడు. అటువంటి సూఫీ యోగులు దేశంలో పలుచోట్ల స్థిరపడి తమ బోధలు ప్రచారం చేశారు. గుల్బర్గాలో సయ్యద్ మహమ్మద్ గెసుదరాజ్, గుజరాత్ లో షా ఆలం బుఖారీ, ముల్తాన్ లో బహ్ ఉద్దీన్ జకారియా, సిల్హెట్ లో షేక్ షిహాబ్ ఉద్దీన్ సుప్రహేర్షి అనాటి సూఫీ యోగుల్లో ప్రముఖులు. సుల్తాన్లు, సామాన్య జనం ఉభయూర్గా గొప్పగా గౌరవించిన ఒక సూఫీ యోగి పేరు నిజాముద్దీన్ ఆలియా, ఆయన ఢిల్లీ పరిసరాల్లో ఒక భక్తికేంద్రాన్ని నెలకొల్పి అక్కడే ఉన్నాడు. ఆయన చాలా నిజాయితీ పరుడు; ధైర్యశాలి. నిర్భయంగా తన భావాల్ని ప్రకటించాడు సుల్తాను నచ్చని పనేదయినా చేసినప్పుడు, ఆయన నిర్భయంగా తెగేసి చెప్పేవాడు. మిగతావాళ్ళ మాదిరి ఆయన సుల్తానందే భయపడి నోరు కట్టేసుకో లేదు.

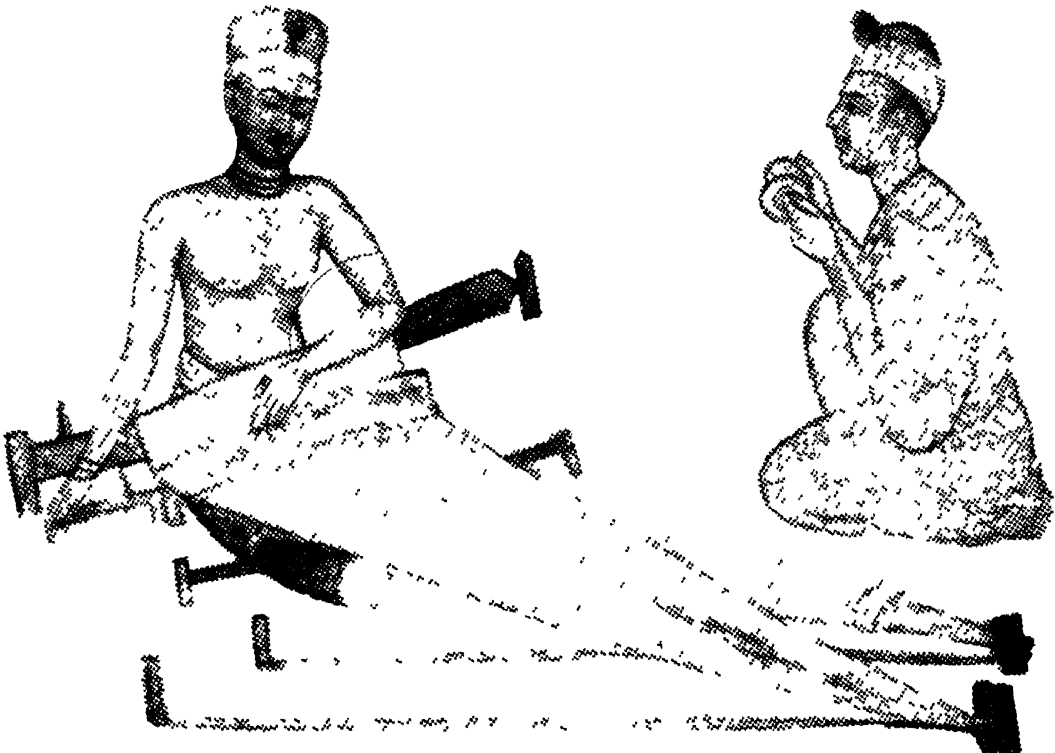
భక్తి ఉద్యమం : అనాడు జనాదరణ పొందిన మతగురువులు సూఫీ లొక్కరే కాదు. భక్తి ఉద్యమానికి చెందిన ప్రబోధకులు కూడా ఉన్నారు. భారతదేశంలో వీరికి సుదీర్ఘ చరిత్ర ఉంది. కీర్తనలు, కథలు ద్వారా భక్తి భావాన్ని ప్రబోధం చేసే సంప్రదాయాన్ని తమిళ భక్తి ఉద్యమ కారులైన ఆళ్వార్లు. నయనార్లు మొట్టమొదట ప్రారంభించారు. ఈ ఉద్యమాన్ని పట్టణాల్లో వర్తకులు, వృత్తిపనివాళ్ళు, పల్లెల్లో రైతాంగం విశేషంగా ఆదరించారు. ఆళ్వార్లు, నయనార్ల మార్గాన్నే భక్తి ఉద్యమం అనుసరించింది. ఈ గురువుల్లో ఎక్కువ మంది బ్రాహ్మణేతర కులాలవాళ్ళు. భగవంతునికి - మానవునికి మధ్య అనుబంధానికి పునాది ప్రేమ అనీ, లెక్కలేనన్ని మత కర్మలు నిర్వహించటం కన్నా భక్తితో భగవంతుణ్ణి ఉపాసించటం మేలనీ ఈ భక్తి ఉద్యమ గురువులు బోధించారు. మనుషుల మధ్య, మతాల మధ్య సహనం యొక్క అవసరాన్ని నొక్కి చెప్పారు.

బెంగాల్ లో చైతన్యదేవే భక్తి సంప్రదాయ ప్రవర్తకుడు భక్తి ప్రబోధం చేశాడు. ఆయన కృష్ణ భక్తిపరుడు. కృష్ణుణ్ని కీర్తిస్తూ అనేక కీర్తనలు రచించాడు. ఆయన తన బోధలు వినిపించటానికి చేరదీసిన

భక్త బృందానికి ఆ కీర్తనలు నేర్పాడు. దేశంలో వివిధ ప్రాంతాలు పర్యటించి, చివరికి ఒరిస్సాలోని పూరీ క్షేత్రంలో స్థిరపడ్డాడు. మహారాష్ట్రలో జ్ఞానేశ్వరుడు భక్తి ప్రబోధం చేశాడు. ఆయన భగవద్గీతని మరాఠీలోకి అనువదించి, సంస్కృత భాష చదువుకోని సామాన్య ప్రజలకు గీతోపదేశం అర్థం చేసుకునే అవకాశం కల్పించాడు. వీరికంటే కూడా అమిత ప్రజాదరణ చూరగొన్న భక్తులు నామదేవ్, తుకారాంలు. ప్రేమ ద్వారా భగవంతుణ్ణి భజించే భక్తిమార్గాన్ని వీళ్ళు ఇంకా ముందుకు కొనిపోయారు.

వారణాసిలో కబీర్ అనే నేత పని చేసుకునే ముస్లిం మతస్థుడు భక్త కబీరుగా ప్రసిద్ధి పొందాడు. ఆయన తను స్వయంగా రచించి, తన అనుయాయులకు నేర్పిన ద్విపదలు ఈ నాటికి బహుళ ప్రచారంలో ఉన్నాయి. హిందూమతానికి - ఇస్లాంకి మధ్య సేతువు నిర్మించటానికి ఆయన కృషి చేశాడు. మత భేదాలు కాదు ముఖ్యం, ప్రతి ఒక్కరూ భగవంతుణ్ణి ప్రేమించటం అన్నదే ముఖ్యం అని ఆయన భావించాడు. భగవంతునికి పెక్కు పేర్లు; కొందరు రాముడంటారు, మరికొందరు రహీమ్ అంటారు. ఒకరికి మారి, మరొకరికి అల్లా; పేర్లుగురించి ప్రజలు ఎందుకు పేచీలకు దిగాలి? కనుక, కబీరు అనుయాయులు ఒక ప్రత్యేక బృందంగా ఏర్పడ్డారు వాళ్ళని కబీర్ పంథీయులంటారు, అంటే కబీరు మార్గీయులని అర్థం. కబీర్ తరువాత సూరదాస్, దాదూలు భక్తి సంప్రదాయాన్ని కొనసాగించారు.

కబీరంతటి ప్రసిద్ధి పొందిన మరొక మత ప్రవక్త పంజాబు ప్రాంతంలో ప్రభవించిన కాలం కూడా అదే. ఆయన మత బోధచేసిన కొన్ని శతాబ్దాల తరువాత ఉత్తర భారతదేశంలో ఆయన మతాను

శిష్యుడు పాదుతుండిగ మగ్గము మీద పని చేస్తున్న కబీరు

యాయలు అత్యంత శక్తివంతంగా రూపొందారు. వాళ్ళే సిక్కులు. సిక్కు మతాన్ని స్థాపించిన ఆ మత గురువు నానక్. ఆయన తండ్రి పంజాబులో ఓ గ్రామ పట్టావారీ. నానక్ బంధువొకరు ఆయనకి దొంగ్ ఖాన్ లోడి అనే స్థానిక గవర్నరు కొలువులో ఓ ఉద్యోగం సంపాదించి పెట్టడానికి సాయపడ్డాడు. కాని, నానక్ కి ఆ ఉద్యోగం మీద మనసులేదు. వెంటనే ఉద్యోగానికి స్వస్తి చెప్పి దేశమంతటా పర్యటించాడు. చివరికి తిరిగి స్వగ్రామం చేరి కొంతమంది అనుయాయులకు జ్ఞాన బోధ చేశాడు. ఆయన బోధించిన సూక్తులు సిక్కుల పవిత్ర మతగ్రంథమైన “ఆది గ్రంథ్”లో భాగమయ్యాయి. భగవంతుణ్ణి ప్రేమించటం ఒక్కటే ఆయనకి దగ్గరయ్యే ఏకైక మార్గం అని గురునానక్ బోధించాడు. మానవుల్లో కులభేదాలకు తావు లేదని ఆయన ఘంటాపథంగా ప్రకటించాడు. తన అనుయాయులంతా ఏ పట్టింపులు లేకుండా కలిసి భుజించటానికి ఒకే ఒక సమిష్టి బోజనశాల (లంగర్) ఏర్పాటు చేశాడు. తన అనుయాయులందరినీ ఒక్కటిగా చేసి, తన తరువాత తన మతాన్ని శాశ్వతం చెయ్యటానికి ఒక శిష్యుని వారసునిగా నియమించాడు. దీన్ని అనుసరించే గురు పరంపర ప్రారంభమైంది. క్రీ. శ. 1699 లో “ఖాల్సా” స్థాపన జరిగింది ఖాల్సా అంటే కత్తితో చిలికిన అమృత జలంలో పరిశుద్ధులైన వాళ్ళని అర్థం. 17 శతాబ్దంలో ఖాల్సా బలియమైన సైనిక సంస్థగా రూపొందింది. సిక్కులు చితర ప్రజలనుండి విలక్షణంగా కనిపించటానికి అయిదు ప్రత్యేక లక్షణాల్ని ఆలవర్చుకున్నారు. కేశం (జుట్టు), కృపాణ్ (కత్తి), కచ్చా (లంగోటి), కంఘ (దువ్వెన), కర (ఇనుపగాజు) అనే అయిదు వస్తువుల్ని ప్రతి సిక్కు మతస్థుడు విధిగా ధరించాలనే సంప్రదాయం ప్రారంభమైంది.

భక్తి ఉద్యమం మత సంబంధమైన ఉద్యమం మాత్రమేకాదు; సాంఘిక భావాల్ని అది ప్రభావితం చేసింది. తమిళ భక్తి ఉద్యమానికి చెందిన నయనార్లు, ఆళ్వార్లు, కృష్ణభక్తి ప్రవక్త చైతన్యం ప్రభుత్వం మతానికే పరిమితమయ్యారు. కాని కబీర్, నానక్ లు సామాజిక వ్యవస్థ మీద స్వతంత్రాధి ప్రాయాలు ప్రకటించారు. కులాలుగా చీలిపోయిన సమాజాన్ని ఆ ఉభయులూ నిరసించారు. స్త్రీల పట్ల సమాజం చిన్న చూపుని ఇద్దరూ ఆమోదించలేదు. తమ వివిధ కార్యకలాపాలలో పురుషులతో పాటుగా స్త్రీలు పాల్గొనడాన్ని ప్రోత్సహించారు. కబీర్, నానక్ అనుయాయుల సమావేశాల్లో స్త్రీలు విరివిగా పాల్గొన్నారు. అతి మధురమైన భక్తి గీతాలు కొన్ని మహాభక్తురాలైన మీరాబాయి రచించినవే. ఆమె రాజస్థాన్ రాకుమారి. విలాస జీవితాన్ని విడిచిపెట్టి ఆమె కృష్ణ భక్తురాలుగా మారిపోయింది.

భాషా సాహిత్యాలు : భక్తి ఉద్యమ ప్రచారకులు సామాన్య ప్రజలకు అర్థమయ్యేలాగు తమ బోధల్ని ప్రాంతీయ భాషల్లో కొనసాగించారు. ఆనాడు వివిధ ప్రాంతాలలో ప్రజలు మాట్లాడిన భాషలు నేటి మన భారతీయ భాషల్లాంటివి. వాస్తవానికి, ఈనాటి మన ప్రాంతీయ భాషలు ఆనాడు ప్రజలు వాడిన భాషా రూపాలనుంచే వికసించాయి. హిందీ రూపాలైన వ్రజ, అవధి భాషలు ఆనాటి ప్రజలు మాట్లాడారు. ఉత్తరాదిన పంజాబీ భాష అప్పడే మొగ్గ తొడుగుతోంది. అల్లాగే పశ్చిమ భారత ప్రాంతంలో గుజరాతీ, తూర్పు ప్రాంతంలో బెంగాలీ, పశ్చిమోత్తర దక్కనులో మరాఠీ, మైసూరు ప్రాంతంలో కన్నడం, ఆంధ్ర ప్రాంతంలో తెలుగు వికసించటం ప్రారంభమైన కాలం ఇదే. ఆంధ్రకు దక్షిణాన తమిళం అనేక శతాబ్దాలుగా వాడుకలో వుండి ఒరియా, అస్సామీ, సింధీ, మళయాళం భాషలు ఇదే కాలంలో అభివృద్ధి

అయ్యాయి. ఈ భాషలన్నీ అపభ్రంశ భాషల నుంచి, ప్రాకృత మూలం నుంచి పుట్టి పెరిగాయి.

దేశంలో పలుప్రాంతాలలో పర్షియన్ భాష రాజ భాషగా చలామణి కావడం వల్ల, ప్రాంతీయ భాషలనేకం పర్షియన్ భాషవల్ల ప్రభావితం అయ్యాయి. ఆయా ప్రాంతీయ భాషా పదజాలంలో పర్షియన్ పదాలు చోటు చేసుకున్నాయి. పర్షియన్-హిందీ భాషల కలయికలో ఉర్దూ అనే కొత్త భాష పుట్టింది. ఉర్దూ అంటే శిబిరం అని అర్థం. విభిన్న ప్రాంతీయ భాషలు మాతృ భాషగా కలిగిన సైనికులు పరస్పరం మాట్లాడుకోవటానికి ఉపయోగించిన భాష ఉర్దూ. ఉర్దూ వ్యాకరణం హిందీ వ్యాకరణానికి నకలు. అయితే ఉర్దూ పదజాలమంతా పర్షియన్, తుర్కీ, హిందీ భాషల నుంచి గ్రహించిందే. దక్కనులో మాట్లాడే ఉర్దూ భాష మీద తెలుగు, మరాఠీ భాషల ప్రభావం ఎక్కువగా పడింది క్రమేణా ఉర్దూ పట్టణాల్లో సర్వ సాధారణంగా మాట్లాడే భాషగా రూపొందింది పదమిదవ శతాబ్దంలో మధ్యాసియా నుంచి వచ్చిన వర్తకులు అరబిక్ భాష ఉపయోగించారు. ఈ అరబిక్ భాష స్థానిక భాషల్ని ప్రభావితం చేసింది.

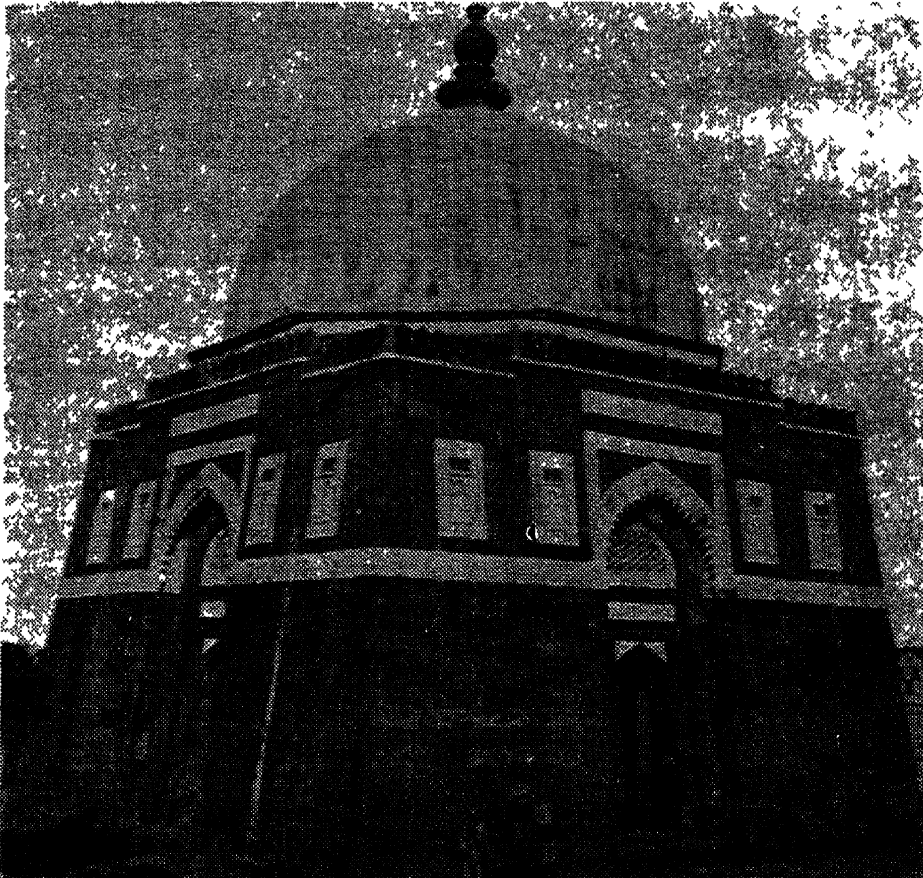
కొద్ది మంది ప్రజలు సంస్కృతాన్ని ఉపయోగిస్తూనే వచ్చారు. కైపులు, నైష్ఠవులు తమ మత పరమైన కర్మకాండలో సంస్కృతాన్నే ఉపయోగిస్తూ వచ్చారు. విజయనగర రాజులవంటి హిందూ రాజుల ఆస్థానాల్లో ప్రభుత్వ సంబంధమైన ఉత్పవాదాలు జరిగే సందర్భాల్లో కూడా సంస్కృతం ఉపయోగించబడింది. ఉన్నత విద్యాభ్యాసానికి సంస్కృతమే వాడుకలో ఉంది. పురాణాలు, రామాయణ మహాభారతాల వంటి సంస్కృత పౌరాణిక సాహిత్యం ప్రాంతీయ భాషల్లోకి అనువదించబడింది. తమిళంలో కంబ రామాయణం, తెలుగులో పోతన మహా భాగవతం సంస్కృతం చదువుకోని ప్రజలకు పౌరాణిక సాహిత్యాన్ని చవి చూపించాయి. ఈ పౌరాణిక గ్రంథాలు భారతీయ భాషల్లోనే కాకుండా పర్షియన్, అరబిక్ భాషల్లో సైతం ప్రజాభిమానం పొందాయి.

ఈ కాలంలో సాహిత్యం కేవలం సంస్కృతానువాదాలకి మాత్రమే పరిమితం కాలేదు. వివిధ భాషల్లో స్వతంత్ర కావ్యాలు, ప్రబంధాలు అవతరించాయి. శ్రీనాథ కవి సార్వభౌముడు తెలుగులో శివుణ్ణి కీర్తిస్తూ హరవిలాసం రచించాడు. మాలిక్ మహమ్మద్ జయసీ రచించిన పద్మావత్ హిందీలో ప్రసిద్ధ కావ్యంగా పేరొందింది. అట్లాగే, మైథిలి భాషలో విద్యాపతి కవి రచించిన పద్యాలు, గీతాలు బహుళ ప్రచారం పొందాయి. కొందరు కవులు, రచయితలు పర్షియన్ సాహిత్యం ద్వారా ప్రభావితమయ్యారు. ఉదాహరణకి, అమీర్ ఖుస్రూ తన కవితల్లో చాలా భాగాన్ని పర్షియన్ భాషలోనే రాశాడు. పర్షియన్ భాషలో రాసినప్పటికీ, ఆయన కవితల్లో భారతదేశాభిమానం, భారతీయుణ్ణి చెప్పుకున్న గర్వభావం తొడికిసలాడాయి.

వాస్తు శిల్పం : పర్షియా, మధ్యాసియాల నుంచి టర్కులు, అఫ్ఘన్లు తమతోపాటు వాస్తు శిల్పంలో నూతన ధోరణుల్ని, కళా సంప్రదాయాల్ని వెంట తెచ్చారు. ఇవి ప్రాచీన భారతీయ వాస్తు కళా సంప్రదాయాలతో కలగలిసిపోయి ఒక నూతన వాస్తు శిల్పం రూపొందింది. సిసలైన ఆర్చి, గోపుర కళా విన్యాసాలు విరివిగా వ్యాప్తిలోకి వచ్చాయి. ఈ రెండు రూపాలూ బాగా అభివృద్ధి చెందిన గణితశాస్త్ర విజ్ఞానం, సాంకేతిక నైపుణ్యాల ప్రాతిపదిక మీద రూపొందాయి. టర్కులు మన దేశానికి రాక పూర్వం, మన వాస్తు శిల్పాలకు ఆర్చి నిర్మాణం గురించి పరిజ్ఞానం ఉన్నప్పటికీ తమ పరిజ్ఞానాన్నీ, నైపుణ్యాన్ని ఆ

దిశలో ఉపయోగించలేదు. అంచేతనే, టర్కులు మొదలైన వాళ్ళు ఈ దేశానికి రాక పూర్వం నిర్మించిన భవనాల్లో గోపురాలు కన్పించేవి కావు; శంకు ఆకారంలో వుండే పై నిర్మాణాలు, శిఖరాలు మాత్రమే కనిపించేవి. ఇక ఆర్చీల మాటకొస్తే, నిటారుగా వుండే రెండు నిలువు కమ్ముల మీద అడ్డంగా తనాబీ వేసి ఆర్చీలు కట్టబడ్డాయి. పర్షియా, మధ్యాసియాల నూతన వాస్తు కళా ధోరణులు పరిచయమయ్యాక మసీదులు రాజప్రాసాదాలు, స్మారక చిహ్నంగా కట్టే సమాధులు మొదలైన నిర్మాణాల్లో గోపురం, ఆర్చీలు సర్వ సాధారణమయ్యాయి. సన్నని, ఎత్తయిన స్తంభాకార మందిర నిర్మాణం (మినారెట్) కొత్తగా వ్యాప్తిలోకి వచ్చింది.

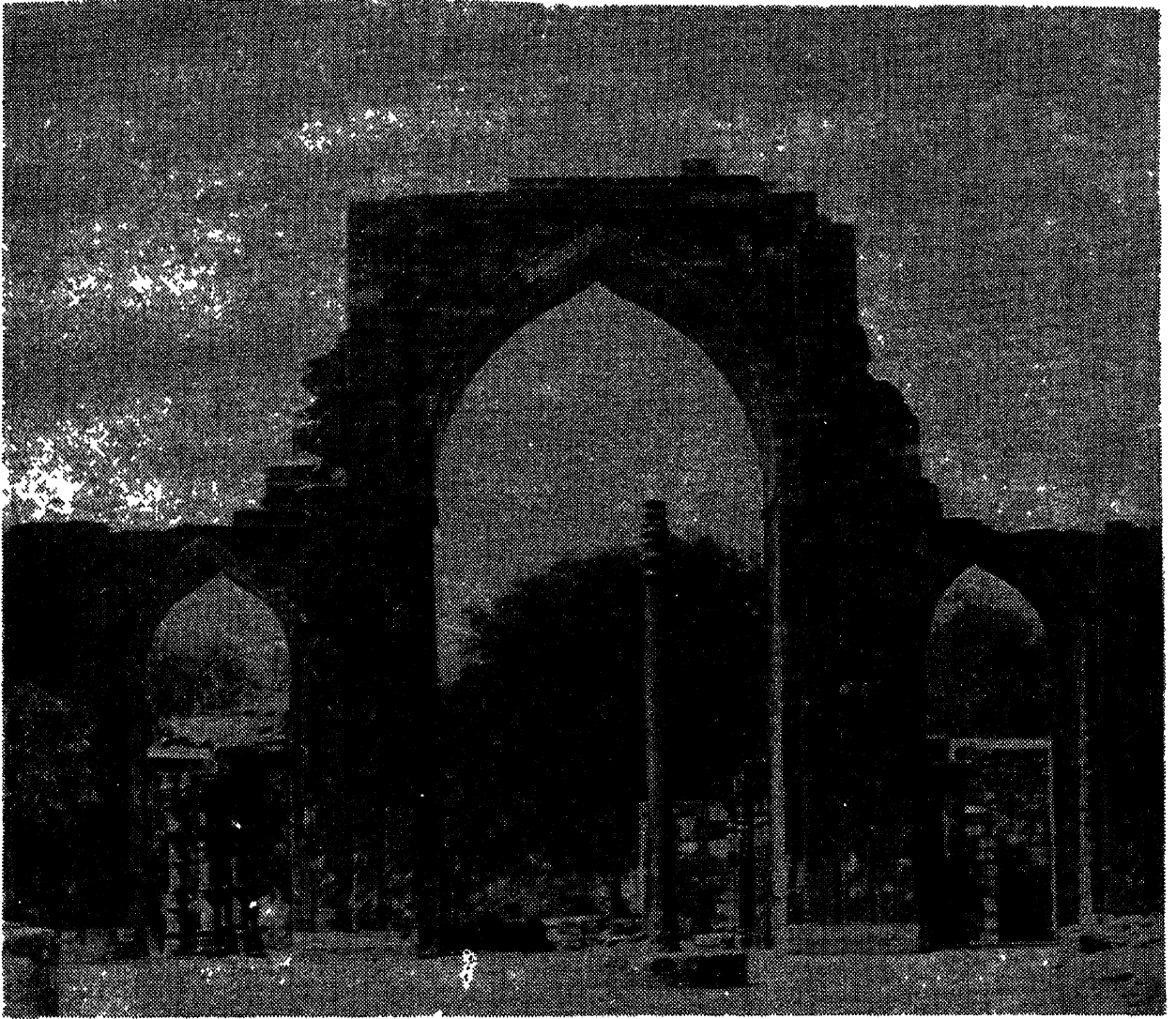
అకృతిలో ఈ భవనాలు పర్షియా, మధ్యాసియాలలోని కట్టడాల్ని పోలివున్నా అలంకరణలో భారతీయత విశేషంగా గోచరిస్తుంది. ఎంచేతనంటే, ఈ భవనాల్ని నిర్మించిన వాళ్ళు భారతీయ శిల్పులు. కాబట్టి పర్షియా, మధ్యాసియాల నూతన వాస్తు శిల్ప రీతులు, భారతీయ శిల్పుల నిర్మాణ కౌశల్యం కలసి కొన్ని అతి సుందరమైన కట్టడాలకు రూపుదిద్దాయి. ఢిల్లీలో కుతుబ్ మినార్, దాని సరసన మసీదు ఈ కట్టడాలలో మొట్ట మొదటివి. ఇవి మామ్ బక్ కాలంలో కట్టబడ్డాయి. బానిస వంశ రాజుల్లో మొట్టమొదటి వాడయిన కుతుబుద్దీన్ ఐబక్ చరిత్ర ప్రసిద్ధమైన కుతుబ్ మినార్ ని కట్టించాడు. ఢిల్లీ సుల్తాన్లు వైభవోపేతంగా జీవించి

ఢిల్లీ పద్మ కుగ్లకాబాద్ లోని గియాజుద్దీన్ సమ్రాట్ చిహ్నం

అనేక సుందరరాజ మందిరాల్ని నిర్మింపజేశారు. ఫిరోజ్‌షా కోట్లా అని వ్యవహరించబడే ఫిరోజ్ తుగ్లక్ దుర్గం గానీ, తుగ్లకాబాద్‌లోని కోటగానీ ఢిల్లీ సుల్తానులు కట్టించిన సుందర భవనాలకు ఉదాహరణగా పేర్కొనవచ్చు. లోడి సుల్తాన్ల మసీదులు ఆ కాలంలో ఇంకెంత మనోజ్ఞంగా వుండేవో అనిపిస్తుంది. గోపురం మీద పెంకు తాపి కూర్చిన చిత్రాతిచిత్రమైన షర్త్ విన్యాసం అద్భుతమైంది. ఆకాశనీలం, ఆకుపచ్చ, పసుపుపచ్చ, కెంపు వగైరా ప్రకాశవంతమైన వివిధ వన్నెల చిన్నెలీనుతూ ఆ కట్టడాలు చూపరుల సునస్సుల్ని ఆకట్టుకుంటాయి.

ఈ కొత్త తరహా కట్టడాలు ఒక్క ఢిల్లీలోనే కాదు, అనేక ఇతర నగరాలలో సైతం ప్రత్యక్షమవుతాయి. భారతీయ-పర్షియన్ కళా సంప్రదాయాల సమ్మేళనం భవన నిర్మాణంలో ఎన్నో నూతన ప్రయోగాలకు, సరికొత్త రూపకల్పనకు బాటలు పరిచింది. రాష్ట్రాలలో అధికారం స్థాపించిన రాజులు సైతం

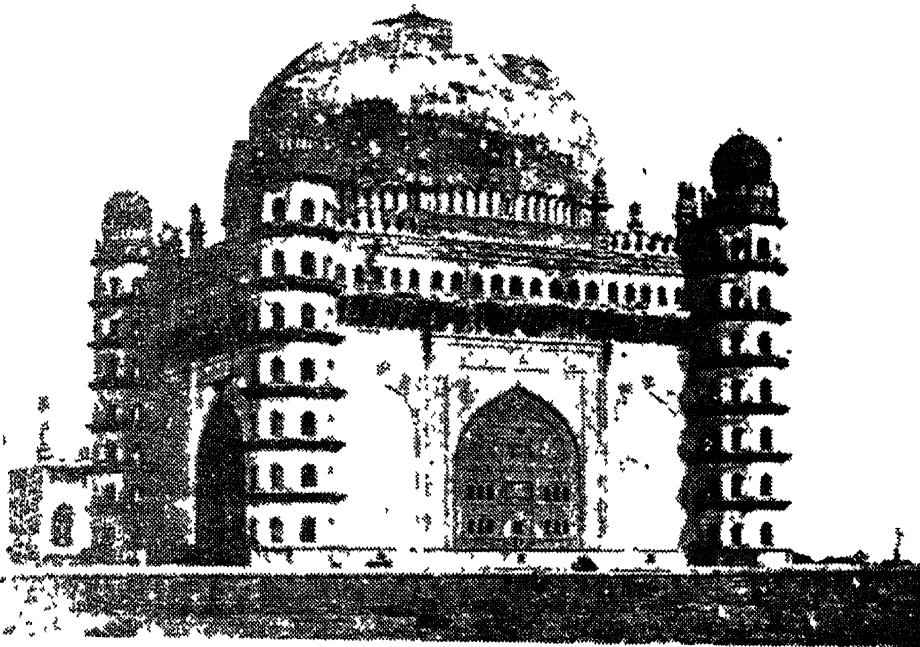

ఢిల్లీ లో, కుతుబ్‌మినార్ వద్ద నున్న కుబ్బత్-ఇస్లాం మసీదు. దాని కెదురుగా నున్నది ఈ నాటికీ తుప్పు పట్టని ఇసుక స్తంభం.

తమ రాజధానుల్ని, కోటల్ని సుందరతరంగా తీర్చిదిద్దారు. జాన్ పూర్ ని పాలించిన షర్కి వంశపు రాజులు జాన్ పూర్ పట్టణంలో బహు సుందరమైన మసీదులు కట్టించారు. గుజరాత్ పాలకుడు అహమద్ షా ఖారత్ దేశంలోని అత్యంత సుందర నగరాల్లో ఒకటయిన అహ్మదాబాద్ ని నిర్మించాడు. మాళవని పాలించిన ముహమ్మదీయ సుల్తానులు కొండల మీద సుందరరాజ మందిర నిర్మాణం కావించారు. ఈ భవనాలలో ఎక్కువ భాగం రాతితో కట్టినవే. ఈ ప్రాంతాలలో రాయి విశేషంగా దొరకటం ఇందుకు కారణం. అయితే, బెంగాల్ లో గౌర్, పాండువా లాంటి నగరాల్లో ఇటుకలతో కట్టిన భవనాలు కనపస్తాయి. తూర్పు ప్రాంతంలో రాయి తేలికగా దొరకని కారణంగా అక్కడ భవన నిర్మాణానికి ఇటుక ఉపయోగించబడింది. కాశ్మీరులో వాస్తు శిల్పులు మధ్యాసియా నమూనాలో కలపతో చక్కని కట్టడాలు నిర్మించారు. వ్యాపార వాణిజ్యాలు అభివృద్ధి చెంది, సంపద పోగుబడ్డ ప్రతిచోటా రాజులు, వారి సామంతులు కొత్త భవనాలనేకం కట్టించారు.

ఈ విషయంలో బహమనీ సుల్తాన్లు ఢిల్లీ సుల్తాన్లతో పోటీపడ్డారు. గుల్బర్గా, బీదర్ రాజధానీ నగరాల్లో గర్వపడతగ్గ సుందరమైన కట్టడాలెన్నో కనిపిస్తాయి. వీటిలో కొన్ని పురాతన వాస్తు శిల్ప సుప్రదాయాన్ని అనుసరించి కట్టినవి; మిగిలినవి పర్షియన్ వాస్తు శిల్పరీతిలో కట్టినవి. గుల్బర్గాలోని జామా మసీదు, బీదర్ లోని మద్రసా ఈ రెండవ కోవకి చెందినవి. బహమనీ సుల్తాన్లు కట్టించిన కట్టడాలన్నింటో గొప్పగా చెప్పకోదగ్గది- బిజాపూర్ లోని గోల్ గుంబజ్. ఇది ఒక బిజాపూర్ సుల్తాన్ సమాధి. ఈ సమాధి గొప్పరం ప్రపంచంలో కెల్లా అతి పెద్దదని చెబుతారు. ఈ దక్కన్ రాజులు తమ కోటల లోపల బ్రహ్మాండ

కర్ణాటక రాష్ట్రం బిజాపూర్ లోని గోల్ గుంబజ్

మైన భవనాలన్నీ నిర్మించారు. దౌలతాబాద్, గోల్కొండ కోటల్ని ఉదాహరణగా చెప్పుకోవచ్చు.

ఇక-విజయనగర రాజులు దేవాలయాల నిర్మాణానికి విశేషంగా డబ్బు వెదజల్లారు. విదేశాల నుండి వచ్చిన దువారే బారోజ్జా, నన్నీజ్, డొమింగో పయన్ మొదలైన వర్తకులు, యాత్రికులు హంపీ నగర వైభవాన్ని, సంపదని అద్భుతంగా వర్ణించారు. వెనకటి చోళ ఆలయాల మరమ్మతులకి, పునర్నిర్మాణానికి విజయనగర రాజులు భారీ ధనం వెచ్చించారు. విజయనగర కాలం నాటి కళా కౌశలం హంపీ శిల్పాలలో, శిల్పాలంకరణ విన్యాసంలో ఈనాటికీ గుర్తించవచ్చు. మథురైని పాలించిన పాండ్యరాజులు కూడా గొప్ప కళా పోషకులు.

చిత్రకళ, సంగీతం : చిన్న సైజులో సున్నితంగా చిత్తరువుల్ని గీసే పూర్వ సంప్రదాయం ఈ యుగంలో కూడా కొనసాగింది. రాజుకు, రాజ పరివారానికి చెందిన గ్రంథాల్ని అందంగా చిత్ర లేఖనంతో అలంకరించేందుకు రాజు చిత్రకారుల్ని నియమించటం వాడుకయింది. కొన్ని సందర్భాల్లో ఆ చిత్రకారులు రాజుగారి వర్ణ చిత్రాల్ని గీశారు; కొన్ని కొన్ని పుస్తకాల్లో అందులోని కథాంశం తీసుకుని చిత్తరువులు గీశారు.

సంగీతం కూడా కొత్త రీతులు స్వీకరించి సుసంపన్నమయింది. ఇదే కాలంలో అభివృద్ధి అయిన హిందుస్థానీ సంగీత సంప్రదాయం పర్షియా, అరబ్బు దేశాల సంగీత రీతులతో ప్రభావితమయింది. దీనికి తోడు సితార్, సారంగి, తబలా వంటి సంగీత వాయిద్యాలు బహుళ జనాదరణ పొందాయి. కొంతమంది సూఫీ మత ప్రచారకులు సంగీతం పట్ల ప్రదర్శించిన శ్రద్ధాసక్తులు సైతం ఈ నూతన సంగీత రూపాలు విశేష వ్యాప్తి కావటానికి దోహదం చేశాయి.

టర్కులు, ఆఫ్ఘన్ల రాక నూతన జీవన శైలిలో అనేక ప్రయోగాలకు దారి తీసింది. సూఫీ, భక్త ఉద్యమాల వ్యాప్తి; ప్రాంతీయ భాషా వికాసం; శిల్ప, చిత్ర, సంగీత కళల్లో సుందరమైన కొత్త రూపాల ప్రాచుర్యం వగైరాలు అనాడు ఆ విధంగా కలిగిన పరిణామాలే.

6

భారతదేశంలో మొఘలులు, యూరోపియన్ల ప్రవేశం

మొఘలులు ఉత్తర భారతదేశాన్ని జయించటానికి ముందు ఢిల్లీని పరిపాలించిన చిట్ట చివరి సుల్తాన్లు లోడీ వంశీయులు. ఢిల్లీ సుల్తానుల రాజ్యం లోడీ వంశకాలం నాటికి బాగా చితికిపోయింది. చాలా రాష్ట్రాలు చీలిపోయి స్వతంత్రం ప్రకటించాయి.

లోడీ సుల్తాన్లు తమ అధికార ప్రతాపాన్ని జాగీర్ దార్లకి చవి చూపించాలని ప్రయత్నం చేశారు. వాళ్ళకి ధోరణి నచ్చలేదు. వాళ్ళు స్వతంత్రాధికారం చలాయించటానికి అలవాటు పడిపోయారు. దాంతో, లోడీ సుల్తాన్ల పీడ ఎలానైనా వదిలించుకోవటానికి జాగీర్ దార్లు నిర్ణయించుకున్నారు. అనాడు బాబర్ కాబూల్ ని ఆక్రమించుకుని రాజ్యం చేస్తున్నాడు. బాబర్ తైమూరు సంతతి వాడు. అతడు అప్పటికే భారత సరిహద్దుల దాకా దాడులు నిర్వహించినవాడు. సస్యశ్యామలమైన సంపన్న భారతభూమినిగురించి అతనికి తెలుసు. అటువంటి సమయంలో లోడీల అధికారాన్ని సహించలేని సర్దార్లు బాబర్ ని ఆశ్రయించారు. బాబర్ తన సైన్యంతో పంజాబుమీద దాడిచేశాడు. లోడీ సుల్తాన్లకు వ్యతిరేకంగా కుట్ర పన్నిన వాళ్ళు ఒక్క జాగీర్ దార్లు మాత్రమే కాదు; రాజపుత్ర ప్రభువుల్లో మేవాడ్ పాలకుడు రాజా సంగ సైతం లోడీలకి వ్యతిరేకంగా బాబర్ తో చేతులు కలిపాడు.

బాబర్ 1526 లో చరిత్ర ప్రసిద్ధమైన పానిపట్టు యుద్ధంలో బాబర్ లోడీ సైన్యాల్ని ఓడించాడు. బాబర్ మధ్యాసియా నుంచి తెచ్చిన ఫిరంగులు అతని విజయానికి కొంతవరకు కారణం. ఈ గుండ్ల ఫిరంగులు భారత సైన్యానికి పూర్తిగా కొత్త. పైగా బాబర్ కు సుశిక్షితమైన ఆర్థిక దళం ఉంది. సైనికులు యుద్ధ షేత్రంలో ఒక భాగం నుంచి మరొక భాగానికి సుశువుగా కదలటానికి వీలైన అద్భుత వ్యూహరచన చేశాడు. బాబర్ స్వయంగా గొప్ప సేనాని; తన వివిధ బలాల్ని ఎంత అమోఘంగా ఉపయోగించుకోవాలో తెలిసిన యుద్ధనిపుణుడు. కొద్ది గంటల్లో లోడీ సైన్యాలు చిత్తుగా ఓడిపోయాయి. యుద్ధంలో విజయం సాధించాక బాబర్ తనవంతుకు ముట్టవలసిన సంపదని చేజిక్కించుకుని కాబూల్ తిరిగి వెళ్ళి పోతాడని సర్దార్లు ఆశించారు. కాని, బాబర్ భారతదేశంలో స్థిరపడిపోవటానికే నిర్ణయించుకున్నాడు. కాబట్టి ఢిల్లీ, అగ్రాల్ని ఆక్రమించాడు అతణ్ణి నిరోధించటానికి ఏకమైన రాజా సంగ రాజపుత్ర కూటమిని, అఫ్ఘన్ సర్దార్లని ఓడించాడు.

1526 నుంచి 1529 లోపల కాబూర్ కాండహార్ల నుంచి బీహార్ వరకు, హిమాలయాలనుంచి గ్వాలియర్ చందేరీ వరకు విస్తరించిన విశాల రాజ్యాన్ని స్థాపించిన ఆనందం ఆట్టే కాలం నిలవకుండానే బాబర్ 1530 లో మరణించాడు. సైన్య నిర్వహణలో, యుద్ధతంత్రంలో ప్రజ్ఞాశాలి అయిన ఉజ్జ్వల సేనా నాయకుడు మాత్రమే కాకుండా, బాబర్ కవి, రచయిత. తుర్కీ భాషలో అద్భుత రచనలు చేశాడు. తన ఆలోచనల్ని, తన కాలం నాటి వివిధ సంఘటనల్ని పొందుపరుస్తూ బాబర్ స్వీయ చరిత్ర రాసు కున్నాడు (తుజుక్-ఇ-బాబర్). పర్వతాలు, తరువులు, పూలు, జంతువులతో కూడిన ప్రకృతి సౌందర్యానికి పరవశించిపోయిన భావుకుడు బాబర్. తాను గడిపిన ప్రతిచోటా ఉద్యాన వనాలు నాటించాడు. ఆయనకి పోలో క్రిడ పట్ల (గుర్రాల మీంచి ఆడే హాకి వంటి ఒక బంతి ఆట) మహా ఆసక్తి. ఆ ఆట తరువాత భారత జాగీర్దార్లలో ఇతోధికంగా ఆదరణ పొందింది.

హుమాయూన్ : బాబర్ భారతదేశంలో పెద్ద భూభాగాన్ని జయించి, మొఘల్ వంశాన్ని స్థాపించినా, దాన్ని శత్రువుల బారి నుంచి రక్షించుకునే కట్టుదిట్టాలు చేసే అవకాశం లేకుండానే మరణించాడు. అంచేత, బాబర్ కుమారుడు హుమాయూన్ అధికారానికి వచ్చిరాగానే అనేక అవాంతరాలు ఎదుర్కోవలసి వచ్చింది. పైగా, మొఘలులు భారతదేశానికి కొత్తవారు కావటం చేత అది నుంచి తమ స్థానాన్ని పదిల పర్చుకోవడంలో అనేక ఇబ్బందులకు గురికావలసి వచ్చింది. వీళ్ళు ఈ దేశం వదిలి వెళ్ళనందుకు వైరం పూనిన అఫ్ఘన్ జాగీర్దార్లు మొఘల్ రాజ్యంమీద కత్తిడూశారు. గుజరాత్ సుల్తాను బహదూర్షా ఢిల్లీ మీద దాడి చెయ్యటానికి కాలు దువ్వుతున్నాడు. తన తండ్రి జయించిన భూభాగంలో రెవెన్యూ వసూలుని కట్టు దిట్టం చేసుకోవడానికి, పరిపాలనా వ్యవస్థని సంఘటిత పర్చుకోవడానికి హుమాయూన్ కి వ్యవధి దొరకలేదు. ఈ పరిస్థితుల్లో హుమాయూన్ గుజరాత్, మాళవ రాజ్యాల్ని జయించిగా పశ్చిమ భారతదేశంలో తన అధికారాన్ని స్థాపించుకోలేకపోయాడు. ఇక భారత తూర్పు ప్రాంతాన్ని మహాశక్తి వంతుడైన షేర్షా పరిపాలిస్తున్నాడు. అమితమైన రాజ్యకాంక్షతో షేర్షా ఢిల్లీని జయించి సుల్తానుగా ప్రకటించుకునే ఉద్దేశ్యంతో మొఘలులతో తలపడ్డాడు. షేర్షా-హుమాయూన్ల మధ్య రెండు ఘోర యుద్ధాలు జరిగాయి. రెంటిలోనూ హుమాయూన్ ఓటమి పొందాడు. పంజాబ్, కాబూల్ లను పరిపాలించే హుమాయూన్ సోదరుడు అన్నగార్ని ఆడుకోవడానికి నుందుకు రాలేదు. మొఘలులు ఉత్తర భారతదేశం నుంచి తిరోగమించారు. బాబర్ సాధించిన సామ్రాజ్యం పోయింది హుమాయూన్ రాజ్యభ్రష్టుడై దేశాలపాలయ్యాడు. రాజస్థాన్, సింధు రాష్ట్రాలలో దిక్కు తోచకుండా తిరిగాడు. ఆ స్థితిలోనే అమర్కోటలో హుమాయూన్ కి పుత్రుడు కలిగాడు. తరువాతి కాలంలో భారతదేశాన్ని ఏలిన మహాచక్రవర్తి అక్బర్ ఆ చిరంజీవే. హుమాయూన్ సింధురాష్ట్రాన్ని వదిలి పర్షియాకి పరారీ అయ్యాడు.

షేర్ షా : షేర్షా అసలు పేరు ఫరీద్. ఒక తూర్పు ఆడవిలో వేటకి వెళ్ళిన సందర్భంలో గాండ్రించే పులిపైన పడి చంపిన కారణంగా షేర్-షాన్ అనే బిరుదు పొందాడు. ఆ బిరుదే క్రమేణా షేర్ షాగా మారింది. జాన్ పూర్ లో ఓ జాగీర్దారు ఇతని తండ్రి. మొఘలుల సహాయంతో తన జాగీరుని పునరాక్రమించుకున్న షేర్ షా రాజ్యకాంక్షతో బలీయమైన సైన్యాన్ని నిర్మించి, చుట్టుపక్కల భూభాగాన్ని సాంధీనం చేసుకుని 1530-1531 నాటికి సంతరిత రాజ్యాన్ని సాపించాడు. షేర్ షా జీవితంలో అది

విజయోత్సాహ ఘడియ. హుమాయూన్ ని ఓడించాడు. అనేక దండయాత్రలు చేసి రాజ్యాన్ని విస్తృతం చేసుకున్నాడు. కేవలం భారతదేశానికి ప్రభువుగా వుండటం ఒక్కటే షేర్ షా ఆశయం కాదు, సమర్థుడైన సామ్రాట్టుగా పేరు తెచ్చుకోవటం అతని ధ్యేయం. అల్లాఉద్దీన్ రాజ్యపాలనా విధానాలు అతణ్ణి ప్రభావితం చేశాయి. ముఖ్యంగా, సైనిక వ్యవహారాల్లో, రెవెన్యూ విధానంలో అల్లాఉద్దీన్ ను అతడు అదర్శంగా స్వీకరించాడు.

సుల్తాను కాగానే, షేర్ షా తన సైన్యాన్ని బలీయంగా సమర్థవంతంగా తీర్చిదిద్దాడు. తన ఉద్యోగులందరికీ సక్రమంగా వేతనాలు చెల్లించి వారిలో అసంతృప్తికి తావివ్వకుండా చేసి పరిపాలన నిర్వహణని మెరుగుపర్చాడు. ఎవరికి ఏ కష్ట నిష్ఠూరాలు కలిగినా తనని స్వయంగా సందర్శించి విన్నవించుకునే వీలు కలుగజేశాడు. ప్రజలలో ఆదరణ పొందటానికి ఈ చర్య దోహదం చేసింది. అతడు స్వయంగా దేశమంతటా పర్యటన జరిపి తన ఉద్యోగుల కార్యకలాపాల్ని పర్యవేక్షించాడు. పన్నుల వసూలుకు సంబంధించి రైతులు కట్టవలసిన శిస్తు తలకుమించి భారంగా ఉండకుండా జాగ్రత్త తీసుకున్నాడు. న్యాయమైన భూమిశిస్తు నిర్ణయించడానికి గాను భూమినంతా “భిగా” అనే సమ భాగాలుగా విభజించి, ఫలసాయాన్ని బట్టి మేలి, మధ్య, నాసి రకాల భూములు గుర్తించి సరికొత్త భూమి శిస్తు సంస్కరణలు ప్రవేశపెట్టాడు. అల్లాఉద్దీన్ కాలంలో మాదిరిగా మొత్తం భూమినంతా సర్వే చేయించి కొత్త భూమిశిస్తు విధానాన్ని రూపొందించాడు.

షేర్ షా అనేక రహదార్ల నిర్మాణానికి ఉత్తరువులిచ్చాడు. రహదార్ల కిరువైపులా చల్లని నీడ నిచ్చే చెట్లు నాటించాడు. బాటసారులు దప్పిక తీర్చుకోవడానికి బావులు, అలసట తీర్చుకోవడానికి విశ్రాంతిశాలలు ఏర్పాటు చేశాడు. ఎన్నడో మౌయ్యల కాలంలో వేసిన లా హోర్-బెంగాల్ రహదారిని ఫునర్ నిర్మించాడు. (నేటి పెషావర్-కలకత్తా గ్రాండ్ ట్రంక్ రోడ్డుకు ఆనాటి రహదారే వున్నది) బుర్హాన్ పూర్, జాన్ పూర్ లని ఢిల్లీతో కలుపుతూ రహదారివేయించాడు. ప్రజలు ఒక ప్రాంతం నుంచి మరొక ప్రాంతానికి సుఖంగా ప్రయాణం చెయ్యటానికి మాత్రమే కాకుండా, రాజోద్యోగులు వివిధ ప్రాంతాలకు వేగంగా చేరటానికి కూడా ఈ రహదార్ల నిర్మాణం ఉపయోగపడింది. వర్తకులు తమ సరుకుల రవాణాకు ఈ రహదార్లని ఉపయోగించుకున్నారు. రుపియా అనే నాణాన్ని ప్రవేశ పెట్టినవాడు కూడా షేర్ షాయే. ఈనాడు మనం వాడే రూపాయి షేర్ షా వ్యాప్తిలోకి తెచ్చిన రుపియాయే.

షేర్ షా ఢిల్లీ సామ్రాజ్యాన్ని పాలించిన మహాన్నత చక్రవర్తిగా చరిత్రలో నిలిచిపోయి ఉండే వాడే గాని అతడు పట్టుమని అయిదేళ్ళయినా పూర్తిగా పరిపాలించలేదు. తన సిద్ధాంతాలని సంపూర్ణంగా ఆచరణలో పెట్టటానికి అయిదేళ్ళందే అతి స్వల్పకాలం. కలింజర్ కోట ఘట్టడి సందర్భంగా ఒక తుపాకి ముఖం మీద పేలి షేర్ షా మరణించాడు. అతని హతాన్మరణం హుమాయూన్ కి అదృష్ట ఘటన అని చెప్పవచ్చు. షేర్ షా అంతటి మహాశక్తివంతుడైన పాలకుడు ఢిల్లీ సింహాసనం మీద లేకపోవటంతో రాజ్యం చిన్నాభిన్నమైంది. హుమాయూన్ ఢిల్లీ సింహాసనాన్ని తిరిగి అధిష్టించటానికి అవకాశం కలిసివచ్చింది. హుమాయూన్ కాందహార్ ని తిరిగి జయించి, కాబూల్ మీద తన అధికారాన్ని తిరిగి నెలకొల్పుకోవడానికి ఇరాన్ రాజు సహాయం లభించింది. కాబూల్ ని ప్రాప్తగా చేసుకుని అతడు తిరిగి భారతదేశంమీద దండ

యాత్రకి ఒయల్లేరాడు 1555 లో పంజాబుని జయించి ఢిల్లీ, అగ్రాల్ని కైవసం చేసుకున్నాడు. భారత దేశంలో మొఘల్ అధికారానికి పునఃప్రతిష్ఠ జరిగింది. ఇన్ని ఒక్కట్లుపడి సాధించిన ఆనందాన్ని అనుభవించడానికి నోచుకోకుండానే హుమాయూన్ మెట్లమీద కాలు జారిపడి మరణించాడు. ఢిల్లీ సింహాసనాన్ని తిరిగి సంపాదించి అప్పటికి కనీసం సంవత్సరమైనా నిండలేదు తరువాత ఆతని కుమారుడు ఆక్బర్ రాజ్యానికి వచ్చాడు ఆక్బర్ పరిపాలనా కాలంలో భారతదేశం అసమాన ప్రతిష్ఠ పొందింది.

బహమనీ రాజ్యం . మొఘల్ సామ్రాజ్య స్థాపనకి ముందు ఉత్తర భారతదేశంలో సంభవించిన సంఘటనల తాలూకు ప్రభావం దక్షిణా పథం మీద పడలేదు. ఆ తర్వాత, పరిస్థితి మారిపోయింది. మొఘల్ అధికారం దక్షిణా పథంలోకి సైతం విస్తరించి యావద్భారత గేశాన్ని సమైక్యం చేసే సమయం ఆసన్నం కాబోతోంది.

16వ శతాబ్దంలో బహమనీ రాజ్యం బాగా అభివృద్ధి చెందింది. బహమనీ రాజ్యంలో బహుకాలం మంత్రిగా పనిచేసిన మహమ్మద్ గవాన్ శక్తి, సామర్థ్యాలు ఇందుకు కొంతవరకు కారణం. మహమ్మద్ గవాన్ మొదట ఒక వర్షియూ వర్తకుడు. 1453 లో అతడు బహమనీ రాజ్యం చేరి మూడవ అహ్మద్ షా కాలంలో ప్రధాన మంత్రి పదవికి ఎదిగాడు. బహమనీ రాజులు వివేకవంతంగా న్యాయపరిపాలన సాగించటానికి మహమ్మద్ గవాన్ 25 సంవత్సరాలు వారికి తోడ్పడ్డాడు. ఒక పటిష్టమైన సైన్య నిర్మాణానికి, పోషణకి డబ్బు లోటు రానీకుండా రెవెన్యూ విధానాన్ని సంస్కరించాడు. అంటే, చాలా మంది తెలివితక్కువ రాజులు పన్నులు పెంచి ప్రజల్ని పీడించుకున్న పద్ధతిలో గవాన్ వ్యవహరించలేదు. ప్రజలు న్యాయంగా భరించగలిగిన మేరకే పన్నులు విధించాడు. అయితే, ఖజానాని నింపటానికి వేరే పద్ధతులు అవలంబించాడు. ఉదాహరణకి, ఆయన విజయనగర రాజుల నుంచి గోవాని స్వాధీనం చేసుకుని, గోవా వర్తక వాణిజ్యాల ద్వారా వచ్చే అపార లాభాల్ని బహమనీ రాజ్యానికి మళ్ళించాడు.

మహమ్మద్ గవాన్ విశేషంగా ప్రజాభిమానం సంపాదించినా, శత్రువులకి కూడా కొడువలేదు. బహమనీ సుల్తాను దర్బారు రెండు మురాలుగా చీలిపోయింది. దక్కనుకు చెందిన స్థానిక ముస్లిం అధికారులంతా కలిసి ఒక మురా; భారత దేశం వెలుపలి నుంచీ వచ్చి రాజాస్థానంలో పదవులు సంపాదించిన మహమ్మద్ గవాన్ లాంటి విదేశీయుల వర్గం రెండవది. ఈ రెండు వర్గాల మధ్య స్నేహ సద్భావాలు లేవు. పరస్పరం అసూయతో ద్వేషించుకున్నారు. చిట్ట చివరకి, ఈ ద్వేషం పరాకాష్ట చెంది మహమ్మద్ గవాన్ 1481 లో వధించబడ్డాడు.

మహమ్మద్ గవాన్ హత్య బహమనీ రాజ్యానికి తీరని లోటు. ఆయనంతటి సమర్థవంతుడైన సచివుడు బహమనీ రాజ్యానికి మరి లేడు. బలహీనులైన రాజులు రాజ్యానికి రావటంతో బహమనీ రాజ్యానికి షీఘ్రదశ ప్రారంభమైంది. సుల్తాను అధికారాన్ని ధిక్కరించే సర్దార్లు కొందరు తలెత్తారు. వీటికి తోడుగా, విజయనగర రాజుల దాడులు విజృంభించాయి. పర్యవసానంగా, బహమనీ రాజ్యం అయిదు ముక్కలయింది. బిజాపూర్, గోల్కొండ, అహ్మద్ నగర్, బీదర్, బీరార్ లనే అయిదు స్వతంత్ర రాజ్యాలు ఏర్పడ్డాయి. తరువాత, అహ్మద్ నగర్ రాజ్యం బీరార్ ని జయించింది; బిజాపూర్ బీదర్ ని ఆక్రమించింది. అయిదు రాజ్యాలు మూడు రాజ్యాలయ్యాయి. అవి - బిజాపూర్, గోల్కొండ, అహ్మద్ నగర్ లు.

విజయనగర రాజ్యం . దక్కనులో ఒక భాగమైన బహమనీ రాజ్యంలో . ఈ మార్పులు సంభవించిన దశలో, రెండవభాగమైన విజయనగర రాజ్యంలో తరచు మారే రాజవంశాల సమస్యతో సంక్షోభం చోటు చేసుకుంది. 15 వ శతాబ్దంలో విజయనగరరాజ్య బలహీనతకిది కారణమైంది. అయితే, 15 వ శతాబ్దంతానికి - అంటే మహమ్మద్ గవాన్ మరణం తరువాత బహమనీ రాజ్యానికి షీఘ్రపట్టిన సమయంలో విజయనగర రాజ్యం తిరిగి బలం పుంజుకుని శ్రీకృష్ణదేవరాయలకాలంలో (1509-30) శిఖరాగ్ర స్థాయికి చేరుకుంది.

కృష్ణ దేవరాయలు రాయచూర్ దో ఆఫ్ ని జయించటంతో ఆగకుండా బహమనీ రాజ్యంలోకి చొచ్చుకుపోయి గుల్బర్గా, బీదర్లని పట్టుకుని బహమనీ సుల్తాన్ల మీద తన ఆధిక్యతని నిరూపించుకున్నాడు. తరువాత, ఒరిస్సా గజపతుల్ని చిత్తుగా ఓడించాడు. ఇక, పశ్చిమ తీరంలో స్థానిక పాలకులందరితో రాయలు స్నేహసంబంధాలు నెలకొల్పుకున్నాడు. వాళ్ళంతా పశ్చిమ, ఆగ్నేయ ఆసియాతో వర్తక వాణిజ్యాలు నెరపుతూ బాగుపడ్డవాళ్ళు. కాబట్టి, పడమటి కోస్తాలో వ్యాపారంమీద వర్ధిల్లే ఈ రాజ్యాలతో సత్సంబంధాలు విజయనగర వ్యాపార వాణిజ్యాభివృద్ధికి దోహదపడి అపార సంపద ఆర్జించి పెడతాయని రాయలు గ్రహించాడు.

కృష్ణదేవరాయలు తరచు తన రాజ్యమంతటా పర్యటించి పరిస్థితులెలా వున్నాయో తెలుసుకున్నాడు. రాజోద్యోగులు సక్రమంగా పని చెయ్యాలనీ, ప్రజలంతా సుఖసంతోషాలతో జీవించాలనీ రాయల ఆశయం. ప్రజలకి పుష్కలంగా ఆహారం, రాజ్యానికి విశేషంగా ఆదాయం లభించే విధంగా రాయలు వ్యవసాయాభివృద్ధి చర్యలు తీసుకున్నాడు. భారీ నీటి పారుదల ఏర్పాట్లు కావించాడు. నీటిని నిల్వచెయ్యటానికి భారీ ఆనకట్టలు, నీటిపారుదలకు కాలువలు నిర్మింపజేశాడు. జీర్ణదేవాలయాల మరమ్మత్తులకు, నూతన దేవాలయాల నిర్మాణానికి ఆయన విశేషంగా డబ్బు వెచ్చించాడు. కృష్ణరాయలు సంస్కృతాంధ్ర భాషల్లో పండితుడు. స్వయంగా “ఆముక్తమాల్యద” అనే ప్రబంధాన్ని రచించాడు. అందులో రాజనీతిని విస్తృతంగా వర్ణించాడు.

బిజాపూర్, గోల్కొండ, అహ్మద్ నగర్ రాజ్యాలు : కృష్ణదేవరాయలు 1530లో మరణించాడు. ఆయన మరణంతో విజయనగర రాజ్య షీఘ్రయుగం ఆరంభమైంది. ఉత్తర దక్కనులో బిజాపూర్, గోల్కొండ, అహ్మద్ నగర్ రాజ్యాలు విజయనగరం మీద విరుచుకు పడటానికి అదనుకోసం ఎదురు తెన్నులు చూస్తున్నాయి. 1565 లో ఆ అదను దొరికింది. ఈ మూడు రాజ్యాలు తాత్కాలికంగా సంఘటిత పడి తళ్ళికోట యుద్ధంలో విజయనగర రాజ్యాన్ని ఓడించాయి. విజయనగర రాజ్యం పతనమైంది. విజయనగర రాజ్యంమీద సాధించిన విజయానందం ఈ మూడు దక్కను రాజ్యాలూ ఆట్టే కాలం అనుభవించలేదు. ఉత్తరభారతదేశంలో సంభవించిన సంఘటనల ప్రభావం దక్కను చరిత్రమీద పడింది. 18 వ శతాబ్ది రెండవ భాగంలో ఢిల్లీ సుల్తానత్ సంపూర్ణంగా నాశనమైపోయి మొఘల్ రాజ్య స్థాపన జరిగింది. యావద్భారత చక్రవర్తులుగా ఉండాలంటే దక్కన్ని అదుపులో ఉంచుకోవాలని మొఘల్ పాలకులు గ్రహించారు. కాబట్టి, మొఘల్ అధికారం దక్కన్లోకి చొచ్చుకు రావటంతో దక్కన్ రాజ్యాల అస్తమయం అనివార్యమైంది.

భారతదేశం - బరోపా . భారత చరిత్రగతిని ప్రభావితం చేసినవాళ్ళు మొఘలాయిలోక్కరే కాదు. 15 వ శతాబ్దం ముగిసే దశలో పెద్ద పెద్ద నౌకల్లో ఒక వరాయి దేశం నుంచి కొత్తవాళ్ళు భారత పశ్చిమ తీరంలో దిగారు; అప్పటి దాకా మధ్యాసియా నుంచి భారతదేశంలో ప్రవేశించిన జాతులకి పూర్తిగా భిన్నమైన సరికొత్త జాతీయులు. వాళ్ళనే పోర్చుగీసు వాళ్ళంటారు. పోర్చుగీసు నావికుడు వాస్కోడిగామా 1498 లో కాలికత్ చేరాడు; భారత పశ్చిమతీరాన్ని చేరిన మొట్టమొదటి పోర్చుగీసు నౌక అతనిది. పోర్చుగీసులు వ్యాపారం కోసం వచ్చారు. వ్యాపారం మీద వచ్చే అపార లాభాలు అనేకమంది పోర్చుగీసుల రాకని ప్రోత్సహ పర్చాయి. పోర్చుగల్ నుంచి భారతదేశానికి అనేక మాసాల సుదీర్ఘ సముద్రయానం, అఫ్రికా ఖండపు దక్షిణ కొన అయిన గుడ్ హోప్ అగ్రాన్ని చుట్టి రావాలి. అయినా, వాళ్ళు వచ్చారు. పడమటి కోస్తాలో చిన్న చిన్న భూభాగాలు సంపాదించారు. ఫ్యాక్టరీలు కట్టారు. ఆ భూభాగాల్ని డబ్బిచ్చికొన్నారు; బలప్రయోగం ద్వారానూ సంపాదించారు. పోర్చుగీసు వర్తకులు రేవు ప్రాంతంలో తాము కట్టుకున్న ఫ్యాక్టరీల పక్కనే నివాసం ఏర్పాటు చేసుకున్నారు ఆ ప్రాంతాల్ని “సెటిల్మెంటు” లంటారు. పోర్చుగీసులు నెలవు ఏర్పాటు చేసుకున్న స్థలానికి వర్తకులతో పాటు క్రైస్తవ మత ప్రచారకులు కూడా వచ్చారు. భారతీయుల్ని క్రైస్తవ మతంలోకి మార్చటం వాళ్ళ ఆశయం. పోర్చుగీసుల మొట్ట మొదటి నెలవుల్లో గోవా ఒకటి. గోవాని వాళ్ళు 1510 లో స్వాధీనం చేసుకున్నారు.

అయితే, భారతదేశాన్ని సందర్శించిన మొట్టమొదటి యూరోపియన్లు పోర్చుగీసు లొక్కరేకాదు. వ్యాపారాన్వేషణలో భారతదేశాన్ని ఒక్కొక్కరుగా సందర్శించిన యూరోపియన్ వర్తకులు చాలా మంది ఉన్నారు. వెనిస్ (ఇటలీ) నుంచి వచ్చిన మార్కోపోలో దక్షిణ భారత

పోర్చుగీసు నావికుడు వాస్కోడిగామా

దేశం పర్యటించాడు. రష్యానుంచి నికిటిన్ దక్కను సీమ సందర్శించాడు. ఈ వర్తకులు ఎవరికి వారుగ ఒంటరిగా వచ్చారు కాని, పోర్చుగీసులు జట్టు జట్టుగా వచ్చి నెలవు లేర్పరచుకున్నారు. పైగా, వాళ్ళ పోర్చుగల్ రాజు మద్దతు ఉంది. వాళ్ళు తమ వెంట సైనికుల్ని తోడు తెచ్చుకున్నారు. సెటిల్మెంటుల్ని ఏర్పాటు చేసుకున్న భూభాగాల్ని జయించారు. 16 వ శతాబ్దంలో ఇంకా తదితర ఐరోపాదేశాలు కూడా వర్తక నౌకల్ని పంపాయి. వ్యాపారం నిమిత్తం భారతదేశంలో మంచి నెలవులు ఏర్పాటు చేసుకోవటానిక ప్రయత్నం చేశాయి. ఇంగ్లండ్, ఫ్రాన్సు, డెన్మార్క్, హాలెండ్, స్పెయిన్ దేశాలనుండి వ్యాపార నౌకలు భారతదేశం వచ్చాయి. యూరప్ ఖండం మొత్తం ఒక్క భారతదేశంతో మాత్రమే కాకుండా ఇంకా ఇతర ఆసియా ప్రాంతాల్లో సైతం వ్యాపార సంబంధాలు నెలకొల్పుకోడానికి ఆసక్తి ప్రదర్శించింది. వ్యాపార ప్రధానమే గాని అదొక్కటే ఏకైక ప్రేరణ కాదు; మిగతా ప్రపంచాన్ని కనుక్కోవాలనీ, అక్కడి కొత్త ప్రజల్ని, వాళ్ళ సంస్కృతిని తెలుసుకోవాలనీ వాళ్ళ కొక జిజ్ఞాస ఉంది. వ్యాపారం పట్ల వాళ్ళకి కాంత, మిగతా ప్రపంచాన్ని తెలుసుకోవటం పట్ల వాళ్ళకి జిజ్ఞాస ఎందుకు కలిగాయో అర్థం చేసుకోవాలంటే ఆనాటి యూరప్ పరిస్థితుల్ని సమగ్రంగా పరిశీలించాల్సి వుంటుంది.

ఐరోపాలో పునరుజ్జీవనం : 15వ శతాబ్దంలో ఇటలీలో “పునరుజ్జీవనం” ఉదయించింది. దాన్నే యూరప్ కు పునరుజ్జీవనంగా వర్ణిస్తారు. అప్పటి దాకా యూరప్ ను ఆవరించిన సుదీర్ఘ అంధముగం అంతరించి ఒక వినుతన ఉద్యమం మోసుకెళ్లింది. ఆధునిక జీవనంతో, ఆలోచనా విధానంతో మనం ముడిపెట్టే అనేక విశిష్ట అంశాలకు ఆ ఉద్యమం దారి తీసింది ప్రాచీన యూరప్ సంస్కృతి మీద తిరిగి చిగురించిన ఆసక్తితో ఈ పునరుజ్జీవన ఉద్యమం మొదలయింది; ప్రాచీన యూరప్ సంస్కృతి అంటే క్రైస్తవ సంస్కృతి పుట్టిక పూర్వం ఉన్న గ్రీకు సంస్కృతి, రోమన్ నాగరికతలన్నమాట గ్రీకు, రోమన్ నాగరికతలు చరిత్ర, తత్వశాస్త్రం, సాహిత్యం, కళలలో సాధించిన విజయాల్ని శ్రద్ధగా అధ్యయనం చెయ్యటం ముమ్మరించింది. ఈ అధ్యయనం సూతన ఆలోచనా ధోరణులకు బాటలు పరిచింది. సమాజం గురించి, చట్టాల గురించి, తత్వచింతన గురించి, మతం గురించి పండితులు ప్రశ్నించటం ప్రారంభమైంది. అంతకు ముందు, ఈ విషయాలలో ఉత్పన్నమయ్యే ప్రశ్నలకు క్రైస్తవ చర్చి ఇచ్చిన జవాబుల్లో ప్రజలు సమాధానపడ్డారు. కాని, ఇప్పుడు ఆ ప్రజలే వేరే జవాబులు ఆశిస్తున్నారు. ప్రతి చోటా ఇటువంటి జిజ్ఞాసకు సంబంధించిన చైతన్యం వెల్లివిరిసింది. ఇటలీలోని అనేక చిన్న చిన్న రాజ్యాల పాలకులు మాత్రమే కాకుండా సంపన్న వర్తకులు సైతం ఈ అధ్యయనంలో ఆసక్తి ప్రదర్శించారు వ్యాపారం ద్వారా అరబ్బుల్లో ఏర్పడ్డ దీర్ఘకాలిక సంబంధం అరబ్బు విజ్ఞానాన్ని ఇటలీకి స్పెయిన్ కి కొనితెచ్చింది. ఇది కూడా ఆ జిజ్ఞాసకి చురుకు పుట్టించింది.

మధ్యయుగాలలో పండితుల మీద గాఢ ముద్రవేసిన చర్చి ప్రభావం క్రమేణా కరిగిపోసాగింది. విశ్వం గురించి, దేవుని గురించి, మానవ జీవితం గురించి ఇన్నాళ్ళబట్టి చర్చి చెప్పిన ప్రతి ముక్కా ప్రజలు మారు మాటాడకుండా ఆమోదించే స్థితిలో లేరు. ప్రజలు ఫలానా విధంగా ఆలోచించాలని నమ్మించిన కాలం చెల్లిపోయింది. మనిషి తను స్వయంగా చూసి, అనుభవించి, పరిశీలించగలగడం మీద ఆధారపడి తన ఆలోచన రూపొందించుకుంటున్నాడు. ఈ ప్రయత్నంలో ఆధునిక శాస్త్ర విజ్ఞానం మొలకెత్తింది. ఆ నాటి

పండితులు తమ చుట్టూ ఏ జరుగుతుందో పరిశీలనా పూర్వకంగా గమనించారు; ప్రయోగాలు కూడా చేసిన సందర్భాలు వున్నాయి. తమ సతార్థిక ఆలోచనా శక్తిని విజ్ఞాన శాస్త్ర సూత్రాల్ని కనుగొనడానికి, తమ విజ్ఞానాన్ని మెరుగు పర్చుకోడానికి వినియోగించారు. జ్ఞానం అనేది భగవంతుని నుంచి రాలేదని గ్రహించారు మానవుడు తను చుట్టూ వున్న ప్రపంచాన్ని సూక్ష్మబుద్ధితో పరిశీలించటం ద్వారా విజ్ఞానాన్ని ఆకళించు కోవాలని వాళ్ళు వాదించారు. మానవులు తాము వాడే పరికరాల్ని, అనుసరించే పని పద్ధతుల్ని ఆధ్యయనం చేసి సాంకేతిక విజ్ఞానాభివృద్ధికి విశేష కృషిచేశారు.

మానవుణ్ణి ఈ ప్రపంచానికి కేంద్రంగా, ఒక విలక్షణ మూర్తిగా గుర్తించడమన్నది దీని మొత్తం సారాంశం. విజ్ఞానం మానవ ప్రయోజనాలకు వినియోగపడాలని ఈ పునరుజ్జీవన యుగానికి చెందిన ఆలోచనా పరులు నొక్కిచెప్పారు. ప్రతి ఒక్కమనిషి యొక్క ప్రాముఖ్యానికి ఊనిక దొరికింది. అట్లాగే సమస్త మానవుల సంఘభావం ఉద్ఘాటించబడింది. ప్రతి మనిషి సాటి మనిషితో మంచిగా మెలగాలన్నది భగవంతుడు చెప్పాడని కాదు; ఇద్దరూ మనుషులే కాబట్టి ఆ సద్భావం అవసరం అన్న సత్యాన్ని ప్రజలు గ్రహించారు.

ఆ కాలంలో ఖగోళ శాస్త్రంలో సాధించిన ప్రగతిని పునరుజ్జీవన యుగపుటాలోచనకి నిదర్శనంగా పేర్కొనవచ్చు. 15వ శతాబ్దంలో కోపర్నికస్ అనే పోలిష్ తత్వవేత్త ఒక నూతన విప్లవాత్మక సిద్ధాంతాన్ని ప్రతిపాదించాడు. ఈ విశ్వాంత రాశానికి సూర్యుడు కేంద్ర బిందువనీ, భూమి ఇంకా తదితర గ్రహాలు సూర్యుని చుట్టూ తిరుగుతాయనీ నిరూపించటానికి విశేషంగా కృషి చేశాడు. అప్పటి దాకా క్రైస్తవ మత పీఠం ఈ భూమిని భగవంతుడు సృష్టించాడనీ, అఖిల విశ్వానికి భూమి కేంద్రం అనీ నూరిపోస్తూ వచ్చింది దానికి విరుద్ధంగా కోపర్నికస్ సశాస్త్రీయంగా ఒక సిద్ధాంతం ప్రతిపాదించాడు. కాబట్టి, ఆ సిద్ధాంతం విప్లవాత్మకంగా భావించబడింది. అప్పటికి ఎన్నో శతాబ్దాల కిందట భారతదేశంలో ఆర్యభట్ట ప్రతిపాదించిన విధంగానే కోపర్నికస్ తన సిద్ధాంతాన్ని గణితశాస్త్ర సంబంధమైన లెక్కల ప్రాతిపదిక మీద రుజువు చెయ్యటానికి ప్రయత్నించాడు. ఆ మాటకొస్తే, క్రీ. శ. 7వ శతాబ్దంలోనే గెలిలియో అనే ఇటలీ ఖగోళ శాస్త్రజ్ఞుడు, విజ్ఞాన శాస్త్రవేత్త ఇదే విషయాన్ని నిరూపించి చూపాడు. అయితే, ఆయన తన ప్రతిపాదనని కేవలం సిద్ధాంతపరమైన లెక్కల మీద ఆధారపడి చెయ్యలేదు. పరిశీలన, ప్రయోగం అనే ప్రక్రియని ఆధారం చేసుకున్నాడు. అప్పుడే కనిపెట్టబడ్డ టెలిస్కోప్ (దూరదర్శిని) ద్వారా ఆయన సూర్యుణ్ణి, ఇతర గ్రహాల్ని పరిశీలించి ఒక నిర్ణయానికి వచ్చాడు. గెలిలియో కృషి చాలా మహత్తరమైంది. ఆయన తన సిద్ధాంత నిరూపణకు ఒక శాస్త్రీయ పద్ధతిని అనుసరించాడు. అంతేకాదు; క్రైస్తవ మత పీఠాలు బోధిస్తూ వచ్చిన సిద్ధాంతం తప్పని చర్చి అధికారాన్ని సవాలు చేశాడు. ఫలితంగా, ఆయన క్రైస్తవ చర్చి ఆగ్రహానికి గురయ్యాడు. తన సిద్ధాంతం తప్పని చెప్పమని చర్చి ఆయన్ని నిర్బంధించింది. ఏమైతేనేం, ఆయన తన పరిశీలన ద్వారా, ప్రయోగాల ద్వారా సాధించిన విజ్ఞానం యూరప్ లో అనేక ఇతర దేశాలకు పాకింది; విజ్ఞాన శాస్త్రరంగంలో అనేక నూతన విషయాలు కనిపెట్టటానికి దోహదం చేసింది.

ఇదంతా ఏదో హడావిడిగా జరిగిపోలేదు. పునరుజ్జీవన ఉద్యమం యూరప్ లో నలుచెరగులకు పాకి ప్రజల, పండితుల ఆలోచనా విధానాన్ని ప్రభావితం చేయటానికి కనీసం రెండు వందల యేళ్ళు

పట్టింది. ఇటలీ పట్టణాల్లో మొట్టమొదట ప్రారంభమై నెమ్మదిగా ఐరోపాలోని తదితర దేశాలకు- ముఖ్యంగా ప్రాన్సు, హాలెండు, బెల్జియం, ఇంగ్లండ్ దేశాలలోని పట్టణాలకు పాకిపోయింది. పట్టణాల్లో వర్తక వర్గాలు చర్చి విపరీతాధిపత్యాన్ని సేరసించాయి, తమ మీద కూడా పన్నులు విధించటానికి ప్రయత్నం చేసే ప్యూడల్ ప్రభువుల్లో వాళ్ళకి సయ్యె ఫ్య లేదు. కాబట్టి చర్చి అధికారాన్ని, ప్యూడల్ ప్రభువుల పెత్తనాన్ని సవాలు చేసిన వర్తక వర్గాల్లో పునరుజ్జీవన ఉద్యమం తాలూకు కొత్త ఆలోచనలు ముసురుకున్నాయి.

ఈ నవ యుగోదయానికి సంకేతంగా పరిగణింపబడ్డ వ్యక్తి, లియోనార్డో డా విన్సీ. ఆయన ఆలోచనలు ఈ ఉద్యమ ప్రభావాన్ని ప్రతిబింబిస్తాయి. ఆయన 1452-1519 సంవత్సరాల మధ్య ఇటలీలో జీవించాడు, వృత్తిరీత్యా చిత్రకారుడు సహజ ప్రతిభావంతుడైన కళాకారుడు శైలి, వర్ణ విన్యాసాల్ని ఎంత చక్కగా ఆకళించుకున్నాడో ఆయన చిత్రపుల్ని చూస్తే తెలుస్తుంది. ఆయన కళా కారుడే కాదు, శాస్త్రజ్ఞుడు కూడా. ఉదాహరణకి- పనిలో నిమగ్నులైన మనుషుల్ని కాన్వాసు మీదికెక్కించి నప్పుడు, ఆయన మొట్టమొదట శరీరంలోని కండరాల్ని, కదలిక మీద వాటి ప్రభావాన్ని అధ్యయనం చేశాడు. షిజ్జాన శాస్త్రంలో ఆయనకున్న శ్రద్ధాసక్తులు అనేక కొత్త కొత్త యంత్రాల్ని కనిపెట్టటానికి పురికొల్పాయి. ఎగిరే యంత్రాన్ని కనిపెట్టటానికి ఆయన చేసిన ప్రయత్నం ఆయన ప్రయోగాలన్నింటో మహా ఉత్తేజకరమైంది. ఈ ప్రపంచంలో మనుషులందరూ ఎగిరే పక్షుల్ని చూస్తూనే ఉన్నారు, తాము కూడా అలా ఎగరగలిగితే బాగుణ్ణు అనుకుంటారు. ఆకాశంలోకి ఎగర గలిగితే కలిగే ఆనందానుభూతి మీద కవులనేక మంచి కవితలల్లారు; ఊహాలోకాల్లో తేలిపోయారు. గాలిలో తేలిపోయే రథాల్ని వర్ణించిన వాళ్ళూ కొందరున్నారు మనిషి ఎగరగలగడాన్ని గురించి లియోనార్డో కేవలం ఊహల్లో సంతృప్తిపడలేదు అనాడు అందుబాదైన సాంకేతిక షిజ్జానాన్ని ఉపయోగించుకుని మనిషిని ఆకాశంలో విహరింపజేసే యంత్రాన్ని కనిపెట్టటానికి ఆయన ప్రయత్నం చేశాడు. ఆ యంత్రాన్ని గురించి చేసిన వివరణాత్మక వర్ణన, గీసిన పటాలు చూస్తే ఆయనది ఎంత గొప్ప శాస్త్రీయమైన బుర్రో మనకు అర్థమవుతుంది.

అపూర్వమైన కొత్త విషయాలు కనిపెట్టబడ్డ యుగం : పునరుజ్జీవన ఉద్యమ భావాలు యూరప్ లో ప్రతి పట్టణానికి పాకిపోయాయి. యూరప్ లో ఒక ప్రాంతం నుంచి మరొక ప్రాంతానికి వ్యాపారం నిమిత్తం పర్యటించే వర్తకులు ఈ భావాల్ని అన్ని చోట్లా బట్టాడా చేశారు. వర్తకులకి ఈ కొత్త భావాల పట్ల ఆసక్తి ఉంది. కాబట్టి వాళ్ళు శాస్త్రజ్ఞులతో చేయి చేయి కలిపి పరస్పరం సహకారం నెరపుకునే సమయం రానున్నది. 1453 లో ఒట్టోమన్ టర్కులు తూర్పు యూరప్ ముఖ్య పట్టణమైన కాన్స్టాంటినోపిల్ ని పశపర్చుకున్నారు. పశ్చిమాసియాలో విశాల భూభాగం అప్పటికే టర్కుల చేతుల్లో ఉంది. ఇప్పుడు కాన్స్టాంటినోపిల్ ని పట్టుకోవటంతో యూరప్ కి పెద్ద దెబ్బ తగిలింది. ఎంచేతనంటే, ఆసియా ఖండంతో సాగే వ్యాపార వాణిజ్యాలు సమస్తం ఈ ప్రాంతం గుండా జరగవలసిందే. ఆసియా వ్యాపారంతో ఐరోపాకు తెగతెంపులయ్యింది. కాబట్టి, ఆసియాకు, భారతదేశానికి కొత్త వర్తక మార్గాన్ని కనిపెట్టటం యూరప్ వర్తకులకు అనివార్యమైంది.

రెండు కారణాల వల్ల యూరప్ ఖండం ఆసియాతో వర్తక వాణిజ్యాలు కొనసాగించవలసి వచ్చింది. ఒకటి- నిత్యం తినే తిండికి అవసరమైన మిరియం వంటి మసాలా దినుసులు ఆసియా నుంచి

రావాలి; పైగా, మాంసం నిలవజేసుకోటానికి కూడా ఈ దినుసులు అవసరం. ఉత్తర యూరప్ లో గడ్డ కట్టించే భీకర శీతకాలాలలో ప్రజలు ఈ దినుసుల్లో నిలవ వుండుకున్న మాంసం భుజిస్తారు. ఆసియా సుగంధ ద్రవ్యాల వర్తకం యావత్తు అనాడు అరబ్బు వర్తకుల చేతుల్లో బిగిసిపోయివుంది. ఆసియా దేశాల నుంచి తెచ్చిన సుగంధ ద్రవ్యాల్ని అరబ్బు వర్తకులు పశ్చిమాసియా మార్కెట్లలో ఇటలీ వర్తకులకు అమ్మి అపార లాభాలు ఆర్జించారు. ఇటలీ వర్తకులు ఆ సరుకుని తిరిగి ఇతర యూరప్ దేశాలకు అమ్మి లాభాలు చేసుకుంటున్నారు. కాన్స్టాంటినోపిల్ పతనంతో ఈ వ్యాపారానికి చెడ్డ అంతరాయం వచ్చిపడింది రెండు-యూరప్ లో అనేక పట్టణాలు ఆసియాతో సాగే వ్యాపారం మీద ఆధారపడి వున్నాయి. ఇప్పుడా వ్యాపారం ఆగిపోతే, ఇక ఆ పట్టణాలకి భవిష్యత్తు లేదు. అంచేత, ఈ పట్టణాల్లోని సంపన్న వర్తకులంతా కలిసి ఆసియాతో వ్యాపారం మూతపడకుండా కొనసాగే కొత్త మార్గం కనిపెట్టే ప్రయత్నానికి ఎంత డబ్బయినా కుమ్మరించటానికి సిద్ధపడ్డారు.

యూరప్, ఆసియాల పటం గనుక చూసినట్లయితే, యూరప్ నుంచి ఆసియాకు అతి సుకరమైన భూమార్గం పశ్చిమాసియా గుండా ఉన్నట్టు స్పష్టంగా కనబడుతుంది. మరి, ఇప్పుడా భూమార్గం మూసుకు పోయింది. ఇక యూరప్ కి మిగిలిన ప్రత్యామ్నాయం, సముద్ర మార్గం ఒక్కటే కాని, ఆ రోజుల్లో ఆఫ్రికా గురించి (ఉత్తర భాగం మినహాయించి) బొత్తిగా తెలియదు. ఉత్తర, దక్షిణ అమెరికాల గురించి అంతకన్నా ఏమీ తెలియదు పునరుజ్జీవన యుగ శాస్త్రజ్ఞులు యూరప్ వర్తకుల కోసం భారత దేశానికి సముద్ర మార్గం కనిపెట్టే ప్రయత్నంలో ఆసక్తి ప్రదర్శించారు. యూరప్ లో వివిధ రేవుల నుంచి భారత దేశానికి కొత్త సముద్ర మార్గం అన్వేషించటానికి వివిధ దిశలలో ఓడలు బయలుదేరటంతో నూతన విషయాన్వేషణ యుగానికి నాంది ప్రస్తావన జరిగింది

ఈ రంగంలో పోర్చుగీసులు మొట్టమొదటి వాళ్ళు. 1488లో బార్తలోమే డయాజ్ అనే పోర్చుగీసు నావికుడు ఆఫ్రికా పడమటి తీరం వెంట దిగువకు ప్రయాణం చేసి ఆఫ్రికా దక్షిణ కొన కేప్ ఆఫ్ గుడ్ హోప్ (గుడ్ హోప్ అగ్రం) చేరాడు. ఆ తరువాత పదేళ్ళకు వాస్కోడిగామా అదే మార్గంలో ప్రయాణం చేసి గుడ్ హోప్ అగ్రం చుట్టి తూర్పు ఆఫ్రికా కోస్తా వెంట ముందుకు కొనసాగి అరేబియా సముద్రం దాటి భారతదేశ పశ్చిమ తీరం చేరుకున్నాడు. ఇది 1498లో జరిగింది. ఒక అరబ్బు నావికుని సహాయంతో భారతదేశానికి సముద్ర మార్గాన్ని కనుగొన్న పోర్చుగీసులు అరబ్బు వ్యాపార స్థావరాల మీద దాడి చేసి అరబ్బు వ్యాపారాన్ని గుంజుకున్నారు. ఆసియా నుంచి సుగంధ ద్రవ్యాల్ని ఐరోపాకి సరఫరా చేసి విపరీత లాభాలు సంపాదించారు

స్పెయిన్ దేశస్థులు పోర్చుగీసులకు తీసిపోలేదు స్పెయిన్ రాజు సముద్ర మార్గాన్వేషణకు భారీ నిధులు సమకూర్చాడు. చరిత్ర ప్రసిద్ధుడైన క్రిస్టోఫర్ కొలంబస్ నాయకత్వాన స్పానిష్ నావికా బృందం బయల్దేరింది స్పెయిన్ నుంచి పశ్చిమాభిముఖంగా ప్రయాణిస్తే సరాసరి ఆసియాలో దిగవచ్చని అనుకున్నాడు కొలంబస్. అమెరికా ఖండం అంటూ ఒకటన్నదని అనాటికింకా ప్రపంచానికి తెలీదు. కొలంబస్ తను అనుకున్న ప్రకారం పశ్చిమంగా ప్రయాణం చేసి వెస్ట్ ఇండిస్ చేరాడు. ఆ దీవులు భారతదేశంలో ఒక భాగం అనుకున్నాడు. అందుకే కొలంబస్ వాటికి పడమటి ఇండియా దీవులని పేరు

పెట్టాడు. ఇది 1492లో జరిగింది. ఆ తరువాత అయిదేళ్ళకి, అంటే 1497లో అమెరిగో Vespucci అనే నావికుడు అమెరికా చేరుకున్నాడు. అప్పటికి ఆనాటి భూగోళ శాస్త్రజ్ఞులు అమెరిగో చేరింది అమెరికాయే గాని ఆసియా కాదని తెలుసుకున్నారు. (అమెరిగో కనిపెట్టాడు కాబట్టి ఆ భూభాగాన్ని అమెరికా అన్నారు) చిట్ట చివరికి, అమెరికా ఖండం యొక్క ఉనికి 1519 లో రుజువయింది. అంటే, మాగెలాన్ ప్రపంచాన్ని చుట్టివచ్చినప్పుడన్నమాట. స్పెయిన్ దేశస్థులు భారతదేశానికి సముద్ర మార్గాన్ని కనిపెట్టలేక పోయారు కాబట్టి ఆసియా వ్యాపారంలో డబ్బు చేసుకోలేకపోయారు. అయితే, అమెరికా ఖండంలో వాళ్ళు రెండు మహా నాగరికతల్ని కనుక్కున్నారు. ఒకటి - మెక్సికోలో అజ్టెక్ జాతి నాగరికత; రెండవది - పెరూ దేశంలో ఇన్కాన్ నాగరికత. స్పెయిన్ నావికులకు అక్కడ విస్తారంగా వెండి, బంగారాలు, విలువైన రాళ్ళు లభించాయి. ఆ ఆపార సంపదని చూసి ఆశ పుట్టి స్పెయిన్ వాళ్ళు మెక్సికో, పెరూ దేశాల్ని జయించి, ఆ మహా నాగరికతల్ని ధ్వంసం చేసి అక్కడున్న వెండి బంగారాల్ని స్పెయిన్ దేశానికి తరలించుకు పోయారు. కొల్లగొట్టుకు వచ్చిన వెండి బంగారాలతో స్పెయిన్ కోట్లకు వడగెత్తింది.

నూతన సీమల, వర్తక మార్గాల అన్వేషణలో శాస్త్రజ్ఞులు యూరప్ వర్తకులకు ఏ విధంగా సహాయపడ్డారు? ప్రపంచంలో కొత్త దేశాల్ని యింత వేగిరం కనుక్కోటానికి మార్గాన్ని సులభతరం చేసిన అంశాలు రెండు. ఒకటి, భౌగోళిక విజ్ఞానం; రెండు, శాస్త్రీయ పద్ధతులు. ఈ రెంటి మేలు కలయిక సత్యర సత్యలితాలు కలిగించింది. మొట్టమొదట భూగోళ పటాల్ని మెరుగు పర్చుకున్నారు. అప్పటి వరకు గ్రీకు, రోమన్ కాలాలనుంచి వస్తున్న ప్రపంచ పటాల్ని యూరప్ నావికులు ఉపయోగించేవాళ్ళు. ఇప్పుడు ఒక్కొక్క నౌక ఒక కొత్తదేశం వెళ్ళి తిరిగి రాగానే, నావికులు అందజేసిన సరికొత్త సమాచారంతో భూగోళ శాస్త్రజ్ఞులు ప్రపంచ పటాల్ని సరిదిద్దారు. రెండు- అనేక కొత్త పరికరాల్ని ఉపయోగించారు; కొత్త సాంకేతిక పద్ధతుల మీద ప్రయోగాలు జరిపారు. తద్వారా నౌకాయాన విజ్ఞానం మెరుగు పడింది. యూరోపియన్లు అరబ్బులనుంచి సేకరించిన రెండు పరికరాల మీద అదే పనిగా పరీక్షలు, ఎదురు పరీక్షలు జరిపి వాటిని నిర్దుష్టంగా తీర్చిదిద్దారు. ఎస్ట్రోలాబ్, క్వాడ్రంట్ అని పిలవబడే ఆ రెండు పరికరాలు ఒక స్థలం యొక్క అక్షాంశాన్ని (నిరక్ష రేఖ నుంచి ఒక ప్రదేశానికి గల కోణీయ దూరం) కొలవటానికి ఉపయోగపడ్డాయి. ఒక మహా సముద్రం మధ్యలో ప్రయాణం చేస్తున్న ఓడ సముద్రంలో తప్పిపోతుందనే భయం లేదు. ఎంచేతనంటే అది భూమికి ఎంత దూరంలోవున్నదీ, ఏ అక్షాంశ రేఖమీద ఉన్నదీ సుశువుగా తెలుస్తుంది. ఈ రెండు పరికరాల్ని ఉపయోగించక పూర్వం నావికులు చుక్కలకేసి చూపులు నిగిడ్చి తాము ప్రయాణం చేసే దిశని తెలుసుకునే వాళ్ళు. నౌకా దిక్సూచిని కనిపెట్టటంతో సముద్రంలో తప్పి పోతామనే భయం యింకా తగ్గిపోయింది. తీర రేఖని అంటిపెట్టుకుని రవ్వంత దూరంలో ప్రయాణం చేసే దురవస్థ ఇప్పుడు లేదు. మహాసముద్ర మధ్యలో కూడా నిర్భయంగా నౌకాయానం చేసే పరిస్థితి సానుకూలమయింది. తద్వారా ఒక చోటు నుంచి మరొక చోటుకి వేగం చేరగలిగే వీలు చిక్కింది. వర్తకులకు రవాణా ఖర్చు తగ్గింది. పోర్చుగీసులు రకరకాల తెరచాపలమీద ప్రయోగాలు జరిపారు. చివరికి, గాలి వాలుకి అనుకూలంగా ఒక వేపు నుంచి మరో వేపుకి తేలికగా మార్పుకో వీలున్న తెరచాపల్ని కనిపెట్టారు. అంటే, మహాసముద్రం మీద వీడే గాలుల్ని తమకు అనుకూలమైన దిశలో తిప్పకోటానికి ఆ తెరచాపల

ద్వారా పీరియిందని అర్థం. ఆ విధంగా, ఓడ వేగం కూడా పెరిగింది. ఓడలమీద మేలు రకపు తుపాకుల్ని అమర్చుకున్నది కూడా పోర్చుగీసులే. దాంతో పోర్చుగీసుల యుద్ధ పటిమ పెంపొందింది భారతదేశంలో స్థానిక కోస్తా ప్రజలకు వ్యతిరేకంగా పోర్చుగీసులు విజయవంతంగా యుద్ధాలు నడపగలగడానికిది కొంత వరకు కారణం. వాళ్ళు ఒక్కొక్క ఓడ రేవుమీద మొదట గుండ్ల వర్షం కురిపించి, సముద్రం లోపలికి తప్పకుపోయేవాళ్ళు. రేవు పట్టణంలో స్థానిక సైన్యం చిన్నా భిన్నం కాగానే, వాళ్ళు ఊరం చేరుకుని చితికి పోయిన స్థానిక సేనని చిత్తుగా ఓడించి వేసే వాళ్ళు.

పండితులు, శాస్త్రవేత్తలు తమ ప్రయోగాలతో గాని, కొత్తవి కనిపెట్టటంలో గాని విజయం సాధించారంటే, అది కేవలం పుస్తకాల్లో నిక్షిప్తమైన విజ్ఞానాన్ని వినియోగించుకుని కాదు; వాళ్ళా యంత్రాల్ని, పరికరాల్ని ప్రత్యక్షంగా పరిశీలించి వాటిని తయారుచేసిన వృత్తి పనివారిని సంప్రదించి వాళ్ళతో కలిసి సంయుక్తంగా కృషిచెయ్యడం ద్వారా తమ ప్రయత్నంలో కృతకృత్యులయ్యారు.

పోర్చుగల్, స్పెయిన్ దేశాలు ఆ విధంగా ఆసియాకు కొత్తవర్తక మార్గాలు కనిపెట్టటానికి, ప్రపంచంలో తదితర దేశాలతో వ్యాపార సంబంధాలు పెట్టుకోటానికి, సముద్రాంతర రాజ్యాలు నెలకొల్పు కోటానికి వేట ప్రారంభించాయి. వాటితో పాటు యూరప్ లో హాలెండ్, బెల్జియం, ఫ్రాన్సు, ఇంగ్లండు, డెన్మార్కు వంటి దేశాలు కూడా ఈ కార్యక్రమంలో పోటీకి దిగాయి. అయితే ఈ దేశాలు పోర్చుగల్, స్పెయిన్ ల కన్నా కొంత అలస్యంగా రంగంలో దిగాయి. పోర్చుగల్, స్పెయిన్ దేశాల ప్రాముఖ్యం కొంత తగ్గముఖం పట్టటంతో హాలెండ్, ఇంగ్లండ్ వగైరా దేశాల ప్రాధాన్యం బాగా పెరిగిపోయింది. ఇది 17-18 శతాబ్దాలలో సంభవించింది.

మత సంస్కరణ - సంస్కరణ వ్యతిరేక ఉద్యమాలు : అపూర్వమైన నూతన విషయాలనేకం కనిపెట్టబడ్డ ఈ యుగంలో పోర్చుగల్, స్పెయిన్ దేశాల క్షీణదశ, తదితర యూరప్ దేశాల ప్రగతి సంభవించటానికి యూరప్ మత విషయకమైన నేపథ్యంలో చోటు చేసుకున్న మార్పులు కొంతవరకు కారణం అంధ యుగం ఆరంభమై, తిరిగి పునరుజ్జీవన ఉద్యమం వికసించేదాకా యూరప్ ని క్రైస్తవ మతం ఏలింది. అప్పటి దాకా క్రైస్తవ మతంలో రెండు శాఖలు మాత్రమే ఉండేవి. ఒకటి- రోమన్ కాథలిక్ చర్చి; రెండవది- సనాతన గ్రీకు చర్చి సనాతన గ్రీకు చర్చికి కాన్స్టాంటినోపిల్ కేంద్రం. తాము ఇచ్చిందే సనాతన, సంప్రదాయబద్ధ క్రైస్తవ మత వివరణం అని గ్రీకు చర్చి వాదించింది. రోమన్ కాథలిక్కులకు రోమ్ కేంద్రం. వీరి క్రైస్తవం సనాతన గ్రీకు చర్చి తరువాత చాలా కాలానికి వచ్చినటు వంటిది అయితే ఉత్తర, పశ్చిమ ఐరోపా అంతటా రోమన్ కాథలిక్ క్రైస్తవమే ఆమోదనీయమైంది. రోమన్ కాథలిక్ చర్చికి పెద్ద “పోప్” (పోప్ అంటే తండ్రి అని అర్థం). మధ్య యుగంలో మత, రాజకీయ వ్యవహారాలలో పోప్ కి ఎదురు లేదు. ఆయన అధికారాన్ని సవాల్ చేసే శక్తి ఎవ్వరికి లేదు. పునరుజ్జీవన ఉద్యమం ప్రజల ఆలోచనా విధానాన్ని ప్రభావితం చేసే నాటికి ఉన్న పరిస్థితి ఇది.

ఆనాడు కాథలిక్ చర్చి ఆమోదించని అనేక భావాల్ని పునరుజ్జీవన ఉద్యమానికి చెందిన మేధావులు దృఢంగా ప్రచారం చేశారు ఉదాహరణకి- జ్ఞానమన్నది కేవలం పుస్తకాలలో రాసి పెట్టిన దాంట్లోనూ, లేదా మతాది పతులు చెప్పే ఆలోచనల్లోనూ లేదు, సామాన్య మానవుల పరిశీలనలు, ఆలోచనల్లో కూడా

జ్ఞాన వికాసం కలుగుతుంది అని మేధావులు వాదించారు. మనిషి కేవలం ఒక్క భగవంతుణ్ణి గురించి మాత్రమే కాకుండా సాటి మనుషుల్ని గురించి కూడా విచారించాలని వాళ్ళు చాటారు. దీనికి తోడు కొత్త కొత్త విషయాలనేకం కనిపెట్టబడ్డాయి. కొత్త విజ్ఞానం అబ్బింది. పునరుజ్జీవన ఉద్యమ మేధావులకు తమ స్వంత ఆలోచనలమీద, ఆచరణ మీద గురి కుదిరింది. క్రమేణా చర్చి అధికారాన్ని, పోప్ పెత్తనాన్ని ఢిక్కరించటం ప్రారంభమైంది. మతంతో బొత్తిగా ప్రమేయం లేని రాజకీయాలు లాంటి లౌకిక విషయాల్లో చర్చి జోక్యానికి ప్రజలు అభ్యంతరం చెప్పారు. ప్రజల నుంచి చర్చి నానా రకాల పన్నుల్ని వసూలు చేసు కోవటం పట్ల వ్యతిరేకత ప్రబలింది. ఒకవేపు, ప్రజల నుంచి పన్నులు వసూలువుతున్నాయి. మరోవేపు, ప్రభుత్వం భూములు మంజూరుచేసింది కాబట్టి, మతాధికారులు విలాసవంతమైన జీవితం గడిపారు. ఏసుక్రీస్తు బోధించిన నియమాలకిది విరుద్ధం. దీంతో రోమన్ కాథలిక్ చర్చిపట్ల వ్యతిరేకత మరింత బలపడింది. అనేక మంది క్రైస్తవులు కాథలిక్ చర్చితో తెగతెంపులు చేసుకున్నారు. మార్టిన్ లూథర్, ఇరాన్ మన్, జాన్ కార్విన మొదలైన క్రైస్తవమత ధర్మజ్ఞులు రోమన్ కాథలిక్ చర్చిని నిరసించారు. 16 వ శతాబ్ది ప్రారంభంలో కాథలిక్ చర్చిలో వచ్చిన ఈ చీలిక ఒక కొత్త క్రైస్తవ సంఘం ఆవతరణకు దారి తీసింది. ఈ ఆసమ్మతి వర్గమే ప్రొటెస్టంట్లు; అంటే రోమన్ కాథలిక్ చర్చిని ప్రతిఘటించే వారని అర్థం. ఉభయ పక్షాలమధ్య ఘోర యుద్ధాలు సాగిన కారణంగా ఈ చీలిక నెత్తురు పేర్లు పారించింది.

ఉత్తర ఐరోపా నగరాల్లోని వ్యాపార వర్గాలు ఈ ప్రతిఘటనోద్యమాన్ని అభిమానించి బల పడ్డారు. ప్రొటెస్టంట్లు చర్చి అధికారాన్ని సవాలు చెయ్యటం చేత, జిజ్ఞాసకు అనుకూలమైన చైతన్యాన్ని ప్రోత్సహించటం చేత, మనిషి వ్యక్తిగత ప్రాధాన్యాన్ని నొక్కి చెప్పటం చేత సాంస్కృతిక పునరుజ్జీవ నోద్యమ భావాలకు వాళ్ళు ప్రతికూలరు కాదు. ఉత్తర ఐరోపా దేశాల్లో ఇంగ్లండు, హాలెండు, నార్వే, స్వీడన్ మొదలైనవి కాథలిక్ చర్చినుంచి విడిపోయి ప్రొటెస్టంట్లు మతాన్ని స్వీకరించాయి. ప్రాన్సు రెండు శతాబ్దాలుగా చీలిపోయింది వ్యాపార వర్గాలు శాస్త్రజ్ఞుల పరిశోధనా ఫలితాలను వినియోగించుకున్నది ఈ దేశాలలోనే; నూతన చింతన మునుముందుకు సాగింది ఈ దేశాలలోనే.

ఒక వేపు, ఉత్తర ఐరోపాలో మతసంస్కరణోద్యమం వికసిస్తే మరోవేపు దక్షిణ ఐరోపా కాథలిక్ దేశాలలో సంస్కరణ వ్యతిరేకోద్యమం వీచింది. ఈ ఉద్యమానికి స్పెయిన్ దేశపు కాథలిక్కులు నాయకత్వం వహించారు. కాథలిక్ మతాన్ని సంస్కరించే ప్రయత్నాలు సాగాయి. ఉదాహరణకు సొసైటీ ఆఫ్ జీసస్ (జీసస్ సంఘం) స్థాపించబడింది ఈ సంఘ సభ్యుల్ని జెసూట్లు అంటారు. ఈ సంఘంలో సుప్రసిద్ధుడు ఫ్రాన్సిస్ బేయియర్. ఈయన అనేక సంవత్సరాలు భారతదేశంలో పనిచేసి, చివరికి ఇక్కడే చనిపోయాడు. కాని, కాథలిక్ క్రైస్తవ చర్చి సంస్కరణని వ్యతిరేకించింది. పైగా, మరింత సాంప్రదాయ కంగా తయారయింది. చర్చికి వ్యతిరేకంగా పల్లెత్తు విమర్శ చేసిన వాళ్ళని విచారణకి నిలబెట్టి శిక్షలు వడ్డించారు; చర్చిని విమర్శించే సాహసానికి పూనుకున్నవాళ్ళని ఎక్కువగా సజీవదహనం చేసేశారు. ఈ విచారణలని “ఇంక్విజిషన్” అన్నారు; అంటే మత నియమ భంగం చేసిన వాళ్ళని విచారించే క్రైస్తవ న్యాయసభ అని అర్థం. నూతనఆలోచనలకి తావు లేకుండాపోయింది. వేధోవికాసానికి షీఠదశ ప్రాప్తించింది.

దీనికి విరుద్ధంగా ఉత్తర ఐరోపా దేశాల్లో వేరే దృశ్యం గోచరించింది. కాథలిక్ చర్చి ఆస్తి

పాస్తుల్ని ప్రభుత్వం వశపర్చుకుంది. ప్రజలనుండి వసూలైన పన్నులు రాజుగారి ఖజానా చేరాయి. వర్తకుల వ్యాపార కార్యకలాపాలకు ప్రోత్సాహం లభించింది. వ్యాపార వాణిజ్యాల మూలంగా బోలెడు ఆదాయం వచ్చింది. అవసరం కలిగిన సందర్భాల్లో వర్తకులకు ప్రభుత్వ మద్దతు లభించింది. ఆ విధంగా ఐరోపా - ఆసియాల నడుమ వర్తకం ద్వారా సంబంధాలు ప్రారంభమయ్యాయి. క్రమేణా ఆయా దేశాల ప్రభుత్వాలు సైతం ఈ రంగంలో తలదూర్చాయి. చిట్ట చివరికి, ఐరోపా దేశాలకు ఆసియా ఆఫ్రికా ఖండాల్లో వలసలు ఏర్పడ్డాయి.

భారతదేశంలో పోర్చుగీసులు : వ్యాపారం కోసం పోర్చుగీసులు ఈ దేశం వచ్చారు. అప్పటికే ఇక్కడ కాలానిన అరబ్బు వర్తకుల మీద దాడి జరిపి, వాళ్ళ చేతుల్లోంచి సుగంధ ద్రవ్యాల వ్యాపారాన్ని గుంజుకోవటం పోర్చుగీసుల మొట్టమొదటి లక్ష్యం. దొంగతనానికి, దోపిడికి పాల్పడి వాళ్ళు తమ లక్ష్యం సాధించారు. సుగంధ ద్రవ్యాల వ్యాపారం నిలబెట్టుకోవటానికి వాళ్ళకి పశ్చిమాసియాలో, భారత దేశంలో, ఇంకా పోను పోను ఆగ్నేయ ఆసియాలో సైతం నెలవులు (సెటిల్మెంట్స్) స్థాపించుకోవలసి వచ్చింది. తీరా ఆసియా దేశాల్లోకి కాలు పెట్టక సుగంధ ద్రవ్యాల్లోనే కాకుండా నూలు బట్టలు వగైరా తదితర వస్తువుల వ్యాపారానికి కూడా ఎగబడ్డారు. అయితే, పోర్చుగీసులకు భారతదేశంలో స్థిరపడి పోవాలని లేదు. తాత్కాలిక నివాసం కోసం ఏర్పాటు చేసుకున్న నెలవుల్లో కొద్దికాలం ఉండి తిరిగి స్వదేశం వెళ్ళిపోయేవాళ్ళు. భారీ లాభాలు ఆర్జించి పెట్టే వ్యాపార కేంద్రంగా మాత్రమే భారత దేశం మీద వాళ్ళకి ఆసక్తి ఉండేది.

వాళ్ళు ఆసక్తి ప్రదర్శించిన అంశం మరొకటి కూడా ఉంది. అది మతం మార్పిడి. వీలైనంత పెద్ద సంఖ్యలో భారతీయుల్ని రోమన్ కాథలిక్ మతంలోకి మార్చటానికి వాళ్ళు పూనుకున్నారు. అనాడు భారత దేశంలో ఉన్న మతాల పట్ల వాళ్ళకి ఏవగింపు. కాబట్టి, ఈ దేశ ప్రజల్ని క్రైస్తవ మతంలోకి మార్చటానికి బలప్రయోగానికి కూడా వెనుదియ్యలేదు. అఖిరికి, ఐరోపాలో సాగిన “ఇంక్విజిషన్”ని సైతం ఈ దేశంలోకి దించారు. క్రైస్తవం భారతదేశానికి కొత్తకాదు. ఐరోపాలో పోర్చుగీసులు క్రైస్తవ మతం స్వీకరించటానికి వందల యేళ్ళ ముందే ఈ దేశంలో సిరియన్ క్రైస్తవులున్నారు. వాళ్ళు ఈ దేశంలో ప్రప్రథమ క్రైస్తవులు. అనేక శతాబ్దాల పాటు వాళ్ళు ఈ దేశంలో శాంతియుతంగా జీవించారు. అయినా పోర్చుగీసులకి తృప్తి కలగలేదు. ఇంకా అనేక మందిని క్రైస్తవ మతంలోకి మార్చటానికి తమకు చేతనైన దంతా చేశారు.

భారతదేశంలో మొఘలులు : ఈ పరిణామానికి విరుద్ధంగా భారతదేశానికి మొఘలుల రాక పూర్తిగా తద్బిన్నమైన ఫలితాలను తెచ్చిపెట్టింది. మొఘలులు వ్యాపారం కోసం భారతదేశానికి రాలేదు. రాజ్యస్థాపన కోసం వాళ్ళు ఈ దేశంలో ప్రవేశించారు. వాళ్ళ లక్ష్యం నెరవేర్చుకున్నారు. పైగా, భారత దేశాన్ని స్వదేశంగా చేసుకున్నారు పోర్చుగీసులకు - మొఘలులకు మధ్య గల ముఖ్యమైన తేడా ఇది. వాళ్ళి దేశంలో స్థిరపడిపోయారు, ఈ దేశ ప్రజల్లో కలగలిసి పోయారు. ఈ దేశ ప్రయోజనాల కోసం ఆర్థి చెందారు. భారతీయుల్ని అధిక సంఖ్యలో తమ మతంలోకి మార్చటానికి వాళ్ళు అట్టే ఆసక్తి చూప లేదు. అప్పటికే భారతదేశంలో అనేకమంది ముస్లిములున్నారు. ఒక్క ఔరంగజేబును మినహాయితే మిగిలిన మొఘల్ పాదుషాలందరూ మత సహనం ప్రదర్శించారు. దాదాపు యావత్ భారత దేశంతో కలిపి ఒక మహాశక్తివంతమైన సామ్రాజ్య నిర్మాణాన్ని మొఘల్ పరిపాలన పరిపూర్తి చేసింది. భారత దేశం మరొక సారి నాగరికతా ప్రాభవాన్ని చవి చూసింది ఆ నాగరికతా యుగానికి అక్బర్ సామ్రాట్టు ప్రతీక.

7

అక్బర్

1556లో తండ్రి హుమాయూన్ మరణించడం వల్ల, తను రాజుగా ప్రకటింపబడే నాటికి అక్బర్ వయస్సు 13 సంవత్సరాలు! ఆ చిరుత వయస్సులో అతని బుజ్జాల మీద ఒక గురుతరమైన బాధ్యత పడింది అతనికింకా పావురాళ్ళు ఎగరవేయటమన్నా, చిరుతల్ని వేటాడ్డమన్నా సరవా తీరని ప్రాయం. పుస్తకాలతో కుస్తీపట్టే చదువు మీద అతనికి మనస్సు కుదరలేదు అయితే, అతని జ్ఞాపకశక్తి ఆమోఘం ఎవరైనా చదువుతూ ఉంటే వింటూ మనస్సుకు పట్టించుకోవటమంటే అతని కిష్టం. అతడు చాలా చిన్నవాడు కావడం చేత బైరాంఖాన్ సంరక్షకుడయ్యాడు; రాజ్య వ్యవహారాలు చక్కబెట్టే బాధ్యత స్వీకరించాడు. అక్బర్ పెద్దవాడై స్వయంగా పాలనా భారం వహించేదాకా ప్రభుత్వం, పరిపాలన, యద్దాలు వగైరా వ్యవహారాలన్నీ బైరాంఖాన్ చేతుల మీదుగా సాగాయి

ఉత్తర భారత దేశంలో మొఘలుల అధికారాన్ని గట్టిపరిచే చర్యలు తీసుకునే అవకాశం లేకుండానే హుమాయూన్ అకాల మరణం చెందాడు ఆ రత్నవ్యం అక్బర్ పరిపూర్తి చేయాల్సి వచ్చింది ఓహో! ని పరిపాలించే ఆదిల్షా సూర్కు ప్రధాన మంత్రిగా వున్న హేమూతో మొట్టమొదటి సంఘర్షణ ప్రారంభమైంది. బైరాంఖాన్-హేమూల మధ్య మరో పానిపట్టు యుద్ధం ప్రవర్తింపింది. హేమూ ఓడిపోయి, బండిగా పట్టుబడి ప్రాణాలు కోల్పోయాడు మునుపు మొఘలులు కోల్పోయిన ఢిల్లీ, ఆగ్రాల్ని అక్బర్ వునరాక్రమించుకున్నాడు. తిరిగి మరొక తూర్పు మొఘల్ అధికారం ఉత్తర భారత దేశంలో పునఃస్థాపితమైంది. యుక్త వయస్సు వచ్చాక అక్బర్ తన సంరక్షకుడైన బైరాంఖాన్ రాజ ప్రాతినిధ్యాన్ని తొలగించి తానే రాజ్యాధికారాన్ని చేతుల్లోకి తెచ్చుకున్నాడు ఢిల్లీ, ఆగ్రాలలో తన అధికారాన్ని దృఢపర్చుకున్న అక్బర్ మొఘల్ అధికారాన్ని దేశంలోని ఇతర ప్రాంతాలకు విస్తరింపజేయటానికి సంకల్పించాడు. గ్వాలియర్, అజ్మీర్, జాన్పూర్ మొదలైన ప్రముఖ పట్టణాల్ని, కోటల్ని జయించాడు. మాళవ రాజ్యాన్ని జయపర్చుకున్నాడు మాళవను జయించటంతో అక్బర్ రాజపుత్ర రాజ్యాల దరిదాపులకు చేరాడు.

అక్బర్ రాజపుత్రులతో మైత్రి పెంపొందించుకోవాలని తహతహ లాడాడు. వివిధ రాజపుత్ర రాచకుటుంబాలతో వైవాహిక సంబంధాలు కుదుర్చుకోవటం ద్వారా ఆయన ప్రయత్నం కొంతవరకు సెరవేరింది. తను స్వయంగా పలువురు రసపుత్ర కన్యల్ని పెళ్లాడాడు. రాజపుత్రులతో వియ్యము, నెయ్యము

ఆయన స్థానాన్ని మరింత పటిష్ఠం చేశాయి. పరిపాలనా యంత్రాంగంలో రాజపుత్రులకు ఉన్నత పదవు లిచ్చాడు. అక్బర్ కు అతి ముఖ్యులు, విశ్వాస పాత్రులు అయిన అధికార్లలో, సలహాదార్లలో రాజామాన్ సింగ్ వంటి రాజపుత్రులున్నారు. అయితే, తనని ప్రతిఘటించిన రాజాప్రతాప్ వంటి రసపుత్ర రాజుల్లో యుద్ధాలు చెయ్యక తప్పలేదు. రాజస్థాన్ లో అత్యంత బలమైన గిరి దుర్గాలుగా ప్రసిద్ధి పొందిన రణతంబోర్, చితోడ్ కోటలు మొఘల్ సైన్యాల దాటికి బీటలు వారాయి.

యావద్భారత దేశాన్ని ఒక్కటిగా భావించిన అక్బర్ దేశం మొత్తాన్ని తన ఏలుబడి కిందికి తేవాలని సంకల్పించాడు. నల్లిక్కులకు తన సైన్యాన్ని నడిపించాడు మొదట గుజరాత్ స్వాధీనమైంది. సముద్రాంతర వ్యాపార వాణిజ్యాల ద్వారా గుజరాత్ కు ఒనగూడే అపారమైన ఆదాయం ఇప్పుడు మొఘల్ సామ్రాజ్యానికి సంక్రమించింది. తరువాత బెంగాల్ స్వాధీనమైంది. ఈ విజయం కూడా చాలా విలువైంది. సస్యశ్యామలమైన భూముల మీద చచ్చే రెవెన్యూ, సముద్రాంతర వాణిజ్యం మొఘల్ సామ్రాజ్యానికి దక్కాయి. అగ్నేయ ఆసియా, చైనా వర్తకులు బెంగాల్ ని తరచు సందర్శించేవాళ్ళు బెంగాల్ వర్తకులు నేత వస్త్రాలిచ్చి సుగంధద్రవ్యాలు తీసుకునేవారు.

1595 నాటికి అక్బర్ సైన్యాలు కాశ్మీర్, సింధ్, ఒరిస్సా, మధ్యభారతం, కాందహార్ లను జయించాయి. ఉత్తరభారతదేశం యావత్తు మొఘలుల వశమైంది. భారతదేశానికి మధ్యాసియా, పర్షియాలతో సన్నిహిత సంబంధాలు ఏర్పడ్డాయి. ఈ దేశాలతో మైత్రీ సంబంధాలు నెలకొల్పటం ద్వారా అక్బర్ తన సామ్రాజ్య ఉత్తర సరిహద్దుని సురక్షితం చేసుకున్నాడు. ఇంకా, భారతదేశం- మధ్యాసియా, పర్షియాల మధ్య వ్యాపారం ముమ్మరించింది. ఈశాన్య దిక్కున అస్సాం, దక్షిణాన దక్కన్ పీఠభూమి మిగిలాయి. దక్కనుని జయించాలని అక్బర్ కు మొట్టమొదట పెద్దగా కోరిక లేదు. కాని, దక్కనుని జయిస్తేనే గాని ద్వీపకల్పం మొత్తాన్ని అదుపు చెయ్యటం సాధ్యంకాదని గ్రహించాక అక్బర్ తన సైన్యాల్ని అహ్మద్ నగర్ మీదికి నడిపించాడు. దక్కన్ ప్రభువులు మొఘల్ అధికారాన్ని తమ యావచ్ఛక్తి ఒడ్డి తీవ్రంగా, ప్రతిఘటించటంతో యుద్ధం ఎనిమిది సంవత్సరాలపాటు సాగింది. చిట్ట చివరికి, మొఘలులు ఖాండేష్, ఖీరాల్ లని, అహమ్మద్ రాజ్యంలో కొంత భాగాన్ని తమ సామ్రాజ్యంలో కలుపుకున్నారు. ఇప్పుడు మొఘల్ సామ్రాజ్యం దక్కనులో గోదావరి తీరం దాకా విస్తరించింది. భారతదేశంలో విశాల భూభాగానికి అక్బర్ చక్రవర్తి అయ్యాడు

పరిపాలన : మొఘల్ పరిపాలనా పద్ధతి ఆప్యటికి ఆమల్లో ఉన్న భారతీయ వ్యవస్థా, మధ్యా సియా, పర్షియాలనుంచి ఎరువు తెచ్చుకున్న కొన్ని భావాలు కలగలిసిన ఒక కలగూరగంప. గ్రామాలకు, చిన్న చిన్న పట్టణాలకు సంబంధించిన పరిపాలనా వ్యవస్థలో మార్పులంటూ యేమీ సంభవించలేదు. వెనకటి విధానమే కొనసాగింది. స్థానిక అధికార్లలో ఎక్కువమంది హిందువులే. దూరంగా విసిరివేయబడ్డట్టు ఉండే మారుమూల గ్రామసీమల్లో వారికి ఢిల్లీలో ఒక కొత్త వంశస్థులు అధికారంలోకి వచ్చారనే సంగతే తెలియదు. అయితే, క్రమేణా మొఘల్ అధికార ప్రభావం కనిపించసాగింది.

మొఘల్ పరిపాలనా వ్యవస్థలో అతి ముఖ్యమైన సంస్కరణల్లో మన్ సబ్ దారీ విధానం ఒకటి. సైన్యంలో ఒక భాగమైన ఆశ్విక దళాన్ని సమకూర్చటానికి అక్బర్ ఈ కొత్త విధానాన్ని ప్రవేశపెట్టాడు.

ప్రతి సర్దారుకు, ప్రభుత్వాధికారికి మన్సబ్ అనే హోదా ఇవ్వబడింది. ఈ హోదాని పొందిన అధికారిని మన్సబ్దార్ అని వ్యవహరించారు. మన్సబ్దార్లకింద ఉండే ఆశ్వికుల సంఖ్య 10 మొదలు 5,000 వరకు పోవచ్చు. సంఖ్యా బలాన్నిబట్టి మన్సబ్దార్లలో తరతమ భేదాలున్నాయి. ఒక అధికారి మన్సబ్ హోదాని తన జీవిత కాలంలో మాత్రమే అనుభవిస్తాడు. అంతే తప్ప అతని కుమారుడు చక్రవర్తి సేవలో చేరాలని కోరినంత మాత్రాన ఆ హోదా అతనికి సంక్రమించదు. అతనికి కూడా చక్రవర్తి ఆ హోదాని ప్రసాదిస్తేనే తప్ప మన్సబ్దార్ కాలేడు ఆ విధంగా, చక్రవర్తి అధికారుల్ని తన చెప్పజేతల్లో పెట్టుకున్నాడు. మన్సబ్దార్ పోషణలో ఉండే సైనికుల్ని చక్రవర్తి తన ఇష్ట మొచ్చినప్పుడు వినియోగించుకోవచ్చు. అక్బర్ తన ప్రత్యక్షాధికారం కింద ప్రత్యేకంగా ఎంపిక చేసుకున్న ఒక అధికార మండలిని, బలమైన ఫిరంగి దళాన్ని నిలుపు న్నాడు. తద్వారా, మన్సబ్దార్లు తమ పోషణలో బ్రతికే సైనికుల్ని చక్రవర్తికి వ్యతిరేకంగా చర్యకు పురికొల్పే ప్రమాదం లేకుండా పోయింది.

చక్రవర్తి వివిధ అధికార సహాయంతో పరిపాలన నిర్వహించాడు. వీరిలో వజీర్, బక్షీ అనే అధికారులు అతి ముఖ్యులు. వజీర్ రెవెన్యూ శాఖని, బక్షీ సైనిక శాఖని నిర్వహించేవారు. ఆ ఇద్దరూ చాలా ముఖ్యమైన అధికారులే అయినా, వారికి తమ శాఖలమీద పరిపూర్ణాధికారం లేదు. చక్రవర్తే సర్వాధికారి. రాచనగరులో పరివారానికి సంబంధించిన పనులు నిర్వహించటానికి ఖాన్-ఇ-సమన్ అనే ప్రత్యేకాధికారికూడా ఉండేవాడు. ఖాజీ అనే ఉన్నతోద్యోగి న్యాయాధికారులందరిమీద పెద్ద. చక్రవర్తిగానీ, ఆయన కుటుంబ సభ్యులుగానీ మతసంస్థలు మొదలైన వాటికిచ్చిన దానధర్మాల రికార్డును నిర్వహించటానికి సైతం ఒక ప్రత్యేకాధికారి ఉండేవాడు.

వజీర్, బక్షీల కింద అనేకమంది ఉద్యోగులు పనిచేసే వాళ్ళు. సామ్రాజ్యంలో యేం జరుగుతుందో కేంద్రప్రభుత్వానికి ఎప్పటికప్పుడు సమాచారం సిద్ధంగా ఉండేది. చక్రవర్తి ఇంకా ఇతర అధికారుల సలహాలు కూడా తీసుకునే వాడు. ఆయన సాధారణంగా దివాన్-ఇ-ఖాన్ కుగానీ (విదేశరాయబారుల్ని, ఉన్నతోద్యోగుల్ని చక్రవర్తి పరామర్శించే భవనం) లేదా తన ఆంతరంగిక మందిరానికి గానీ ఉద్యోగుల్ని పిలిపించుకుని సంప్రతించేవాడు. దివాన్-ఇ-ఆమ్ అనే భవనంలో ఆయన ప్రజలకు దర్శనమిచ్చేవాడు; లేదా యురోఖ అని పిలవబడే అగ్రాకోట తూర్పు వైపు బాల్కనీలో ప్రతిరోజూ ఉదయం ప్రజలకు దర్శన మిచ్చేవాడు.

మొఘల్ సామ్రాజ్యం అనేక సుబాలుగా (రాష్ట్రాలు) విభజించబడింది. రాజధాని నగరంలో అమల్లో ఉన్న పరిపాలన నమూనాయే రాష్ట్రాలలో కూడా అమలయ్యింది. అక్బర్ కాలంలో మొత్తం 15 సుబాలుండేవి. ప్రతి సుబా సర్కార్లుగా, ప్రతి సర్కారు పరగణాలుగా విభజించబడ్డాయి. కొన్ని గ్రామాల సముదాయం పరగణా. సుబాని పరిపాలించే గవర్నరు సుబేదారు; రాష్ట్రంలో అత్యంత ముఖ్యమైన వ్యక్తి. తనకింద పని చేసే అనేకమంది ఉద్యోగుల తోడ్పాటుతో సుబేదారు రాష్ట్రపరిపాలన నిర్వహించేవాడు. దివాన్ భూమిశిస్తు రికార్డుల్ని చూసేవాడు. బక్షీ ప్రతిరోజూ రాజధానికి సమాచార నివేదికలు పంపేవాడు; రాష్ట్రంలో పనిచేసే సైనికుల అవసరాల్ని గమనించేవాడు. ఉత్తరభారతదేశంలో గ్రామాల్లో, చిన్న చిన్న పట్టణాల్లో ప్రజలందరికీ ఈనాడు కూడా ఒక అధికారి పేరు చిరపరిచితమే. అతడే కొల్తాయి. ప్రతి

పట్టణంలో కొత్తలు సర్వాధికారి. ఇప్పటికి అక్కడక్కడా పోలీసు స్టేషన్లని కొత్తాలీ అని వ్యవహరిస్తుంటారు నేరస్థుల్ని పట్టి బంధించడం, వర్తకులు ప్రజల్ని మోసం చెయ్యకుండా కొంతలు, తూనికల్ని తనిఖీ జరపటం, నగరంలో విదేశ సందర్శకుల వివరాలతో సహా జనాభా లెక్కల్ని తయారు చేయించటం అతని విధులు.

ఏ అధికారి గానీ ఒకే పదవిలో లేదా ఒకే చోట ఎక్కువ కాలం తిష్ట వెయ్యటం వల్ల సానికంగా బలపడి ప్రజల్ని వేధించే ప్రమాదముందని అక్బర్ పసిగట్టాడు. అంతే, ఒకేచోట దీర్ఘ కాలం పదవిలో కొనసాగిన అధికార్లను వేరే చోటికి బదిలీ చేసే పద్ధతిని ఆయన గట్టిగా అమలు జరిపించాడు. గతంలో వజీర్లు, మంత్రులు తమ అధికార బలంతో ఇష్టం వచ్చినట్లు ప్రవర్తించారు ఇప్పుడు వారి ప్రాభవం అంత రించి పోయింది. చక్రవర్తి సర్వాధిపత్యం పెరిగింది.

రాజ్య ఆదాయ వనర్లు : మొఘల్ ప్రభుత్వానికి ప్రధానంగా రెండు రకాల వనర్ల నుంచి ఆదాయం పోగుబడింది. ఒకటి-భూమి శిస్తు, రెండు- వాణిజ్య వస్తులు. వస్తుల ద్వారా వసూలయిన ఆదాయంలో ఎక్కువ భాగం అధికారుల జీతభత్యాల కిందే ఖర్చయ్యేది. ఉన్నత రాజోద్యోగులకు చాలా పెద్ద జీతాలు ముట్టటం చేత వాళ్ళు విలాసవంతమైన జీవితం గడపటానికి వీలయింది.

వేతనాల్ని నగదు రూపంలో చెల్లించాలనేది అక్బర్ ఆశయమైనా, వాస్తవంలో అలా జరగలేదు. అధికారులకి జాగీర్లు ప్రసాదించి వేతనానికి సరిపడా భూమి శిస్తు వసూలు చేసుకునే హక్కు కట్టబెట్టవలసి వచ్చింది. వాళ్ళు వసూలు చేసుకునే భూమి శిస్తు వేతనానికి సరి సమానంగా ఉండేట్లు చూడాలంటే, ప్రతి గ్రామం నుంచి భూమి శిస్తు ద్వారా ఎంత ఆదాయం వస్తుందో ఖచ్చితమైన లెక్కలు తయారు చేయించటం తప్పని సరయింది. భూమి శిస్తు ద్వారా వచ్చే రాబడి నిర్దిష్టంగా తెలియటం వల్ల ఏయే అధికారులకు ఎంత మేరకు భూమి శిస్తు వసూలు చేసుకునే హక్కు ఇవ్వవచ్చో సుఖవుగా తెలిసిపోయింది.

ప్రాంతాన్ని బట్టి పండించే పంట మారుతుంది. అన్ని ప్రాంతాలలో ఒకే రకం పంట పండదు. ఒక ప్రాంతంలో తిండి గింజలు విశేషంగా పండితే, ఇంకొక ప్రాంతంలో ప్రత్తి విరివిగా సాగవుతుంది. ఏ యేటి కాయేడు మార్పులు కూడా చోటు చేసుకుంటాయి. కాబట్టి, ఎప్పటికప్పుడు పంటను బట్టి ఒక్కొక్క రకం పంటకు ఒక్కొక్క రకంగా శిస్తు నిర్ణయించి, తద్వారా వచ్చే ఆదాయాన్ని మదింపు వెయ్యటమే ప్రభుత్వానికెప్పుడూ లాభదాయకంగా ఉంటుంది. అక్బర్ ఆ పని చేయించాడు. తన సామ్రాజ్యంలో సాగు బడి కింద ఉన్న మొత్తం భూమిని, ఫలసాయం మొత్తాన్నీ అంచనా వేసి సమగ్ర నివేదిక సమర్పించవలసిందిగా ఆయన అధికారుల్ని ఆదేశించాడు. శిస్తు రూపంలో ప్రభుత్వానికి ఎంత ఆదాయం లభ్యమయ్యేదో తనిఖీ చెయ్యటానికి కూడా ఇది అవసరం. పండిన పంటలో మూడవ వంతు ప్రభుత్వానికి ముట్టేది. ధాన్య రూపంలో కన్నా ధన రూపంలో వస్తు చెల్లింపుని ప్రభుత్వం ప్రోత్సహించింది. భూమిశిస్తు అంచనాల్ని తయారు చెయ్యటానికి అక్బర్ రాజా తోడర్ మర్ని నియమించాడు. ఆ పని పూర్తి కాగానే రెవెన్యూ రికార్డులు తయారయ్యాయి. వాటిని ఎప్పటికప్పుడు మార్పులు, చేర్పులతో ఖచ్చితంగా ఉంచవలసిన అవసరాన్ని ఆయన ఆచరణలో పాటించజేశాడు. ఈ సంస్కరణల వల్ల రైతుకు మేలు జరిగింది. పండిన పంటలో ఎంత భాగం తాను ఉంచుకోవచ్చో, ప్రభుత్వానికి ఎంత చెల్లించాలో రైతుకు నికరంగా తెలిసింది.

భూమి శిస్తు ద్వారా వచ్చినంత ఆదాయం వ్యాపార రంగంలో రాలేదు. అయితే, వర్తక వ్యాపారాలు ముమ్మరంగా సాగే గుజరాత్, బెంగాల్ వంటి రాష్ట్రాలలో వాణిజ్య పన్నుల ద్వారా లభ్యమైన అపార ౬౦౦ ఆ సుబాలను సుసంపన్నం చేసింది. దేశంలో ఒక ప్రాంతం నుంచి మరొక ప్రాంతానికి సరుకుల రవాణా గంటల బిడార్లు, ఎద్దుబండ్ల ద్వారా సాగింది. కొంత మంది పెద్ద పెద్ద వర్తకులు దేశ సరిహద్దులు దాటి మధ్యాసియా, పర్షియా, ఆఖరికి రష్యాకి సైతం తమ సరుకు రవాణా చేశారు. మొఘలుల కాలంలో విదేశ వ్యాపారం విశేషంగా అభివృద్ధి చెందింది. మన కోస్తా పొడవునా లెక్కలేనన్ని రేవులు సరుకుల ఎగుమతి దిగుమతుల్లో కీటకిటలాడాయి. భారతీయ వర్తకులు నేత బట్టలు, నీలిమందు, సురేకారం, సుగంధ ద్రవ్యాలు వగైరాల్ని ఇతర దేశాలకు ఎగుమతి చేశారు.

ఈ విదేశ వాణిజ్యం గురించే అనేక మంది ఐరోపా వర్తకులు అక్బర్ దర్బారుని సందర్శించారు. అప్పటికే పోర్చుగీసులు వ్యాపార స్థావరాలు స్థాపించుకొని, భారత పశ్చిమ కోస్తా వర్తకులతో వ్యాపార కార్యకలాపాలు సాగిస్తున్నారు. పోర్చుగీసుల అపార లాభాలను చూసి ఇంగ్లీషు వర్తకులకు కన్ను కుట్టింది. కొంత మంది ఇంగ్లీషు వర్తకులు అక్బర్ ని దర్శించి, పోర్చుగీసులు వ్యాపారం చేసుకునే ప్రాంతాలలోనే తామూ వ్యాపారం చేసుకోడానికి అనుమతి ఇప్పించమని వేడుకున్నారు. అంత మంది ఐరోపా వర్తకులకి ఇక్కడ వ్యాపారానుమతి ఇవ్వటానికి ఆయనకి మనస్కరించలేదు.

సాహిత్యం, లలిత కళలు. అక్బర్ కు అక్షర జ్ఞానం లేదు. అయినా అనేక అత్యుత్తమ గ్రంథాలతో పరిచయం ఉంది. విద్యా సమపార్జనలో ఆయన రోజూ అనేక గంటలు గడిపేవాడు. అక్షర జ్ఞానం లేకపోయినా ఆయనకి అమోఘమైన జ్ఞాపకశక్తి ఉంది. ఇతర్లు చదువుతూవుంటే తను శ్రద్ధగా ఆలకించి విషయం ఆకళించుకునే వాడు. అనేక మంది తత్వవేత్తలతో, పండితులతో, రచయితలతో చర్చా సంవాదాలు చేసేవాడు. ఆ విధంగా ఆయన ఎంతో విజ్ఞానం ఒంట పట్టించుకున్నాడు. కవిత్వమంటే ఆయనకి చాలా అభిమానం. అనేక సందర్భాల్లో ఆయన అనేక పద్యాల్ని అనర్గళంగా ఉంటుంటేవాడు.

ప్రకృతి విజ్ఞాన శాస్త్రాల మీద ఆయనకి ఆదృష్టి ఆసక్తిలేదు. ఇది ఒక విధంగా దురదృష్టకరమైన విషయం. ఆయన గణక సాంస్కృతిక పునరుజ్జీవనం పట్ల గానీ, పోర్చుగీసుల నూతన సాంకేతిక శాస్త్ర విజ్ఞానం పట్లగానీ ఆసక్తి ప్రదర్శించి వుంటే భారత దేశంలో విజ్ఞానశాస్త్ర ప్రగతి చాలా శీఘ్రగతిని సాగి వుండేది.

అక్బర్ కు ఇద్దరు సన్నిహిత మిత్రులుండేవాళ్ళు. ఆ ఇద్దరూ అన్నదమ్ములే. ఆ ఇద్దరితోనే ఆయన సుదీర్ఘ చర్చలు జరిపేవాడు. ఆ ఇద్దర్లో ఒకరు- అబుల్ ఫజల్; రెండవ వారు ఫైజీ. అబుల్ ఫజల్ అక్బర్- నామా (అక్బర్ జీవిత చరిత్ర) రచించాడు. అందులో ఐనీ అక్బరీ అనే ప్రకరణం చాలా ప్రసిద్ధమైంది. మొఘల్ సామ్రాజ్య కాలం నాటి రెవెన్యూ విధానం, చట్టాలు, దేశ పరిస్థితులకు ఆ ప్రకరణం అద్దం పట్టింది. ఫైజీ కవి. పారశీకంలో కవిత్వం రాశాడు. మొఘల్ సామ్రాజ్యంలో అధికార భాష పారశీకం. కాబట్టి దేశంలో విద్యాపంతులందరికీ ముఖ్యంగా ప్రభుత్వ సేవలో ఉండే ఉద్యోగులందరికీ పారశీకం కొట్టిన పిండి. అక్బర్, ఆయన మిత్రులు కలిసి ముఖ్యమైన సంస్కృత కావ్యాల్ని పారశీక భాషలోకి అనువదించడం కృషికి గొప్ప ప్రోత్సాహం ఇచ్చారు. మహాభారతం, రామాయణాలు మొత్తం అక్షరం పొల్లుపొక్కుండా

పాఠశాల భాషలోకి తర్జుమా అయ్యాయి. పర్షియన్ అనువాద ప్రతికి అబుల్ ఫజల్ పీరిక రాశాడు. అనేక మంది సుల్తాన్లు, రాజుల జీవితాల్ని సంస్కృతంలో రచించిన పండితులకు భూరి పారితోషికాలు ముట్టాయి.

అనేక మంది కవులు హిందీలో పద్య రచన సాగించటం ప్రారంభించిన కాలం కూడా ఇదే. వల్లభాచార్య, కేశవదాస, రహీమ్ ప్రభృతులు ఆనాటి ప్రముఖ హిందీ కవులు. రహీమ్ ద్వీపదలు (దోహాలు) ఈ నాటికి ప్రజల నాలుకమీద ఆడుతున్నాయ్. అన్నింటి కంటే ముఖ్యమైంది తులసీదాస్ రచించిన రామాయణం. తులసీదాస్ రామాయణాన్ని “రామచరిత మానస్” అంటాం. హిందీ తెలిసిన వారందరికీ తులసీదాస్ రామాయణం పారాయణ గ్రంథమైంది.

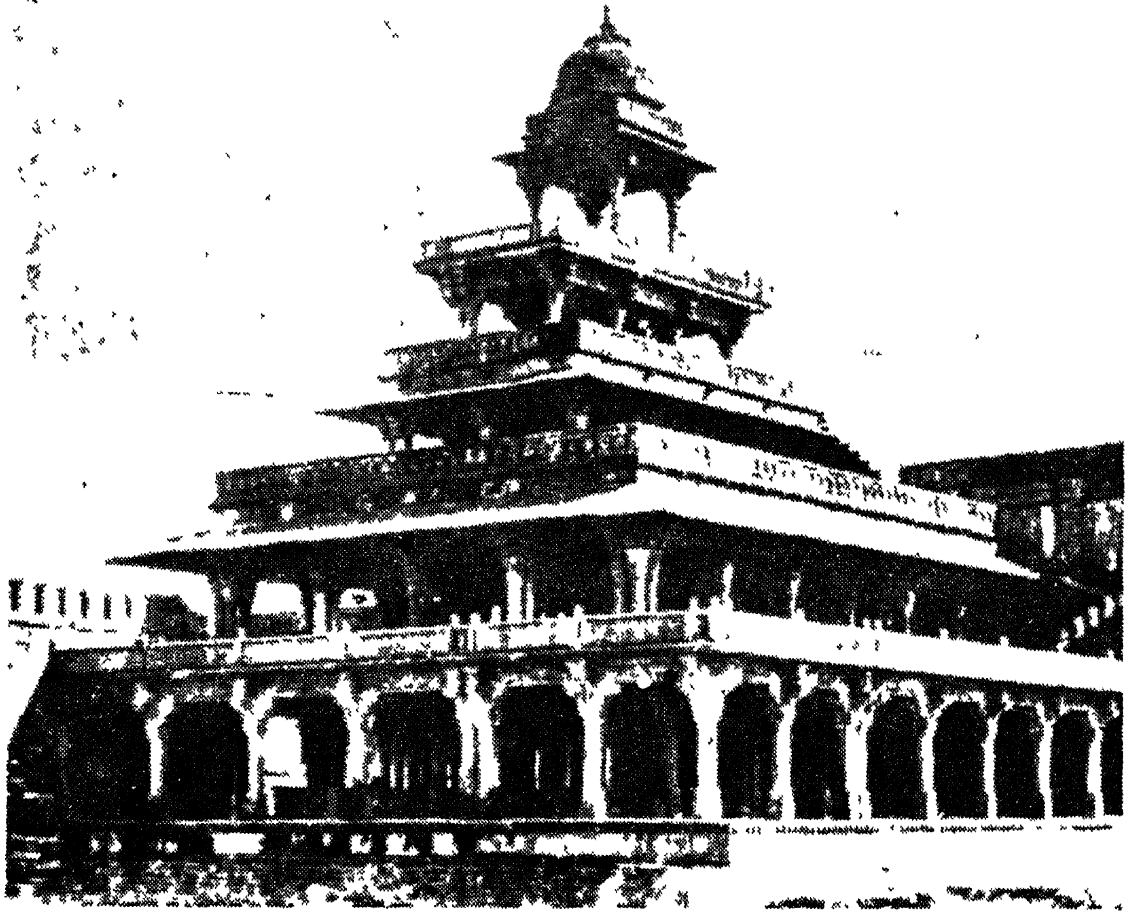
అబుల్ ఫజల్, ఫైజీలే కాకుండా, అక్బర్ అభిమానించిన మరొక వ్యక్తి కూడా ఉన్నాడు. ఆయనే సుప్రసిద్ధ గాయకుడైన తాన్ సేన్. రాగాలాపనలో నూతన బాణీలు సృష్టించటం ద్వారా తాన్ సేన్ హిందుస్థానీ సంగీత సంప్రదాయాన్ని సుసంపన్నం చేశాడు. ఈ రాగాలలో అత్యంత ప్రసిద్ధమైంది “దర్బారి” రాగమని సంగీతజ్ఞులంటారు. అక్బర్ పాదుషా కోసం తాన్ సేన్ ప్రత్యేకంగా ఈ రాగాన్ని స్వరబద్ధం చేశాడట. ఇదే కాలంలో హిందుస్థానీ సంగీతం పాఠశాల సంగీత సంప్రదాయం నుంచి అనేక అంశాల్ని స్వీకరించింది.

అక్బర్ దర్బారులో చిత్రకారులు కోకొల్లలు. పాదుషా గ్రంథాలయంలోని అనేక పుస్తకాలకు వాళ్ళు అందమైన చిన్న సైజు చిత్రపులు చిత్రించారు. వాళ్ళు వేసిన చిత్రపులు భారతీయ, పాఠశాల చిత్రకళా ధోరణులు రెంటినీ ప్రతిబింబిస్తాయి. వాళ్ళు వాడిన రంగుల్లో విలక్షణ భారతీయ ముద్ర, చిత్రలేఖన సాకుమార్యంలో విలక్షణ పాఠశాల సంప్రదాయం గోచరిస్తాయి. చిత్రలేఖకుల్లో ఎక్కువ మంది హిందువుల్లో తక్కువ కులాలకు చెందినవాళ్ళు. దీన్ని గురించి అక్బర్ పట్టించుకోలేదు తాము చిత్రించిన చిత్రపుల కింద వాళ్ళు తమ పేర్లు కూడా రాసుకున్నారు. ఈనాటికి మనకు వాళ్ళ పేర్లు తెలుసు చిత్రలేఖకులు జట్టుగా కూడి ఒక్కొక్క చిత్రాన్ని రూపొందించారు. దాన్ని బృంద చిత్రణ అనవచ్చు. ఆ చిత్రకారులంతా గుజరాత్, కాశ్మీర్, దక్కన్ వగైరా విభిన్న ప్రాంతాల నుంచి వచ్చిన వాళ్ళు. అంచేత ఆయా ప్రాంతాల భిన్న స్థానిక కళా ధోరణులు వారి చిత్రలేఖనాన్ని ప్రభావితం చేశాయి. పుస్తకాలకు చిత్రపులు గీసే పని లేనప్పుడు, వాళ్ళు భారతీయ, పాఠశాల పురాణ గాథల్లో వస్తువుని స్వీకరించి చిత్రపులు గీశారు. గోవులుకాసే బాలగోపాల కృష్ణుని లీలలు లైలా-మజ్నూల ప్రేమగాథ వంటి రమణీయ కథల్ని కమనీయంగా చిత్రపుల్లో చిత్రించారు. అయితే, అక్బర్ దర్బారులోని చిత్రపుల్లో ఎక్కువ భాగం ఆయన జీవిత ఘట్టాల్ని, దర్బారు విశేషాల్ని చిత్రించినవే.

తాటాకు మీద, కొండరావి చెట్టు మందపు పట్లల మీద పుస్తక రచన చేసే కాలం చెల్లిపోయింది. పుస్తక రచనకు కాగితాన్ని ఉపయోగించే కాలం అప్పటికి చాలా ముందే ప్రారంభమైంది. చైనీయులు కాగితాన్ని తయారు చెయ్యటం కనిపెట్టారు. చైనాలో తయారైన కాగితం పశ్చిమాసియాకు దిగుమతయింది. 13వ శతాబ్దంలో భారతీయ వర్తకులు కాగితం దిగుమతి చేసుకున్నారు. ఆ తరువాత ఇక్కడే కాగితం తయారీ మొదలయింది. చేతిరాతతో పుస్తక రచన సాగిన కాలం అది. అదే కాలంలో చైనాలో, ఐరోపాలో అచ్చు యంత్రాలు వాడుకలోకి వచ్చాయి. పుస్తకాలకి పుస్తకాలు చేత్తో రాయటమంటే చాలా కాలం పట్టే

పని. కనుక, అచ్చు యంత్రాల మీద తయారై నన్ని పుస్తకాలు చేతిరాత ద్వారా తయారుకావు. పర్షియన్ గ్రంథాలు రకరకాల అందమైన లిపులలో రాయబడ్డాయి. సంస్కృత, హిందీ గ్రంథాలకు సర్వసాధారణంగా నేపనాగరి లిపి వాడుకలో ఉంది.

వాస్తు శిల్పం : అక్బర్ దర్బారు ఢిల్లీ, ఆగ్రాలు రెండు చోట్లా వెలిగింది. ఆయితే, ఆయన ఒక నూతన రాజధాని నగరాన్ని నిర్మించాలని నిర్ణయించాడు. అదే ఫతేపూర్ సిక్రీ; ఆగ్రాకు సమీపంలో ఉంది. సూఫీ యోగి సలీంఛిష్టీ పట్ల గల భక్తి గౌరవాలు పురస్కరించుకొని, ఆయన నివసించిన ఫతేపూర్ ని నూతన రాజధాని నగర నిర్మాణానికి అక్బర్ ఎంచుకున్నాడు. అక్కడే ఆయన ఎరుపు ఆసుక రాయితో అద్భుత రాజ ప్రాసాదాలు, మంటపాలు నిర్మింపజేశాడు ఫతేపూర్ సిక్రీలోని వాస్తు శిల్పం వివిధ భారతీయ, పాశ్చాత్య, మధ్యాసియా కళాధోరణుల అపూర్వ సమ్మేళనం. తన తండ్రి హుమాయూన్ జ్ఞాపకార్థం ఢిల్లీలో ఆయన కట్టించిన సమాధి చూడడానికి, విదేశ వాస్తు కళా సంప్రదాయాల మేలు కలయికకి ప్రతీక. ఢిల్లీ

1569-1572 సంవత్సరాల మధ్య అక్బర్ పాదుషా నిర్మాణం కావించిన పంచ్ మహల్, ఫతేపూర్ సిక్రీ. ఔరంగజేబు కళాధోరణుల అపూర్వ సమ్మేళనానికిది ప్రతీక.

సుల్తానులు వెనక కట్టించిన సమాధి మందిరాలకిది భిన్నంగా గోచరిస్తుంది. పైగా, ఇది సుందరంగా తీర్చిదిద్దిన ఉద్యానవనంలో నిర్మించబడింది. ఒక బ్రహ్మాండమైన దర్వాజా గుండా ఆ ఆవరణలోకి ప్రవేశించాలి. అసలు ఆ దర్వాజాయే ఒక అపూర్వ నిర్మాణం. తోట, దర్వాజా - ఈ రెండూ అన్ని మొఘల్ తరహా సమాధి మందిరాల్లోనూ కనిపిస్తాయి.

ఆ కాలంలో మొఘల్ వాస్తు శిల్ప కళ అనేక పూర్వ భారతీయ కళా సంప్రదాయాల్ని అనుకరించింది ప్రవేశ ద్వారాలకు నల్బదరపు వంకీలు, గుహా విన్యాసం వగైరాలు ఒక ఉదాహరణ. అలాగే, మొఘల్ వాస్తు శిల్పం కూడా హిందూరాజుల రాజభవన నిర్మాణాన్నీ, దేవాలయ నిర్మాణాన్నీ ప్రభావితం చేసింది. రాజపుత్ర రాజుల రాజప్రాసాదాలలో ఈ ప్రభావం స్పష్టంగా గోచరిస్తుంది. ఎరుపు ఇసుక రాయిలో, హిందూ-మొఘల్ వాస్తు కళా సంప్రదాయాలు మేళవించి బృందావనంలో నిర్మించిన గోవిందదేవుని ఆలయాన్ని చూడగానే ఇట్టే పోల్చుకోవచ్చు.

అక్బర్ మత విధానం : ఫతే పూర్ సిక్రీలోని ఒక భవనాన్ని ఇబాదత్ ఖానా అంటారు. అక్బర్ పాదుషా వివిధ మతాల మీద విశేష తాత్విక చర్చలు జరిపిన మందిరం ఇది. మత విషయకమైన సమస్యల

మత గుర్తులతో సంప్రదిస్తున్న అక్బర్

పట్ల ఆయనకు అపారమైన శ్రద్ధాసక్తులుండేవి. ప్రతి మతమూ భగవంతుణ్ని చేరటానికి ఒక మార్గమని ఆయన భావించాడు. భిన్నమతాలు భగవంతుణ్ని చేరటానికి భిన్న మార్గాలయినప్పుడు, భిన్న మతాలను అనుసరించేవాళ్ళు పరస్పరం సామరస్యంతో జీవించటం ఎందుకు సాధ్యం కాదని ఆయన ఆశ్చర్యపోయాడు. సర్వమతసారం నిండి, సమస్త ప్రజల్ని సమైక్యం చెయ్యగలిగే ఒక మార్గం కనిపెట్టాలని ఆయన తపించాడు. కనుక, అన్ని మతాలకు చెందిన గురువుల్ని ఆహ్వానించి, వారితో ఆయా మతాల మీద చర్చలు జరిపాడు.

మొట్టమొదట ముస్లిం మత గురువులు ఇబాదత్ ఖానాకు విచ్చేశారు తరువాత, ఇతర మతాల వారు చక్రవర్తితో చర్చలు చేశారు. హిందువులు, పార్శీలు, జైనులు, క్రైస్తవులు ఇబాదత్ ఖానా సందర్శించారు పోర్చుగీసు గవర్నర్ చక్రవర్తిని క్రైస్తవమతంలోకి మార్చటానికి మిషనరీలను పంపాడు. వాళ్ళ ప్రయత్నం ఫలించలేదు. చక్రవర్తికి క్రిస్తు బోధలు తెలుసుకోవాలనే కోరిక ఉండబట్టి, క్రైస్తవ మిషనరీలను ఆహ్వానించాడే తప్ప మతం మార్చుకోవటానికి కాదు. ఇతర మతాలపట్ల అక్బర్ ప్రదర్శించే గౌరవ ప్రపత్తుల్ని చూసి ముస్లిం మతగురువులు ఆందోళన చెందారు.

అన్ని మతాలవారినీ ఇబాదత్ ఖానాకు రావించి, చర్చలు జరిపాక అక్బర్ కు తాను అన్వేషించే మార్గం దొరికింది. తన స్వంతమంటూ ఆయన ఒక దాన్ని సృష్టించలేదు. ఒక నూతన మతాదర్శాన్ని సూచించాడు. సర్వమతసారం దానికి ప్రాతిపదిక; వివిధ మతాల నుంచి కొన్ని నియమాలను జత పర్చాడు. ఈ సరికొత్త మతమే “దిన్-ఇ-ఇల్లాహి”—భగవంతుడొక్కడే అనే సిద్ధాంతం.

మొట్ట మొదట, అక్బర్ ప్రజల ఆధ్యాత్మిక మార్గదర్శిగా తన్నుతానే ప్రకటించుకున్నాడు. తరువాత ఆ మతనియమాలు వివరించాడు. శాంతి, సహనం ఆయన ఆదర్శాలు. జంతువధకి ఆయన విముఖత ప్రదర్శించాడు; సంవత్సరంలో కొన్ని రోజులైన మాంస భక్షణ మానివెయ్యాలని ప్రజలకు సూచించాడు. నేరస్థులకు క్రూరశిక్షలు విధించటం పట్ల ఆయన వ్యతిరేకత ప్రదర్శించాడు నేరస్థునికి కాలూ, చెయ్యూ తీసి వెయ్యటం కన్నా, తన తప్పుని తాను గ్రహించి పశ్చాత్తాప పడేటట్లు చెయ్యటమే మేలని ఆయన భావించాడు. భర్త చితిమీద స్త్రీ సహగమనం చెయ్యటాన్ని ఆయన తీవ్రంగా నిరసించాడు. ఆయన తన మతంలో సూర్యుణ్ణి, అగ్నిని, వెలుగుని ఆరాధించే సంప్రదాయాన్ని ప్రవేశపెట్టాడు. అక్బర్ ని తమ ఆధ్యాత్మిక మార్గదర్శిగా స్వీకరించిన వాళ్ళు చక్రవర్తికోసం తమ ఆస్తి, మానం, మతం, ప్రాణం సమస్తం త్యాగం చెయ్యటానికి సంసిద్ధులమని ప్రమాణం చేశారు.

దర్బారులోని యావన్ముండి అక్బర్ ఆధ్యాత్మిక మార్గాన్ని అంగీకరించలేదు. చక్రవర్తికి మహా అభిమాన పాత్రుడైన రాజా బీర్బల్ వంటి ప్రభువర్గీయులు అక్బర్ నూతన మరానుయాయులయ్యారు. చక్రవర్తి మెప్పుకోసం మరికొంతమంది ఆ మతాన్ని స్వీకరించారు. రాజామాన్సింగ్ లాంటి వాళ్ళు ఈ మతాన్ని బాహ్యంగా వ్యతిరేకించారు. అక్బర్ వారందరి అభిప్రాయాల్ని గౌరవించాడు. తన మత బోధల్ని తప్పుకుండా పాటించమని ఆయన ఎవ్వరినీ ఒత్తిడి పెట్టలేదు అక్బర్ క్షణాం మతాన్ని నిలుపునా పాతిపెడు తున్నాడే అని కొందరు ముస్లిం సర్దార్లు ఆందోళన చెందారు. కాని, అక్బర్ తన నూతన మతాదర్శాలను ప్రకటించటం ద్వారా ఏ మతాన్నీ ధ్వంసం చెయ్యాలని ప్రయత్నం చెయ్యలేదు దేశంలో ఐక్యత నెలకొల్పా

అని ఆయన చిత్తశుద్ధితో నమ్మాడు. భారతదేశ ప్రజలందరినీ ఒక తాటిమీదికి తేవటానికి ఆయన చేసిన ప్రయత్నమే “దిన్-ఇ-ఇల్లాహి”.

ఒక సువిశాల సామ్రాజ్యాన్ని పరిపాలించటంవల్ల అక్బర్ గొప్పవాడు కాలేదు; దేశంపట్ల, ప్రజల పట్ల ఆయన ప్రదర్శించిన ఆవేదనవల్ల ఆయన గొప్పవాడు అంటన్నాం. రాజుంటే ప్రజల్ని రక్షించేవాడని ఆయన విశ్వాసం. రాజు తన ప్రజల సంక్షేమాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకొవాలి. పరిపాలనకు సంబంధించి అశోకుని కున్న భావాలే అక్బర్ కు ఉన్నాయి. అశోకుడు తన శాసనాల్లో ఒక దాన్లో “మనుషులంతా నా బిడ్డలు” అని ప్రకటించాడు. అక్బరుకు ఈ అశోక భాషితం తెలిసివుంటే, తప్పక ఏకీభవించివుండే వాడు సర్వసమైక్య భారతదేశం ఆయన స్వప్నం ప్రజలంతా తమ మత విభేదాలు మరచి, తాము భారత ప్రజలమని మాత్రమే యుఖ్యంగా భావించాలి. అక్బర్ తన పరిపాలనలో ఈ దశలో కొంత ప్రగతి సాధించాడు. కాని, ఆయన వారసులు సదా ఈ విధానాన్ని కొనసాగించకపోవడం దురదృష్టకరం. ప్రజలంతా తన నూతన మత బోధలు అనుసరించినట్లయితే దేశంలో శాంతి, సమైక్యతలు నెలకొంటాయని ఆయన భావించాడు. ఆయన చింతనలో ఇదొక బలహీనత. ప్రజల్లో ప్రతి ఒక్కరూ అడి నమ్మి, దాని కోసం శ్రమిస్తే తప్ప శాంతి, సమైక్యతలు అవతరించవు. ఒక వ్యక్తి మహారాజయినా, అతణ్ణి అనుసరించినంత మాత్రాన దేశం శాంతి, సమైక్యతలతో తులతూగదు.

అక్బర్ లో ఒక గొప్ప లక్షణం ఉంది. ఆయన నిర్భయిడు. మదపుచేసుకున్న మచ్చిక చేసుకోవటం, వరద హోరులో పరవళ్ళు తొక్కి భీషణ నదుల్ని ఈదటం వంటి శారీరక సాహస కృత్యాలలో ఆయన అద్భుతమైన ధైర్యం, తెగువ ప్రదర్శించాడు. అట్లాగే, భారతీయ సమాజంలోను, చింతనలోను మార్పులు చోటు చేసుకొననీకుండా తమ అధికారాన్నీ, ఛాందసత్వాన్ని ఉపయోగించి నూతన భావాలకు అడ్డుకట్టలు వెయ్యటానికి ప్రయత్నించిన పెద్దల్ని ప్రతిఘటించటంలో కూడా ఆయన గొప్ప ధైర్యం ప్రదర్శించాడు. నిజాయితీలో వేళ్ళు తన్నిన నిరీకర అపి. అదే ఆయనలోని అరుదైన గుణం

అక్బర్ పాదుషా 1605లో మరణించినప్పుడు ఆగ్రా సమీపంలో సికంద్రాలో ఆయన తన కోసం ప్రత్యేకంగా నిర్మాణం ప్రారంభించిన సమాధిలోనే ఆయన భౌతిక దేహాన్ని భూస్థాపితం చేశారు. అక్బర్ సమాధి మందిరం ఆయన వ్యక్తిత్వాన్ని చాటుతుంది. అది నిరాడంబరమైంది, నిరుపమాన గంభీరమైంది కూడా.

8

వైభవోజ్వల శకం

సామ్రాజ్యాన్ని సుస్థిరపరచి, సమర్థవంతంగా నిర్వహించిన కారణంగా అక్బర్ రాజ్యపాలనా కాలం మొఘల్ వంశ చరిత్రలో చాలా ముఖ్యమైంది. అక్బర్ కుమారుడు, వారసుడు అయిన జహంగీర్, అతని తరువాత రాజ్యానికి వచ్చిన షాజహాన్, ఔరంగజేబ్ లు నిలకడగా ముందుకు సాగటానికి ఇది నాంది పలికింది. ఈ ముగ్గురి పరిపాలనా కాలంలో మొఘల్ సామ్రాజ్యం ఇంకా విస్తరించింది; సామ్రాజ్య ఆదాయం మరింత పెరిగింది. దర్బారు జీవితం మహా వైభవోపేతమయింది. దర్బారు కొత్త నమూనాలకు బాటలు పరిచింది. సంఘంలో పెద్దరికం వహించిన వాళ్ళు కేవలం శ్రీమంతులేకాదు; సాంస్కృతిక సామాజిక విషయాలనేకంలో శ్రద్ధాసక్తులు కలవాళ్ళు కూడా. భారత చరిత్రలో 17 వ శతాబ్దం నిజంగా ఒక వైభవోజ్వల శకం.

జహంగీర్: రాచకుటుంబ సంప్రదాయం ప్రకారం, ప్రభుత్వ, పరిపాలనా విషయాల్లో అనుభవం గడించటానికి జహంగీర్ యువకుడుగా ఉండగానే అవధ్, బెంగాల్ సుబాలకు గవర్నరుగా నియమితుడయ్యాడు. 1605లో అక్బర్ చనిపోయాక, జహంగీర్ పాదుషా అయ్యాడు. వ్యక్తిగా జహంగీర్ తన తండ్రి కన్నా భిన్నమైనవాడు సామాజిక, మత సంస్కరణలలో అక్బర్ చూపిన బాటలో పయనించినా, జహంగీర్ తన తండ్రి మాదిరిగా మత సంబంధమైన సమస్యల్ని ఎన్నడూ ఖుణ్ణంగా ఆధ్యయనం చెయ్యలేదు. ఇంకా చెప్పాలంటే, అక్బర్ కున్న నిశిత మేధస్సు జహంగీర్ కు లేదు. కాని, సాహిత్యమంటే చాలా అభిమానం; పై పెచ్చు, బాగా చదువుకున్నవాడు కూడా. బహు సుందరమైన పారశీక శైలిలో రాసేవాడు. అతని స్వీయ చరిత్ర, తజుక్-ఇ-జహంగీర్ చదివిన వాళ్ళకు అతని సుందరశైలి విన్యాసం అనుభవమవుతుంది. జహంగీర్ వ్యక్తిత్వానికి, పరిపాలనకు ఈ పుస్తకం అద్దం పట్టింది. అతడు చిత్రకళాభిజ్ఞుడు; తన దర్బారు మహోత్సవ చిత్రకారుల నిలయం అని గర్వంగా చాటుకున్నాడు.

జహంగీర్ 1611 లో నూర్జహాన్ ని వివాహం చేసుకున్నాడు. నూర్జహాన్ అపురూప సౌందర్యవతి, అద్భుతమైన తెలివితేటలు గలది. వస్త్రిలంకరణతో, మంటీ-మర్యాదల్లో ఆమె వినూతన ధోరణులకు ప్రాణం పోయటమే కాకుండా, రాజ్య వ్యవహారాల్లో సైతం శ్రద్ధ తీసుకుంది. జహంగీర్ చాలా రోజులు అస్వస్థుడుగా ఉన్నప్పుడు స్వయంగా రాజకీయ వ్యవహారాలు చక్క-బెట్టి సామ్రాజ్య పాలన నిర్వహించింది.

ముఖ్యమైన ప్రతి విషయంలో జహంగీర్ ఆమె సలహా తీసుకునేవాడు. చివరికి, ఆమె ప్రాభవం ఎంత పెరిగి పోయిందంటే, ప్రభుత్వ నాణాల మీద జహంగీర్ తో పాటు ఆమె పేరు కూడా ముద్రితమైంది.

మొత్తంమీద, జహంగీర్ పరిపాలన అతని తరువాత వచ్చిన మొఘల్ పాదుషాల కాలంలో కంటే ఏ ఒడిదుడుకులు లేకుండా ప్రశాంతంగా సాగిపోయింది. దండయాత్రలు కూడా ఆట్టే లేవు. జహంగీర్ బెంగాల్ లో మొఘల్ అధికారాన్ని కట్టుదిట్టం చేశాడు. అక్కర్ కాలంలో మేవాడ్ రాజాతో ఏర్పడ్డ చిక్కులు జహంగీర్ కాలంలో తొలగిపోయాయి. అతడు స్వయంగా జోధబాయి, మన్ బాయి వంటి రాజపుత్ర కన్యల్ని వివాహం చేసుకున్నాడు. రసపుత్ర రాజుల్లో తన తండ్రి నెరపిన వైవాహిక సంబంధాల పద్ధతిని ఇతడు కూడా కొనసాగించాడు. ఉత్తర పంజాబ్ పర్వత సానువుల్లో బలమైన కోటలతో పటిష్టంగా రూపొందిన కాంగ్రా మీదికి సైన్యాన్ని పంపి, వశ పర్చుకున్నాడు. అహ్మద్ నగర్ రాజ్యంతో వెనకటి నుంచి ఇబ్బంది పెడుతున్న సరిహద్దు బెడద తీరిపోయింది. దేశంలోని వివిధ ప్రాంతాల పైకి జహంగీర్ నడిపిన దండయాత్రల ఫలితంగా మొఘల్ అధిపత్యాన్ని అప్పటిదాకా అంగీకరించని చిల్లర మల్లర ప్రభువులు, అప్సన్ సర్దార్లు తలలు వంచారు. మొఘల్ సామ్రాజ్యం ఇంకా బలపడింది.

కాని, జహంగీర్ ని ఇంకా కొన్ని బెడదలు వెన్నాడాయి. అప్సనిస్థాన్ లో కాందహార్ ని పర్షియన్లు స్వాధీనం చేసుకున్నారు. ఇది మొఘల్ సామ్రాజ్యానికి వాటిల్లిన తీవ్ర నష్టం. ఎంచేతనంటే, పశ్చిమాసియాతో భారతదేశ వర్తక వ్యాపారాలకు కాందహార్ నగరం చాలా కీలకమైంది. పైపెచ్చు; కాందహార్ మొఘలుల వశంలో ఉన్నంత కాలం మధ్య, పశ్చిమ ఆసియాల నుంచి విరుచుకుపడే విదేశ దండయాత్రల్ని తేలికగా తిప్పికొట్ట వచ్చు. ఆ విధంగా కాందహార్ పతనం మొఘల్ సామ్రాజ్యానికి తీరని నష్టంగా పరిణమించింది. ఇదిగాక, జహంగీర్ కు తన కుమారుడు షాజహాన్ తో చిక్కువచ్చి పడింది. షాజహాన్ తండ్రి మీద తిరుగుబాటు జరిపాడు. తండ్రి తనని కాకుండా, తన సోదరుల్లో ఒకరిని సామ్రాజ్యానికి వారసుడుగా నిర్ణయిస్తాడన్న భయంతో తన ప్రతాపం ప్రదర్శించటానికి షాజహాన్ తండ్రికి వ్యతిరేకంగా తిరుగుబాటు చేశాడు. కొడుకుని అదుపు చెయ్యటం జహంగీర్ కి సాధ్యం కాలేదు. ఇదిగాక, పోర్చుగీసులతో ప్రమాదం వచ్చి పడింది. వ్యాపారంలో ఆర్జించే అపార లాభాలతో తృప్తిపడక, పోర్చుగీసులు ఓడల దోపిడీకి తెగించి, భారతీయ నౌకల మీద దాడి ప్రారంభించారు. ఆఖరికి, మొఘల్ ప్రభుత్వ నౌక మీదనే దాడి చేశారు. జహంగీర్ పోర్చుగీసుల అఘాయిత్యానికి కోపగించి, వాళ్ళు తమ ప్రవర్తనని మార్చుకునే దాకా మొఘల్ సామ్రాజ్యంలోని వర్తకులతో వ్యాపారం చేసుకోవడానికి వీలేకుండా చేశాడు.

ఇదే సమయంలో, భారతదేశంతో వ్యాపార సంబంధాలు పెట్టుకునే అవకాశాలు గురించి ఇంగ్లీషు వాళ్ళు ఆసక్తి ప్రదర్శించారు. ఇంగ్లీషు వాళ్ళని ఎలాగైనా వ్యాపార రంగంలోకి రానివ్వకుండా చెయ్యాలని పోర్చుగీసులు విపరీతంగా ప్రయత్నించారు. ఆ ఇద్దరి మధ్యా అసూయాద్వేషాలు పెచ్చు పెరిగిపోయిన రోజులవి. జహంగీర్ కాలంలో ఆవాటి ఇంగ్లీషు రాజు సర్ థామస్ రో అనే తన రాయబారిని ఆగ్రాకు పంపించాడు. జహంగీర్ చేత ఇంగ్లీషు వాళ్ళతో వ్యాపార ఒడంబడిక మీద సంతకం చేయించాలని సర్ థామస్ విఫల యత్నం చేశాడు. ఆగ్రా దర్బారులో దాదాపు మూడేళ్ళు గడిపాడు. జహంగీర్ ఆ ఒడంబడిక మీద ఆమోద ముద్ర వెయ్యటానికి నిరాకరించాడు. అయితే, మొఘల్ దర్బారు జీవితాన్ని గురించి సర్

థామస్ సజీవ చిత్తనలు మిగిల్చిపోయాడు.

జహంగీర్ ని చరిత్రలో చిరస్మరణీయునిగా చేసిన కార్యాలలో “ధర్మగంట” స్థాపన ఒకటి. ఆగ్రా కోటలో ఒక పెద్ద బంగారు గంట నిలిపి, దాన్ని పొడుగాటి బంగారు గొలుసుతో కోటపైట యమునా నది గట్టుపైన ఒక స్తంభానికి కట్టించాడు. ప్రభుత్వ అన్యాయానికి గురయినట్లుగా భావించే ఏ పౌరుడైనా గొలుసు లాగి గంట మోగించి తన చిర్యాదును అధికారికి నివేదించవచ్చునని ప్రకటించాడు. జహంగీర్ ఉద్దేశ్యం ఉదాత్తమైందే. ప్రభుత్వాధికారికి వ్యతిరేకంగా గొలుసు లాగి ఫిర్యాదు సమర్పించే గుండెలుండే వాళ్ళు ఎంత మంది!

షాజహాన్ : షాజహాన్ పేరు వినగానే మనకు జ్ఞాపకం వచ్చేవి రెండు వస్తువులు— ఒకటి, తాజ్ మహల్; రెండు, నెమలి సింహాసనం. షాజహాన్ ప్రియతమమైన భార్య ముంతాజ్ బేగం స్మృతి చిహ్నంగా నిర్మించిన సమాధి మందిరం తాజ్ మహల్. ఇక నెమలి సింహాసనం మణి ఖచితమైన బంగారు గద్దె. పర్షియా అధిపతి నాదర్ షా కడపటి మొఘలుల కాలంలో ఆగ్రా మీద దండెత్తి, నగరాన్ని మొత్తం కొల్లగొట్టి నెమలి సింహాసనాన్ని ఇరాన్ కు తరలించుకుపోయాడు.

షాజహాన్ కాలంలో సంభవించిన ఇతర పరిణామాలు మొఘల్ సామ్రాజ్యానికి గొప్ప ప్రాముఖ్యాన్ని సంతరించి పెట్టాయి.

1628 లో జహంగీర్ మరణానంతరం షాజహాన్ మొఘల్ సింహాసనానికి వారసుడయ్యాడు. రాజ్యానికి రాగానే ఎదుర్కోవలసి వచ్చినవి— బుందేల్ ఖండ, దక్కన్ లిరుగుబాట్లు షాజహాన్ బుందేల్ ఖండ తిరుగుబాటుని సునాయాసంగా అణచివేశాడు, కాని, దక్కన్ లిరుగుబాటే ప్రమాదకరంగా పరిణమించింది. చివరకి, అహమ్మద్ నగర్ రాజ్యం మొఘలుల స్వాధీనమైంది. విజాపూర్, గోల్కొండ రాజ్యాలు లొంగిపోయి శాంతి సంది చేసుకున్నాయి షాజహాన్ తన కుమారుడు ఔరంగజేబ్ ని దక్కన్ వైస్రాయిగా నియమించాడు. ఔరంగజేబ్ ఈ రెండు రాజ్యాల్ని మొఘల్ సామ్రాజ్యంలో కలుపుకోవాలని శత ప్రయత్నించాడు. కాని, అతని ప్రయత్నాలు ఫలించలేదు. వీళ్ళకాక, మొఘల్ అధికారాన్ని ధిక్కరించడం మొదలు పెట్టిన వేరొకళ్ళు మరాఠాలు.

దక్కన్ వ్యవహారాలు పరిష్కారమయ్యాక, షాజహాన్ దృష్టి వాయువ్య దిశకు మళ్ళింది. వాయువ్య భారతదేశ రక్షణకోసం షాజహాన్ తన సైన్యాలను మధ్యాసియాలోని బాల్క్, బదక్షాన్ ల మీదికి ఉరికించాడు ఇరాన్ నుంచి కాందహార్ ని తిరిగి వశపర్చుకున్న షాజహాన్ మళ్ళీ దాన్ని పోగొట్టుకున్నాడు. ఎలాగైనా దాన్ని తిరిగి సాధించటం కోసం ముమ్మారు ప్రయత్నం చేసినా, అవి ఎమ్మయిపోయాయి. చివరకి, ఆ ప్రయత్నం విరమించుకొన్నాడు.

పోర్చుగీసుల్లో షాజహాన్ కుకూడా ఇబ్బంది వచ్చి పడింది పోర్చుగీసులు తమ హక్కి స్థావరం నుంచి ఓడల దోపిడి ఉధృతం చేశారు మొఘల్ సైన్యాలు వాళ్ళని హక్కి నుంచి తరిమివేసి, ఈశాన్య దిశగా పురోగమించి కామరూపని (అస్సాం) ఆక్రమించాయి.

ఇంతలో షాజహాన్ నూతన రాజధాని నగరాన్ని నిర్మించాడు అదే షాజహానాబాద్, ప్రస్తుతం ఢిల్లీలో ఒక భాగం. 1657లో షాజహాన్ జబ్బు పడ్డాడు అతని కుమారులు నలుగురూ సింహాసనం కోసం

పరస్పరం తలపడ్డారు ఆ వారసత్వ యుద్ధంలో ఔరంగజేబ్ గెలుపొందాడు. తండ్రిని ఆగ్రాకోటలో బందీగా ఉంచాడు. షాజహాన్ ఆగ్రా కోటలో కూర్చుని తాజుమహల్ ని వీక్షిస్తూ భార్య ముంతాజ్ బేగంని తలుచుకునేవాడు. 1658 లో మరణించినప్పుడు, ఆయన భౌతిక కాయాన్ని తాజుమహల్ లో భార్య సమాధి ప్రక్కనే భూస్థాపితం చేశారు.

ఔరంగజేబ్ . ఔరంగజేబ్ తన సోదరులందరినీ ఓడించి 1658లో సింహాసనం ఎక్కాడు. 50 సంవత్సరాల సుదీర్ఘ కాలం రాజ్యం చేశాడు. కాని, అతని పరిపాలనా కాలం యావత్తు కలతలతో నిండి పోయింది. సామ్రాజ్యమా అతి సువిశాలమైంది; దాదాపు యావద్భారతం అతని ఏలుబడికిందికి వచ్చింది. కాని, పరిపాలనలో అనేక మార్పులు సంభవించాయి. మొఘల్ పరిపాలనా పద్ధతి అక్కర్ల కాలం నాడు ఉన్నట్టుగా లేదు. సామ్రాజ్యంలో అనేక ప్రాంతాల్లో ప్రజలు తిరుగుబాట్లు జరిపారు. దాంతో, ఔరంగజేబ్ పాట్లు మొదలయ్యాయి. ఆ తిరుగుబాట్లని అణచివేసే ప్రయత్నంలోనే అతని సమయమంతా ప్యర్థమై పోయింది.

దక్కన్ లోని బిజాపూర్, గోల్కొండ రాజ్యాలు నిజానికి మొఘల్ సామ్రాజ్యంలో కలిసిపోలేదు. అయితే, ఔరంగజేబ్ పరిపాలనా కాలం నాటికి అవి బాగా బలహీనమైపోయాయి ఇదిలా ఉండగా, మహారాష్ట్రలు బలం పుంజుకున్నారు. ఈ దక్కన్ రాజ్యాల్ని మహారాష్ట్రలు చిత్తు చెయ్యకుండా ఆపాలంటే దక్కనుకు తన సైన్యాల్ని ఉరికించక తప్పదని ఔరంగజేబ్ భావించాడు మహారాష్ట్రల విజృంభణ ప్రారంభం కావడంతో దక్కన్ లో చిక్కులు మరింత ఎక్కువయ్యాయి.

మహారాష్ట్రలు : మహారాష్ట్రలు దక్కన్ సుల్తాన్లకు లోబడిన చిన్న సామంత ప్రభువులు దక్కన్ రాజ్యాలలోను, మొఘల్ సామ్రాజ్యంలోను చాలా మంది మహారాష్ట్రలు అధికార్లుగా పనిచేశారు. దక్కన్ రాజ్యాల మీద మొఘల్ దాడులు కొనసాగడంతో, మహారాష్ట్రలు దక్కన్ సుల్తాన్లకు దూరంగా జరిగిపోవడం మొదలయింది. చిన్న చిన్న నాయకులు సైనికుల్ని పోగుజేసి, బలం చూసుకుని దక్కన్ రాజ్యాల్ని ధిక్కరించడం ప్రారంభించారు. పూనా, కొంకణల చుట్టూ వాళ్ళు నివసించే గ్రామీణ ప్రాంతం పర్వతమయమై వుండడంతో, వాళ్ళు ధిక్కార చర్యలు సాగించటానికి వీలయింది. దక్కన్ రాజ్యాల సేనలు వాళ్ళని అణచి వెయ్యటానికి కదిలి రాగానే, కొండల్లోకి పారిపోయేవాళ్ళు. గెరిల్లా యుద్ధపు ఎత్తుగడలు అనుసరించడం ద్వారా వాళ్ళు మొఘల్ సైన్యాల్ని సైతం వేధించుకున్నారు. క్రమేణా, మహారాష్ట్రలు ఎంతగా బలపడి పోయారంటే, స్థానిక ప్రభువుల్ని మాత్రమే కాకుండా మొఘలుల్ని సైతం ఖాతరు చెయ్యని స్థితికి ఎదిగారు.

ఈ మరాఠా నాయకులందరూ అతి బలమైన వాడు శివాజీ. అతని తండ్రి బిజాపూర్ సుల్తానుకు సామంతుడు; బిజాపూర్ సైన్యంలో పని చేశాడు. కాని శివాజీకి పెద్ద పెద్ద కోరికలున్నాయి. బిజాపూర్ బలహీన స్థితి చూసి, ఇతడు స్వతంత్రం ప్రకటించాడు. బిజాపూర్ సుల్తాను అఫ్జల్ ఖాన్ అనే తన సేనానిని శివాజీ పైకి పంపాడు అతడు శివాజీ చేతుల్లో ప్రాణాలు కోల్పోయాడు తరువాత, ఔరంగజేబ్ జైసింగ్ అనే తన ఆధికారిని శివాజీతో మంతనాలకు పంపాడు. మహారాష్ట్రలు ఎంత బలపడిపోయారో తెలుసుకున్న జైసింగ్ మరాఠాలకు మొఘలులకు మధ్య సంధి కూర్చవలసిన అవసరాన్ని గుర్తించాడు.

శివాజీని ఔరంగజేబ్ దర్బారుకు విచ్చేయమని జైసింగ్ ఒత్తిడి చేశాడు. కాని శివాజీ స్వతంత్ర పూరితమైన సంస్కారం, ప్రవర్తన చక్రవర్తికి ఎంగుడు పడక, అతణ్ణి కారాగారంలో వేయించాడు. శివాజీ యుక్తిగా కారాగారం నంచి తప్పించుకుని పారిపోయాడు ఔరంగజేబ్ చేసిన అవమానంతో పగబట్టిన శివాజీ మొఘల్ సామ్రాజ్యాన్ని చీకాకు పర్చటానికి నిశ్చయించుకున్నాడు. మరారా ఛత్రపతిగా ప్రకటించుకొని, శివాజీ 1674లో పట్టాభిషేకం జరుపుకున్నాడు. ఆ తరువాత ఆరేళ్ళపాటు అంటే 1680లో మరణించే వరకు శివాజీ శక్తివంతమైన మహారాష్ట్ర రాజ్యాన్ని నిర్మించటంలో కృతకృత్యుడయ్యాడు.

శివాజీ తన కృషిలో విజయం సాధించగలగడానికి రెండు కారణాలున్నాయి. ఒకటి- దక్కను మీద మొఘల్ ఆధిపత్యం నిర్వీర్యమై పోయింది. దక్కనులో తిరుగుబాట్లు చెలరేగినా, సామంతులు విడిపోయి స్వతంత్రం ప్రకటించినా మొఘల్ ప్రభుత్వం యేమీ చెయ్యలేక పోయింది. రెండు- ఖారీ రెవెన్యూ సమ కూరేలా మహారాష్ట్రులు రెవెన్యూ విధానాన్ని రూపొందించుకొని, సుశిక్షితమైన సైన్యాన్ని పోషించగలిగారు.

మరారా రాజ్యానికి రాజు సర్వాధికారి అష్ట ప్రధానులనే ఎన్నిచి మంచి మంత్రులతో కూడిన మండలి రాజుకు సలహాలిచ్చి సహాయ పడింది అదాయం ప్రధానంగా ఖామి శిస్తు ద్వారా లభ్యమైంది. పండిన పంటలో అయిదింట రెండు వంతులు ప్రభుత్వానికి ముట్టవలసి వుండేది. కాని, యదార్థంగా రైతుల వద్ద ఎంత వసూలు చేశారో ఖచ్చితంగా తెలీదు. మరారా రాజ్యం లోపల జీవించే రైతులకు సంబంధించినంత వరకు ఖామి శిస్తు రేటు అలా ఉంది. మహారాష్ట్ర వెలుపల జీవించే ప్రజల మీద (మొఘలుల లేదా దక్కన్ సుల్తానుల అధీనంలోని ప్రాంతాలు) రెండు రకాల పన్నులు విధించబడ్డాయి. ఒకటి - చేత్ పన్ను; అంటే మొఘల్ ప్రభుత్వానికి చెల్లించే రెవెన్యూలో నాల్గవ వంతు. మహారాష్ట్ర రాజ్య పరిధికి బైటవున్న ప్రాంతాల మీద తాము దాసులు, దోపిడిలు చెయ్యబోమని ఇచ్చిన వాగ్దానానికి ప్రతిఫలంగా మహారాష్ట్ర ప్రభుత్వం చేత్ పన్ను వసూలు చేసింది. రెండవది- సర్దేశ్ ముఖి పన్ను. అంటే, చేత్ పన్నుకు అదనంగా ఇంకా పది శాతం చెల్లించే పన్ను. కాబట్టి, మరారా రాజ్యానికి వెలుపల నివసించే ప్రజలు ఈ అదనపు పన్నుల భారాన్ని మోయవలసి వచ్చింది. ఈ విధంగా నసూలైన ధనం యావత్తు మరారా రాజ్య నిర్మాణానికి వినియోగింపబడింది దీన్ని బట్టి, దక్కనులో మొఘలుల నిర్వీర్యత స్పష్టమవుతుంది.

శివాజీ తరువాత వచ్చిన చాళు చాలా బలహీనులు. ఆ వారసుల పరంపరలో ఒక్క తారాబాయి మాత్రం సమర్థురాలు. కుమారుడు పసివాడు కావటం చేత అతని తరపున రాజ ప్రాతినిధ్యం వహించి రాజ్య పాలన చేసిన మహిళ, రాణి తారాబాయి. రాజులు ఆసమర్థులు, అశక్తులు కావటంతో ప్రభుత్వం క్రమేణా పీషావారనబడే బ్రాహ్మణ మంత్రుల చేతుల్లోకి జారిపోయింది. తరువాత తరువాత ఈ పీషావారు విపరీతంగా బలపడిపోయారు. ఔరంగజేబ్ జీవించి వున్నంత కాలం, మరాలి మీద మొఘలుల అదుపు ఎంతో కొంత ఉండేది. ఔరంగజేబ్ చనిపోయాక, మహారాష్ట్రులు అమోఘబలంతో విజృంభించి, భారతదేశంలో ప్రబల శక్తిగా రూపొందారు.

మొఘల్ సామ్రాజ్యంలో ఇతరతర తిరుగుబాట్లు : ఔరంగజేబ్ పరిపాలనలో అనేక తిరుగుబాట్లు చెలరేగాయి. అవన్నీ సామంతులు, చిన్న చిన్న రాజులు జరిపిన తిరుగుబాట్లు కావు. రైతాంగం క్రియాశీలంగా పాల్గొన్న తిరుగుబాట్లు కూడా ఉన్నాయి. మధురా మండలంలో జాట్లు తిరుగుబాటు చేశారు.

అక్బర్ కాలంలో పండిన పంటలో మూడవ వంతుగా నిర్ణయించబడ్డ పన్ను క్రమేణా పెరిగి పంటలో సగం పన్ను కింద కట్టవలసి రావటంతో రైతులు ఆందోళన చేశారు. ఇది రైతులకు తలకి మించిన బరువు. అయినా, ఔరంగజేబ్ పన్నుని తగ్గించలేక పోయాడు. భారీ సైన్యాల్ని పోషించటానికి భారీగా డబ్బు ఆవసరం కాబట్టి అతడు పన్ను తగ్గింపునకు విముఖత ప్రదర్శించాడు.

దక్కనులో చిక్కులు ఎక్కువ కావటంతో ఇప్పుడు మొఘల్ సైన్యాలు పూర్తిగా దక్కనులో ఇరుక్కుపోయాయి బిజాపూర్, గోల్కొండ రాజ్యాలపైకి సాగిన దండయాత్రలు అంతిమ విజయం సాధించటానికి ఎన్నో యేళ్ళు పట్టింది. చిట్ట చివరకి, 1686, 1687లో బిజాపూర్, గోల్కొండ రాజ్యాలు మొఘల్ సామ్రాజ్యంలో కలిసిపోయాయి. ఇంతలో, ఔరంగజేబ్ కు రాజపుత్రులతో బెడద వచ్చిపడింది రాజస్థాన్ లో ప్రముఖ రాజ్యాలైన మేవాడ్, మార్వార్ లు ఔరంగజేబుతో సంఘర్షణకు తలపడ్డాయి.

ఒక వేపు ఇన్ని గొడవలతో సతమతమవుతూ, మరోవేపు సిక్కులకు వ్యతిరేకంగా మొఘలులు పరంపరగా దండ యాత్రలు ప్రారంభించారు. ఇది చాలా అవివేక చర్య. పంజాబ్ బహు సారవంతమైన ప్రాంతం; మొఘల్ సామ్రాజ్యానికి పంజాబు నుంచి పుష్కలంగా ఆదాయం అందుతోంది. పన్నుల సమస్య మత సమస్యలతో ముడిపడింది.

సిక్కులు : గురునానక్ అనుయాయులుగా ప్రారంభమైన సిక్కులు ఆయన బోధించిన నూతన మతానికి అంకితమై పోయారు. 17వ శతాబ్దం నాటికి సిక్కు ధర్మం మతంగా రూపొందింది. పంజాబ్ లో అనేక ప్రాంతాల్లో సిక్కు మతం రైతాంగంలో వృత్తి పనివారిలో అల్లుకుపోయింది.

గురునానక్ తరువాత తొమ్మిండుగురు గురు పరంపర సాగింది. వెనకటి గురువులు ప్రధానంగా సిక్కు-మత ధర్మం మీదనే తమ దృష్టి కేంద్రీకరించారు. కాలక్రమేణా, ఈ గురువులు సిక్కు మతస్థుల సైనిక నేతలుగా రూపొందారు. ఏడవ గురువు నిర్యాణం చెందాక గురు పీఠానికి వారసుని నిర్ణయంలో ఏర్పడ్డ వివాదాల్ని ఔరంగజేబ్ తన కనుకూలంగా తిప్పుకోడానికి తిప్పలుపడ్డాడు. ఈలోగా సిక్కుల ప్రాబల్యం పెరిగిపోసాగింది. సిక్కుల ప్రాబల్యాన్ని అణచివేసే ప్రయత్నంలో భాగంగా మొఘల్ ప్రభుత్వం 1675లో గురుతేజ్ బహదుర్ తల తీయించింది. దీంతో సిక్కు ప్రజల్లో తీవ్ర వ్యతిరేకత పెచ్చు రిల్లింది. సిక్కు గురు పరంపరలో పదవ, చిట్టచివరి గురువు గోవిందసింగ్ సిక్కులను సైనిక ఘీరులుగా సంఘటిత పర్చి మొఘల్ సైన్యాలకు వ్యతిరేకంగా యుద్ధ సన్నద్ధుల్ని చేశాడు. గురు గోవింద్ సింగ్ కాలంలో సిక్కులు “ఖాల్సా”లుగా మారారు. “ఖాల్సా” అంటే పరిశుద్ధులని అర్థం. ఆయన ఆధ్వర్యంలో సిక్కులు యోధ బృందాలుగా సంఘటితమయ్యారు. అంకా, అష్టనిస్థాన్ లోని సైనికుల్ని కూడా సిక్కు సైన్యంలోకి చేర్చుకున్నారు. మహారాష్ట్రల మాదిరిగా, సిక్కులు కూడా అనేక చోట్ల దాడులు నిర్వహించారు. కాని, మరాఠాల వలె సిక్కులు ఔరంగజేబ్ కాలంలో స్వతంత్ర సిక్కు రాజ్యాన్ని స్థాపించలేక పోయారు. అయితే, 18వ శతాబ్దంలో స్వతంత్ర సిక్కు రాజ్యం అవతరించింది.

ఆ విధంగా, ఒక మత ఉద్యమంగా ప్రారంభమైన సంస్థ రాజకీయ ఉద్యమంగా రూపొందింది. సిక్కుల తిరుగుబాటును అణచివెయ్యగలిగి సత్తా మొఘల్ ప్రభుత్వం కోల్పోయింది. 18వ శతాబ్దంలో మొఘలులు ఇంకా నిర్వీర్యమై పోయారు. ఎవరికి వారు తమకు చిక్కిన భూభాగాన్ని చక్కా ఆక్రమించేసు

కున్నారు. సిక్కు నాయకులు ఈ అదను కనిపెట్టారు.

భౌరంగజేబ్ కు పోర్చుగీసుల్లో, ఇంగ్లీషు వాళ్ళతో సైతం సమస్యలు తలెత్తాయి. పోర్చుగీసులు మళ్ళీ బంగాళాఖాతంలో ఓడల దోపిడీ కార్యక్రమం చేపట్టారు. ఈ సారి చిట్టగాంగుని స్థావరంగా చేసుకున్నారు. మళ్ళీ మొఘల్ సైన్యాలకు పనిపడింది. మొఘల్ సైన్యం పోర్చుగీసుల్ని చిట్టగాంగునుంచి తరిమి వెయ్యటమే కాకుండా, తూర్పుబెంగాల్ ని సైతం ఆక్రమించుకున్నారు. ఇక, భారత పశ్చిమతీరంలో ఇంగ్లీషు ఓడ దొంగలు భారతీయ నౌకలమీద దాడులు సాగిస్తున్నారు. మొఘల్ ప్రభుత్వం మండిపడిపోయింది. ఇంగ్లీషు వర్తకులకి ఆ రోజుల్లో సూరత్ లో ఒక ప్యాక్టరీ ఉండేది. అక్కడనుంచి వాళ్ళు భారతదేశంతో వ్యాపారం సాగించేవాళ్ళు. భారతదేశపు ఓడలమీద దాడులు జరపటం మానుకొని, లోగడ జరిపిన నేరానికి లక్షన్నర రూపాయలు జరిమానా చెల్లిస్తేనే తప్ప ఇంగ్లీషు వాళ్ళకి ఈ దేశంతో వ్యాపారం జరుపుకునే అనుమతి ఉచ్చేది లేదని మొఘల్ ప్రభుత్వం తీవ్రంగా బెదిరించింది. ఇంగ్లీషు వర్తకులు జడిసిపోయి, జరిమానా చెల్లించి, దోపిడీ కార్యక్రమాన్ని విరమించుకున్నారు.

భౌరంగజేబ్ కడపటి పరిపాలనా కాలం నాటికి మొఘల్ సామ్రాజ్యానికి అక్కరు కాలం నాడున్న జవసత్వాలు హరించుకుపోయాయి. నిజానికి, సామ్రాజ్యం విచ్ఛిన్నం కాసాగింది. భౌరంగజేబ్ కి తన సామ్రాజ్యంలో ఏం జరుగుతున్నదో నిజంగా తెలీదు. పరిస్థితులు అసలే అదుపు తప్పిపోతుంటే వాటిని ఇంకా అధ్యాన్నం చేసుకుంటుకు, భౌరంగజేబ్ ఒక ఛాందస ముస్లిం కూటమి ప్రభావంలో పడిపోయి ఇస్లాం చట్టాల ప్రకారం మాత్రమే రాజ్యపాలన నిర్వహించాలని నిర్ణయించుకున్నాడు. అతనికి ముందు పరిపాలించిన సక్రవర్తుల ఔదార్యానికి, మత సహనానికి ఇదీ విరుద్ధమైంది అంతేకాకుండా, భిన్న జాతుల, మతాల ప్రజలు బీకేచోట పోగుబడి జీవించే భారతదేశంలాంటి దేశానికి భౌరంగజేబ్ విధానం పనికిరాదు. ఏ రకమైన మత ఛాందసత్వం పనిచెయ్యలేని దేశానికిది తప్పుడు విధానం అక్కరు పాదుషా అవగాహన చేసుకున్నట్లు భౌరంగజేబ్ భారతదేశ సమస్యల్ని అర్థం చేసుకోలేదు.

మొఘల్ దర్బారులో మతం 17వ శతాబ్దంలో మొఘల్ దర్బారు రెండు వర్గాలుగా చీలిపోయింది. ఒక వర్గం మత సంప్రదాయకతని బలపరిస్తే, రెండవ వర్గం ఉదార వైఖరుల్ని బలపర్చింది. భారతదేశంలో ముస్లిములు తాము ఇస్లాం మతంలోకి మారకపూర్వం ఏ జీవన పద్ధతుల్ని, సంప్రదాయాల్ని అనుసరించే వారో వాటినే ఇంకా అంటిపెట్టుకున్నారు. వాళ్ళలో చాలామంది ఉదారభావాలతో ప్రభావితమయ్యారు. ఉదారవాదులైన ముస్లిములు వెనక ఆక్బర్, ఆయన మాదిరిగా ఆలోచించినవాళ్ళు నెలకొల్పిన సంప్రదాయంలో కొనసాగుతున్నారు. ఉదారవాదుల్లో సుప్రసిద్ధుడైనవాడు యువరాజు దారాషికో. అతడు గొప్ప మేధావి, విద్యాధికుడు. 19వ యేటనుంచీ దారాషికో మతం గురించి, వేదాంతం గురించి రాయసాగాడు. సూఫీ, వేదాంత చింతనలమీద అతడు రాసిన గ్రంథం చాలా ప్రసిద్ధమైంది. ఆ రెండు తాత్విక ధోరణుల మధ్యగల అనురూపతని అతడు తన గ్రంథంలో అద్భుతంగా చూపాడు. దారాషికో 1657 లో ఉపనిషత్తుల్ని పర్షియన్ భాషలోకి అనువదించాడు. (ఈ అనువాదమే 1801 లో లాటిన్ భాషలోకి తిరిగి తర్జుమా అయింది. అప్పుడే ఐరోపా తత్వవేత్తలకి మొట్టమొదటిసారిగా ఉపనిషత్తులతో పరిచయం కలిగింది) దురదృష్టవశాత్తు, సింహాసనం కోసం అతనికి-భౌరంగజేబ్ కి మధ్య జరిగిన వారసత్వ యుద్ధంలో దారాషికో

మరణించాడు.

మత సిద్ధాంతాలకి నాయకత్వం వహించినవాడు, షేక్ అహ్మద్ సర్హింది. ఈయన అక్కర జహంగీర్ల కాలంలో జీవించాడు. ఉజ్బల మేధా సంపన్నుడు, మనస్సుకు హత్తుకునేటటువంటి మహా పాథ్యాయుడు. అంచేత, దర్బారులో అనేకమందిని ఆయన బోధలు ఆకర్షించాయి. ఆయన జీవించి వున్నప్పుడే కాకుండా, మరణించాక కూడా ఆయన బోధల చేత ప్రభావితమైన వాళ్ళు అనేక మంది. ఆయన నెలకొల్పిన విద్వాంసేంద్రంలో ఆయన అనుయాయులు, శిష్యులు శ్రమ గురువు చేసిన కృషిని కొనసాగించారు.

బేరంగజేబ్ మిస్లిం నైష్ఠికుడైనా తన మత విశ్వాసాల్ని చిత్తశుద్ధితో నమ్మాడు. దర్బారు విలాస వైభోగాలు చూసి ఆనందపడుచున్నాడు. మతానికి అంకితమైపోయి బహు నిరాడంబర జీవితాన్ని గడపాలని కాంక్షించాడు. మిస్లింలు కాని ప్రజలమీద జిజియా పన్ను విధించినప్పుడు, దేవాలయాల్ని పడగొట్టించినప్పుడు బేరంగజేబ్ ప్రజల్లో ఆదరణ కోల్పోయాడు. రాజుయొక్క ధర్మం పరిపాలించటం, అదీ సమర్థవంతంగా పరిపాలించటమనీ, ప్రభుత్వ వ్యవహారాల్లో మత జోక్యాన్ని అనుమతించకూడదనీ బేరంగజేబ్ గ్రహించలేదు.

ఆదాయం : జహంగీర్ పరిపాలనా కాలం లగాయతు 17 వ శతాబ్దంలో విలాస జీవితం గడపటం, అందినంతమట్టుకు సంపద పోగేసుకోవటం ప్యాషన్ గా మారిపోయింది. కులీనులు, ఉన్నతాధికార్లు గొప్ప గొప్ప భవనాల్లో జీవించారు; అతి నాజుకైన దుస్తులు దిగేసుకున్నారు; వజ్రవైడూర్యాలు పొదిగిన ఆభరణాలు ధరించారు; సంగీత విద్వాంసులు, గాయకుల కచేరీలలో గాన సుధలు గ్రోలుతూ మైమరచి పోయారు. అతులిత వైభవ, విలాసాలకు మొఘల్ దర్బారు ఒక ప్రతీక అయింది. పాదుషా వేటకి బయలు దేరితే, దారి పొడుగునా భారీగా ఖరీదైన ఏర్పాట్లు జరిగాయి. ప్రభుత్వాదాయం పెచ్చు పెరిగిపోబట్టి, అంతటి వైభవోపేత జీవితం సాధ్యమైంది. రైతాంగం, కర్మకారులు కఠోర శ్రమ చేయబట్టి, ప్రభుత్వానికి అమితమైన ఆదాయం వచ్చిపడింది.

రైతులకు ఏ విలాసాలూ లేవు. శతాబ్దాల తరబడి రైతులు రాత్రింబగళ్ళు పొలాల్లో రెక్కలు ముక్కలు చేసుకుంటున్నారు. సక్రమంగా శిస్తు కట్టగలిగేలాగు మంచిగా పంట పండితే చాలునన్నదే వాళ్ళ చింత. 17 వ శతాబ్దంలో రైతు పంటలో సగం పన్నులకిందే కట్టేశాడు. పండిన పంటలో మూడవవంతు నుంచి సగభాగానికి పన్ను పెరగటంతో రైతు జీవితం దుర్భరమైంది. పన్నుల రూపేణా అదనంగా ఎంత మొత్తం వసూలయితేనేం అంతా హరించుకుపోయింది. సామాజ్యం తెగ పెరిగిపోయిన కొద్దీ, పరిపాలనా నిర్వహణకు అధికార్ల నియామకాలు పెరిగిపోయాయి. వాళ్ళందరికీ జీతాలు పంచాలి ఇంకా సైన్యాన్ని పోషించాలి ఇవన్నీ కాక, మొఘల్ దర్బారు విలాస వైభోగాలకు ఇంకా చాలా డబ్బుకావాలి.

వ్యాపారరంగం సుంచీకూడా ప్రభుత్వానికి చాలా ఆదాయం వస్తుంది కాబట్టి వృత్తి పనుల వాళ్ళు కూడా ఒళ్ళించి పని చెయ్యాలి. అనాడు భారతదేశం పరియాతో, చైనాతో, తూర్పు ఆఫ్రికాతో, రష్యాతో, పశ్చిమ యూరప్ తో వ్యాపారం సాగిస్తోంది. పోర్చుగల్, ఇంగ్లండ్ మొదలైన అనేక ఐరోపా దేశాలనుంచి సరుకుల ఓడలు భారతదేశ రేవుల్లో ఆగి భారీగా సరుకులు నింపుకుని లంగరెత్తేవి భారతీయ

వర్తకులు తమ సరుకుని అధిక ధరలకు అమ్మేవాళ్ళు. అట్లా వచ్చిన సొమ్ముకూడా భారతదేశ సంపదని పెంచింది. వ్యాపారం ప్రధానంగా హిందూవర్తకుల చేతుల్లో ఉండేది. వ్యాపారం అభివృద్ధి అయినకొద్దీ, పట్టణాల్లో వృత్తిపని వారికి ఉద్యోగావకాశాలు పెరిగాయి. నగరాలు వర్ధిల్లాయి. ఆనాటి యాత్రికులు లాహోర్, ఢిల్లీ, ఆగ్రా, బనారస్, సూరత్, మచిలీపట్నం మంచి నగరాల సౌభాగ్య సంపదలు గురించి విశేషంగా వర్ణించారు. ఐరోపా వర్తకులకు భారతీయ చేరేత వస్త్రాలమీద మహా మోజు. డాకా మఖ్మల్ వస్త్రాల్ని; బెనారస్ పట్టుబట్టల్ని; సూరత్, అహమ్మదాబాద్, మథురై నూలు బట్టల్ని వాళ్ళు ఎగబడి కొనుక్కుపోయేవాళ్ళు. మాబార్లో దొరికే మిరియాలకు విదేశీవర్తకుల నుంచి విపరీతమైన గిరాకీ ఉండేది.

భారతదేశంతో వ్యాపారం పట్ల ఇంగ్లీషు వాళ్ళకి ఆసక్తి మరీ ఎక్కువై పోయింది. ఇంగ్లీషు వర్తకులంతా కలిసి ఈస్టిండియా కంపెనీ అనే సమాఖ్యగా ఏర్పడ్డారు. వాళ్ళు మొట్టమొదట సూరత్లో ఒక ప్యాక్టరీ కట్టుకుని, తరువాత నెమ్మదిగా ఇతర కోస్తా ప్రాంతాలకి వ్యాప్తి చెందారు. బెంగాల్లో తమ యిష్టం వచ్చినచోట వ్యాపారం చేసుకొనేందుకు అనుమతి సంపాదించారు. ఆ హక్కు ప్రసాదించినందుకు గాను స్థానిక గవర్నరుకు ఇంగ్లీషు వర్తకులు స్వల్ప మొత్తం సమర్పించుకున్నారు. ఈస్టిండియా కంపెనీ ఆర్జించిన లాభాలతో పోలిస్తే, వాళ్ళ చెల్లించిన సొమ్ము సముద్రంలో కాకి రెట్ట.

వాస్తుశిల్పం-కళలు : మొఘల్ ప్రభుత్వ ఆదాయం పెరిగిపోయినకొద్దీ దర్బారులో విలాసాలు తారాస్థాయికి చేరుకోవడమే కాకుండా చక్రవర్తులు నిర్మించే భవనాలు కళానైపుణ్యంలో, లాలిత్యంలో మరింత సుసంపన్నంగా రాణించాయి. అక్బర్ కాలంలో భవనాలన్నీ ఎరుపు ఇసుకరాతితో నిర్మించబడితే, తరువాతి చక్రవర్తుల కాలంలో రాజస్థాన్ నుంచి తెప్పించిన ఖరీదైన పాలరాతితో భవన నిర్మాణం జరిగింది. ఢిల్లీ, ఆగ్రా, లాహోర్ కోటలలో కట్టిన రాజప్రాసాదాలు, మసీదులు, ఆగ్రాలో ఇత్మద్-ఉద్-దౌలా గోరీ పాలరాతి కట్టడాలు.

షాజహాన్ రూపకల్పన చేసి, కట్టించిన బ్రహ్మాండమైన సుందర భవనాలు ఆయన పరిపాలనా కాలాన్ని చరిత్రలో చిరస్మరణీయం చేశాయి. రెండు కారణాలవల్ల ఇవి మహా సుందరమైనవిగా కీర్తించబడుతున్నాయి. ఒకటి— ఈ భవనాలు దేశ, విదేశ రమణీయ వాస్తు కళా విశేషాల అపూర్వ సమ్మేళనాన్ని ప్రతిబింబిస్తాయి. గుమ్మటం ఆకారంలో రకరకాల గుండ్రటి పై కప్పులు, వివిధాలంకృతమైన ఆర్చీలు, మిన్నంటే స్తంభాకార గోపురాలు, బాల్కనీలు, విశాలమైన వాలు ముంజూర్లు, చిన్న మంటపాలు, ఇంకా భారతీయ వాస్తు శిల్పకళలో సర్వసాధారణంగా కనిపించే ఇతరేతర అలంకార శైలీ విశేషాలు-ఎన్నో అందంగా సాక్షాత్కరిస్తాయి. రెండు — భవన నిర్మాణంలో వివిధ భాగాలమధ్య చక్కని పొండిక, సమతూకం సాధించబడింది. ఈ రెండు కారణాలవల్ల తాజ్ మహల్ ప్రపంచ ప్రసిద్ధిపొందింది.

బౌరంగజేడ్ కాలనాటికి, షీణ యుగం ఆరంభమైంది. మొఘల్ వాస్తుకళ పూర్వ వికాసాన్ని కోల్పోయింది. ఈ కాలంలో నిర్మాణం కాబడ్డ భవనాలు వెనుకటి భవనాలకు నకళ్ళుగా తయారయ్యాయి. గతకాలపు వస్తువులకు కేవలం నకళ్ళు తియ్యటం ప్రారంభమైందంటే మనుషులకు సంతృప్తమైన కల్పనా శక్తి, సృజనశీలత నశించాయని భావించాలి.

మొఘల్ చక్రవర్తులందరూ, చిత్రలేఖనాన్ని విశేషంగా అభిమానించినవాడు జహంగీర్. ప్రతి

సుదుట నామాయ తీర్చిన వైష్ణవ బ్రాహ్మణుడు. దక్కన్ చిత్రకళా శైలిని ప్రతిబింబించే 19వ శతాబ్ది మధ్యకాలపు మహారాష్ట్ర మీనియేచర్ చిత్రము

చిత్రకారుణ్ణి అతని శైలినిబట్టి గుర్తించేవాడు. బిషన్ దాస్, యురాద్, మన్నూర్, బహ్ జాద్ మొదలైన ఆనాటి మహాత్తమ చిత్రకారులెందరో జహంగీర్ దర్బారుకు ఆకర్షణ లభ్యులు. ఇతర చిత్రకళా సంప్రదాయాల్ని కూడా ఆసక్తితో గమనించవలసిందిగా జహంగీర్ తన చిత్రకారుల్ని ప్రోత్సహించాడు. ఇంగ్లండ్ నుంచి మొదటి జేమ్స్ రాయబారిగా వచ్చిన సర్ థామస్ రో కొన్ని యూరోపియన్ చిత్రాల్ని చూపించినప్పుడు, జహంగీర్ ఐదోపా చిత్ర కళా పద్ధతులు తెలుసుకోవాలని ఉవ్విళ్ళూరాడు. ఔరంగజేబ్ రాజ్యానికి రాగానే అంతా మారిపోయింది. చిత్రలేఖనం అతనికి గిట్టదు తన దర్బారులో చిత్రకారులు చిత్తరువులు గీయటం నిలుపుచేశాడు. వాళ్ళంతా వివిధ రాష్ట్ర రాజధానలకు తరలిపోయి, చిత్ర కళాభిరుచి ఉన్న స్థానిక గవర్నర్ల కొలువులో చేరారు. కొందరు పంజాబ్ లో, కాంగ్రా, గడ్ వాల్ వంటి చిన్న చిన్న రాజ్యాలకు; రాజస్థాన్ లో, మేవాడ్, బిసినీర్, బుందీ, కోట, కిషన్ గడ్ వంటి స్థలాలకు తరలిపోయారు. ఇవే కాలంలో బిజాపూర్ సుల్తాన్ల ఆదరణలో దక్కన్ చిత్రకళా సంప్రదాయం వర్ధిల్లింది. మొఘల్ చిత్రకారులు తరలివెళ్ళిన ఆయా స్థలాల్లో చిత్రకళలో అభిరుచి పెరిగిపోయింది. 18 వ శతాబ్దపు అత్యుత్తమ చిత్రాలు తొన్ని ఆ విధంగా రూపొందాయి.

సంగీతం. పూర్వపు రాజులు తమ ఆస్థానాల్లో నియమించుకున్న సంగీత విద్వాంసుల సంఖ్యని చూసి గర్వపడే వాళ్ళు. మొఘల్ దర్బారులో హిందుస్థానీ సంగీతానికి గొప్ప ఆదరణ ఉండేది. కాని ఔరంగజేబ్ తన కడపటి రోజుల్లో సంగీతం పట్ల అయిష్టత పెంచుకున్నాడు దర్బారులో ప్రోత్సాహం కరువై సంగీత విద్వాంసులు చాలామంది రాష్ట్రాలకు, చిన్న చిన్న రాజ్యాలకు వెళ్ళిపోయారు. నవాబులు కొందరికినా సంగీతాభిమానం ఉండటంచేత, కొందరు విద్వాంసులు మూత్రం దర్బారులో మిగిలిపోయారు. మొఘల్ దర్బారులో వికసించిన ఖయ్యాల్ వంటి సుతన గాన ధోరణులు, తుమ్రి సంగీత శైలి రాష్ట్రాలలో కొత్త కేంద్రాలలో జనాదరణ పొందాయి.

సాహిత్యం మొఘల్ వక్రపర్తులు సాహిత్య పాండిత్య పోషకులు ఈ రెంటిలోనూ వాళ్ళు నిజమైన ఆసక్తి ప్రదర్శించారు. ఆ మాట కొస్తే - రాజకుటుంబంలోనే ఉత్తమ సాహితీ కర్తలు, పండితులు ప్రభవించారు. భారతీయ పండితుల శాస్త్రీయ విజ్ఞానాన్ని విప్పి చెప్పే ఒక పాఠ్యగ్రంథాన్ని ఔరంగజేబ్ తన మనుమని కోసం తయారు చేయించాడు. పారశీకం ఆధికార భాషగా కొనసాగింది. గ్రామాల్లో, చిన్న చిన్న పట్టణాల్లో ప్రజలు హిందీ, ఉర్దూ భాషల్ని వాడారు. కబీర్, తులసీదాస్ లు మాత్రమే కాక, ఇంకా ఇతర కవుల కవితలు కూడా జనాదరణ పొందాయి. ఉదాహరణకు - ఆగ్రా అంధకవి భక్తసూరదాస్ పాటలు నేటికీ ప్రజలు పాడుకుంటున్నారు రాస్ ఖాన్ అనే ముస్లిం కులీనుడు కృష్ణుని కథ వర్ణిస్తూ "ప్రేమ్ వార్తీకా" అనే కావ్యం రాశాడు. అనేకమంది కవులు ఉర్దూలో కవితా రచన ప్రారంభించారు 18 వ శతాబ్దంలో ఢిల్లీ, ఒక్కో నగరాలు ఉర్దూ కవితా కేంద్రాలుగా వర్ధిల్లాయి.

17 వ శతాబ్దం భారత చరిత్రలో ఒక వైభవోజ్వల శకం. మొఘల్ దర్బారు సుఖమయ జీవితానికి నమూనా సృష్టించింది 18 వ శతాబ్దంలో సామ్రాజ్యానికి క్షీణదశ ప్రాప్తించి, మొఘలులు సృష్టించిన సంస్కృతి బ్రతికేవుంది. సామ్రాజ్యం యుక్కలు చెక్కలు కావడంతో వివిధ ప్రాంతాలలో తలెత్తిన చిన్న చిన్న రాజ్యాలు మొఘలులు నెలకొల్పిన సంప్రదాయాన్నే కొనసాగించాయి.

మొఘల్ సామ్రాజ్య పతనం

1707 లో ఔరంగజేబ్ మరణం యధావిధిగా అతని కుమారుల మధ్య వారసత్వ యుద్ధాన్ని రగిల్చింది. కొడుకులు ముగ్గురూ సింహాసనం కోసం హోరాహోరీ పోరాడుకున్నారు. చివరకి, ఆ పోరాటంలో గెలిచినవాడు బహదూర్ షా బిరుదు ధరించి 1707 లో రాజ్యపాలన ప్రారంభించాడు. పరిపాలన చేసింది నాలుగేళ్ళే అయినా పుచ్చెడు కష్టాలు చుట్టుముట్టాయి బహదూర్ షా రాజపుత్రుల మీద తన ఆధిపత్యాన్ని రుద్దాలని ప్రయత్నించాడు గాని రాజపుత్రులు ఎదురు తిరిగారు. బహదూర్ షా యేమీ చెయ్యలేకపోయాడు. ఈ లోగా సిక్కులు తిరుగుబాటు చేశారు. మహారాష్ట్రలు అంతః కలహాలలో మునిగిపోయి ఉండడం చేత, వాళ్ళు మొఘల్ సామ్రాజ్యానికి తీవ్ర ఉపద్రవం తెచ్చి పెట్టే స్థితిలో లేరు. అయితే, అడప దడప మొఘల్ భూభాగం మీద దాడులు చెయ్యటం మాత్రం మానుకో లేదు. మరారా రాజు షాహూ మొఘలుల కింద మన్ సబ్ దార్ హోదాని అంగీకరించాడు.

1712 లో బహదూర్ షా మరణంతో అతని కుమారుల మధ్య మళ్ళీ వారసత్వ యుద్ధం జరిగింది. మొఘల్ సామ్రాజ్యాన్ని బలహీనులైన రాజులు చాలామంది కొద్దికాలం పాటు పరిపాలించి నిష్క్రమించారు. తరువాత బహదూర్ షా మనుమడు సామ్రాజ్యాన్ని కట్టడిట్టం చెయ్యాలని ప్రయత్నించాడు. కాని, అప్పటికే సామ్రాజ్య విచ్ఛిత్తి ప్రారంభమైంది. సిక్కుల తిరుగుబాటుకు బండా బహదూర్ నాయకత్వం వహించాడు. పంజాబ్ లో స్వతంత్ర సిక్కు రాజ్యాన్ని స్థాపించటానికి కంకణం కట్టుకున్నాడు. సిక్కు రాజ్యాన్ని స్థాపించలేకపోయినా, అతడు మొఘల్ ప్రభుత్వాన్ని ముప్పతిప్పలు పెట్టాడు. మహారాష్ట్రలు ఒక నూతన ప్రభుత్వ వ్యవస్థలో పునస్సంఘటితం అవుతున్నాయి. అదే బ్రాహ్మణ మంత్రులైన పీష్వాల ప్రభుత్వం. పీష్వాల క్రమేణా తమ అధికారాన్ని ఉత్తరభారత దేశంలోకి విస్తరింపజేస్తున్నారు. రోహిల్ ఖండ్ లో స్థిరపడ్డ అఫ్ఘన్లు సైతం మొఘల్ ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా కత్తి కట్టారు.

స్వతంత్ర రాజ్యాల అవతరణ సామ్రాజ్యంలోని అన్ని ప్రాంతాలకు పాకిపోవటమన్నది మొఘల్ ప్రభుత్వానికి ముసలం తెచ్చిపెట్టింది. ఉదాహరణకు, మూడు ముఖ్యమైన రాష్ట్రాల్లో గవర్నర్లు స్వతంత్ర రాజ్యాలు ఏర్పాటు చేసుకున్నారు. అవే హైదరాబాద్, బెంగాల్, అవద్ రాజ్యాలు.

ఈ కష్టాలు చాలవన్నట్లు, మొఘల్ రాజులు వాయువ్య దిశనుంచి విదేశ దండయాత్రల్ని

ఎదుర్కోవలసి వచ్చింది. ఈ విదేశ దాడులు మొఘల్ శక్తిని హరించివేశాయి. మొట్టమొదటి దండయాత్ర 1789 లో జరిగింది ఇరాన్ సేనాని నాదర్ షా అప్పటికే మొఘలుల అధీనంలోని కాబూల్ ని ఆక్రమించుకొని, వాయువ్య దిశనుంచి సుడిగాలిలా భారత మైదానాల్లోకి దూసుకువచ్చి ఢిల్లీ నగరాన్ని ముట్టడించాడు. అతనికి కావలసిన సంపదని పొగుజేసుకుని, వెనక్కి తిరిగి వెళ్ళిపోతాడనే ఆశతో మొఘలులు లొంగి పోయారు. నాదర్ షా సైన్యాలు నగరాన్ని ఇష్టమొచ్చినట్లు దోచుకుని, మరుభూమిగా వదిలి వెళ్లారు. షాజహాన్ నెమలి సింహాసనాన్ని, కోహినుర్ వజ్రాన్ని నాదర్ షా ఇరాన్ కు తరలించుకుపోయాడు.

నాదర్ షా ఆడుగుజాడల్లో మరో ఆఫ్ఘన్ సాహసవీరుడు భారతదేశంమీద విరుచుకుపడ్డాడు. అతని పేరు అహ్మద్ షా అబ్దాలీ. అబ్దాలీ పంజాబ్ ని జయించి అఫ్ఘనిస్థాన్ లోని తన రాజ్యంలో కలుపుకున్నాడు. ఈ లోగా పీష్వాల ఆధ్వర్యంలో మహారాష్ట్రకు బలం పుంజుకొని మొట్టమొదట పశ్చిమభారతంలో, తరువాత మధ్యభారతంలో, ఉత్తరభారతంలో పెద్ద భూభాగం ఆక్రమించుకున్నారు. మహారాష్ట్రలు మొఘల్ రాజ్యం మీద ప్రత్యక్ష దాడులు జరపలేదు. ఎంచేతనంటే, అప్పటి మొఘల్ చక్రవర్తి బలహీనతని ఉపయోగించుకొని తమ అధికారాన్ని స్థాపించుకోవాలని వాళ్ళు భావించారు. ఆ సమయంలో, మహారాష్ట్రలకు అహ్మద్ షా అబ్దాలీతో యుద్ధానికి తలపడవలసి వచ్చింది. 1761 లో ఆఫ్ఘన్లు-మహారాష్ట్రలకు మధ్య మూడవ పానిపట్టు యుద్ధం జరిగింది. మహారాష్ట్రలు ఓడిపోయి, ఉత్తరభారతదేశం నుంచి ఉపసంహరించుకున్నారు. మొఘల్ సామ్రాజ్యం ఢిల్లీ చుట్టుపక్కల ప్రాంతానికి పరిమితమైపోయింది మొఘల్ చక్రవర్తులు కేవలం పేరుకుమాత్రం 1857 వరకు పరిపాలించారు కాని 18 వ శతాబ్దంలో నిజమైన రాజకీయాధికారం శోతగా అవతరించిన రాజ్యాల చేతుల్లో ఉండిపోయింది.

యూరప్ వర్తకులు - 18వ శతాబ్దంలో మొఘల్ సామ్రాజ్యం క్షీణించిపోయింది; శోతరాజ్యాలు అధికారంలోకి వచ్చాయి. అదే సమయంలో, భారతదేశంలో పట్టు చిక్కించుకోవాలని ప్రయత్నిస్తున్న మరొకొందరు కూడా రంగంలో ప్రవేశించారు. వాళ్లే యూరోపియన్లు. వాళ్ళకిప్పుడు రెండు అనుకూలతలు కలిసి వచ్చాయి. ఒకటి-మొఘల్ సామ్రాజ్యం స్థానంలో మహారాష్ట్ర, మైదరాబాద్, అవధ్, బెంగాల్ వగైరా చిన్న చిన్న రాజ్యాలు అవతరించాయి. అక్బర్, ఔరంగజేబ్ కాలంనాటి మొఘల్ సామ్రాజ్య సంఘటిత శక్తిని ఎదుర్కొనడం కన్నా ఈ చిన్న చిన్న రాజ్యాలిని ఎదుర్కొని యుద్ధాలు సాగించటం ఐరోపా వాళ్ళకి సులువయింది. రెండు- వాళ్ళంతా సముద్ర మార్గాన వచ్చిన వాళ్ళు. కనుక సముద్రయుద్ధంలో ఆకెరేరిన యోధులు. మొఘల్ చక్రవర్తులు ఎన్నడూ నౌకాబల ప్రాధాన్యాన్ని గురించి ఆలోచించలేదు. కాబట్టి వాళ్ళకు పటిష్టమైన నౌకాబలం లేదు. యూరోపియన్లు భారతకోస్తా పట్టణాలిని పట్టుకొంటున్నప్పుడు, మొఘలులుగానీ ఇంకా తదితర రాజ్యాలవారుగానీ యూరోపియన్లని అడ్డుకోలేక పోయారు. పై పెచ్చు, ఐరోపా సాంకేతిక విజ్ఞానాధిక్యత వాళ్ళకు అనుకూలంగా వుంది.

భారతదేశంలో మొట్ట మొదట స్థిరపడ్డవాళ్ళు పోర్చుగీసులని మనకి తెలుసు. చాలా దశాబ్దాల పాటు భారతదేశంతో వ్యాపారం సాగించిన యూరోపియన్లు పోర్చుగీసులొక్కరే. తమ నౌకాబలాధిక్యతని అడ్డుపెట్టుకుని పోర్చుగీసులు భారత, ఆసియా వ్యాపార నౌకలకు వ్యాపారం చేసుకోవడానికి అనుమతి ఇచ్చే నెపం మీద బోలెడు డబ్బు గుంజారు. ఆ విధంగా వాళ్ళు భారతదేశం యొక్క సముద్రాంతర వాణిజ్యం

మీద పెత్తనం దెయ్యటం మొదలుపెట్టారు. 17వ శతాబ్దంలో యూరప్ లో రదిరర దేశం నుంచి అనేక మంది వర్తకులు భారతదేశానికి వచ్చారు. వాళ్ళంతా వ్యక్తులుగా రాలేదు. వాళ్ళు ఒక 'వ్యాపార సంస్థ'గా ఏర్పడి సుమటితంగా వచ్చారు. భాగస్వాములంతా ఖర్చులు, లాభాలు సమానంగా పంచుకున్నారు. యూరోపియన్ వర్తకులు ఇంతదూరం రావటానికి గల కారణాలు చాలా ఉన్నాయి. ఒకటి-భారతీయ వస్తువులకు ముఖ్యంగా సుగంధ ద్రవ్యాలు, నూలు బట్టలకు ఐరోపాలో విపరీతమైన గిరాకీ ఉంది; సరుకుల రవాణా యావత్తు అరబ్బుల గుప్పెట్లో బిగిసిపోయి వుండటంవల్ల, అరబ్బు వర్తకులు సరుకుల వెలలు విపరీతంగా పెంచి, ఐరోపా వర్తకుల్ని వేధించారు. కాబట్టి, ఐరోపా వర్తకులు భారతదేశంతో నేరుగా వ్యాపారం చెయ్యానికి ఆలోచించారు. ఇంతకన్నా ముఖ్యమైన విషయం మరొకటున్నది. యూరప్ లో వ్యాపార వర్గం ఆనాడు మహా ఉచ్చ స్థితిలో ఉంది. సరుకుల ఉత్పత్తి గణనీయంగా పెరిగింది. కాబట్టి, వాళ్ళకు కొత్త మార్కెట్లు కావలసి వచ్చాయి. ముడి పదార్థాలు చౌకగా దొరికే దేశాలు అవసరమయ్యాయి. భారత పశ్చిమ తీరానికి వచ్చిన ఓడలు నూలు బట్టలు, నీలిమందు నింపుకుని తిరిగివెళ్ళేవి. ఇంకా దక్షిణాన మలబారులో మిరియాలు, సుగంధ ద్రవ్యాలు సేకరించేవి. మద్రాసుకు చుట్టు పక్కలవున్న కేంద్రాలు చక్కెర సరఫరా చేశాయి. బేంగాల్ నుంచి ప్రధానంగా సిల్కు బట్టలు, సురేకారం ఎగుమతయ్యాయి.

ఐరోపా వర్తక సంస్థలు : యూరప్ లో చాలా చిన్న రాజ్యమైన డెన్మార్క్ దేనిష్ ఈస్టిండియా కంపెనీ అనే వర్తక సంస్థను భారతదేశానికి పంపింది. ఆ సంస్థ తంజావూరులోని ట్రాంక్విలార్ లో ఒక ఫ్యాక్టరీ కట్టింది. కాని దేనిష్ వర్తక సంస్థకి వ్యాపారంలో అనుకూలించలేదు. డచ్చి వర్తక సంస్థల పోటీని దేనిష్ సంస్థ తట్టుకోలేకపోయింది. హాలెండ్ కు చెందిన డచ్చి సంస్థ సుగంధ ద్రవ్యాలు పుష్కలంగా లభించే ప్రాంతాల్ని గాలించటం కోసం ఆసియాలో అడుగుపెట్టింది. సుగంధ ద్రవ్యాలతో సుసంపన్నమైన జావా, సుమత్రాలతో డచ్చివారు వ్యాపారం ప్రారంభించారు. యూరప్ నుంచి ఆగ్నేయ ఆసియాకు ప్రయాణించే డచ్చి నౌకలకు మార్గ మధ్యలో మజిలీ చేసే స్థావరం కావలసివచ్చింది. భారతదేశంలో డచ్చి వారికున్న ముఖ్యమైన ఆసక్తి ఇదే. ఇంగ్లీషు వర్తకులు కూడా సుగంధ ద్రవ్యాల అన్వేషణలో ఒయలుదేరారు. డచ్చి వారు ఆగ్నేయ ఆసియాలో నిలదొక్కుకుంటే, ఇంగ్లీషు వర్తకులు భారతదేశం మీదికి దృష్టి మరల్చారు. ప్రధానంగా నేత వస్త్రాల వ్యాపారం మీద వాళ్ళకి కన్నుపడింది.

ఇంగ్లీషు వర్తకులు 1600లో ఒక సంస్థగా ఏర్పడి, అప్పటి నుంచి భారతదేశంలో వ్యాపార హక్కులు పొందటానికి సకల ప్రయత్నాలు చేస్తూ వచ్చారు. జహంగీర్ దర్బారుకు సర్ థామస్ రో రావటం మనకు తెలుసు చిట్టచివరికి, ఇంగ్లీషు వర్తకుల ప్రయత్నం నెరవేరింది. మచిలీపట్నం, సూరత్, మద్రాసు కలకత్తాలలో ఇంగ్లీషు వాళ్ళ ఫ్యాక్టరీలు వెలిశాయి. మద్రాసులో సెయింట్ జార్జికోట, కలకత్తాలో ఫోర్ట్ విలియం తరువాతి కాలంలో చాలా ప్రసిద్ధిలోకి వచ్చాయి. పోర్చుగీసు యువరాణి ఇంగ్లీషు రాజయిన రెండవ చార్లెస్ ను వివాహం చేసుకున్నప్పుడు, ఆమె కట్నంగా తెచ్చిన బొంబాయి కూడా ఇంగ్లీషు వాళ్ళకి దక్కింది. వ్యాపారం, నౌకా రవాణా వైఖ్య ఈ పట్టణాలన్నీ చాలా అనుకూలమైనవి.

క్రమేణా, భారత వ్యాపార రంగంలో నుంచి డచ్చి వారిని, పోర్చుగీసుల్ని తరిమి వెయ్యటంలో ఇంగ్లీషు వాళ్ళు విజయం సాధించారు. పోర్చుగీసులు ఎలానూ భారతదేశంలో మహాచెడ్డ పేరు తెచ్చుకున్నారు.

పైపెచ్చు, ఇంగ్లీషు నౌకాబలం పోర్చుగీసు, డచ్చి నౌకా బలాలకన్నా గొప్ప ఆధిక్యత సంపాదించింది. నౌకా బలాధిక్యతతో ఇంగ్లీషు వాళ్ళు భారతదేశ వ్యాపారాన్ని చేజిక్కించుకోగలిగారు. అనాడు భారతదేశంతో వ్యాపారం సాగించే ఇంగ్లీషు సంస్థలు రెండు ఉండేవి అందువల్ల కొన్ని ఇబ్బందులు ఎదురయ్యాయి. 1703లో ఈ రెండు కంపెనీలు ఏకమై “సమైక్య ఆంగ్లేయ వర్తకుల ప్రాగ్దేశ వ్యాపార సంఘం” (The United Company of Merchants of England trading to the East Indies) అని కొత్తపేరు పెట్టుకున్నాయి.

అయినా, ఇంగ్లీషు వాళ్ళు ఇంకొక పోటీ ఎదుర్కోవలసి వచ్చింది 1684లో ఫ్రెంచి వాళ్ళు కూడా భారతదేశంతో వ్యాపారం నిమిత్తం ఒక సంస్థ స్థాపించారు. ఫ్రెంచి వర్తక సంస్థ పాండిచేరిలో స్థావరం నెలకొల్పుకున్నారు విచిత్రమేమంటే-క్రి.శ. మొదటి శతాబ్దంలో సరిగ్గా ఇదే స్థలం పురాతన రోమన్ వ్యాపార కేంద్రంగా ఆరికావేడు అనే పేరుతో ప్రసిద్ధి పొందింది. మిగతా ఏ ఐరోపా వర్తక సంస్థ కన్నా కూడా ఫ్రెంచి కంపెనీయే ఇంగ్లీషు వాళ్ళకి గట్టి పోటీ దారుగా సత్తా రుజువు చేసుకుంది 18వ శతాబ్దంలో ఈ ఉభయాల మధ్య పోటీ చాలా తీవ్రతరంగా పరిణమించింది ఈ రెండు కంపెనీలు భారతదేశ వ్యాపారాన్ని చేజిక్కించుకోవటమే కాకుండా, స్వదేశ రాజుల రాజకీయాల్లో సైతం వేలుపెట్టాయి.

మొఘల్ సామ్రాజ్య పతనానికి కారణాలు : 18వ శతాబ్దంలో మొఘల్ సామ్రాజ్యం విచ్ఛిన్నం కాసాగింది. ఈ క్షీణస్థితికి రావటానికి గల కొన్ని కారణాలు ఒక శతాబ్దం వెనక్కి వెళ్ళి చూస్తే గాని తెలియవు. కాని అసలు దౌర్బల్యం 18వ శతాబ్దంలోనే బైటపడింది

ఔరంగజేబ్ తరువాత వచ్చిన వాళ్ళు బలహీనులు సామ్రాజ్య విచ్ఛిత్తిని ఆపటం వాళ్ళ తరం కాలేదు. ప్రజల్లో వాళ్ళ పట్ల విశ్వాసం లేదు చక్రవర్తి చనిపోయినప్పుడల్లా వారసత్వ యుద్ధాలు తప్పని సరిగా సంభవించాయి. వాటివల్ల అపారంగా డబ్బు, శక్తి వృధా అయ్యాయి. చివరకి వారసుల కుమ్ములాటల్లో నెగ్గి గద్దె ఎక్కిన రాజుకి తన ఆధికార్ల మీదా, దర్బారులోని పరివారు మీదా విపరీతమైన అపనమ్మకం. చక్రవర్తులు అశక్తులై పోయినప్పుడు, రాష్ట్రాలలో గవర్నర్లు బలపడ్డారు. హైదరాబాద్, అవధ్, బెంగాల్ గవర్నర్లు ఆ విధంగా స్వతంత్రులైన వాళ్ళనని మనం లోగడ చెప్పకున్నాం.

సామ్రాజ్య క్షీణస్థితికి మరొక ముఖ్య కారణం ఆర్థిక ఇబ్బందులు. కడపటి మొఘల్ చక్రవర్తుల కాలం నాటికి వివిధ రకాల అధికార్లకు పంచిపెట్టటానికి చాలినన్ని జాగీర్లు లేవు, చాలినంత డబ్బూ లేదు. ప్రభుత్వం చలాయించే పెత్తందారీ ధోరణితో జమీందార్లు అసంతృప్తి చెందారు. సర్దార్లతో వాళ్ళ సంఘర్షణకు దిగారు. రాజ్యాదాయంలో మరీ ఎక్కువ భాగం సర్దార్లు కొట్టే స్తున్నారని జమీందార్లకు కడుపుమంట. జమీందార్ల నిరసన తిరుగుబాటుగా పరిణమించిన సంవర్షం కూడా ఉంది. పన్నులు చెల్లించాక రైతుల దగ్గర మిగిలింది చాలా తక్కువ. రైతులు మరింత పేదవాళ్ళయ్యారు. ఒక్కోతూరి, రైతులు జమీందార్ల పక్షం చేరారు. మొఘలులు అనేక యుద్ధాల్లో ఇరుక్కుపోయినందు వల్ల వాళ్ళకి సక్రమంగా డబ్బు అందుతూ ఉండాలి. ఉదాహరణకి, దక్కను మీద ఔరంగజేబ్ సుదీర్ఘ దండయాత్రలు మొఘల్ సామ్రాజ్య ఆదాయాన్ని చాలా మట్టుకి మింగివేశాయి. మహారాష్ట్రులు, సిక్కులు ప్రభుత్వానికి ప్రమాదకారాలుగా తయారు కావటాన వాళ్ళని అదుపులో పెట్టటానికి ఆ రెండు ప్రాంతాలలోను భారీ సైన్యాల్ని కాపలా వుంచవలసి వచ్చింది.

ఆదాయంలో కొంత భాగం పరిపాలనా నిర్వహణ కింద ఖర్చయ్యేది. పరిపాలనా యంత్రాంగం అక్బర్ కాలంలోలాగా సమర్థవంతంగాలేదు. మన్ సబ్ దారీ వ్యవస్థ అనేక మార్పులకు లోనయింది. అక్బర్ కాలం నాటి కన్నా మన్ సబ్ దార్ల సంఖ్య ఇప్పుడు మూడురెట్లు పెరిగిపోయింది. వాళ్ళ శిస్తు వసూళ్ళలోను, చక్రవర్తి కోసం వాళ్ళు పోషించాల్సి వున్న సైనికుల, గుర్రాల లెక్కల్లోను వెనుకటి నిజాయితీ మటుమాయమైంది. వాళ్ళు ఎంత మోసానికి పాల్పడ్డారంటే, వాళ్ళ పోషణలో ఉండే గుర్రాలకు ఒకవైపు అంకెను ముద్ర వెయ్యవలసి వచ్చింది. పూర్వం ప్రతి గుర్రానికి ఒక వైపు రాజముద్రని, మరొక వైపు మన్ సబ్ దార్ ముద్రని మాత్రమే అచ్చువేసే పద్ధతి అమల్లో వుండేది. అధికార్లని దీర్ఘకాలం ఒకే చోట ఉంచకుండా సామ్రాజ్యంలో ఒక ప్రాంతం నుంచి మరొక ప్రాంతానికి తరచు బదిలీ చేసే పద్ధతిని అక్బర్ కట్టుదిట్టంగా అమలు జరిపించాడు. 18వ శతాబ్దం నాటికి ఆ సుప్రదాయం అడుగంటి పోయింది. అధికార్లు తాము చాలా కాలంగా ఉంటున్న ప్రదేశాన్నే అంజీపెట్టుకొని స్థానిక ప్రభువుల్లాగా ప్రవర్తించటం మొదలుపెట్టారు.

మొఘలుల సైనిక వ్యవస్థ సైతం శక్తిహీనమై పోయింది. ఉన్నతాధికారుల సిద్ధుత్తి అలవి కాకుండా పెరిగింది ఒకప్పుడు మొఘల్ సైన్యానికి గర్వకారణంగాఉండే ఫిరంగిదళం తదితర సైన్యాలతో పోలిస్తే సాంకేతిక నైపుణ్యంలో వెనుకబడి పోయింది. ప్రపంచంలో తదితర దేశాల్లో అభివృద్ధి అవుతున్న అత్యాధునిక తుపాకుల సమానాలపట్ల మొఘలులు ఆసక్తి ప్రదర్శించటం మానుకున్నారు. ఫిరంగి దళాన్ని నిర్వహించటానికి విదేశస్థుల్ని అధికార్లుగా నియమించి సంతుప్తిపడి పోయారేగాని ఆ బాధ్యత నిర్వహించటానికి భారతీయులకు శిక్షణ యిప్పించలేదు. నౌకాబంబం గురించి వాళ్ళసలు బొత్తిగా శ్రద్ధ తీసుకోలేదు. ఐరోపాదేశాలనుంచి ప్రమాదం ముంచుకొస్తుందని వాళ్ళు ఊహించలేదు. అంచేత, పటిష్టమైన నౌకాబలాన్ని పెంపొందించుకోవలసిన అవశ్యకతని గురించి వాళ్ళు ఆలోచించలేదు. అఖిరికి పోర్చుగీసులు; ఇంగ్లీషువాళ్ళు ఉపయోగించే కొత్తతరహా నౌకల్ని చూసికూడా, మొఘల్ ప్రభువులకు కుతూహలం రేకెత్తలేదు.

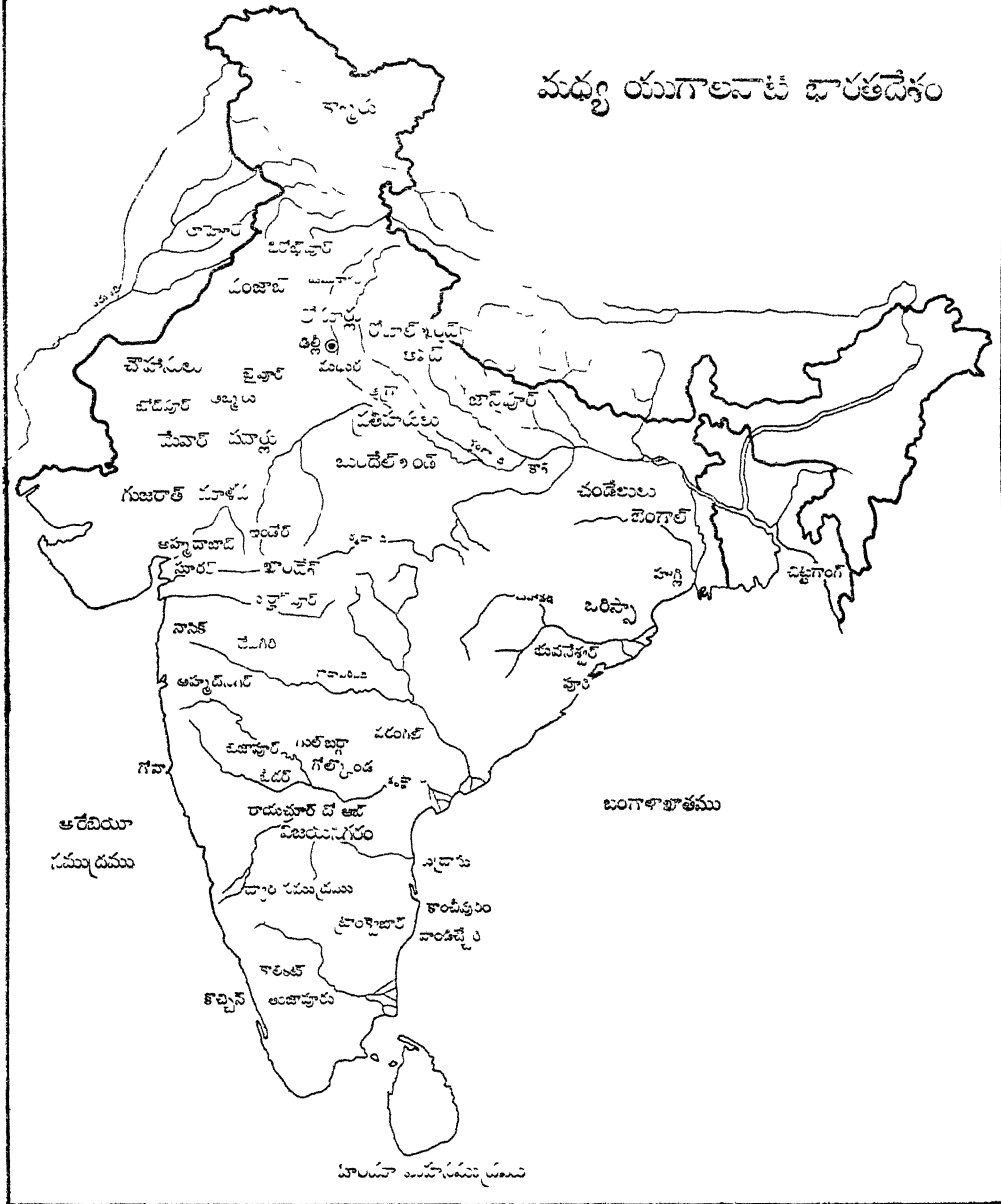
ఐరోపా నూతన విజ్ఞాన శాస్త్రం యూరోపియన్లముందు ఎన్నో సరికొత్త విషయాల్ని అవిష్కరిస్తున్న సమాచారంగానీ, ఐరోపా మేధావులు అభివృద్ధి చేసుకుంటున్న నూతన విజ్ఞానం తాలూకు భోగట్టాగానీ మొఘలుల కాలనాటి భారతదేశం బొత్తిగా తెలుసుకోలేదు. కనీసం, యంత్రసహాయంతో పనిచేసే గడియారం కూడా భారతదేశ దృష్టిని ఆకర్షించలేకపోయింది. కులీనవర్గాలు, సంపన్న వర్తకులు విజ్ఞాన ప్రగతి తమకేమీ పట్టంట్టుగా తాము కూడబెట్టిన సంపదతోను, అనుభవించే సుఖమయ జీవితంతోను సంతుప్తి చెందినట్లుగా కనిపించారు

భూమిశిస్తుద్వారా, వ్యాపార పన్నులద్వారా వచ్చిన ఆదాయంలో చాలాభాగం పోగలాలస జీవితానికే హరించుకుపోయింది. ఒకవైపు-రైతులు, వృత్తిపనివాళ్ళు దుర్బరమైన బ్రతుకీడుస్తుంటే కులీనులు, సంపన్న వర్తకులు నగరాలలో కూర్చుని హాయిగా పొద్దు బుచ్చారు. అన్ని వేపులనుంచి డబ్బు వచ్చిపడుతోంటే, మొఘలులు వైభవోపేత జీవితానికి అలవాటు పడగలిగారు. విలాస నివాస భవనాల్లో, విలువైన వస్త్రధారణలో, మణిమయ ఆభరణాల్లో, వినోద కాలక్షేపాల్లో ఒకరినొకరు మించిపోవటానికి సంపన్నులు పోటీపడ్డారు. కవుల్ని, కళాకారుల్ని, గాయకుల్ని, ఇంకా తదితర వినోద బృందాల్ని చుట్టూ చేర్చుకుని వైలా పచ్చీసుగా కాలం వెళ్ళబుచ్చారు. ఇవన్నీ ఉన్నత హోదాకు ప్రతీకలుగా చెల్లుబాడి అయ్యాయి. ఈ

రకమైన జరుగుబాటుకి మంచిసీళ్ళ ప్రాయంగా డబ్బు ఖర్చయిపోయింది ఈ భోగ లాలస జీవితం సైతం 18వ శతాబ్దంలో సామాజిక, నైతిక భ్రష్టత తెచ్చిపెట్టింది. కులీన వర్గాల వాళ్ళు పనీ పాటూ లేకుండా సోమరితనంగానో; లేదా మధుసేవతో మైమరచిపోతూనో పొద్దుబుచ్చారు. చివరకి, సామ్రాజ్యం క్షీణించి పోతున్నప్పుడయినా, వాళ్ళు మేలుకోలేదు; సామ్రాజ్యాన్ని రక్షించటానికి లేదా కనీసం తమనితాము కాపాడు కోటానికైనా వాళ్ళు యేమీ చెయ్యలేని చేతగాని వాళ్ళయిపోయారు. అయితే, రాష్ట్రపాలకుల దర్బారుల్లో కులీనులు అందరూ అట్లా లేరు; అందరూ అంత సోమరులుగా, చేతగానివాళ్ళుగా తయారు కాలేదు. స్థానిక గవర్నర్లు కొందరు భవిష్యత్తుమీద పెద్ద పెద్ద ఆశలు పెట్టుకున్న వాళ్ళుకాబట్టి, తమ కింది అధికారుల్ని కొంత క్రమశిక్షణలో ఉంచారు.

మొఘల్ సామ్రాజ్యం పతనమైపోయింది. ఒకనాడు ఉజ్వల సామ్రాజ్యవైభవం తిలకించిన ఢిల్లీ జవసత్వాలు కోల్పోయి దిక్కులేని నగరంగా మారిపోయింది. కాని, ఆ వైభవంలో ఒక భాగమైన సంస్కృతి, జీవన విధానం రూపుమాసి పోలేదు. ఆ సంస్కృతి, జీవన విధానం ఢిల్లీయించి పయనం కట్టి 18 వ శతాబ్దంలో కొత్తగా అవతరించిన చిన్న రాజ్యాలకు, రాష్ట్రరాజధానులకు తరలి వెళ్ళాయి. 18వ శతాబ్ది భారత చరిత్ర ప్రత్యక్షమయ్యేది ఈ రాజ్యాలలోనే. అలనాటి మొఘల్ వైభవపు జాడలు అగుపించేది ఇక్కడే. భారత చరిత్రలో తరువాతి దశని నిర్ణయించింది ఈ రాజ్యాలలో సంభవించిన సంఘటనలే.

మధ్య యుగాలనాటి భారతదేశం

ప్రియ పాఠకులారా :

జేము.....

తెలుగు సాహిత్యంలో శాస్త్రీయ విలువలు పెంపొందించాలనే ధ్యేయం ప్రాదరాబాద్ బుక్ ట్రస్ట్ గా రూపుదిద్దుకొంది.

మా సంస్థ ప్రచురించే ప్రతి పుస్తకాన్ని ఆదరిస్తున్న సాహిత్యాభిమానులైన పాఠకులు 'బుక్ క్లబ్' స్కీము క్రింద ముందుగా వంద రూపాయలు చెల్లించండి. మీరు చెల్లించిన మొత్తానికిగాను 25% డిస్కౌంట్ ఇస్తూ మీకు నచ్చిన పుస్తకాలను మేము పంపుతాము. మీ వంద రూపాయలకు సరిపడు పుస్తకములు మీకు అందిన పిదప మరల మీరు వంద రూపాయలు జమచేయండి- పుస్తకాలను Rs. 1-2 వి.పి.పి. ద్వారా మీకు అందజేస్తాము.

మా పుస్తకాలు

1. వేచున్న వాచం	5-00	21 ఆధునిక భారత చరిత్ర	16-00
2. ఆధునిక సంస్కృతి-చరిత్ర-I	12-00	22 చరిత్ర అంటే ఏమిటి ?	7-00
3. ,, ,, ,, -II	25-00	23. దళిత కథలు	3-50
4. రాకెట్టు కథ	9-00	24. సామాన్యుల సాహసం	5-00
5. పిడుగు దేవర కథ	8-00	25. ఆలోచించండి	1-00
6 రక్తశువులు	10-00	26. వేదాల్లో ఏమున్నది ?	1-25
7 భూమి	13-50	27. గణపతి	1-25
8 మా కథ	10-00	28 హుడలు-ఆర్యులు	1-50
9. కళ్యాణ మంజీరాలు	10-00	29 మీ పేరేమిటి ?	1-25
10 రాకాసి కోర	6-00	30 అనామకుడు	1-00
11 ఒక రత్న	5-00	31. టాలెస్టాయ్ కథలు	1-25
12. భారతదేశంలో నా కైలు జీవితం	10-00	32 చెయ్యాలున్నాయి జాగ్రత్త	1-00
13. కార్టూన్లలో మార్క్సు	10-00	33. బాబాల మహిమ	1-25
14. లెనిన్	10-00	34. శ్రీ సమస్యలు	0-75
15. మావో	10-00	35. పెట్టుబడిదారి విధానం-	3-00
16. క్యూబా	6-00	36. ప్రపంచ కార్మికోద్యమ చరిత్ర	2-00
17. వైద్యుడు లేని చోట	40-00	37. ప్రకృతి-సమాజం-శాస్త్రం-	1-75
18. ఏడుతరాలు	12-00		
19. ఉప్పెన	5-00		
20. కైత్రయాత్ర	12-00		
బాలల సాహిత్యం			
1. నల్ల చేప పిల్ల కథ	1-25	3. సాగర కన్య	3-00
2. బుడుంగు !	2-50	4 గురువుకు ఎగనామం	2-75

పుస్తకాల కొరకు MO/DD ద్వారా డబ్బు పంపవచ్చు

పుస్తకాలు Rs. 1-2 V.P.P. లో పంపుతాము.